

Sayı:10 Yıl: 2024 Aralık
ISSN: 2687-2722

TÜRK DİN PSİKOLOJİSİ DERGİSİ

10





Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

10



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı | Issue: 10 • Aralık | December 2024
ISSN: 2687-2722

Sahibi | Owner

Prof. Dr. Mustafa Koç

Yazı İşleri Müdürü | Responsible Manager

Dr. Akif Hayta

Editör | Editor

Prof. Dr. Ali Rıza Aydın

Editör Yardımcısı | Associate Editor

Dr. Öğr. Üyesi Bilal Kartal

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Ali Ayten • Marmara Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu • Marmara Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Amber Haque • Doha Institute for Graduate Studies • Katar
Prof. Dr. Hisham Abu-Rayya • University of Haifa • İsrail
Prof. Dr. James L. Cox • University of Edinburgh • İskoçya
Prof. Dr. Mehmet Atalay • İstanbul Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Michael E. Nielsen • Georgia Southern University • ABD
Prof. Dr. Abdülkerim Bahadır • Necmettin Erbakan Üniversitesi • Türkiye
Doç. Dr. Sema Yılmaz • Cumhuriyet Üniversitesi • Türkiye

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr. Âdem Şahin • Necmettin Erbakan Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Halil Apaydın • Amasya Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Hasan Kaplan • Yalova Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Hasan Kayıklık • Çukurova Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Saffet Kartopu • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Behlül Tokur • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi • Türkiye
Doç. Dr. Mebrure Doğan • Afyon Kocatepe Üniversitesi • Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Bilal Kartal • Dicle Üniversitesi • Türkiye

Türkçe Metin Düzeltme | Turkish Proofreading

Hakan Sarı • Ali Yüksel • Rumeysa Sancak • Feyza Nur Taşkaya

İngilizce Metin Düzeltme | English Proofreading

Dr. Kübra Yıldız • Hamidullah Genç

Tasarım | Design

Prof. Dr. Mustafa Koç

Yönetim Yeri ve Adresi | Executive Office

Büyükdere Mahallesi Prof. Dr. Nabi Avcı Bulvarı No: 4
26040 - Odunpazarı/Eskişehir

Telefon | Phone: +90 222 217 57 57

E-posta | E-mail: turkdinpsikolojisi.dergisi@gmail.com

Web: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd>

Yayın Türü | Type of Publication

Uluslararası Süreli Yayın • International Periodicals

Yayın Periyodu | Period of Publication

Altı ayda bir (Haziran-Aralık) yayınlanır
Published biannually • June – December

Basım Tarihi | Date of Publication

30 Aralık • 30 December 2024

Basım Yeri | Place of Publication







Mim Dijital Baskı & Matbaa
Zübeyde Hanım Sebze Bahçeleri Caddesi, No: 103/8
06070 - Altındağ/Ankara
Telefon: +90 312 384 00 85

© Mustafa Koç



- Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin *misyonu*, din psikolojisi alanında zengin içerikte ve kalitede akademik çalışmalar yayımlayarak Türk din psikolojisi literatürüne katkı sağlamak ve bu çalışmalarını akademik topluluğa ulaştırmaktır.
- The *mission* of Turkish Journal for the Psychology of Religion is to contribute to the literature of Turkish psychology of religion by publishing academic studies in the field of psychology of religion with a rich content and quality and to convey these studies to the academic community.
- Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin *vizyonu*, akademik dergicilikte din psikolojisi alanında dünyanın önde gelen ve saygın akademik dergileri arasında olmaktadır.
- The *vision* of Turkish Journal for the Psychology of Religion is to become one of the world's leading and respected academic journals in the field of psychology of religion in academic journalism.

Dizin | Index

	SOBIAD
	Asos Indeks
	ISAM
	Scilit
	Open Ukrainian Citation Index (OUCI)
	BASE (Bielefeld Academic Search Engine)



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İ t h a f | D e d i c a t i o n

Türk Din Psikolojisi Dergimizin
bu sayısını
Türk din psikolojisinin
kurucusu olan
ilk akademisyen din psikoloğu
Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen beyefendinin
aziz ruhuna
ithaf ediyoruz.



Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen
(1908-1967)



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İçindekiler | Contents

■ İthaf Dedication.....	7
■ Editörden From Editor.....	11-12
■ Makaleler Articles	
Din Psikolojisi Perspektifinden Sistem Haklılaştırma Teorisi: Uygulama Konuları ve İmkânı <i>System Justification Theory from the Perspective of the Psychology of Religion: Application Issues and Potential</i> Ayşe Gül Güler Ünal.....	13-34
Din Psikolojisi Perspektifinden Turgut Uyar'ın Şiirlerinde Tanrı Tasavvuru <i>The Image of God in Turgut Uyar's Poetry from the Perspective of the Psychology of Religion</i> Ayşe Nur Biçer.....	35-54
Gazali'ye Göre İslami Psikolojinin Temel Kavramları <i>The Fundamental Concepts of Islamic Psychology According to al-Ghazali</i> Elif Nurdan Gökçe & Hüseyin Certel.....	55-78
Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'İnanç Psikolojisi' Literatürü (1967-2023) Üzerine Bir Araştırma <i>A Study on the Literature of Psychology of Belief (1967-2023) in Turkish Psychology of Religion Studies</i> Elif Nihal Aktay.....	79-102
Dindarlık ile Akademik Başarı Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması <i>The Relationship between Religiosity and Academic Achievement: A Field Study on University Students</i> Seyidhan Kalkan & Mustafa Memiş.....	103-128
Türk Din Psikolojisinde Öncü Bir İsim: Kerim Yavuz Üzerine Biyografik Bir Araştırma <i>A Leading Figure in Turkish Psychology of Religion: A Biographical Research on Kerim Yavuz</i> Mustafa Koç.....	129-236

■ **Kitap İncelemeleri** | Book Reviews

Ruh Sağlığı ve Din

Mental Health and Religion

Oğuzhan Yılmaz.....237-250

Dini ve Manevi Deneyimlerin Sinirsel İzleri: Otonom Tepkiler

Neural Traces of Religious and Spiritual Experiences: Autonomic Responses

Şuheda Dinç Okudan.....251-258

Çocukların Bilişsel ve Dini Gelişiminde Ölüm Olgusu

The Phenomenon of Death in Children's Cognitive and Religious Development

Fatma Aslı Üral.....259-268

■ **Söyleşi** | Interview

Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen (1908-1967)

Professor Bedi Ziya Egemen (1908-1967)

Sema Nur İlhan.....269-276

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....277-280

■ **Yayım ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing.....281-284



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

E d i t ö r d e n | F r o m E d i t o r

Değerli Türk Din Psikolojisi Dergisi okuyucuları!

Rabbimize şükürler olsun ki artık Türk din psikolojisi araştırmalarının yayımlandığı bir alan dergimiz var. Alanda yıllardır özlemine duyduğumuz Türk Din Psikolojisi Dergisi olarak, akademik dergicilikte her geçen sayıda daha da olgunlaşacağımızı ümit ediyor ve alandaki araştırmalara bilimsel katkı sağlıyor olmanın sevincini yaşıyoruz.

Uluslararası hakemli dergi statüsüyle 2020 yılında akademik yayın hayatına başlayan Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin onuncu sayısı ile karşınızdayız. TDPD, başta siz kıymetli okuyucularımız olmak üzere dergi ekibimiz, hakemlerimiz ve yazarlarımızın katkılarıyla akademik yayıncılık hayatını düzenli biçimde devam ettirmeyi hedeflemektedir. Bu onuncu sayıda, din psikolojisi alanındaki farklı alt araştırma konularına ilişkin birbirinden değerli akademik ürünlere yer verilmiştir.

TDPD'nin bu sayısında, Ayşe Gül Güler Ünal'ın *Din psikolojisi perspektifinden sistem bakılaştırma teorisi: Uygulama konuları ve imkânı*; Ayşe Nur Biçer'in *Din psikolojisi perspektifinden Turgut Uyar'ın şiirlerinde Tanrı tasavvuru*; Elif Nurdan Gökçe & Hüseyin Certel'in *Gazali'ye göre İslami psikolojinin temel kavramları*; Elif Nihal Aktay'ın *Türk din psikolojisi çalışmalarında 'inanç psikolojisi' literatürü (1967-2023) üzerine bir araştırma*; Seyidhan Kalkan & Mustafa Memiş'in *Dindarlık ile akademik başarı arasındaki ilişki: Üniversite öğrencileri üzerine bir alan araştırması*; Mustafa Koç'un *Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Kerim Yavuz üzerine biyografik bir araştırma* isimli makaleleri yer almaktadır. Yine bu sayıda Oğuzhan Yılmaz *Ruh sağlığı ve din* isimli kitabı, Şuheda Dinç Okudan *Dini ve manevi deneyimlerin sinirsel izleri: Otonom tepkiler* isimli eseri ve Fatma Aslı Üral da *Çocukların bilişsel ve dini gelişiminde ölüm olgusu* isimli kitabı inceleyerek bu sayıya katkıda bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra, alan tarihine not düşmek amacıyla Bedi Ziya Egemen'e ihtaf edilen bu sayımızda, Sema Nur İlhan tarafından

hazırlanan *Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen (1908-1967)* başlıklı söyleşiye de yer verilmiştir.

Sonuç olarak, TDPD'nin bu onuncu sayısına genel olarak bakıldığında, 6 araştırma makalesi ve 3 kitap incelemesi ile 1 söyleşiden oluşan akademik ürünlerin (n=10) yer aldığı görülmektedir. Bu eserlerin ulusal ve uluslararası literatüre önemli katkılar sağlayacağına inanıyoruz.

Akademik dergicilik dünyasına yeni giren TDPD'nin editörü olarak, yayın ekibim adına öncelikle tüm yayımcılık sorumluluğunu üzerine alan derginin sahibi kıymetli meslektaşım Prof. Dr. Mustafa Koç başta olmak üzere ilgili sayının bütün aşamalarında desteklerini esirgemeyen özgeci mutfak ekibime, bilimsel çalışmalarıyla dergimize kıymetli katkılar sağlayan akademisyen yazarlarımıza ve makaleleri büyük bir titizlikle inceleyen hakemlerimize çok teşekkür ediyorum.

TDPD'nin bu onuncu (2024/10) sayısının başta Türk din psikolojisi araştırmaları olmak üzere uluslararası alan literatürüne bilimsel kazanımlar getirmesini diler, alan uzmanlığı birikimlerinizi yansıtan değerli akademik çalışmalarınızı ve manevi desteklerinizi beklediğimizi belirtmek isterim.

Onbirinci sayımızda buluşmayı ümit ediyorum.

Prof. Dr. Ali Rıza Aydın



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 10 • Aralık 2024 • 13-34
Issue: 10 • December 2024 • 13-34



Din Psikolojisi Perspektifinden Sistem Haklılaştırma Teorisi: Uygulama Konuları ve İmkânı

System Justification Theory from the Perspective of the
Psychology of Religion: Application Issues and Potential



Ayşe Gül Güler Ünal

Dr.

Din Psikoloğu

E-posta: aysegul_guler@hotmail.de

Orcid: 0000-0002-4854-3333

Sivas / Türkiye

PhD.

Psychologist of Religion

E-mail: aysegul_guler@hotmail.de

Orcid: 0000-0002-4854-3333

Sivas / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1579673>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type	Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received	05 Kasım 2024 • 05 November 2024
Kabul Tarihi • Accepted	19 Aralık 2024 • 19 December 2024

Ö z e t

Bu makalede, din psikolojisi perspektifinden sistem haklılaştırma teorisi bağlamında dinin toplumsal sistemlerin meşruiyetini destekleme sürecindeki rolü ele alınmıştır. Din, bireylerin toplumsal yapıları algılayışını ve bunları haklı çıkarma eğilimlerini doğrudan etkileyerek sosyal düzeni haklı görmelerine katkıda bulunan bir yapıya sahiptir. Genel olarak mevcut din yorumunun bireylerin sosyal düzeni sorgulamak yerine, mevcut durumu korumaya eğilim gösterdiği ortaya konulmuştur. Sistem haklılaştırma teorisi, bireylerin toplumsal statükoyu savunma, destekleme ve meşrulaştırma eğilimlerinin, epistemik (belirsizliği azaltma), varoluşsal (tehditleri yönetme) ve ilişkisel (toplulukla uyum sağlama) ihtiyaçlardan kaynaklandığını öne sürmektedir. Böylece dini inançlar, bireylerin bu ihtiyaçlarına hitap ederek sosyal düzenin daha kabul edilebilir, hatta adil bir yapı olarak algılanmasına katkıda bulunur. Bazı dini kimliklerin ve öğretilerin bireylerin sosyal düzeni meşrulaştırmalarını destekleyen bir faktör olduğu, güçlü hiyerarşilere sahip dini yapıların bireyleri otoriteye daha bağlı ve mevcut düzeni meşru gören bir bakış açısına yönlendirdiği görülmüştür. Özellikle ekonomik veya toplumsal eşitsizlikler gibi sosyal adaletsizlikler, bazı dini öğretilerde 'ilahi sınav' ya da 'kader' olarak algılanmakta ve bireyleri teslimiyet ve sabır gibi dinsel değerlere yönlendirmektedir. Bu durum, bireylerin mevcut sosyal yapıları eleştirmek yerine onları kabul etmesine yol açmaktadır. Örneğin; karma ve ruh göçü inançları, bireylerin toplumsal statülerini hak ettiklerini düşünerek kast sistemine bağlı kalmalarına neden olabilmektedir. Araştırmalar, dindarlığın yönetim ve kültürel sosyal kalıplar gibi sistem haklılaştırıcı inançlarla olumlu bir ilişkiye sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda din, ölüm korkusu veya tehdit dönemlerinde devlet ve ulus gibi kurumların meşruiyetini artırmada sembolik bir sosyal rol oynayabilmektedir. Sonuç olarak, sistem haklılaştırma teorisinin din psikolojisine entegrasyonu, dinin sosyal sistemleri destekleme ve bireylerin düzeni meşru görmelerine katkıda bulunma işlevlerini anlayabilmek ve yorumlayabilmek için önemli açılımlar sunmaktadır. Bu bağlamda, gelecekte konuya ilişkin yapılacak olan araştırmaların farklı dinlerin toplumsal yapıların meşruiyetine etkisini ayrıntılı olarak incelemesi oldukça önemlidir. Özellikle dinin bireylerin sistem haklılaştırıcı inançlarına etkisi ve bu etkileşimin bireylerin psikolojik gereksinimlerini nasıl karşıladığı, sistem eleştirisi yerine mevcut sosyal düzeni korumaya yönlendirdiği konularında daha fazla çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Sistem haklılaştırma teorisi
Dinsel inanç • Kimlik • Ritüeller • Adalet algısı

A b s t r a c t

In this article, the role of religion in supporting the legitimacy of social systems is examined from the perspective of the psychology of religion within the framework of system justification theory. Religion influences individuals' perceptions of social structures and their tendencies to justify these systems, thereby reinforcing the legitimacy of the social order. Dominant interpretations of religion often encourage maintaining the status quo rather than questioning existing systems. System justification theory suggests that individuals' tendencies to defend, support, and legitimize the status quo arise from epistemic (reducing uncertainty), existential (managing threats), and relational (harmonizing with the community) needs. Religious beliefs address these needs, fostering perceptions of social order as acceptable, or even just. Certain religious identities and doctrines play a critical role in legitimizing social systems, particularly in hierarchical religious structures, which promote attachment to authority and a perspective that views the current order as legitimate. Social injustices, such as economic and social inequalities, are often interpreted within some religious teachings as divine tests or predestined fate, directing individuals toward values like submission and patience. This perspective discourages criticism of existing structures and fosters their acceptance. For example, beliefs in karma and reincarnation may lead individuals to view their social status as deserved, reinforcing systems like the caste system. Studies reveal a positive correlation between religiosity and system-justifying beliefs, such as support for governance and cultural norms. Furthermore, religion often serves a symbolic role in enhancing the legitimacy of institutions such as the state and nation, particularly during periods of existential threat or fear of death. Integrating the psychology of religion with system justification theory provides valuable insights into understanding how religion supports social systems and contributes to individuals perceiving the current order as legitimate. Future research should investigate the diverse effects of various religions on the legitimacy of social structures, focusing on how religion shapes system-justifying beliefs, addresses psychological needs, and guides individuals toward preserving existing systems rather than engaging in systemic critique.

K e y w o r d s

Psychology of religion • System justification theory
Religious belief • Identity • Rituals • Perception of justice

Giriş

Genel olarak, insan davranışının kişisel çıkar ve grup aidiyeti ile motive olduğu düşünülse de son akademik çalışmalar farklı bir güdüye dikkat çekmektedir: sosyal statükoyu savunma ve meşrulaştırma eğilimi. Bu eğilim, statükodan en çok zarar gören dezavantajlı gruplar arasında bile gözlemlenebilmektedir. Bireyler, güçlü bir statüko yanlılığı sergileyerek mevcut durumu sürdürmeyi daha kötü alternatiflere tercih etme eğilimindedir. Bu nedenle, ayrımcılık veya istismar mağduru bireylerin şikâyetinde bulunma olasılığı beklenenden daha düşük olabilmektedir. İnsanlar, çevreleri hakkında yargıda bulunurken veya bilgiyi işlerken tamamen rasyonel davranmazlar; aksine, mevcut statükoya gereğinden fazla değer verme eğilimi gösterirler. Sosyal ve politik bilgilerin işlenmesinde inanç sistemleri ve ideolojiler, bireylerin sosyal, ekonomik ve politik sistemleri algılama biçimlerini etkiler ve çarpıtır. Statükoyu koruma eğiliminin evrimsel kökleri bulunsa da, günümüz toplumunda adaletsizliklerin kabul edilmesi ve meşrulaştırılması gibi sorunlara da yol açmaktadır (Jost, 2020).

Toplumsal yapıların sürdürülebilirliği, bireylerin bu yapıları ne ölçüde haklılaştırdığı ve meşru kabul ettiğiyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, Sistem Haklılaştırma Teorisi, bireylerin sosyal, ekonomik ve politik sistemleri nasıl rasyonelize ettiğini ve bu sistemleri destekleyen inançlarını nasıl güçlendirdiğini anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunar. Teoriye göre, bireyler, adaletsizlik ve eşitsizlik içeren sistemleri bile psikolojik rahatlama amacıyla haklı çıkarma eğilimindedir. Bu süreç, bireylerin kendi çıkarlarına ters düşse bile mevcut düzeni sürdürme güdüsüyle ilgilidir (Blasi & Jost, 2006).

Son 25 yılda, özellikle sosyoloji ve psikoloji alanlarında Sistem Haklılaştırma Teorisi'ni destekleyen yaklaşık 3.000 çalışma yayımlanmış olup teori, giderek daha geniş bir kabul görmektedir (Jost, 2020: 9-10). Araştırmalar, bireylerin sosyal, ekonomik ve politik sistemleri savunma ve meşrulaştırma eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır (Cassese & Holman, 2019; Kesberg vd., 2024; Rubin vd., 2023). Bu eğilim, bireylerin güvenlik, aidiyet ve anlam bulma gibi temel psikolojik ihtiyaçlarını karşılamaya hizmet eder. Özellikle epistemik, varoluşsal ve ilişkisel ihtiyaçları olan bireyler, mevcut sistemi meşrulaştıran düşünce biçimlerini daha kolay benimseyebilir. Örneğin, toplumsal sembollere bağlılık gösterildiğinde bireyler, hayali bile olsa bir düzen ve aidiyet duygusu kazanır (Jost, 2020; Vargas-Salfate vd., 2018).

Din, bireylerin yaşamı anlamlandırma (Bahadır, 2011) ve adaletsizliklerle başa çıkma biçimlerinde merkezi bir rol oynayan önemli bir

sosyo-kültürel yapıdır. Din psikolojisi, dini inanç ve pratiklerin bireylerin zihinsel süreçleri, algıları ve davranışları üzerindeki etkilerini inceleyerek Sistem Haklılaştırma Teorisi'ne derinlemesine bir bakış açısı sunabilir. Din, bireylere hayatın belirsizlikleri ve adaletsizlikleri karşısında anlam verme mekanizmaları sunduğundan, sistem haklılaştırma süreçlerini nasıl etkilediği önemli bir sorudur. Örneğin, namus cinayetlerine ilişkin bir araştırma, sistem haklılaştırma ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (Glick vd., 2016).

Bu çalışmada, din psikolojisi perspektifinden Sistem Haklılaştırma Teorisi ele alınacak; dinin, bireylerin mevcut sistemleri meşrulaştırma süreçlerine katkısı incelenecektir. Ayrıca bu teorik çerçeve içinde güncel toplumsal sorunlar ve dinin bu bağlamdaki rolü değerlendirilecek ve Sistem Haklılaştırma Teorisi'nin dini inançlar ve pratiklerle ilişkisi irdelenecektir.

a. Teorinin Kavramsal Çerçevesi ve Tarihçesi

Toplumsal adaletsizliklere karşı insanların zaman zaman kayıtsız kalması ve hatta bu adaletsizlikleri meşru görmesi, 1990'lı yıllarda Jost ve Banaji tarafından Sistem Haklılaştırma Teorisi'nin geliştirilmesine öncülük etmiştir (Jost, 2019; Jost & Banaji, 1994). Diğer yandan Sistem Haklılaştırma Teorisi, sosyal psikoloji literatüründe statükoyu koruma ve hiyerarşileri meşrulaştırma süreçlerine dair önceki çalışmalardan da etkilenmiştir. William J. McGuire'nin çalışmaları bu teori üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır (Jost, 2020: xii).

Sistem Haklılaştırma Teorisi, bireylerin sosyal, ekonomik ve politik sistemleri rasyonelleştirme eğilimlerine dair sosyal psikolojik bir yaklaşım sunmaktadır. Bu teori, bireylerin içinde yaşadıkları sistemi, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde, haklı görme eğiliminde olduklarını savunur. Sistem haklılaştırma süreçleri, yalnızca bireylerin kendileri, grupları ve toplum algılarını şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda mevcut düzenin devam etmesine yönelik bir psikolojik rahatlama işlevi görür. Nitekim teorinin temel iddialarından biri, mevcut sosyal düzeni meşrulaştırmaya yönelik genel bir ideolojik güdünün varlığıdır. Bu güdü, dezavantajlı grupların kendi dezavantajlarını içselleştirmelerine de yol açabilir ve sıklıkla bilinçdışı düzeyde işler. Özellikle statükodan en çok zarar gören bireylerde bu eğilim daha da güçlenir (Jost vd., 2004; Jost & Banaji, 1994).

Sistem Haklılaştırma Teorisi, sosyal psikoloji literatüründe adalet, eşitsizlik, stereotipleştirme, içselleştirilmiş aşağılık duygusu, önyargı ve gruplar arası ilişkiler gibi alanlarda önemli bir yere sahiptir. Teori, sosyal

kimlik, öz-yeterlilik ve bilişsel çelişki gibi diğer teorilerle etkileşim içindedir; ancak ayırt edici özelliği, bireylerin yalnızca kendi gruplarını ve çıkarlarını değil, mevcut sistemi de meşrulaştırma eğiliminde olmalarıdır. Bu eğilim, bireylerin eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri neden çoğunlukla kabul ettiklerini veya desteklediklerini anlamak için temel bir çerçeve sunar (Jost, 2019, 2020; Jost vd., 2004; Jost & Banaji, 1994; Liviatan & Jost, 2011).

Sistem Haklılaştırma Teorisi, sadece değişime karşı direnci değil, aynı zamanda yanlış bilinç oluşumunu da sosyal, bilişsel ve motivasyonel bir çerçevede açıklar (Jost & Banaji, 1994). Teorinin temel argümanına göre, bireyler toplumsal değişim veya iyileşme için çabalamak yerine, mevcut statükoya uyum sağlama yönünde bir eğilime sahiptir. Bu eğilim, belirsizlikten kaçınma isteği ve değişime direnç gibi psikolojik faktörlerle beslenir. Sistem içinde karşılaşılan adaletsizliklerin doğurduğu rahatsızlık, bilişsel çelişki teorisi ile bağlantılıdır ve bireylerin bu rahatsızlığı azaltmak adına sistemi meşru gösterecek bilişsel uyarlamalara başvurduğunu savunur. Benzer şekilde, sosyal adalet algısı da bireylerin sistemin adil olduğuna inanma ve adalet arayışlarını sistem lehine yönlendirme eğilimleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu süreçlerde bireyler, eşitsizlik ve adaletsizlik durumlarını kabullenmek yerine, sistemin mevcut durumunu açıklayan psikolojik mekanizmalara başvurur. Bu mekanizmalar ise kadercilik, kişisel sorumluluk veya dini inançlarla beslenir (Jost, 2020; Jost vd., 2004).

Nitekim teoriye göre, sistem haklılaştırma motivasyonu durumsal ve kişisel faktörlere göre farklılık gösterebilir. Araştırmalar, karmaşık düşünce yeteneği düşük, ölüm kaygısı yüksek veya başkalarıyla gerçekliği paylaşma arzusu kuvvetli bireylerin mevcut düzeni meşrulaştırmaya daha yatkın olduklarını göstermektedir. Ayrıca bireyler, mevcut sosyal düzene yönelik tehditlerle karşılaştıklarında, özellikle bu tehditler dış gruplardan geldiğinde, sistemi savunma eğilimlerini artırmaktadır. Toplumsal sistemlere bağlılık arttıkça, bu sistemlerin meşrulaştırılması da güçlenir. Özellikle bireylerin sistemi geleneksel ve köklü olarak algıladıkları durumlarda bu eğilim belirginleşir (Jost, 2020).

Sistem Haklılaştırma Teorisi, bireylerin kendilerini, mensup oldukları grubu ve toplumu olumlu bir biçimde değerlendirme eğiliminde olduklarını varsayar (Jost & Andrews, 2012). Bu çerçevede Sistem Haklılaştırma Teorisi, bireylerin sosyal değişime karşı direnç göstermelerinin ve adaletsizlikleri içselleştirerek bu durumu rasyonalize etmelerinin altında yatan psikolojik süreçleri anlamak için önemli ilkeler sunar (Jost, 2019, 2020; Jost vd., 2004):

(i)-*Sosyal sistemleri savunma eğilimi*: İnsanlar, mevcut sosyal, ekonomik ve siyasi düzeni koruma eğilimindedir. Bu süreç genellikle bilinçsiz olarak işler ve hem avantajlı hem de dezavantajlı gruplar için benzerlik gösterir.

(ii)-*Durumsal ve eğilimsel farklılıklar*: Sistem haklılaştırma motivasyonunun gücü ve ifadesi, durumsal ve bireysel farklılıklar gösterir.

(iii)-*Olumsuz durumların kabulü*: Özgürlük kısıtlamaları ve eşitsizlik gibi olumsuz sonuçlar, kaçınılmaz görüldüğünde bireyler tarafından daha kolay kabul edilir.

(iv)-*Psikolojik güdülerin tatmini*: Sistem haklılaştırma, temel epistemik, varoluşsal ve ilişkisel ihtiyaçları tatmin etme işlevi görür. Bu süreç, belirsizliği azaltmak için epistemik güdülere, tehdidi azaltmak için varoluşsal güdülere ve sosyal uyumsuzluğu azaltmak için ilişkisel güdülere hitap eder.

(v)-*Farklı meşrulaştırma yolları*: Bireyler, sistemi desteklemek için çeşitli stratejiler kullanır; bunlar arasında ideolojilerin doğrudan savunulması, sorunların veya eksikliklerin inkâr edilmesi ya da en aza indirilmesi yer alır.

(vi)-*Avantajlı ve dezavantajlı grupların tutumları*: Avantajlı gruplar için sistem haklılaştırma, benlik saygısı ve uzun vadeli psikolojik iyi oluşla ilişkilidir. Ancak dezavantajlı gruplar için bu ilişki olumsuz sonuçlar doğurabilir.

(vii)-*Psikolojik rahatlama işlevi*: Sistemi haklı çıkaran inançlar, kısa vadede hem avantajlı hem de dezavantajlı gruplar için olumlu duygusal bir rahatlama sağlar ve değişim arzusunu zayıflatır.

(viii)-*Değişim karşısında uyum yetisi*: İnsanlar, değişimi tehdit olarak algıladıklarında sistem haklılaştırma eğilimleri artar; bu, sistemin devamlılığını sağlama arzusunu doğurur. Ancak değişimi kaçınılmaz olarak gördüklerinde, bu değişime daha açık hale gelirler.

Sistem Haklılaştırma Teorisi'nin sunduğu yukarıdaki bu ilkeler, bireylerin sosyal sistemleri nasıl rasyonelleştirdiklerini anlamamıza yardımcı olurken, toplumsal adaletsizliklerin kabulü ve devamı gibi sosyal sorunların psikolojik kökenlerine de ışık tutar (Jost, 2020).

b. Din Psikolojisinin Araştırma Konuları ve Yöntemleri

Din psikolojisi, bireylerin dini inançlarını, deneyimlerini ve davranışlarını; bu inançların zihinsel ve duygusal süreçler üzerindeki etkilerini inceleyen psikolojinin alt disiplini. Bu alanın gelişimi, özellikle 19.

yüzyılın sonlarında G. Stanley Hall, William James ve Edwin Diller Starbuck gibi öncü araştırmacıların çalışmalarıyla şekillenmiştir. Din psikolojisi, bu dönemden günümüze kadar çeşitli teorik yaklaşımların ve disiplinlerarası araştırmaların etkisiyle gelişim göstermiştir (Peker, 2017).

Din psikolojisinin teorik temelleri, psikolojinin genel yaklaşımlarına dayanmakla birlikte, dine özgü teorilerle de zenginleşmiştir. Bu bağlamda, Freud'un psikanalitik yaklaşımı, Jung'un kolektif bilinç teorisi ve Maslow'un hümanist psikolojisi, din psikolojisinin temelini oluşturan önemli teorik çerçevelerdendir. Ayrıca, sosyal psikoloji, gelişim psikolojisi ve bilişsel psikoloji gibi diğer alanlar da din psikolojisinin teorik alt yapısına katkı sağlamıştır (Horozcu, 2017; Hökelekli, 2015; Karacoşkun vd., 2015).

Günümüzde din psikolojisi; bireylerin dini inançlarının psikolojik kökenleri, dinin kişisel kimlik üzerindeki etkileri (Kula, 2001; Turan, 2017), dini inançların zihinsel sağlık ve ölüm kaygısı ile ilişkisi gibi geniş bir konu yelpazesine sahiptir (Ayten, 2018; Yıldız, 2014). Dini ritüellerin bireylerin ahlaki gelişim ve sosyal ilişkilerine etkileri üzerine de önemli çalışmalar yapılmaktadır (Cirhinlioğlu vd., 2013; Karaca, 2016). Toplumsal cinsiyet, kültürel farklılıklar ve dini aidiyetin psikolojik boyutları da bu alanın odaklandığı konular arasındadır (Düzgüner, 2021; Köse, 2019; Yılmaz, 2015).

Bu alandaki araştırmalarda nicel ve nitel yöntemler kullanılmaktadır. Anketler, deneysel çalışmalar ve vaka analizleri, bireylerin dini deneyimlerini anlamada başvurulan yöntemlerdendir. Fenomenolojik yaklaşımlar ve derinlemesine mülakatlar ise bireylerin dini yaşantılarını derinlemesine incelemek için kullanılan nitel yöntemler arasında öne çıkmaktadır (Ayten, 2018; Hökelekli, 2015; Karacoşkun vd., 2015; Peker, 2017).

Din psikolojisinin güncel araştırma konuları arasında dini tutumların oluşumu ve değişimi, kimlik gelişimi, dini inançların bilişsel temelleri ve dinin sosyal davranışlar üzerindeki etkisi dikkat çekmektedir (örn. Karaca, 2016; Mehmedoğlu, 2013). Bu konular, bireylerin dini inançlarının sosyal uyum, önyargı ve grup dinamikleri üzerindeki etkilerini aydınlatırken, aynı zamanda bireysel anlam arayışının din aracılığıyla nasıl desteklendiğine de ışık tutmaktadır (Bahadır, 2011; Tokur, 2018).

Din psikolojisi, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde dini inanç ve pratikleri anlamaya yönelik çalışmalarıyla, insan davranışlarının dini etkilerle kazandığı boyutları ortaya koymaya çalışmaktadır.

c. Sistem Haklılaştırma Teorisi ve Din Psikolojisi İlişkisi

Sistem Haklılaştırma Teorisi, bireylerin mevcut toplumsal ve politik sistemleri, kendilerine zarar verse bile, meşru kabul etme ve savunma eğiliminde olduklarını ileri sürer (Sotola & Crede, 2022). Bu eğilim, bireylerin sosyal statükoyu sürdürmek için çoğu zaman bilinçsizce rasyonelleştirme yapmalarını içerir. Özellikle dezavantajlı gruplar arasında dahi mevcut sistemlerin meşruiyetini savunma davranışının gözlemlenmesi, bu teorinin önemli bir çıkarımıdır (Jost, 2020).

Din psikolojisi ise bireylerin dini inançlarının ve deneyimlerinin psikolojik ve toplumsal süreçlerle etkileşimini inceler. Dini inanç yorumları, bireylerin mevcut sosyal düzeni meşru görme eğiliminde etkili olabilir. Bazı dinlerin sunduğu ahlaki ve normatif çerçeveler, bireylerin mevcut sistemin adil olduğuna dair inançlarını güçlendirebilir (Glick vd., 2016). Bu durum, dini liderlerin ve metinlerin yorumuyla birlikte ahlaki öğretilerin toplumsal hiyerarşilerin ve adaletsizliklerin meşrulaştırılmasına katkı sağlama olasılığını doğurur (Sequeira vd., 2023).

Din, dogmatik bir yapıya *bürünmesi* nedeniyle mevcut sistemleri sorgulamayı zorlaştırabilir. Dolayısıyla, din psikolojisi açısından bakıldığında, dini inanç ve pratiklerin, Sistem Haklılaştırma Teorisi çerçevesinde önemli bir rol oynayabileceği görülmektedir. Sonraki başlıkta görüleceği üzere, dini inançlar bireylerin sosyal statükoya yönelik tutumlarını şekillendirebilmekte ve bu bağlamda adalet, eşitlik ve sosyal sistemlerin meşruiyetine ilişkin algılarını etkileyebilmektedir.

d. Dini İnançların ve Uygulamaların Sistem Haklılaştırma Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkileri

Din, bireylerin mevcut sosyal düzeni meşrulaştırmasında etkili bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Her ne kadar araştırmacılar arasında dinin tanımında birlik bulunmasada *din* kavramı, tarihsel olarak hem bireysel hem de kurumsal bir yapı olarak değerlendirilmiştir (Hyman & Handal, 2006). Daha güncel bakış açıları, din kavramının kişisel ve dinamik özelliklerinden ziyade, ideolojik ve katı bir düşünce sistemine indirgenme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, din artık daha çok bireylerin doğrudan yaşadığı manevi deneyimlerden uzaklaşarak belirli fikirler veya ideolojik bağlılıklar sistemi olarak tanımlanır (Hill & Pargament, 2008). Bu çalışmada ise dinin tanımı hem öznel hem de kurumsal bir yapı olarak ele alınmaktadır. Buna göre din, aynı zamanda bireylerin anlam oluşturma ihtiyaçlarını karşılayan bir süreçtir (Baumeister & MacKenzie, 2011). Bu bilgi ışığında dinin, benzer düşünen insanların ayırt edici bir sosyal kimliği sürdürmelerine ve paylaşılan sosyal normları ve davranış kurallarını uygulamalarına yardımcı olduğu söylenebilir.

Diğer yandan, dini kurumlar ve liderler, bireylerin dini inançlarını ve bu inançların sosyal düzen üzerindeki etkilerini şekillendirme gücüne sahiptir. Otoriteye itaati teşvik eden dini mesajlar, bireylerin mevcut düzeni sorgulamak yerine kabul etmelerine yol açabilir. Dini kurumlar, toplumsal normları ve değerleri pekiştirerek mevcut düzenin devamlılığını sağlamada önemli bir rol oynar (Rutto vd., 2021; Sequeira vd., 2023).

Dinin bu sistemi haklılaştırma işlevi, her zaman olumsuz olduğu anlamına gelmemektedir. Tarihte dinlerin ortaya çıkış sebepleri incelendiğinde, aslında mevcut bir sisteme karşı bir başkaldırı ve sosyal düzeni dönüştürmek için itici bir güç olarak devreye girdikleri görülmektedir. Örneğin; İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed (sav), birçok dezavantajlı durumda olan insanın statükolarına karşı çıkarak daha doğru bir hayat tarzına ulaşmak için mücadele etmelerine öncülük etmiştir. Bu, dinin dönüştürücü ve reformist özelliğine iyi bir örnektir. Zamanla, dini inanişe sahip bireyler, olumsuz bir düzene karşı verdikleri mücadeleyi bırakarak daha statik bir bakış açısına bürünmüşlerdir. Bu durum, toplum huzurunu sağlama ve fırsatçı, anarşist tutumlara karşı önlem alma isteğiyle açıklanabilir. Böylece din, statükoyu adil, meşru, istikrarlı ve değerli görmeye teşvik ettiği ölçüde, sistemi haklılaştırma işlevine hizmet eder (Jost vd., 2004, 2014).

Nitekim Sistem Haklılaştırma Teorisi'ne göre, toplumsal statükoyu savunma ve rasyonalize etme eğilimi epistemik, varoluşsal ve ilişkisel güdülerden kaynaklanır. Bu ihtiyaçlar, bireylerin dindarlık ile sistem gerekçelendirme eğilimleri arasında bir bağ kurmasına yol açar. Din genel olarak toplumsal istikrarı koruma işlevi görür, ancak diğer yandan bireylerin sosyal eşitsizlikleri ilahi bir planın parçası olarak kabul etmelerine de yol açar. Bu durum, bireylerin sosyal adaletsizliklere karşı sabırlı olup mevcut sistemi rasyonalize etmelerini kolaylaştırır.

Nihayetinde Sistem Haklılaştırma Teorisi perspektifinden bakıldığında, dinin önemli bir işlevi, mevcut sosyal düzene ideolojik bir kılıf sağlamak ve kurumların meşru, adil olduğunu vurgulamaktır (Jost, 2020). Nitekim kişilik ve sosyal psikoloji alanındaki araştırmalar, epistemik, varoluşsal ve ilişkisel ihtiyaçlar ile çeşitli dini sonuçlar arasında ampirik bağlantılar tespit etmiştir (Baumeister & MacKenzie, 2011). Bir diğer çalışmaya göre ise dindar insanlar, daha az dindar veya dindar olmayan insanlara kıyasla daha dogmatik ve yeni deneyimlere daha az açık olma eğilimindedir (Jost, 2020).

Dini topluluklar, mevcut sosyal düzenin devamını sağlayacak değer ve normları aktarma işlevini de üstlenir. Bu sosyal işlevler, dinin sistem haklılaştırma süreçleri ile olan ilişkisini anlamak açısından önemlidir.

Örneğin; toplu ibadetler, toplumsal bağları güçlendirir ve aidiyet duygusunu pekiştirir (Darende & Taştan, 2021). Dini ibadetler, bireylerin dini inançlarını pekiştirip sosyal sistemlere bağlılıklarını artıran önemli uygulamalardır. Dini ritüeller, katılımcıların toplulukla ve daha geniş sosyal düzenle duygusal ve bilişsel bağ kurmalarını sağlayarak sistem haklılaştırma süreçlerine katkıda bulunabilmektedir. Dini bayramlar, ibadetler ve ayinler gibi ritüeller, bireylerin dini topluluklarla olan bağlarını güçlendirir (bkz. Darende & Taştan, 2021) ve bu bağlılık, bireylerin mevcut sosyal yapıları daha meşru görmelerine yol açabilmektedir.

Nihayetinde din, bireylere anlam, güvenlik ve aidiyet hissi sağlayarak önemli sosyal ve psikolojik işlevler üstlenir (Baumeister & MacKenzie, 2011; Duche Pérez vd., 2023; Inagaki, 2003; Stark, 2024; Tokur, 2018). Bu işlevler, bireylerin sosyal düzeni meşru görmelerini kolaylaştırabilmektedir.

Din, bireylerin sosyal statülerini ve toplumdaki rollerini kabul etmelerini sağlayan bir yapı sunar (Inagaki, 2003). Tarihsel olarak, iktidarı elinde tutanlar, dini figürler olarak öne çıkmış ve halkın inançlarıyla doğrudan bir bağ kurmuştur. Örneğin; bazı krallar tanrı ilan edilmiş (örn. Mısır), kimileri de tanrının soyundan geldiklerini (örn. Japonya) iddia ederek yönetimlerini sürdürmüştür.

Nitekim Sistem Haklılaştırma Teorisi çerçevesi kapsamında yapılan çalışmalarda, sosyal sisteme güvenin tehdit altında olduğu durumlarda hükümetlerin Tanrı'yı ulusla ilişkilendirerek halkın güvenini artırdığı görülmektedir. Böylece dinin, sosyopolitik sistemi ve liderleri meşrulaştırmak için sembolik bir hizalama etkisi gösterip sosyal sistemi desteklediği düşünülmektedir (Shepherd vd., 2017). Bununla birlikte dindar bireylerin sosyal sistemi destekleme eğilimleri, araştırmalarla da doğrulanmıştır (Rutto vd., 2021). Jost ve arkadaşlarının çalışmasında, daha dindar bireylerin büyük şirketler, otoriteler ve Amerikan sosyal sistemiyle ilgili olumlu tutumlara sahip oldukları görülmüştür. Böylece dindarlığın, sosyal sistemi savunma ve meşrulaştırma olasılığını artırdığı desteklenmiştir (Jost vd., 2014).

Dini inançlar, toplumsal adaletsizliklerin rasyonalize edilmesine de katkı sağlar. Örneğin, bazı dini yorumlar, ekonomik eşitsizlikleri veya adaletsizlikleri ilahi bir sınav veya kaderin bir parçası olarak değerlendirip adaletsizlik karşısında kabullenmeye yol açabilmektedir. Ayrıca, sabır ve itaatkârlık gibi dini değerler, bireylerin sistem eleştirilerini bastırarak sistem haklılaştırma süreçlerini güçlendirebilmektedir. Böylece bazı din yorumları, bireylerin sosyal değişim taleplerini zayıflatarak mevcut dü-

zeni meşru kabul etmelerini kolaylaştırır. Yoksulluk ve eşitsizlik gibi durumlar dini bir perspektifte anlamlandırıldığında, bireylerin bu gerçeklikleri daha kolay kabul etmeleri sağlanır. Örneğin; Hinduizm’de karma ve reenkarnasyon (ruh göçü) kavramları, bireylerin mevcut toplumsal statülerini hak ettiklerine inanmalarına ve dini kurallara uygun bir yaşam sürmeleri durumunda bir sonraki yaşamlarında ödüllendirileceklerine olan inancı güçlendirmektedir. Bu durum, özellikle en alt sınıflardaki bireylerin kast yükümlülüklerine kararlılıkla bağlı kalmalarını açıklar. Böylece bazı dini inançlar, toplumsal hiyerarşiyi kutsal ve değişmez olarak sunarak bireylerin mevcut sistemi sorgulamak yerine rasyonalize etmelerine katkıda bulunur (Jost, 2020; Jost vd., 2014; Sequeira vd., 2023).

Bir diğer önemli nokta ise dini gelenekler, sadece tanrının iyiliksever ve adil olup olmadığını değil, dünyevi kurumların da adil olup olmadığını değerlendirir. Bununla ilgili olan teodise problemi, Tanrı'nın neden kötülüklere müdahale etmediği sorusunu gündeme getirir. Din, bireylerin kendilerini haklı görmelerine yardımcı olacak ahlaki kodlar sağlarken, aynı zamanda tanrıların eylemlerini haklı kılan teodiseler de üretir (Shaffer, 2008). En yaygın teolojik çözümlerden biri, hesaplaşmanın ölüm sonrasında gerçekleşeceği, suçluların cezalandırılacağı ve masumların ödüllendirileceği inancıdır (Jost, 2020). İslam perspektifinde ise teodise sorunu farklı açılardan ele alınmakta olup, nihayetinde yaratıcının bilgisine ve insanın bilgi dışında kalan nedenlere dayandığı sonucuna varılır (bkz. Yaran, 2018).

Yukarıda da görüldüğü üzere çeşitli dini doktrinler ve yorumları, sosyal, ekonomik ve siyasi kurumları adil ve meşru görmeye yönelik psikolojik güdüleri destekler. Farklı dini gelenekler, sosyal, ekonomik ve siyasi düzenlemelere yönelik olarak farklı meşrulaştırma veya meydan okuma eğilimleri gösterir (Jost & Andrews, 2012; Jost vd., 2004, 2014). Bununla birlikte, genel olarak dinin, toplumsal istikrarı ve sürekliliği destekleyen bir işlevi olduğu da söylenebilir.

e. Din Psikolojisi Bağlamında Bilişsel Çelişki Teorisi ve Sistem Haklılaştırma İlişkisi

Sistem Haklılaştırma Teorisi, Bilişsel Çelişki Teorisi gibi ilişkili diğer klasik sosyal psikoloji perspektiflerine dayanarak bireylerin sosyal sistemi meşrulaştırma gereksiniminin epistemik, varoluşsal ve ilişkisel ihtiyaçları tatmin ettiğini öne sürer (Jost & Andrews, 2012). Bu teoriye göre, bu ihtiyaçlar bireylere çeşitli olumlu ve olumsuz sonuçlar sunar. Bilişsel çelişki ise, bireylerin iki ya da daha fazla tutum, inanç ya da davranış arasında uyumsuzluk yaşadığında ortaya çıkan psikolojik gerilim-

dir. Bilişsel Çelişki Teorisi, bireylerin bu uyumsuzlukları gidermek amacıyla davranışlarını ya da inançlarını yeniden düzenleyerek bu gerilimi azaltmaya çalıştıklarını öne sürer (Festinger, 1957; Harmon-Jones & Mills, 2019; Miller vd., 2015).

Benzer şekilde, sistem haklılaştırma davranışı da bireylerde mevcut sosyal düzenle ilgili bilişsel çarpıtmalara yol açar. Sistemin meşru kabul edilmesi, bireylerin yaşam memnuniyetini artırırken, avantajlı gruplarda özsaygıyı ve toplumsal statüyü güçlendirme işlevi görebilir. Dezavantajlı gruplarda ise bu eğilim düşük benlik saygısı ve zayıf öznel iyi oluşa yol açabilmektedir. Bu süreçte, güçlü sosyal gruplar genellikle iç grup kayırmacılığı sergilerken, dezavantajlı grupların üyeleri az grup içi kayırmacılık ve bazen de grup dışı kayırmacılık eğiliminde olabilirler (Jost & Andrews, 2012).

Din psikolojisi bağlamında ele alındığında, bilişsel çelişki durumlarında dini inançlar, bireylerin çelişkilerini gidermede işlevsel bir araç olarak görülür. Nitekim yukarıda görüldüğü üzere çeşitli dini yorumlar, toplumsal statükoyu kutsal ve değişmez bir düzen olarak sunmak suretiyle bu uyumsuzlukların dini açıklamalarla rasyonelleştirilmesine olanak tanır. Örneğin; ekonomik eşitsizlik veya sosyal adaletsizlik gibi durumlar, kader olarak değerlendirilerek sistemin sorgulanması yerine meşrulaştırılabilir. Bu süreçte de din, bireylere özgür irade duygusu kazandırarak (bkz. Kula, 2001: 160) sistemin haklılaştırılmasını güçlendirebilir.

Aynı şekilde, bilişsel çelişki bireylerin dini inançları ile sosyal düzenin uyumsuz olduğu durumlarda da ortaya çıkabilir. Bu çelişkiyi çözmek amacıyla bireyler, ya dini inançlarını güçlendirir ya da sosyal düzeni dini inançlarıyla uyumlu hale getirme eğiliminde olur. Yoksulluk veya eşitsizlikle karşılaşan bireylerin bu durumu kader olarak açıklamaları, mevcut sistemi adil kabul etmelerini sağlar. Bu nedenle, hem Bilişsel Çelişki Teorisi hem de Sistem Haklılaştırma Teorisi, bireylerin dini inançlarını güçlendirmeleri ve mevcut toplumsal sistemi meşru kılmalarına katkı sağlayabilir.

Din psikolojisi bağlamında bilişsel çelişki ve sistem haklılaştırma süreçlerinin nasıl işlediği incelendiğinde, bireylerin bir ilahi plan anlayışı çerçevesinde sosyal düzeni kabul etmelerine katkıda bulunduğu görülmektedir. Örneğin; ekonomik eşitsizlik yaşayan bir toplumda dini liderlerin ve inançların bu eşitsizlikleri ilahi bir planın parçası olarak değerlendirmesi, bu durumun meşrulaştırılmasına katkı sağlayabilir. Dini cemaat yapılanmalarına mali katkıda bulunan bireyler, bu davranışlarını dini temellere dayandırarak meşru hale getirebilmekte, ayrıca belirli siyasi

partilere oy verme davranışları da dini telkinlerin etkisi altında şekillenebilmektedir (Doğan, 2015). Bu süreçler, dini inançların sosyal yapıyı ve otoriteyi meşrulaştırma sürecindeki gücünü gözler önüne sermektedir.

f. Din Psikolojisi Perspektifinden Sistem Hakkılaşırma Sürecinde Dinin Rolü

Din, bireylerin sosyal, politik ve ekonomik sistemleri anlamlandırma biçimlerini etkileyen önemli bir unsurdur. Din psikolojisi bağlamında, inanç sistemleri, ritüeller ve dini topluluklar bireylerin toplumsal düzeni kabul etmelerinde veya meşrulaştırmalarında belirleyici bir rol oynar. Bu bağlamda sistem hakkılaşırma sürecine katkıda bulunan temel unsurlar aşağıda özetlenmiştir:

(i)-*Dini inanç ve kimlik*: Dini inanç ve kimlik, bireylerin toplumsal sistemleri algılama ve haklı çıkarma eğilimleri üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Bazı kültürlerde birey dindar olmasa dahi kendini dini bir topluluğun parçası olarak değerlendirebilir ve bu aidiyet duygusu toplumsal norm ve kuralların kabul edilmesini kolaylaştırabilir (ten Kate vd., 2017). Örneğin, Hinduizm gibi inanç sistemlerinde toplumsal düzenin ilahi bir yapı olarak sunulması, bireylerin mevcut sistemleri kutsal bir düzenin parçası olarak algılamalarına neden olabilmektedir.

(ii)-*Ritüeller ve topluluk katılımı*: Dinin sağladığı sosyal destek, ruh sağlığı üzerinde olumlu etkilere sebep olur ve aidiyet duygusunun tatmin edilmesine katkıda bulunur. Son yirmi yılda yapılan araştırmalar, sosyal desteğin refahı sürdürmede, stresli yaşam olaylarını hafifletmede, duygusal bozuklukları önlemede ve fiziksel sağlığı iyileştirmede önemli olduğunu göstermiştir. Sosyal desteğin ruh sağlığını olumlu yönde etkilediği ve dini katılımın sosyal desteği artırdığı düşünülürse, dini katılımın da benzer şekilde ruh sağlığına fayda sağlayabileceği sonucuna varılabilmektedir. Ayrıca, evlilik mutluluğu ve istikrarının da daha dindar bireylerde daha yüksek olduğunu ve bu durumun sosyal desteğin miktarını, kalitesini ve ruh sağlığı üzerindeki etkisini artırdığı görülmektedir (Koenig & Larson, 2001). Örneğin yapılan bir çalışmaya göre sosyal dindarlığın bireylerin mutluluk seviyelerini artırdığı, buna karşın bireysel dindarlığın herhangi bir etkisi olmadığı veya yaşam memnuniyetsizliğini teşvik edebileceği belirtilmektedir. Dolayısıyla, dindarlığın bireylere sağladığı mutluluğun büyük oranda sosyal bir ortam yaratmasından kaynaklandığı, bu bağlamda da aidiyet duygusunun tatmin edilmesine katkı sunduğu öne sürülmektedir (Okulicz-Kozaryn, 2010). Buna göre dini ritüeller ve topluluklara katılım, bireylerin sosyal sistemlerle olan ilişkilerini pekiştirir ve bu sistemlerin meşruiyetine yönelik inançlarını güçlendirme potansiyeline sahiptir. Böylece sosyal psikolojik açıdan bakıldığında,

grup dayanışması ile birlikte toplumsal sistemlerin sorgulanmadan kabul edilmesi mümkün hale gelebilir.

(iii)-*Moral ve etik değerler*: Dini öğretiler, bireylerin sosyal adaleti değerlendirmesinde önemli bir rol oynar. Dini inançlar, olaylara anlam kazandırarak bireylerin sorunlarla başa çıkmasını kolaylaştırır, önemli yaşam olaylarına uyum sağlamalarını destekler ve stres seviyelerini düşürür. Ayrıca, bireyin ahlâki kurallara bağlılığı, öz-değer duygusunu artırarak kendini erdemli hissetmesine katkı sağlar (ten Kate vd., 2017). Dini değerler, yorumlandığı biçimiyle mevcut sosyal sistemlerin ahlaki ve adil olduğu algısını güçlendirerek, bireylerin bu sistemleri sorgulamak yerine kabul etmelerine zemin hazırlar. Örneğin, 2023 yılından itibaren bu çalışmanın yayınlandığı tarihe kadar gözlemlenen radikal dini söyleme dayalı İsrail devlet politikaları sonucunda, Filistin’de sivillerin soykırıma maruz kalması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Siyonist bir ideolojiye sahip olan İsrail devleti, birçok ahlaki ve insani değeri hiçe sayarak bir katliam gerçekleştirmekte ve bunu birtakım dini gerekçelere dayandırarak meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

(iv)-*Stres ve travmayla başa çıkma*: Son yıllarda din ve sağlık üzerine yapılan araştırmalar, dini inançların sağlıklı yaşamı desteklediğini ve anksiyete, ruh sağlığı ve beden sağlığı üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir (Frenk vd., 2011; Ganga & Kutty, 2013; Krause vd., 2017; Shiah vd., 2015; Walach, 2005). Din, bireylerin stres ve travmayla başa çıkmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle travmatik deneyimler yaşayan bireyler, bu olayları dini inançlar çerçevesinde anlamlandırarak mevcut durumu sorgulamak yerine kabullenmek suretiyle iyileşme sağlayabilmektedir (Asoğlu & Özdemir, 2024; M. Doğan, 2024). Bu bağlamda bireylerin dini inançları stres, travma ve hastalık ile başa çıkmada etkilidir (Ayten, 2012, 2018). Her şeyin ilahi bir planın parçası olduğuna inanmak, bireylerin aşılması zor durumları sorgulamak yerine kabul etmelerini kolaylaştırabilir. Ayrıca din, bireylere dünyayı düzenli ve anlamlı bir şekilde görme imkânı sunarak yaşamın stresleriyle başa çıkmalarına, güven duymalarına ve belirsizlikler karşısında sakin kalmalarına yardımcı olur. Bunun yanında, bilişsel belirsizlikleri azaltarak bireylere güven hissi sağlar (Baumeister & MacKenzie, 2011).

(v)-*Din ve adalet algısı*: Dini inançlar bireylerin adalet algısını şekillendirerek toplumsal adaletsizliklerin daha kolay kabul edilmesine yol açabilir. Özellikle ilahi adalet kavramı, toplumsal adaletsizliklerin daha kolay kabul edilmesine yol açabilmektedir. Çağlayan (2016)’a göre ilahi adalet, başlangıçta iyi düşünce ve davranışları destekleyen, kötülerini ise cezalandıran bir anlayış üzerine kurulu iken zamanla bu algı, teslimiyetçi

ve pasif bir yaklaşım olan fatalist bir kader anlayışına evrilmiştir. Örneğin; Müslüman düşüncesinde kaderin mutlak anlaşılması, bireylerin sorumluluk almaktan kaçmalarına ve toplumsal gelişim için gerekli çabayı göstermemelerine yol açmıştır. Araştırmacıya göre bu yaklaşım, sorunların çözümünden ziyade sabır ve teslimiyetle karşılanmasına sebep olmaktadır. Böylece teslimiyetçi kader anlayışı; eğitim, siyaset, sağlık gibi birçok alanda sorunlara neden olmakta ve Müslüman toplumların ilerlemesini engellemektedir (Çağlayan, 2016). Dolayısıyla doğru bir kader ve adalet anlayışı sistem haklılaştırma durumlarının önüne geçebilir.

(vi)-*Kültürel ve sosyal normlar*: Dini inançlar, kültürel ve sosyal normlarla etkileşim içinde bireylerin mevcut toplumsal yapıyı sorgulamadan kabul etmesine katkı sağlayabilir. Örneğin, cinsiyet rolleri veya sosyal sınıflar, dini gerekçelerle meşrulaştırılarak toplumsal yapının devamını destekler. Din, sosyal normlarla uyum içinde toplumsal düzeni sağlayıcı ve denetleyici bir rol üstlenir. Yazılı yasaların yanı sıra, örf, âdet ve gelenek gibi yazılı olmayan normlarla bireylerin davranışlarını şekillendirir ve bu normlara manevi bir anlam katarak toplumun ahlaki ve sosyal düzenini güçlendirir (Eroğlu, 2015). Din, bir yandan bireylerin ve toplumların sosyal düzenlerini şekillendiren bir norm koyucu işlevi görürken, diğer yandan kültürle sürekli bir etkileşim halindedir. Toplumsal hayatı düzenler, bireylere ahlaki değerler sunar ve sosyal normları dönüştürür. Kültür ise bireyin din anlayışını şekillendiren bir zemin sağlar. Din ve kültür arasındaki bu karşılıklı etkileşim, her iki tarafın da birbirini etkileyip yeniden düzenlediği bir model oluşturur. Bu bağlamda dinin rolü, manevi bir işlevin ötesine geçerek toplumsal düzenin korunması ve güçlendirilmesi açısından da önem taşır (Özkan, 2016).

Yukarıda betimlenen bu unsurlar, dinin sosyal düzeni meşrulaştırmadaki işlevini ve toplumsal değişime karşı önemini ortaya koymaktadır. Nihayetinde denilebilir ki dini yorumlardan elde edilen normlar ve değerler, sistem haklılaştırma süreçlerine katkıda bulunur.

S o n u ç

Bu makale, dinin bireylerin toplumsal düzeni algılama ve meşrulaştırma süreçlerindeki etkisini, din psikolojisi perspektifinden sistem haklılaştırma teorisi bağlamında ele almıştır. Din, bireylerin varoluşsal kaygılarını yatıştırarak, sosyal düzeni kabul etmeye yönelik bir motivasyon sağlamakta ve toplumsal istikrarı destekleyen güçlü bir ideolojik çerçeve sunmaktadır. Farklı dinler ve mezhepler, toplumsal düzenle ilişki kurmada çeşitlilik gösterse de genel olarak *din yorumunun*, bireylerin mevcut düzeni meşru, adil ve anlamlı görmelerine katkıda bulunduğu görülmektedir.

Araştırmalar, dindar bireylerin sosyal sisteme duydukları güvenin daha yüksek olduğunu ve statükoyu haklılaştırma eğilimlerinin güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu eğilim, dini inançların sunduğu epistemik, varoluşsal ve ilişkisel ihtiyaçlarla ilişkilidir. Örneğin; ölüm korkusu veya toplumsal tehdit dönemlerinde din, ulusal kimlik ve devlet gibi yapıların meşruiyetini güçlendirebilir.

Öte yandan, dinin sistemi haklılaştırma işlevi her zaman olumsuz bir anlam taşımamaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, tarihsel süreç incelendiğinde, dinlerin ortaya çıkış nedenlerinin genellikle mevcut bir düzene karşı bir başkaldırı ve toplumsal düzeni dönüştürme amacı taşıdığı görülmektedir. Dolayısıyla dinin reformist ve dönüştürücü bir özelliğe de sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak zamanla, dini inançlara sahip bireylerin olumsuz bir düzene karşı mücadeleyi bırakıp daha durağan bir bakış açısı benimsedikleri görülmüştür. Bu değişim, toplumsal huzuru koruma ve anarşi ya da fırsatçılığa karşı tedbir alma isteğiyle açıklanabilir. Bu bağlamda, dinin reformist yönünün nasıl statik bir yapıya dönüştüğü sorusu önemli bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun yanıtının, Sistemi Haklılaştırma Teorisi çerçevesinde önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir. Böylece, gelecek araştırmalar din psikolojisi perspektifinden Sistem Haklılaştırma Teorisinin yeni açılımlarına odaklanabilir.

Dinin toplumsal hiyerarşiler, adalet algısı ve bireylerin kendi statülerini yorumlamaları üzerindeki etkileri daha derinlemesine incelenmelidir. Ayrıca, farklı dini geleneklerin ve mezheplerin toplumsal düzeni meşrulaştırma süreçlerindeki rolü ve bunun bireyler ile topluluklar üzerindeki etkileri ele alınabilir. Bu çalışmalar, dinin toplum içindeki birleştirici ve uyumu teşvik edici işlevlerini daha iyi anlamak adına önemli bilgiler sunacaktır.

Kaynaklar

Asoğlu, E., & Özdemir, Ö. (2024). Deprem kaynaklı travma sonrası stres belirtileri ile başa çıkmada din eğitiminin rolü. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 17, 321-348.

Ayten, A. (2012). *Tanrı'ya sığınmak: Dini başa çıkma üzerine psikososyal bir araştırma*. İz Yayıncılık.

Ayten, A. (2018). *Din ve sağlık: Kavram, kuram ve araştırma*. Marmara Akademi Yayınları.

Bahadır, A. (2011). *İnsanın anlam arayışı ve din*. (2. baskı). İnsan Yayınları.

Baumeister, R. F., & MacKenzie, M. (2011). Believing, belonging, meaning, and religious coping. *Religion, Brain & Behavior*, 1(3), 216-219.

Blasi, G., & Jost, J. T. (2006). System Justification Theory and research: Implications for law, legal advocacy, and social justice. *California Law Review*, 94(4), 1119-1168.

Cassese, E. C., & Holman, M. R. (2019). Playing the woman card: Ambivalent sexism in the 2016 U.S. Presidential race. *Political Psychology*, 40(1), 55-74.

Cirhinlioğlu, Z., Cirhinlioğlu, F. G., & Ok, Ü. (2013). *Dindarlık ruh sağlığı ve modernite*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Çağlayan, H. (2016). Sosyolojik açıdan müslüman ilahî adalet algısı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 766-779.

Darende, Ö. F., & Taştan, A. (2021). Hans Mol'a göre kutsallaşma mekanizmaları ve kimlik üzerine etkileri: Menzil tarikatı örneği. *Bilim-name*, 44, 49-82.

Doğan, A. (2015). Cemaat ve siyaset: Siyasal davranışta cemaat üyelerinin sosyal ilişkileri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 325-351.

Doğan, M. (2024). Üniversite öğrencilerinin travma sonrası gelişimlerinde içsel dinî motivasyon, dinî başa çıkma, sabır ve şükürün rolü. *Journal of Turkish Studies*, 13(25).

Duche Pérez, A. B., Vera Revilla, C., Gutierrez Aguilar, O. A., Chicaña Huanca, S., & Chicaña-Huanca, B. (2023). Religion and spirituality in university students: A systematic review of the literature. *The International Journal of Religion and Spirituality in Society*, 14(3), 135-162.

Düzgüner, S. (2021). *Maneviyat algısı ve yansımaları*. Çamlıca Yayınları.

Eroğlu, E. (2015). Geçmişten günümüze sosyal normlar. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 299-308.

Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.

Frenk, S. M., Foy, S. L., & Meador, K. G. (2011). It's medically proven!: Assessing the dissemination of religion and health research. *Journal of Religion and Health*, 50(4), 996-1006.

Ganga, Nima. S., & Kutty, V. R. (2013). Influence of religion, religiosity and spirituality on positive mental health of young people. *Mental Health, Religion & Culture*, 16(4), 435-443.

Glick, P., Sakallı-Uğurlu, N., Akbaş, G., Orta, İ. M., & Ceylan, S. (2016). Why do women endorse honor beliefs? Ambivalent sexism and religiosity as predictors. *Sex Roles: A Journal of Research*, 75(11-12), 543-554.

Harmon-Jones, E., & Mills, J. (2019). An introduction to cognitive dissonance theory and an overview of current perspectives on the theory. [içinde] ed. E. Harmon-Jones. *Cognitive dissonance: Reexamining a*

pivotal theory in psychology. (ss. 3-24). American Psychological Association.

Hill, P. C., & Pargament, K. I. (2008). Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality: Implications for physical and mental health research. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(1), 3-17.

Horozcu, Ü. (2017). *Din psikolojisi*. (2. baskı). Rağbet Yayınları.

Hökelekli, H. (2015). *Din psikolojisine giriş* (4. baskı). Dem Yayınları.

Hyman, C., & Handal, P. J. (2006). Definitions and evaluation of religion and spirituality items by religious professionals: A pilot study. *Journal of Religion and Health*, 45(2), 264-282.

Inagaki, H. (2003). Person, society and religions. *Exchange*, 32(2), 154.

Jost, J., & Andrews, R. (2012). System justification theory. [içinde] ed. D. Christie. *Encyclopedia of peace psychology-II* (ss. 1092-1096). Wiley-Blackwell.

Jost, J. T. (2019). A quarter century of system justification theory: Questions, answers, criticisms, and societal applications. *British Journal of Social Psychology*, 58(2), 263-314.

Jost, J. T. (2020). *A theory of system justification*. Harvard University Press.

Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33(1), 1-27.

Jost, J. T., Banaji, M. R., & Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25(6), 881-919.

Jost, J. T., Hawkins, C. B., Nosek, B. A., Hennes, E. P., Stern, C., Gosling, S. D., & Graham, J. (2014). Belief in a just God (and a just society): A system justification perspective on religious ideology. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*, 34(1), 56-81.

Karaca, F. (2016). *Dini gelişim psikolojisi*. Montaj Baskı.

Karacoşkun, M. D., Yılmaz, S., Horozcu, Ü., & Yüksel, A. Ş. (2015). *Din psikolojisi el kitabı* (3. baskı). Grafiker Yayınları.

Kesberg, R., Brandt, M. J., Easterbrook, M. J., Spruyt, B., & Turner-Zwinkels, F. (2024). Finding (dis-)advantaged system justifiers: A bottom-up approach to explore system justification theory. *European Journal of Social Psychology*, 54(1), 81-96.

Koenig, H. G., & Larson, D. B. (2001). Religion and mental health: Evidence for an association. *International Review of Psychiatry*, 13(2), 67-78.

- Köse, A. (2019). *Neden İslam'ı seçiyorlar*. İz Yayıncılık.
- Krause, N., Hill, P. C., Emmons, R., Pargament, K. I., & Ironson, G. (2017). Assessing the relationship between religious involvement and health behaviors. *Health Education & Behavior*, 44(2), 278-284.
- Kula, M. N. (2001). *Kimlik ve din*. Ayışığı Kitapları.
- Liviatan, I., & Jost, J. T. (2011). Special issue: System justification theory: Motivated social cognition in the service of the status quo. *Social Cognition*, 29(3), 231-237.
- Mehmedoğlu, A. U. (2013). *İnanç psikolojisine giriş*. Çamlıca Yayınları.
- Miller, M., Clark, J., & Jehle, A. (2015). *Cognitive dissonance theory*. Festinger.
- Okulicz-Kozaryn, A. (2010). Religiosity and life satisfaction across nations. *Mental Health, Religion & Culture*, 13(2), 155-169.
- Özkan, F. (2016). Dinin anlaşılmasında kültürel etki. *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 299-314.
- Peker, H. (2017). *Din psikolojisi* (15. baskı). Çamlıca Yayınları.
- Rubin, M., Kevin Owuamalam, C., Spears, R., & Caricati, L. (2023). A social identity model of system attitudes (SIMSA): Multiple explanations of system justification by the disadvantaged that do not depend on a separate system justification motive. *European Review of Social Psychology*, 34(2), 203-243.
- Rutto, F., Viola, E., & Monaci, M. G. (2021). The role of religion in social and democratic system justification: The case of Italian Catholicism. *Journal for the Academic Study of Religion*, 34(1), 52-73.
- Sequeira, L. D., Kamble, S. V., Chobthamkit, P., & Sutton, R. (2023). Belief in karma and system justification among Indian adults. *Indian Journal of Positive Psychology*, 14(4), 467-469.
- Shaffer, L. S. (2008). Religion as a large-scale justification system: Does the justification hypothesis explain animistic attribution? *Theory & Psychology*, 18(6), 779-799.
- Shepherd, S., Eibach, R. P., & Kay, A. C. (2017). One nation under God: The system-justifying function of symbolically aligning god and government. *Political Psychology*, 38(5), 703-720.
- Shiah, Y.-J., Chang, F., Chiang, S.-K., Lin, I.-M., & Tam, W.-C. C. (2015). Religion and health: Anxiety, religiosity, meaning of life and mental health. *Journal of Religion and Health*, 54(1), 35-45.
- Sotola, L., & Crede, M. (2022). On the predicted replicability of two decades of experimental research on system justification: A Z-curve analysis. *European Journal of Social Psychology*, 52(5-6), 895-909.
- Stark, J. B. (2024). We're all like brothers: Religion's role in

Afghan Uzbek identity formation. *Central Asian Survey*, 1-19.

Ten Kate, J., de Koster, W., & van der Waal, J. (2017). The effect of religiosity on life satisfaction in a secularized context: Assessing the relevance of believing and belonging. *Review of Religious Research*, 59(2), 135-155.

Tokur, B. (2018). *İmtihan psikolojisi: Var olmanın hakkını vermek - İmtihan*. Fecr Yayınevi.

Turan, Y. (2017). *Kişilik ve dindarlık*. Ensar Neşriyat.

Vargas-Salfate, S., Paez, D., Liu, J. H., Pratto, F., & de Zúñiga, H. G. (2018). A comparison of social dominance theory and system justification: The role of social status in 19 nations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 44(7), 1060-1076.

Walach, H. (2005). Spiritualität als ressource. *Deutsche Zeitschrift für Onkologie*, 37, 4-12.

Yaran, C. S. (2018). *Kötülük ve theodise*. Vadi Yayınları.

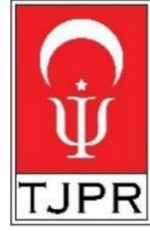
Yıldız, M. (2014). *Ölüm kaygısı ve dindarlık*. İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Yılmaz, Z. (2015). *Dişil dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü*. İletişim Yayınları.



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 10 • Aralık 2024 • 35-54
Issue: 10 • December 2024 • 35-54



Din Psikolojisi Perspektifinden Turgut Uyar'ın Şiirlerinde Tanrı Tasavvuru

The Image of God in Turgut Uyar's Poetry
from the Perspective of the Psychology of Religion



Ayşe Nur Biçer

Yüksek Lisans Öğrencisi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: aysenur.karaboyun@gmail.com
Orcid: 0009-0003-4259-3377
Samsun / Türkiye

MA Student
Ondokuz Mayıs University
Institute of Social Sciences
E-mail: aysenur.karaboyun@gmail.com
Orcid: 0009-0003-4259-3377
Samsun / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1505187>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 26 Haziran 2024 • 26 June 2024
Kabul Tarihi • Accepted 19 Ekim 2024 • 19 October 2024

Ö z e t

Bu makalenin amacı, Turgut Uyar'ın şiirlerinde Tanrı tasavvurunu, din psikolojisi bağlamında derinlemesine analiz etmektir. Şiirin, şairin bireysel deneyimlerini ve kolektif insanlık tecrübelerini yansıttığı ifade edilmektedir. Uyar'ın Tanrı inancını doğrudan bir tema olarak ele almadığı; ancak metaforlar ve söylemlerle inancını estetik bir unsur olarak yansıttığı görülmektedir. Şairin Tanrı tasavvurunun genellikle antropomorfik bir nitelik taşıdığı ve Tanrı'nın insani özelliklerle betimlendiği belirtilmiştir. Uyar, Tanrı'yı bazen güçlü bir kahraman, bazen de masumiyetle yaklaşılması gereken bir otorite olarak tasvir etmiştir. Uyar'ın Tanrı algısında, uhrevi ve aşkın bir varlıktan daha çok yaratıcı sıfatının öne çıktığı vurgulanmıştır. Şairin şiirlerinde, Tanrı'nın varlığına dair sürekli bir sorgulama ve gelgitler dikkat çekmektedir. Doğaya ve evrendeki düzene duyulan hayranlığın, Tanrı tasavvurunun şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı ifade edilmiştir. Tanrı'nın halk ve vatan ile özdeşleştiği; ancak geleneksel vahiy temelli Tanrı anlayışından farklı bir yaklaşım sergilendiği gözlemlenmiştir. Şairin, Tanrı'ya yönelik suçluluk duygusu ve kendi iç hesaplaşmaları da şiirlerinde sıkça yer bulmuştur. Bu bağlamda, Uyar'ın "Büyük Saat" adlı toplu şiirlerinde, Tanrı'nın insani özelliklerle tasvir edildiği, bazen mitolojik bir figür olarak algılandığı görülmektedir. Şairin eserlerinde, Tanrı'ya çocukça bir saflıkla yaklaşım, doğa ile Tanrı arasında bağlantı kurma çabası ve Tanrı'ya yönelik sorgulamalar öne çıkmıştır. Uyar'ın, Tanrı'nın aşkın sıfatlarını genellikle reddederek, O'nu yaratma sıfatıyla sınırlı bir varlık olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, Uyar'ın eserlerinde vatan ve halk kavramlarının, Tanrı algısıyla iç içe geçtiği ve şairin dini düşüncelerini ulusal değerlerle harmanladığı vurgulanmıştır. Sonuç olarak, Turgut Uyar'ın şiirlerinde Tanrı tasavvuru, şairin bireysel inançları, kültürel bağlamı ve poetik tercihleriyle şekillenmiştir. Bu tasavvur, din psikolojisi açısından, bireyin Tanrı algısının sanatsal bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Uyar'ın eserleri, din ve edebiyat ilişkisi bağlamında, Tanrı tasavvurunun bireysel ve toplumsal dinamiklerle nasıl şekillendiğini incelemek için önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Şairin şiirlerinde Tanrı, metafizik bir yaratıcıdan daha çok insan yaşamını ve toplumsal dinamikleri etkileyen güçlü bir figür olarak betimlenmektedir. Bu makale, Uyar'ın eserlerinin, din psikologları için değerli bir inceleme alanı sunduğunu ortaya koymuştur.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Turgut Uyar • Tanrı tasavvuru
Şiir analizi • İnanç

A b s t r a c t

The purpose of this article is to provide an in-depth analysis of the image of God in Turgut Uyar's poetry within the framework of the psychology of religion. Poetry is described as both a reflection of the poet's personal experiences and a mirror of collective human encounters. While Uyar does not explicitly present belief in God as a central theme, he conveys his faith as an aesthetic element through metaphors and discourses. His conception of God is often anthropomorphic, depicting divine attributes with human-like qualities. Uyar portrays God at times as a powerful hero and at other times as an authority figure to be approached with innocence. It is emphasized that in Uyar's portrayal of God, the creative attribute takes precedence over transcendental or metaphysical dimensions. His poems frequently reveal a persistent questioning and vacillation concerning the existence of God. Admiration for nature and the cosmic order plays a pivotal role in shaping his image of God. Uyar's poetry reflects an identification of God with notions of the homeland and the collective people, though his approach diverges significantly from traditional understandings of a revealed deity. Feelings of guilt toward God, coupled with profound internal struggles, frequently surface in his poetry. In this context, Uyar's *Büyük Saat* (The Great Clock), a compilation of his complete poems, depicts God as bearing human attributes and occasionally as a mythological figure. His works emphasize an approach to God characterized by childlike innocence, a deliberate effort to bridge nature and the divine, and an ongoing inquiry into the nature of God. Uyar's rejection of God's transcendent qualities and his depiction of God as a being primarily defined by the act of creation are particularly noteworthy. Furthermore, his works demonstrate how the concepts of homeland and community intertwine with his image of God, fusing his religious reflections with nationalistic values. In conclusion, the image of God in Turgut Uyar's poetry is intricately shaped by his personal beliefs, cultural milieu, and artistic preferences. From the perspective of the psychology of religion, this depiction can be regarded as an artistic reflection of the individual's perception of divinity. Uyar's works serve as a valuable resource for examining how images of God evolve within individual and societal contexts. In his poetry, God is portrayed not as a metaphysical creator but as a compelling figure profoundly influencing human existence and social dynamics. This article underscores the significance of Uyar's works as a fertile ground for scholarly inquiry in the psychology of religion.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Turgut Uyar • Image of God
Poetry analysis • Faith

Giriş

Din terimi, geleneksel bağlamda, insanın kutsal ile kurduğu ilişkiyi ve bu ilişkinin tüm tezahürlerini kapsamaktadır (Meissner, 1987: 119). Vergote (1999), dinin özsel doğasına ilişkin kesin bir şey söylemenin imkânsızlığını vurgulamakla birlikte, dinin anlamına dair bir tanımın zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Ancak ona göre, bu tanım yalnızca dinin kültürel bağlamda ortaya çıkış biçimiyle sınırlandırılabilir. Vergote, dini "tabiatüstü bir varlık ya da varlıklarla ilişkilendirilen işaretlerin, davranışların, duyguların ve dilin bütünü" olarak tanımlamaktadır (Vergote, 1999: 14-15). Dinin doğasından kaynaklanan çok yönlü yapısı sebebiyle sayısız din tanımının varlığına işaret edilmektedir. Bu çeşitliliğin temelinde, dinin her bireyde uyandırdığı farklı ve özgün duyguların rol oynadığı belirtilmektedir (Clarck, 1969: 17).

İnsan ile din arasındaki ilk temas noktasının, Tanrı tasavvuru biçimleri üzerinden gerçekleştiği söylenebilir. Bu bağlamda, Tanrı tasavvuru, din psikolojisi disiplininin ele alması gereken temel konular arasında yer almaktadır (Hacıkeleşeoğlu, 2022: 47). Çeşitli dinlerin, semboller, örnekler ve sıfatlar aracılığıyla inananların zihinlerinde belirli bir tasavvur oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda bireyler, gelişimsel özelliklerine bağlı olarak öznel bir Tanrı tasavvuru geliştirmek durumundadır. Winnicott, Tanrı tasavvurunun oluşum sürecinde öznel süreçlerin vazgeçilmez bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu öznel süreçlerin eksikliği durumunda, Tanrı'nın insanın algısında erişilmesi güç ve uzak bir nesneye dönüşmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir (Kısa, 2013: 217).

Bu makalede, Turgut Uyar'ın şiirlerinden Tanrı tasavvuruna dair çıkarımlar yapılacağından, şiirin sanatçının kişiliği ile olan bağlantısının da ele alınması gerekmektedir. Şiir, tüm muğlaklığı ve özsel yapısıyla dışavurumun sınırlarını genişleten bir araç olarak değerlendirilir. Şair özenin, parçalı deneyimlerden tek bir bütün oluşturduğu ifade edilmektedir. Dilin, tarihin ve kültürün bir arşivi olarak kabul edilmesi durumunda, şiirin de dili meydana getiren en hakiki unsuru temsil ettiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, Amerikan düşünür ve şair Emerson tarafından dilin "fosil bir şiir" olarak tanımlandığı belirtilmektedir (Parini, 2020: 35). Bu nedenle, şairin temel görevinin dili yenilemek, geçmiş ile gelecek arasındaki dilsel bağı diri tutmak ve sözcükleri o ilkel ve resimsel hâline her dönemde yeniden taşıma çabası olduğu vurgulanmaktadır. Şiirin, şairin bireysel ve bağımsız deneyimlerini tek bir bütün hâline dönüştürmesi, şairden bağımsız bir şiirin varlığının düşünülemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Öncelikle, Tanrı tasavvuru gibi bir konunun ele alınmasında, ilgili şairin derin bir dindarlık taşımasının bir gereklilik olmadığı ifade edilmelidir. Şiir, çıkarım yapılabilecek her türlü tema ve malzeme üzerine eğilme imkânı sunan bir sanat dalı olarak değerlendirilmektedir. Yaşamda, başkalarıyla paylaşılan deneyimlerde, karşı tarafın aynı hissi taşıdığı ortak bir tanım içerisinde yer almasına rağmen, bu hissi eşit bir yoğunlukla yaşamadığı sıklıkla fark edilmektedir. Bu durumun en belirgin farklılaşmalarının, özellikle inanç temelli konularda yaşandığı gözlemlenmektedir. Aynı başlık altında dahi Tanrı tasavvurlarının bireyler arasında farklılık gösterebileceği ifade edilmektedir. Bu çalışmada, bir tanım ya da etiketleme yapılmasından ziyade, önemli bir şairin tasavvurlarına yönelik tespitlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

a. Yöntem

Jung (1998: 7-17), insan zihninin en eski ve evrensel etkinliklerinden biri olarak tanımladığı dinin, insan kişiliğinin psikolojik yapısına kadar psikolojinin tüm alanlarında etkin bir güce sahip olduğunu ifade etmektedir. Dinin, bir farkındalık hâli olarak bireyin tüm yaşamını etkisi altına alan bir yapı sergilemekte olup, herkes için aynı işlevselliği göstermediği ve bireye özgü bir gelişim seyri izlediği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, dini inancın birey tarafından benimsenme derecesi ile bu inancın bireyin kişilik yapısı üzerindeki etkisi dikkate değer bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Hökekleli, 2013: 187).

Bu makalede, İkinci Yeni akımının öne çıkan şairlerinden biri olan Turgut Uyar'ın, tüm şiirlerini bir araya getiren Büyük Saat adlı eseri incelenerek, şairin Tanrı tasavvuruna dair çıkarımlar yapılması amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında Uyar'ın seçilme gerekçeleri arasında, Türk edebiyatındaki önemi, İkinci Yeni akımının günümüzde hâlâ tüm yönleriyle yeterince çözümlenememiş olması ve Uyar'ın şiirlerine belirgin bir şekilde yansıyan Tanrı tasavvuru yer almaktadır. Araştırmanın temel amacı, şairi herhangi bir etiketlemeye tabi tutmak değil, aksine Uyar'ın şiirinde daha önce incelenmemiş yönleri edebiyat dünyasının, okurların ve araştırmacıların dikkatine sunmaktır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen analizlerin, bu alanın önceki araştırmalarında ele alınmamış olması sebebiyle önem arz ettiği belirtilmektedir. Çalışmada metodolojik olarak '*dokümantasyon tekniği*' ve '*içerik analizi*' yöntemi kullanılmıştır (Karasar, 2005).

b. Turgut Uyar'ın Hayatı

Turgut Uyar, 1927 yılında, Ankara'da, orta gelir düzeyine sahip ve altı çocuklu bir ailenin beşinci çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Çocukluk yıllarının büyük bir bölümünü Molla Aşkî Mahallesi ile Altay ve Edirnekapı semtlerinde geçirdiği bilinmektedir. Girit kökenli bir anne ile Arnavut kökenli bir babanın çocuğu olan Uyar'ın babası Hayri Bey, harita binbaşı olması yanı sıra hattatlık sanatıyla da uğraşmıştır.

İlköğrenimi İstanbul ve Eskişehir'de tamamlanmaya çalışılmış; ancak ailenin yaşadığı ekonomik zorluklar nedeniyle Konya Askerî Ortaokulu'na başvurulmuştur. Ortaöğrenimi sırasında, 1941 yılında ilk kez ailesinden uzakta kalarak gurbet yaşantısı deneyimlenmiş, ancak babasının Ankara'da göreve başlaması üzerine eğitim Ankara'da tamamlanmıştır. Ortaokul eğitiminin ardından Bursa Askerî Lisesi'ne kaydını yaptıran Uyar, 1946 yılında bu okuldan mezun olmuş, yükseköğrenimini ise 1947 yılında Askerî Memurlar Okulu'nda tamamlamıştır. Ortaokul ve lise öğrenimini yatılı askerî okullarda sürdüren Uyar'ın bu okulların disiplini ve otoritesinden hoşnut olmadığı belirtilmektedir (Karaca, 2021: 173).

1947 yılında henüz genç yaşta evlenen Uyar, 1948'de Kars'ın Posof ilçesinde Askerlik Şubesi Muamele Memuru olarak göreve başlamıştır. Anadolu'nun bu ücra bölgesinde dört yıl boyunca görev yapmış; bu süreçte Anadolu'nun yaşam koşullarını ve halkını yakından tanıma imkânı bulmuştur. 1952-1954 yılları arasında ise Samsun'un Terme ilçesinde görevini sürdürmüştür. Gençlik yıllarının büyük bir kısmının bir asker-memur olarak Anadolu'da geçtiği ifade edilmektedir. Bu nedenle, Anadolu'nun şairin dünyasında önemli bir yer tuttuğu vurgulanmaktadır.

1954 yılında Ankara'ya atanması, Uyar'ın büyük bir kentte yaşamaya başlamasına ve şiir anlayışı ile düşünce dünyasında önemli değişimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Karaca, 2021: 174). 1958 yılında askerlik görevinden ayrılan Uyar, Türkiye Selüloz ve Kâğıt Sanayii'nin Ankara şubesinde çalışmaya başlamış ve emekliliğini takiben İstanbul'a yerleşmiştir. İlk eşi Yezdan Hanım'dan üç, ikinci eşi Tomris Uyar'dan bir çocuğu olan şair, 22 Ağustos 1985 tarihinde, elli sekiz yaşında vefat etmiştir.

c. İkinci Yeni Şiirine Genel Bir Bakış

İkinci Yeni, Türk edebiyatında 1950'li yılların ilk yarısında herhangi bir ön anlaşma olmaksızın kendiliğinden ortaya çıkan bir şiir hareketi olarak tanımlanmaktadır. Bu hareketin, kendisinden önceki Garip hareketini, isminin konulmasıyla birlikte "Birinci Yeni" olarak

adlandırması, edebiyat dünyasındaki etkisinin büyüklüğünü gösteren temel bir kabul olarak değerlendirilmektedir. Ortak bir yayın organına sahip olmaması, İkinci Yeni'yi kendisinden önceki klasik edebiyat topluluklarından veya edebî akımlardan ayıran önemli bir özellik olarak öne çıkarmaktadır. Hareketin öncülerinin İlhan Berk, Edip Cansever, Turgut Uyar, Cemal Süreya, Ece Ayhan ve Sezai Karakoç olduğu, hemen hemen tüm edebiyat araştırmacıları tarafından kabul edilmektedir. Türk şiirinde egemen çizgiden ilk sapma olarak nitelendirilen İkinci Yeni'nin, hem pratikte hem de poetikada köklü bir değişim yarattığı belirtilmektedir (Karaca, 2021: 9).

Tüm edebî yeniliklerde olduğu gibi, İkinci Yeni'nin de toplumsal, bireysel ve sanatsal etkilerle yoğrularak doğduğu ifade edilmektedir (Karaca, 2021: 102). Bu akımın temsilcileri, birbirlerinden habersiz şekilde benzer niteliklere sahip ürünler ortaya koymuşlardır. İkinci Yeni'nin doğuşunda etkili olduğu ileri sürülen başlıca faktörler arasında, Demokrat Parti (DP) dönemi ile ilişkilendirilen toplumsal ve siyasal baskılar ile bu dönemde yaşanan toplumsal dönüşümler; Garip şiirine, toplumcu gerçekçi şiire ve genel anlamda söze dayalı poetik anlayışa bir tepki; bunun yanı sıra Batı sanatlarının (örneğin, gerçeküstücülük, atonal müzik, soyut resim ve gerçeküstücü sinema) etkileri ile döneme özgü biyografik koşullar yer almaktadır (Karaca, 2021: 163).

d. Turgut Uyar'ın Şiirlerinde Tanrı Tasavvuru

“Benim hayatım kupkurudur, oradan şiirime ilişkin önemli ipuçları çıkaramazsınız” diyen bir şairin hayatından şiirine veya şiirinden inancına ve yaşamına dair çıkarımlarda bulunmak, genellikle zor bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, bazen şairin şiirleri ile yaşamının birebir örtüşmediği de gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, Turgut Uyar'ın kızı Semiramis Uyar'ın belirttiği üzere, “Yenilgi Günlüğü” şiirinin, Uyar'ın siroz teşhisi almasından en az yirmi yıl önce yazıldığı ifade edilmektedir (Akkoç, 2018: 10). Ayrıca, Semiramis Uyar tarafından, Turgut Uyar'ın sarışın ve mavi gözlü olması nedeniyle güneşe karşı hassasiyet taşıdığı ve kumdan yansıyan ışığa tahammülünün az olduğu belirtilmiştir. Buna karşın, Uyar'ın şiirlerinde sıkça yer alan deniz, balıkçı, denizci, gemici ve kadirga motifleri, Büyük Saat adlı eserinde belirgin bir şekilde dikkat çekmektedir. Bu durum, şiirle şairin yaşamının her zaman paralel bir şekilde ilerlemediğini göstermektedir. Özellikle lirik şiirdeki “ben” kavramının doğrudan şairin kendisiyle ilişkilendirilmesinin, her zaman doğru sonuçlara ulaşmayı sağlamadığı vurgulanmaktadır.

Ancak, tüm bu verilere rağmen, şiirin, yalancı ve samimiyetsizliği açık eden özüne ve şair özeninin tecrübelerini yansıtan bir dil sunduğuna dikkat çekilmelidir. Şiirin, yalnızca sanatsal bir ürün olmanın ötesinde, şairin kendi iç dünyasıyla yüzleşme edimi olduğu belirtilmektedir. Bu süreçte, şairin kimliği, inançları ve dünya görüşünün şiiri doğrudan etkilediği vurgulanmaktadır. Genel bir kabul olarak, edebi bir ürünün, tamamen yazarından bağımsız bir şekilde ortaya çıkmasının mümkün olmadığı belirtilmektedir. Bu bağlamda, şairin şiirlerinden, tasavvurlarına dair tespitlerde bulunmak kaçınılmazdır. Özellikle Turgut Uyar gibi edebiyatın önemli bir isminin şiirine derinlemesine bakma girişiminin, doğal ve gerekli bir çaba olduğu belirtilmektedir.

İkinci Yeni şairleri arasında, Sezai Karakoç dışında Tanrı kavramına dair düşüncelerin ele alınabildiği nadir isimlerden biri de Turgut Uyar'dır. Ancak, Uyar'ın Tanrı tasavvuru ile Karakoç'un Tanrı anlayışının temelde birbirinden tamamen farklı olduğu vurgulanmaktadır. Bu makalede, Büyük Saat adlı eser ayrıntılı bir şekilde incelenerek, bu farklılıklar çeşitli yönlerden ele alınacaktır. İnceleme, Büyük Saat'teki sıralamaya uygun olarak ilerleyecek ve başlangıç noktası, Uyar'ın ilk şiir kitabı olan Arz-ı Hal olacaktır.

Ufacık korumuzda dolaşırdım korkuyla,
Ve Allah'ı arardım serçe yuvalarında,
Bulamayınca dua yollardım akan suyla,
Göğü bulutlar saran bahar havalarında,
Dolaşırdım ufacık korumuzda korkuyla. (Uyar, 2019: 17).

Yukarıdaki dizeler, Turgut Uyar'ın ilk dönem şiirlerinden biri olan ve Arz-ı Hal kitabının ilk şiiri "Yad"dan bir kesittir. Şiirin ilk bölümünde, böğürtlenlerin toplandığı bir köy yolundan bahsedilmesi ve kullanılan "di'li geçmiş zaman" kipinin, daha çok çocukluk ve gençlik hatıralarının anımsanmasıyla yazıldığı izlenimini vermektedir. Tanrı tasavvurlarında yaşın önemli bir etken olduğu ileri sürülmektedir. 7-16 yaş aralığındaki çocuk ve gençlerin Tanrı algılarına yönelik yapılan araştırmalarda, 9-10 yaş grubundaki çocukların Tanrı'yı nesnel sıfatlar bağlamında tasavvur ettiği, 12-13 yaş grubundaki çocukların ise Tanrı'nın iyilik ve adalet gibi özelliklerine vurgu yaptığı; bağışlayıcılığı, hâkimiyeti ve baba figürü olarak algıladığı belirtilmektedir (Deconchy, 1964).

Allah'ı arayan çocuk figürünün, Uyar'ın sonraki şiirlerinde de sıkça rastlanan bir motif olduğu görülmektedir. Uyar'ın, Allah'ın varlığı ve evrene müdahalesi konusunda yaşadığı gelgitler, şiirlerinde belirgin bir şekilde yer almıştır. Şairin Tanrısının uhrevi bir nitelik taşımadığı, buna karşın serçe yuvalarını ve "göklerde her gün büyüyen ayı" seyrederek

doğa ile Allah arasında bir bağ kurduğu izlenimini vermektedir. Bu durum, doğanın Tanrı'yı ilk hissettiğimiz alan olarak kabul edilmesiyle ilişkilidir. İnsan çocukluk döneminde, dünyadaki sistemli ve sonsuz kudreti fark etmeye başladığında zihninde pek çok sorunun belirdiği ve bu sorulara yanıt bulmanın zaman zaman güç bir hâle geldiği ifade edilmektedir. Allah'a iman etmenin, görülmeyen bir şeye inanmayı gerektirdiği ve salt akılla evreni anlamaya çalışan bireyler için bir çıkmaz oluşturduğu dile getirilmektedir.

Uyar'ın Tanrı tasavvuru bağlamında en çok malzemeyi sunduğu şiirlerden birinin Arz-ı Hal olduğu görülmektedir. Bu şiir, kitapta “Yad” şiirini takip etmektedir. İronik bir dille kaleme alınan şiirin, başlangıçta Allah'a yakarış gibi algılanmasına rağmen, şairin Tanrı'ya insani özellikler atfettiği ve O'nu yeryüzüne indirerek insani uzuvlar ve özelliklerle betimlediği fark edilmektedir.

Ben de günahkâr kullarıdanım Allahım!
Bir “Kulluvallahi” bilirim dualardan,
Bir de “Yarabbi şükür” demeyi doyunca.
Bir kere oruç tutmam ramazan boyunca,
Ama çekmediğim kalmadı sevdalardan.
Ben de günahkâr kullarıdanım Allahım!
Yazdıklarına sakın darılma Allahım!
Meleklerin sana bunları söylemezler.
Artık, pek yarattığın gibi değil dünya
İnsanlar hem sabuna karıştı, hem suya:
Ne olursun, hoşuna gitmediyse eğer,
Yazdıklarına sakın darılma Allahım! (Uyar, 2019: 18).

Bu dizelerin ardından gelen şiirin dördüncü kıtası oldukça çarpıcı bir içeriğe sahiptir. Bu bölümde, Turgut Uyar'ın Tanrı'yı tamamen insanlaştırdığı görülmektedir. Normal şartlarda, Tanrı'nın doğması, ölmesi veya yarattığı insanlara benzer şekilde bir insana ilgi duyması gibi durumlar mümkün değilken, Uyar'ın dizelerinde bu olasılıklar ima edilmektedir. Ayrıca, Tanrı, eril bir nitelik atfedilerek erkek cinsiyeti ile özdeşleştirilmiştir.

Bu yaklaşım, antropomorfik Tanrı anlayışı çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda, Tanrı'ya insana özgü organlar izafe edilerek, O, insan formunda tasavvur edilmektedir. Tanrı'nın konuşma, görme ve işitme gibi insanî özelliklerle tanımlandığı, insana özgü duygularla nitelenerek, bir algı objesi olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (Harman, 2011). Uyar'ın bu yaklaşımıyla, Tanrı'nın uhrevî ve aşkın boyutundan ziyade, insana yakın ve kavranabilir bir şekilde

betimlendiği görülmektedir. Şiir bu çerçevede, Uyar'ın Tanrı tasavvuru hakkındaki özgün yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Sana bir şey soracağım, affet Allahım!
Beş vakit kızlar doluyor camilerine,
Beyaz yaşmaklı, beyaz tenli, masum kızlar.
Benim bir defa görüşte yüreğim sızlar;
Sen tutulmadın mı, içlerinden birine?
Sana bir şey soracağım affet, Allahım!

Yukarıdaki dizelerden hareketle, Turgut Uyar'ın bir Tanrı'nın varlığını, O'nun evreni ve içindekileri yarattığını kabul etmekle birlikte, Tanrı'yı insanüstü ve aşkın bir varlık olarak görmekten ziyade, güçlü ve kahraman bir insan figürü olarak tasavvur ettiği anlaşılmaktadır. Uyar'ın Tanrısı, yıllardır insanlar tarafından varlığına inanılan bir mitolojik kahramanı andırmaktadır. Bu tasavvurun, metafizik yönünün yok denecek kadar az olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte, aynı şiirin son kıtasında, Uyar, kendi Tanrı tasavvurunu ortaya koyarak; O'nun varlığına dair, insan zihninin yetersizliği ve kavrayış sınırları nedeniyle, tam anlamıyla net bir kabulün mümkün olmadığını ima etmektedir. Bu durum, Uyar'ın Tanrı tasavvurunun çelişkiler ve insanın ontolojik sınırlarıyla şekillendiğini ortaya koymaktadır. Şairin, Tanrı'nın metafizik bir yaratıcıdan çok, insan aklının sınırlı kavrayışına uygun bir biçimde insani niteliklerle betimlendiği bir figür olarak ele aldığı görülmektedir.

İşte insanlar bu minval üzere Allahım!
Kıt kanaat sere serpe yollar boyunca.
Sen, bizim için hâlâ o ezeli sırsın.
Sen de, bizi bilmiş olsan, başkalaşırsın.
Herkesin kederi, gâilesi boyunca.
İşte insanlar bu minval üzere Allahım! (Uyar, 2019: 18).

Burada ele alınması gereken bir diğer önemli ifade, “sen de bizi bilsen başkalaşırsın” dizesidir. Bu ifade üzerinden, Turgut Uyar'ın, evrene müdahalede bulunabilen, yarattıklarını sürekli duyan ve işiten, onların adımlarını önceden bilme gücüne sahip aşkın bir Tanrı anlayışını reddettiği görülmektedir. Şaire göre, Tanrı'nın aşkınlığı yalnızca yaratma yetisi ile sınırlıdır. Bu bağlamda, Uyar, Tanrı'nın yalnızca “yaratma” yani “tekvin” sıfatını kabul etmektedir. Psikolojik açıdan değerlendirildiğinde, bu yaklaşım, yaratma eyleminin olağanüstülüğünün ve bunun yalnızca Tanrı tarafından gerçekleştirilebileceği kabulünün bir yansımasıdır.

Bununla birlikte, şairin yaşama dair anlayışının, insanın yaratılışından sonra tamamen özgür olduğu ve dünyanın işleyişinin kendi kendine devam ettiği şeklinde olduğu görülmektedir. Uyar'ın, kişisel yapısı itibarıyla da evrene ve bireyin kaderine yalnızca insanın müdahale edebileceği düşüncesini benimsediği anlaşılmaktadır. Bu perspektif, şairin Tanrı tasavvurunda, O'nun yaratıcı sıfatına vurgu yaparken, müdahil bir güç olarak algılanmadığını ortaya koymaktadır.

Öte yandan, Uyar'ın başka bir şiirinde Tanrı'nın aşkın bir varlık olarak kabul edildiği ve gerçekleşen olumlu bir olayın sebebinin Tanrı'ya bağlandığı görülmektedir. Bu durum, şairin Tanrı tasavvurunda yer alan gelgitleri ve çelişkileri yansıtan bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Uyar'ın şiirlerinde, Tanrı'nın hem metafizik bir güç hem de insanî bir figür olarak farklı biçimlerde tasvir edilmesi, onun tasavvurundaki çok yönlülüğe işaret etmektedir.

Balkonlu geceler olur değil mi?

Islıklar olur değil mi?

Senin yokluğun olmaz değil mi?

Seni bulduğum Tanrıdandır ona şükür. (Uyar, 2019: 166).

Yukarıdaki dizelerden hareketle, Turgut Uyar'ın Tanrı'yı bir kavuşma aracı olarak tasavvur ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Uyar'ın Tanrı'yı insani özelliklerle donatılmış, merhamet figürü taşıyan bir anne veya baba olarak benimsediği sonucu çıkarılabilmektedir. Çocuğun ihtiyaç duyduğu her an anne ve babasını yanında bulabilmesinin temel güven duygusuyla olan ilişkisi vurgulanmaktadır. Bu duyguların, dinin ve Tanrı tasavvurunun temellerini oluşturduğu belirtilmektedir. Uyar'ın Tanrı tasavvurunun, çocukluk döneminde somutlaştırdığı şefkatli bir el olarak inşa edildiği ve bu şekilde kaldığı söylenebilir.

Bu dizeler, Uyar'ın evrende meydana gelen olayları neden-sonuç ilişkisi içerisinde Tanrı ile bağdaştırdığı nadir örneklerden biri olmuştur. Şairin tasavvurunda, evrene müdahil olabilen bir Tanrı figürü görülmemesine rağmen, genel olarak Tanrı, güçlü ve insani niteliklere sahip bir kahraman olarak algılanmaktadır. Uyar'ın şiirlerinde Tanrı'nın, metafizik bir varlık olmaktan ziyade, insana yakın bir figür olarak betimlendiği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki örnekler, bu yaklaşımı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Şairin Tanrı'ya ilişkin bu özgün yaklaşımı, onun tasavvurundaki bireysel ve kültürel etkilerin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Karanlık bir yelkenden hızla boşalan kılı tükenmez rüzgâr

Şehirler. Yolları boyunca dükkânlar açtık, mostralar düzdük
Bilimleri sürdük getirdik çılgın ateş yalnızlığımızdan
O bizi dövüp sövemiyen acemi, haydi yufka yürekli Tanrılar katına

Bu dizelerde yer alan “yufka yüreklilik” ve “sövme” gibi kavramlar ile “Tanrı” yerine “Tanrılar katı” ifadesinin kullanılması, Turgut Uyar’ın Tanrı tasavvurunu daha çok mitolojik bir düzleme yerleştirdiğini göstermektedir. Şairin, Tanrı’yı aşkın bir varlıktan ziyade mitolojik unsurlar ve insani niteliklerle ilişkilendirdiği bu yaklaşım, onun tasavvurundaki özgünlüğe işaret etmektedir. Bu bağlamda, Uyar’ın Tanrı’yı, geleneksel dinî kavrayışlardan farklı olarak, mitolojik ve insana daha yakın bir çerçevede ele aldığı anlaşılmaktadır.

Bedenin suçları sürünce aralarda,
Artık biraz da kutsal kitapları okumak. (Uyar, 2019: 235).

Yukarıdaki dizelerde, Turgut Uyar’ın kutsal metinlerin vicdanı rahatlatmaya yönelik bir işlev taşıdığına dair bir ima taşıdığı görülmektedir. Bu bağlamda, şair tarafından, belirli bir yaşa geldiğinde veya yeterince günah işlendiğinde Tanrı’ya yönelen bireyleri eleştiren ironik bir bakış açısı ortaya konmuştur. Daha açık bir ifadeyle, Uyar’ın bu yaklaşımı, din psikolojisinde "Bütünleşmiş İnanç Dönemi" olarak adlandırılan, bireyin orta yaş ve sonrası dönemde gerçekliğin tek boyutlu olmadığı gerçeğiyle yüzleşmesini eleştirmektedir. Bu evredeki zıtlıkların entegrasyonuna yönelik şairin eleştirel bir tutum sergilediği anlaşılmaktadır (Hacıkeleşoğlu, 2022: 123).

Uyar’ın Tanrı’yı insanlaştırdığına dair bir başka örnek, Kadırğa adlı şiirinde yer alan dizelerde görülmektedir. Şairin, Tanrı’yı insani niteliklerle tasvir ettiği bu dizeler, onun Tanrı tasavvurunun antropomorfik yönünü belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, Uyar’ın Tanrı anlayışının mitolojik ve insani bir çerçevede ele alındığını yansıtmaktadır.

Bir şafak artığı gibi sanki yoktu. Kullanılırdı
İçkisi ve eti kötüydü, Tanrı
Çabuk kocaltırdı kadını. (Uyar, 2019: 255).

Burada Turgut Uyar’ın, antropomorfik bir bakış açısıyla Tanrı’yı güçlü ve azametli bir insan figürü gibi tasvir ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, Uyar, bazı dizelerinde Tanrı’yı gücendirmekten çekindiği bir tutum sergilemiştir. Bu dizeler, şairin Tanrı’ya tam anlamıyla inanmadığına ve arzu ettiği şekilde bir kul olmayı başaramadığına dair bir içsel çatışma yaşadığı izlenimi uyandırmaktadır. Bu durum, şu dizelerde açıkça gözlemlenmektedir:

Korkuyorum duyarlığımın ve
Tanrısızlığın adını anmaktan. (Uyar, 2019: 270).

Bu dizeler, Uyar'ın Tanrı'ya yönelik duyduğu derin hassasiyeti ve Tanrı inancıyla ilgili yaşadığı gelgitleri yansıtan bir örnektir. Şairin bu yaklaşımı, onun Tanrı tasavvurundaki bireysel ve duygusal boyutun önemini ortaya koymaktadır.

Turgut Uyar'ın aynı şiirinde yer alan "...ölüme temiz değilim" (Uyar, 2019: 272) ve "Ah sonsuz düzen/ Nasıl da varsın" (Uyar, 2019: 272) dizeleri, onun Tanrı tasavvurunda aşkın bir varlığın izlerini taşıdığına işaret etmektedir. Bu dizelerde, kâinatın düzeninin yüce bir varlık tarafından yönetildiği imasının bulunduğu açıktır. Uyar'ın, evrensel bir düzenin varlığına yönelik bu düşüncesi, Tanrı tasavvurunda insanî özelliklerin yanı sıra, yaratıcı bir gücün aşkını da zaman zaman benimsediğini göstermektedir.

Ayrıca, Uyar'ın Tanrı tasavvuru üzerinde durulurken "İslam kalmak" ifadesine mutlaka değinilmesi gerekmektedir. Bu ifade, Uyar'a özgü bir nitelik taşıyıp, onun Tanrı'ya ve dinlere yönelik bakış açısını ortaya koyan önemli bir göstergedir. Şairin "Malatyalı Abdo İçin Bir Konuşma" adlı şiirinde bu söz öbeği şu şekilde yer almaktadır:

"...Malatyalı Abdo Her gün bir yanıyla gavur Her gün bir yanıyla
İslam kalır." (Uyar, 2019: 300).

Bu dizeler, Uyar'ın inanç ve kimlik konusundaki gelgitlerini ve dini algısındaki bireysel yaklaşımı yansıtmaktadır. Tanrı tasavvuruna dair bu ifadeler, Uyar'ın dinî öğelerle kurduğu kişisel ve eleştirel ilişkiye ışık tutmaktadır.

Ve ben ruhçulara göre şaşkın
Zevcelere göre alkoliktim
Evet, gerçekten hayatımda çok içtim
Ne kadar içtim, ne kadar duraklardan geçtim
Öfkenin ve sevincin özüne sığınıp
Ama. Bir akşam oldu muydu iyi bir akşam
Yani saksı çiçeklerinin üzerine tozlar konan
Ve çalışmışsam o gün, dürüst ve İslam kalmışsam
Bu iyi bir başlangıçtır derim aşk yapmaya. (Uyar, 2019: 306).

Yukarıdaki dizelerde geçen "İslam kalmak" ifadesi, Turgut Uyar tarafından masumiyet, temizlik ve dürüstlikle ilişkilendirilmiştir. Bu ifade, şairin akşamları vicdanıyla yaptığı bir muhasebenin tanımı olarak yorumlanabilir. Uyar'ın Tanrı'yı algılama biçimi, Goldman'ın *Sezgisel*

Dini Düşünce Evresi ile benzerlik taşımaktadır. Goldman, çocuğun dini gelişimini, duyguların baskın olduğu *dindarlık öncesi* dönemden başlayarak, somut ve maddi olanı kavramaya başladığı *dindarlık altı* aşamasına kadar ele alır. Dindarlık öncesi dönemde, güven, sevgi ve aidiyet gibi duyguların dinî hislerle birleştiği; dindarlık altı aşamada ise çocuğun dini kavram ve sembolleri somut varlıklarla ilişkilendirdiği belirtilmektedir (Bilici, 2014: 36).

Bu bağlamda, Uyar'ın Tanrı tasavvuru, akla ve bilime duyduğu güvenle birlikte, âleme müdahalede bulunmayan bir ulûhiyet anlayışını yansıtarak deizme yakın bir yaklaşımı işaret etmektedir. Uyar'ın tasavvurunda, Tanrı bir sığınak olarak görülmektedir. Bu yaklaşımın, şairin yaşam karşısındaki çaresizliğiyle başa çıkma ve bu süreçte destek bulma arzusunu tatmin etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Şairin bu anlayışı, yaşamı sürdürme ve yeni bir günü hak etme düşüncesiyle bağlantılıdır. Bu durum, şairin ilerleyen kısımlarındaki şu ifadelerde daha net bir şekilde gözlemlenebilir:

Ama bir akşam
hak edilmemiş bir akşam
dürüst ve İslam kalmamışsam
yeter kendimi yargılamama
bir şey yapmam
biraz daha beklerim. (Uyar, 2019: 306).

Uyar'ın Tanrı'yı somut bir sığınak ve insanın ruhsal ihtiyaçlarına cevap veren bir figür olarak algılaması, onun Tanrı tasavvurunun bireysel, duygusal ve entelektüel boyutlarını bir arada barındırdığını göstermektedir.

Turgut Uyar'ın *Divan* adlı eserinde yer alan münacaat ve naat türündeki şiirler ise oldukça ilginç bir nitelik taşımaktadır. Uyar, *Divan* yazmadaki amacının, geleneksel bir divan oluşturmak yerine, bu formu modern bir içerikle yeniden şekillendirmek ve kendi çağının divanını yaratmak olduğunu belirtmiştir. Uyar, *Divan* eserinin merkezine halkı yerleştirmiş, bu nedenle münacaatını ve naatını Tanrı'ya değil, halka yazmıştır (Atbaşı, 2016). Bu yaklaşım, Uyar'ın şu sözlerinde açıkça dile getirilmiştir: "Aslında kitabın adını 'Halk Divanı' diye düşünmüştüm. Ama o günlerde 'halk' sözcüğünün nasıl sömürüldüğünü düşününce vazgeçtim. Kitaptaki Naat'ta da öbürlerinde de Münacaat'ta da seslenen özne halktır" (Uyar, 2009: 560).

Bu yaklaşım, Uyar'ın kişiliği ve yaşam biçimiyle tutarlı bir davranıştır. *Divan* eserinde halk kavramının ön plana çıkarılması, Uyar'ın

şairlerinde vatan ile Tanrı kavramlarının iç içe geçtiğini göstermektedir. Şair, aşkın bir varlık olarak Tanrı'yı, vatan kadar önemli ve vazgeçilmez bir kavramla ilişkilendirmiştir. Uyar'ın, özellikle vatan düşüncesinin ön plana çıktığı anlarda, Tanrı'nın varlığını daha güçlü bir şekilde hissettiği anlaşılmaktadır. Şair halka olan duyarlılığını, düz yazılarında da dile getirmiştir: "Siz bir büyük şehir çocuğusunuz. Ben de öyle. Yalnız aramızda bazı farkların bulunduğunu, daha konuşmalarımızın başında anlayıverdik. İkimiz de Anadolu'yu burada tanıdık. Fakat ben sadece tanımakla kalmadım. Sevdim de" (Uyar, 2018: 18).

Uyar, *Divan* eserinin öznesinin halk olduğunu ifade etse de, bu eserdeki bazı dizelerden Tanrı tasavvuruna dair çıkarımlar yapılabilmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Uyar'ın şiirlerinde Tanrı, vatan ve halk kavramları birbirine geçmiştir. Bu durum, özellikle *Mümacaat* adlı şiirde yer alan şu dizelerde açık bir şekilde gözlemlenmektedir:

Senin hüznün bir yazgıdır, bir eski zamandır
büyüksün artık büyük dirimine beni inandır.
sen yarattın, sendeyiz, suyumuz, toprağımız kanımız senden
ey yüce bekleyiş, sanki bu kalın eller kimin elleri
biz bir aşk nedir biliriz seninle, biz biliriz
ey kim varsa orda o tek olanın adına çekin kürekleri. (Uyar, 2019:

344).

Bu çıkarımlar, Uyar'ın Tanrı tasavvurunun, modern şiir anlayışında bireysel ve toplumsal unsurlarla nasıl harmanlandığını anlamak açısından önem taşımaktadır.

Uyar'ın Naat şiirinde, aşkın bir varlıktan bahsettiği anlaşılmaktadır. Şairin kendi açıklamaları olmasa, bu dizelerde yalnızca Tanrı tasavvurundan söz edildiği düşünülebilirdi. Ancak, Uyar'ın kendi sözleri ve yaşamıyla birlikte değerlendirildiğinde, burada bahsedilen "tek haklı" varlığın, Tanrı olsa bile insani özelliklerle donatılmış bir Tanrı olduğu görülmektedir. Uyar'ın Tanrısı, geleneksel anlamda aşkın bir varlık olmaktan çok, bir halk kahramanı niteliği taşımaktadır. Bu yaklaşım, şairin Tanrı'yı, insanî özelliklerle tasvir ederek daha somut ve kavranabilir bir çerçevede ele aldığını göstermektedir.

Oysa bir çiçek vardı bahçelerde kendini dererdi
Sevinçle. Kendini tek haklıya bir gün sunmak üzere. (Uyar, 2019:

345).

Turgut Uyar'ın şiirlerinde sıkça geçen "dirim" ve "diri" kavramlarının, onun Tanrı tasavvuru ile doğrudan bağlantılı olduğu fark

edilmektedir. Bu kavramlar, dirilmek ve tazelenmeyi ifade etmekle birlikte, Tanrı'ya bağlanmaması nedeniyle Uyar'ın Tanrı algısını ortaya koymaktadır. Örneğin, “Senin hüznün bir yazgıdır bir eski zamandır/ büyüsun artık büyük dirimine beni inandır” ve “Çoktan beri beklediğin o diri gülümseyiş bendim” gibi dizelerde, “diri” ve “dirim” kavramlarının neye atıfta bulunduğu net olarak belirtilmese de, bu ifadelerin kişisel ve ulusal bir devinimin en yüce hâlini simgelediği düşünülebilir.

Bu bağlamda, Uyar'ın “dirilmek” ve “diriltmek” kavramlarına yüklediği anlamın, İslami bir yeniden diriliş inancını taşımadığı açıktır. Şairin Tanrı tarafından yeniden diriltileceğine dair bir inanç taşımadığı ve deistik bir söylem içinde bulunduğu görülmektedir. Özellikle, “Ey dirim ey dirim tek tanrı sensin/ tanrı sendin her defa” dizesi, Uyar'ın Tanrı olarak dirimi işaret ettiğini ve bir tamamlanmışlık, yücelmişlik veya kendini gerçekleştirme hâlinen bahsettiğini göstermektedir. Bu, zaman zaman bireysel, zaman zaman ise ulusal bir dirimdir.

Her ne kadar Tanrı'ya uhrevi bir anlam yüklenmediği belirtilse de, Uyar'ın aşkın bir varlığa inanmadığını söylemek mümkün değildir. Tanrı, Uyar'ın şiirlerinde yer yer ulusal bir kahraman figürüyle iç içe geçmiş olarak tasvir edilmektedir. Bununla birlikte, Tanrı'nın, kendisi ve diğer yaratılmışlardan daha yüksek bir mertebede bir varlık olarak algılandığı açıktır. Uyar'ın antropomorfik bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğu, Tanrı'yı âleme içkin bir varlık olarak tahayyül ettiği ve sıklıkla Tanrı'nın sıfatlarını reddettiği görülmektedir.

Uyar'ın şiirlerinde, Tanrı'ya dair gelgitler belirgindir. Tanrı bazen var bazen yok gibidir; şair bazen inanmak ister, bazen de böyle bir şey içinden gelmez. Bazen inanmadığı için kendini suçlu hissederken, bazen de yalnızca kendisine hesap verebileceğini düşünür. Ancak bu tutumun, Uyar'ın şiirlerinin yıllar içinde geçirdiği bir değişimden ziyade, başlangıcından itibaren şiirlerinde mevcut olduğu görülmektedir. Bu durum, onun Tanrı tasavvurunun bireysel ve duygusal çatışmalarla şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Şimdi nasıl olsa yıkayacaklar biliyorum
çünkü kimleri yıkadıklarını gördüm
yıkamak boyun eğdirmektir onlar adına
önce tanrı adına sonra öbürü sonra doğa. (Uyar, 2019: 458).

Bu şiirinde geçen “onlar adına” ifadesi, Turgut Uyar'ın bu görüşlere katılmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Şairin, ölünün neden yıkandığına dair bazı düşünceleri dizelerine yerleştirerek bu uygulamayı

eleştirdiği ve bir anlamda yersiz bulduğu açıktır. Bu yaklaşım, Uyar'ın geleneksel-dini ritüellere yönelik eleştirel tutumunun bir yansımasıdır.

Uyar'ın Tanrı tasavvurunu özetleyen en dikkat çekici şiirlerinden biri de “Hiçsizliğe” adlı şiiridir. Bu şiirde Tanrı'nın tüm evren olduğu veya evrende görülen, dokunulan ve şahit olunan her şeyde varlık bulduğu ifade edilmektedir. Uyar'ın, bu dizelerde, tıpkı bir çocuk gibi Tanrı'yı anlamak ve O'na ulaşmak için zihninde somutlaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Şairin, Tanrı'ya, kendisinden sorumlu bir ebeveynmiş gibi seslendiği; hatta masumiyetine ikna etmeye çalıştığı bir tutum sergilediği hissedilmektedir.

Ancak, Uyar'ın Tanrı'yı tam anlamıyla çözümleyemediği ve O'na dair kesin bir anlayış geliştiremediği açıktır. Şairin tasavvurunda, Tanrı'nın varlığı kabul edilmekle birlikte, bu varlık yalnızca hissedilebilir bir düzeyde kalmaktadır. Tanrı'nın görünmezliği ve yalnızca sezgisel bir varlık olarak algılanması, Uyar'ı tatmin etmemektedir. Bu durum, şairin Tanrı tasavvuru hakkındaki gelgitlerini ve O'na yönelik kavrayışındaki sınırlılıkları yansıtmaktadır. “Hiçsizliğe”, Uyar'ın Tanrı, evren ve insan arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik arayışlarını ortaya koyan önemli bir şiirdir:

Tanrı sen ne kadar güzelsin
bir hiç olarak
ormansın belki bilmiyorum
belki ormanda bir ağaçsın şuncacık
bir pazartesi günüsün
insanları dupduru edemeyen
bütün karayollarında ve demiryollarında
gider gelirim bütün dünyada
ama biliyorum Kırşehir'de mezarsın
bir kilisesin Kapadokya'da
sözgelimi yumurtada zarsın
ustasın sabahları yapmada
en katı yoklukları koyarak, insanın içine
akşamüstlerinde biraz gaddarsın
sular ve zamanlar kararırken
ne yapalım
bari bağışlayalım birbirimizi. (Uyar, 2019: 602).

S o n u ç

Şairler, akıl ve duygu yetilerini, dilin sınırlarını genişleten söz yetenekleriyle birleştirme yetisine sahiptir. Şiir, insan deneyimlerini

somutlaştırarak fiziksel ve elle tutulabilir bir gerçekliğe dönüştürür; bu durum, şairin yaşamı ile şiiri arasındaki ayrılmaz bağın kaçınılmazlığı ile sonuçlanır. Şairin kişisel yaşamı, şiirlerinden bütünüyle ayrı düşünülemez. Turgut Uyar gibi bir şairin yaşamı ve şiiri arasındaki ilişki, bu bağlamda dikkat çekicidir. Örneğin; Uyar'ın siroz teşhisi almasının yirmi yıl öncesinde kaleme aldığı “Yenilgi Günlüğü” şiiri, onun genç yaşında dahi ölüm ve yenilgiye yönelik içsel bir yakınlık geliştirdiğini göstermektedir. Ancak, şairler her zaman yalnızca kendi bireysel deneyimlerinden bahsetmez; çevresel faktörler ve zihinsel yolculuklar da şiirlerine dâhil olur. Hiçbir şair, kendi tasavvurlarının izlerini şiirlerinde taşıdığını reddedemez. Şairin kendisini şiirine katmaması bile, bir şekilde onun kişiliği ve düşünceleri ile bağlantılıdır ve bu bağlantılar üzerinden çeşitli edebî çıkarımlar yapılabilir.

Kişinin Tanrı'ya yönelik geliştirdiği tutumlar, yaşam ve topluma dönük tavırlarının da bir yansımasını oluşturur. Bu bağlamda, Turgut Uyar'ın şiirlerinde Tanrı inancına dair zengin bir malzeme bulunduğu söylenebilir. Şair, şiirlerinde Tanrı ile sürekli bir hesaplaşma içinde olduğu izlenimini vermektedir. Uyar'ın Tanrı tasavvuru, çoğunlukla antropomorfik bir nitelik taşır; Tanrı'nın sıfatlarını reddeden, çocukluk döneminde somutlaştırılan ve yetişkinlikte de devam eden bir Tanrı algısını barındırır. Şair, şiirlerinde Tanrı'ya dualar ederek O'nu somutlaştırır; insani özellikler atfeder ve kimi zaman ulusal bir kahraman olarak tasvir eder. Bununla birlikte, onun insanüstü ve aşkın bir varlığa inanma eğilimi taşıdığı da gözlemlenmektedir. Ancak Uyar'ın Tanrı tasavvurunda vahyi bir Tanrı inancına rastlanmamaktadır. Uyar'ın Tanrı'sı, uhrevi ve metafizik bir yaratıcıdan daha çok, güçlü ve diğer insanlardan daha yüce özelliklere sahip bir halk kahramanı olarak öne çıkmaktadır. Mitolojik bir Tanrı anlayışı benimseyen Uyar, İslam'ı ise şiirlerinde temizlik ve saflığın bir metaforu olarak kullanmaktadır.

Uyar'ın Tanrı tasavvuru, yaşam ve doğa ile kurduğu bağ üzerinden şekillenmiştir. Şiirlerinde doğa, Tanrı'nın varlığını anlamak ve hissedebilmek için bir araç olarak kullanılmaktadır. Ancak, bu tasavvurda Tanrı'nın aşkınlığı, genellikle O'nun yaratma sıfatıyla sınırlı kalmaktadır. Şair, Tanrı'yı bazen merhametli bir ebeveyn figürü, bazen ise doğadaki düzenin bir parçası olarak betimlemiştir. Örneğin; Uyar'ın *Arz-ı Hal* şiirinde Tanrı'ya yönelttiği sorular ve dualar, Tanrı'yı insani bir varlık olarak gördüğünü, aynı zamanda O'nun varlığı konusunda sürekli bir sorgulama ve gelgit içinde olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Turgut Uyar'ın şiirlerindeki Tanrı tasavvuru, şairin kişisel inançları, kültürel birikimi ve poetik yaklaşımlarının bir

yansımasıdır. Uyar'ın Tanrı'ya dair tasavvurları, yalnızca dinî bir anlayışı değil, aynı zamanda onun dünyaya, topluma ve bireysel varoluşa dair düşüncelerini de yansıtır. Şairin Tanrı algısı, metafizik bir yaratıcıdan ziyade, insan yaşamını ve toplumsal dinamikleri etkileyen güçlü bir figür olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Uyar'ın Tanrı tasavvuru, din psikolojisi ve edebiyat ilişkisi açısından din psikologlarına önemli bir çalışma alanı sunmaktadır.

Kaynaklar

- Akkoç, D. A. (2018). *Turgut Uyar'ın çocukları*. İletişim Yayınları.
- Atbaşı, N. E. (2016). Modern Türk şiirinde divan sahibi şairler. *Modern Türk Araştırmaları Dergisi*, 13 (2).
- Bilici, A. B. (2014). *0-6 yaş grubu çocuklarda dini gelişim süreci ve din eğitimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clark, W. H. (1969). *The psychology of religion: An introduction to religious experience and behavior*. Macmillan.
- Deconchy, J. P. (1964). *L'idée de dieu entre 7 et 17 ans; base sémantique et résonance psychologique*. Lumen Vitae.
- Hacıkeleşoğlu, H. (2022). *Ebeveyn algısı, kişilik ve Tanrı tasavvuru*. Çamlıca Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2011). *Teşbih* maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. TDV Yayınları.
- Hökelekli, H. (2013). *Din psikolojisi* (10. baskı). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Jung, C. G. (1998) *Psikoloji ve din*. (çev. R. Karabey). İnsan Yayınları.
- Karaca, A. (2021). *İkinci yeni poetikası*. Dergâh Yayınları.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (17. Baskı). Nobel Yayınları.
- Kısa, C. (2013). *Nesne ilişkileri ve Tanrı tasavvuru*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Meissner, W. W. (1987). *Life and faith: Psychology perspectives on religious experiences*. Georgetown University Press.
- Parini, J. (2020). *Şiir neden önemlidir?* (çev. G. Turan). Yapı Kredi Yayınları.
- Uyar, T. (2018). *Korkulu ustalık*. Yapı Kredi Yayınları.
- Uyar, T. (2019). *Büyük saat*. Yapı Kredi Yayınları.
- Vergote, A. (1999). *Din, inanç ve inançsızlık*. (çev. V. Uysal). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 10 • Aralık 2024 • 55-78
Issue: 10 • December 2024 • 55-78



Gazali'ye Göre İslami Psikolojinin Temel Kavramları

The Fundamental Concepts of Islamic Psychology
According to al-Ghazali



Elif Nurdan Gökçe

Yüksek Lisans Öğrencisi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: elifnrdn.1@icloud.com
Orcid: 0000-0001-6408-0933
Isparta / Türkiye

Hüseyin Certel

Prof. Dr.
Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
E-posta: huseyincertel@sdu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-5120-7904
Isparta / Türkiye

MA Student
Süleyman Demirel University
Institute of Social Sciences
E-mail: elifnrdn.1@icloud.com
Orcid: 0000-0001-6408-0933
Isparta / Türkiye

Professor
Süleyman Demirel University
Faculty of Theology
E-mail: huseyincertel@sdu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-5120-7904
Isparta / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1497081>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 07 Haziran 2024 • 07 June 2024
Kabul Tarihi • Accepted 14 Kasım 2024 • 14 November 2024

Ö z e t

İran'ın Tus şehrinde 450/1058' de dünyaya gelen Gazali'nin asıl adı Muhammed b. Muhammed'dir. Künyesi Ebû Hâmîd olan Gazali'nin "Hüccetü'l-İslâm" ve "Zeynüddîn" lakapları da mevcuttur. Hem batı dünyasında hem de İslam dünyasında tanınan bir bilgin olan Gazali, mantıktan felsefeye, İslami ilimlerden psikolojiye, sosyolojiden hukuka pek çok alanda düşünce üreten ilim ve düşünce adamıdır. İfade etmiş olduğu fikirler ve yazmış olduğu kitaplarla pek çok kişinin düşünce dünyasını etkilemiş ve onlara ilham kaynağı olup ufuklarını genişletmiştir. Öyle ki Gazali, düşünce ve eserleriyle halen daha birçok kişi üzerinde tesirini devam ettirmektedir. O, pek çok alanda etkili olduğu gibi İslam psikolojisinde de etkili olmuş ve İslam psikolojisinin temellerini atan bilginler arasına adını yazdırmıştır. Yaşamış olduğu tecrübeleri kendisi gibi bir başkasının da yaşayabileceğini düşünerek özelden genele çıkarım yapmak suretiyle teoriler ortaya atmıştır. Gazali, İslam psikolojisi alanında ilk dönem bilginler arasında en sistematik açıklama ve tanımlamalar yapan isimlerden biridir. Pek çok eserinde 'nefs, kalp, akıl, ruh' kavramlarına yer verip bunları sistemli bir şekilde ele almıştır. Eserlerinde akıl, nefis, nefsin mertebeleri, kalp ve ruhu aynı anlamda kullandığı gibi farklı anlamlarda da kullanmıştır. Ona göre bahsedilen lafızlardaki çokluk manadaki çokluğu beraberinde getirmemektedir. Bu sebeple de ona göre kalp, nefis, nefsin mertebeleri ve akıl farklı lafızlar olsa da anlamları birdir. Gazali'ye göre bu kavramların gerçek anlamlarını pek az kişi elde edebilmektedir. Gazali'ye göre bu kavramların gerçek anlamlarına ulaşabilmek için üzerinde düşünülmeli ve derin çalışmalar yapılmalıdır. Gazali'nin en büyük amacı "marifetullah"tır. Kişinin marifetullaha ulaşabilmesi için öncelikli olarak iyi bir şekilde kendisini tanıması gerekir. Gazali'nin bu düşüncesi kendi kişisel tecrübelerinin ürünüdür. Gazali, kendi tecrübi bilgileri ile ilahi kaynaklı bilgilerini harmanlayarak pek çok psikolojik görüş bildirmiştir. Bu makalede, görüşleriyle hem İslam hem de batı dünyasının dikkatini çeken Gazali'nin, insanın kendini bilmesinin gerekliliğinden bahsederken değinmiş olduğu akıl, kalp, ruh, nefis ve nefsin mertebeleri ve bu kavramların birbiriyle ilişkisi konusundaki psikolojik görüşleri detaylıca ele alınmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Gazali • İslami psikoloji

Akıl • Kalp • Nefis • Ruh

Abstract

Born in 450/1058 in the city of Tus, Iran, al-Ghazālī's full name is Muhammad ibn Muhammad. Known by the epithet Abū Hāmid, he is also referred to as Hujjat al-Islām (The Proof of Islam) and Zayn al-Dīn (The Adornment of Religion). Al-Ghazālī is a highly esteemed scholar, celebrated both in the Islamic world and the West, with contributions spanning diverse fields such as logic, philosophy, Islamic sciences, psychology, sociology, and law. His profound ideas and influential writings have significantly shaped intellectual discourse, inspiring countless individuals and broadening their horizons. To this day, his thoughts and works continue to resonate deeply with scholars and thinkers alike. While his influence extends across numerous disciplines, al-Ghazālī is particularly recognized as a pioneering figure in Islamic psychology. By extrapolating his personal experiences to a broader context, he proposed theories with universal applicability. Among the early scholars in Islamic psychology, al-Ghazālī is notable for offering some of the most systematic explanations and definitions in the field. His works frequently engage with core concepts such as nafs (self/soul), qalb (heart), 'aql (intellect), and rūh (spirit), examining them with exceptional depth and clarity. In some cases, he used these terms interchangeably, while in others, he assigned them distinct meanings. According to him, the multiplicity of terms does not necessarily entail a multiplicity of meanings. For al-Ghazālī, qalb, nafs, its various levels, and 'aql are distinct in terminology yet unified in essence. However, he emphasizes that understanding their true meanings is a privilege afforded to only a few individuals. Achieving such comprehension requires deep contemplation and rigorous investigation. Al-Ghazālī's ultimate aim was ma'rifatullāh (knowledge of God). He asserted that self-awareness is a fundamental prerequisite for attaining divine knowledge. This conviction was deeply informed by his own life experiences. By integrating his empirical knowledge with divinely revealed insights, al-Ghazālī articulated numerous psychological principles. This article provides a comprehensive exploration of al-Ghazālī's views on the necessity of self-awareness and his systematic treatment of the interrelations among 'aql, qalb, rūh, nafs, and its various levels. These discussions, which have drawn considerable attention from both Islamic and Western scholars, are examined within the broader framework of al-Ghazālī's intellectual contributions.

Keywords

Psychology of religion • Ghazali • Islamic Psychology
Intellect • Heart • Nafs • Spirit

Giriş

Gazali, görüşleriyle pek çok alana ışık tutan bir âlimdir. Gazali, en önemli eserlerinden biri olan İhyâü Ulûmi'd-Dîn'de psikoloji alanında önemli kavramlaştırmalara, tanımlamalara ve tahlillere yer vermiştir (Gazali, 1974, III). Gazali, İhyâ'sının Acâibü'l-kalp bölümünde ruh, nefis, kalp ve akla değinmiştir. Sonrasında ise bireyin temel güdü, arzu, eğilim ve duyguları hakkında açıklamalar yapıp, sistemli bir şekilde davranış tahlillerine dayalı dinî ve ahlaki çıkarımlar ortaya koymuştur.

Gazali'nin psikoloji alanındaki önemli etkileri olan bir âlimdir. Bunlardan biri şartlı refleks hakkındaki fikirleridir. Pavlov'un köpekler üzerinde deney yaparak elde ettiği teoriyi Gazali, Pavlov'dan asırlar öncesinde vehmin tepkinin önüne geçmesi şeklinde tanımlayarak ortaya koymuştur (Mansûr, 2002: 296-297). Gazali'nin psikoloji alanında öncü olduğu bir diğer alan ise dördüncü ekol olarak bilinen "*Transpersonel (benötesi) psikoloji*" yaklaşımıdır. Aşkınlık ve maneviyatı içeren bu alanı Gazali, kendi aydınlanma süreci ve deneyimlerinden hareketle "*holotropik şuur*" (Özdoğan, 2011: 8) olarak açıklamaktadır. Bu düşüncesinden çıkarım yapıldığında Gazali, depresif ruh haline bürünmesinin ardından, bulunduğu bölgeden uzaklaşması neticesinde aydınlanma evrelerini yaşamış ve daha sonra da psikolojik kavramlara tanımlamalar yaparak, temellendirmelerde bulunmuştur (Atak, 2021: 79-80).

Gazali'nin üzerinde durmuş olduğu İslami psikolojinin temel kavramları ise aşağıda betimlenmiştir.

a. Ruh

Ruh; her şeyin esintisi, can, nefis, rüzgâr serinliği, ilahi kıvılcım, kuvvet, ölümsüz ilke, canlı ilke ve aktif güç olarak tanımlanmaktadır (Manzûr, t.y: 455-467). Ruh aynı zamanda nefes, rüzgâr ve bir kişinin üfürmesi şeklinde de tanımlanır (Yazıcı, 2014: 25). Gazali, ruh kavramını dört farklı şekilde tanımlamıştır. Bunlar şu şekildedir:

(i) Kalpten çıkmak suretiyle damarlardan geçerek beyne ulaşan, beyne ulaşır burada dağılan hoş hayat veren buhar.

(ii) Vahiy, ilham ve ilimlerin mevcut olduğu yer olup, Allah'tan sudur eder ve maddi değildir.

(iii) Meleklerin tümüne karşılık gelen şey olup; ruhü'l-kuds, mebdü'l-evvel.

(iv) Kur'ân-ı Kerîm (Gazali, 1995: 18).

Gazali'nin yapmış olduğu saptamalar bilhassa insanı araştırdığı

için psikolojide önemli yer tutar. Gazali, insanın ruhu, ruhsal halleri ve hastalıkları üzerine çalışmış ve ruhsal hastalıklara çözüm bularak insana mutlu olmanın yollarını göstermeyi amaçlamıştır. Bu çalışmalar Gazali psikolojisinin metafiziğe açılmasının geçişidir (Ülken, 1957: 372).

Gazali'ye göre canlı varlıkların arasında insanın, emir ve hitaplara muhatap olması sebebiyle ayrı bir yeri vardır zira insan akledebilen bir varlıktır. Gazali, bu düşüncesi sebebiyle yaşam kaynağı olan ruhun varlığını kanıtlama amacı gütmüştür. Meâricü'l-kuds'de ruhu “suyun kaba girmesi gibi bedene giren bir cisim değildir. Siyah rengin cisimde, ilmin âlimde bulunması gibi kalbe ve zihne giren bir araz da değildir, cevherdir” şeklinde betimlemiştir (Gazali, 1995: 25; Yazoğlu, 2002: 45). Gazali'ye göre ruh cisim ve araz olmaktan uzaktır. Zira cisim parçalanıp bölünmeye müsait bir yapıda iken ruhta böyle bir durum yoktur. Ruhun boşlukta tutunma gibi bir özelliğinin de var olmadığını ifade eden Gazali, ruhun arazdan uzak bir cevher olduğunu ifade etmiştir (Gazali, 1988: 91). Kur'ân-ı Kerim ruhu “*mutmain nefis*”, “*emr-i rub*” şeklinde ifade ederken; tasavvuf âlimleri “kalp” şeklinde, filozoflar ise “*nefs-i nâtika*” olarak isimlendirirler (Yazıcı, 2014: 35). Gazali, ise bu kavramların birbirinden farklı olduğunu söylemiştir. Zira ona göre lafızların çokluğu anlamların çokluğunu gerektirmez ve bu sebeple de aynı anlama gelebileceklerini ifade edip, özdeşirmiştir (Gazali, 2007: 45). Gazali, ruhun cevher olduğuna dair akli ve nakli deliller göstermiştir (Gazali, 1995: 25). Nakli delil, kişi dinin hitabına muhatap olup, öldükten sonra kişinin ameline bağlı olarak sunulan vaat ve cezalara dikkat çekerek ruhun cevher olduğunu ifade eder. Akli delil ise insanın sadece cisimden meydana gelen bir varlık olmayıp kendine has özelliklerle donatılmış olmasıdır. Gazali psikolojisine göre insanın yaratılışı iki yönlüdür. Bunların biri somut olarak algılanabilen beden iken; diğeri de bâtın olarak mana verilen ruhudur. Bâtın her ne kadar göz ile görülemezse, tecrübe ve deneye muhatap olmasa da hakikati üzerine sorgulamalarda bulunabilmektedir. İnsanın özü olan ise bâtının hakikatidir. Ruhun üç çeşidi vardır bunlar:

(a)-*Nebati ruh ve güçleri*: Nebati ruh, gelişip beslenme yönünden cismin birinci kemâl halidir (Gazali, 1995: 24; Yazoğlu, 2002: 52). Gazali, nebatî ruha “tabi ruh” ismini vermiş ve bu ruhta şuur olmadığını belirtmiştir (Gazali, 1995: 22). Gazali'ye göre nebatî cisimlerin her türlü hareket ve fiilleri kendine özgü bir halindedir (Gazali, 1995: 22).

(b)-*Hayvani ruh ve güçleri*: Gazali'ye göre hayvani ruhların iki kuvveti bulunmaktadır. Bunlar idrak gücü ve hareket gücüdür. Hareket gücü, meydana getiren ve fail güç (Gazali, 2002b: 273; Gazali, 1995: 33; Gazali, 1970: 51-52) şeklinde ikiye ayrılırken; meydana getiren güç de şehvet ve

öfke gücü olarak iki kısma ayrılır (Gazali, 2002a: 273).

(c)-*İnsani ruh ve güçleri*: Bu ruh, ruhların en yücesi olup kendisinden daha aşağıdaki türleri kapsamaktadır. Akla sahip olan bu ruhun bilme ve düşünme güçleri vardır (Gazali, 2002b: 195). Bu ruhun Gazali'ye göre iki gücü var olup bunlar akıl olarak tanımlanmaktadır. Gazali'ye göre yapıcı gücün akıl şeklinde adlandırılıp nitelenmesinin sebebi, bilici gücün hizmetkârlığını üstlenmesi ve onun emir ve yönlendirmelerine uyum sağlayıp, yerine getirmesinden dolayıdır (Gazali, 1970: 54). Gazali'ye göre bu iki ruhun (bilici ve yapıcı) olgunlaşma evreleri arasında bir paralellik olsa da düzey yönünden farklılıkları vardır. Bilici ruh, yüce âleme dönük iken yapıcı ruh, daha dünyevi olan bedene dönüktür (Gazali, 1970: 55-27). Bir diğer önemli kavram ise idraktır. İdrak dört şekildedir:

(i)-*Hisse ait idrak*: Birinci basamaktaki idrak, his ile tecrit yapmaktadır. His duyu organları ile elde edilebilen bir şey olmasından dolayı, tecridin sureti bulunmaması sebebiyle idrakin bu şekli hissin benzerine hulul etmektedir.

(ii)-*Hayale ait idrak*: Gazali'ye göre bu idrak, hisse göre daha nettir. Çünkü hayal ve deneye ihtiyaç duymadan maddenin nicel ve nitel yönünü idrak edebilir.

(iii)-*Vehme ait idrak*: Bu idrak, önceki idrak türlerine göre daha doygun, kâmil ve mükemmeldir. Gazali'ye göre vehim, maddenin yönlerini mücerret bir tavırla kavrayıp idrak eder.

(iv)-*Akla ait idrak*: Bu idrak, akılla idrak edilip en mükemmel yapıda olan idrak mertebesi olup, cismin arazlarından beridir. Akıl tüm kişilerdeki hakikatleri ortaya çıkarır. Tecride muhtaç olanları tecrit ederken, muhtaç olmayanları da idrak etmektedir (Gazali, 1995: 60-61).

Gazali, ruhun bilinç güçlerini bu şekilde tanımladıktan sonra ruhun soyut suretlerini de güç şeklinde tanımlayıp bunları üç başlık altında toplar.

(i)-*Mutlak güç*: Bir çocuğun yazı yazması gibi bir güç olup, bu güçten başka eylem hâsıl olmaz.

(ii)-*Mümkün güç*: Bir durumun hiçbir araç, vasıta olmaksızın gerçekleşmesi gücüdür.

(iii)-*Meleke*: Gazali'ye göre en kuvvetlisidir. Vasıta kullanıp fiili yerine getirir ve bu derecedeki insan, ilahi ilim sahibi olarak birçok bilgiyi elde eder (Gazali, 1995: 49). Nazari gücün mücerrede bürünmesi mutlak güç türünden olur ise bu *heyûlanî* şeklinde tasnif edilir. Nazari gücün şekli bazen

mümkün güç şeklinde olabilmektedir. Gazali, bu akli ikinci mümkünlere bağlanan ilk mümkünler şeklinde açıklamaktadır. Gazali nazari güçlerin bazen meleke olarak da şekil alabileceğini ifade etmiştir. Nazari gücün mutlak bir fiile kıyasla ortaya çıkması, makul sureti meydana getirir. Gazali'ye göre bu akıl seviyesi düşünüp sorgulayabilen ve sonradan edinilebilen akıl olmasından dolayı *mustefad akıl* akıl şeklinde tanımlamıştır. Bilkuvve akıl da bunun fiile dökülmüş halidir (Gazali, 1995: 49). Gazali'ye göre insanın yaradılışı iki aşamadan oluşmaktadır.

(i) İnsani, kevn ve fesada uyan birleşik yapıda olan bir madde olup bunu da ancak başka bir madde ile tamamlanması gerekir. Bu madde de topraktır.

(ii) Nurdan, idrak edebilen, hareket ehli ve nesnelere hareket ettirebilen ikmâl ettirici ruhtur (Gazali, 1972: 45; Gazali, 1969: 26).

Gazali bu ikmal edici ruhun Allah'ın emri ile meydana geldiğini ve sonradan olmasından dolayı ruha yabancı olup, yönünün de ilahi âleme dönük olduğunu ifade etmiştir. Beden ise tam tersi maddi âleme dönüktür. Ruh, zamansız ve mekânsız iken; beden, zaman ve mekâna ihtiyaç duymaktadır. Ruhun bedene ilk zuhur ettiği yer dimağdır. Ruh, dimağı üç bölüme ayırmıştır. Bunların ilki koruyucu olan ön bölge, ikincisi asıl işi yapan orta bölge, üçüncüsü ise tüm verilerin depolandığı ense bölümüdür. Gazali, ruh ve beden ilişkisini açıklarken şu ifadeleri kullanır: “Beden ruhun bineği, dünya meydanı, hayat matahı, hareket ticareti, ilim kazancı ahiret maksadı ve mercii (döneceği yer), din yolu ve metodu nefsi emare bekçisi, nefsi levvame uyarıcısı, duylular casusları ve yardımcılarıdır. Ayrıca din zırhı, akıl üstadı, his talebesidir” (Gazali, 2007: 49). Ruhu valiye benzeten Gazali, bedeni de karargâha benzetmektedir (Gazali, 1974: 17-18). Gazali, ruhun bedene muhtaçlığı konusunu eserlerinde ele alıp bazen ruhun bedene muhtaç olduğunu bazen de muhtaç olmadığını ifade etmiştir (Gazali, 1995: 103). Ruhun bedene muhtaç olmasında nefsi-i natika için cüzlerden dört ayrı şey meydana geldiğini ifade etmiş ve bunları şu şekilde sıralamıştır:

(i) Nefsin ilk aşaması, tecrit vasıtası ile cüzlerden cins, umumi, araz, hususi araz ve faslı edinir. Bu sayılan maddeler tasavvufi prensipler olup vehm ve hayal ile elde edilir.

(ii) Nefsin ikinci aşaması, menfi ve müsbet arasında bağlantı kurmasıdır. Nefsi, bu aşamada kendisine uygun olanı alıp zati yönden uygun olmayanı ise bilgi yoluyla karşılaştırmak üzere bırakır.

(iii) Nefsin üçüncü aşamasında, nefsi tecrübi öncüller edinir; hükmü müspet veya menfi olan bir kanuni hükmün gerekli olan yüklem his ile yüklenmesidir.

(iv) Nefsin dördüncü aşamasında, güçlü tevatür nedeniyle bireyde bulunan tasdik ile ortaya çıkan bilgi (Gazali, 1995: 103-104).

Gazali'ye göre ruh, tasdik ve tasavvurun ana hat ve prensiplerini elde etme noktasında bedene ihtiyaç duymuştur. Eğer elde etmeyi başarsa kendi zatı ile hemhal olur ama elde edemez ise hayal gücüne başvurup o şekilde elde etmeye çalışır (Gazali, 1995: 104).

Kısacası Gazali, insanın ruhi yönüne öncelik vermekle birlikte onun maddi yönünü de ihmal etmemiştir. Gazali, insanın bedenle beraber ruhunun varlığını kabul etmekle kalmamış, bedeninin de sürekli bir gelişim içerisinde olması gerektiğini ifade etmiştir (Ayazoğlu, 2002: 73). Gazali, insanın ruhunda bulunan kuvve ile bilici, yapıcı, düşünebilen gibi sıfatlar elde ettiğini ifade eder. Tüm bu kuvveler kişinin psikolojisinden bağımsız vuku bulacak olgular değildir. Zira kişi, paydalara ayrılan bir varlık olmaktan ziyade bedeniyle, ruhuyla, aklıyla, nefisle, kalbiyle bütüncül bir varlıktır. Gazali'nin ruh ile ilgili görüşlerinde insan ve davranışlarını anlamlı psikolojik bir bütünlük olarak görmüştür.

b. Kalp

Kalp sözlükte yürek, gönül, bir şeyin merkezi, nefis-i natika ve akıl anlamlarına gelmektedir (İbni Manzûr, 1990: 685-689). Kalp, genel olarak iki anlamda kullanılır. Bunlardan ilki maddi anlam olan yürektir. Bedende sol akciğerin arkasına gizlenmiş olan kalp, her bireyin yumruk ölçüsü kadardır. Kalp, yapısal olarak vücuttaki hiçbir organ ve ete benzemez. Kalp tüm damarların çıkış noktasıdır. Ruh da kalp gibi vücuda yayıldığından kalp, ruhun da merkezi hareket noktasıdır. İkinci olarak ise; kalp, manevi âlemin insan vücudundaki merkezidir. Bu merkezde şuur, vicdan, merhamet, duyu ve algılar bulunmaktadır. Kalbin bu anlamı ruh olarak da kullanılmaktadır. Kalbin bu anlamı insanın gerçek hakikatidir. Bunu ruh olarak kabul eden birçok kişi de mevcuttur (Yazır, 1996: 189).

Gazali'nin maddi ve manevi kalp arasındaki ilişkinin nasıllığı hususundaki düşüncesi kesin çizgiler ile belli değildir. Gazali, kalbin hakikatinden daha çok vasıfları ile ilgilenmiş ve kalbe dair açıklamalar yapmıştır (Taylan, 1994: 99). Gazali'nin düşüncesine göre kalp Allah'ın nazarı ettiği organ olmasından dolayı onun her şeyden temiz tutulması gerekir zira onun temiz ya da pis oluşu diğer organları da etkiler (Gazali, 2006: 169-172). Kalp, her şeyin asıl mahiyetinin tecelli edeceği bir mahaldir. Kalp ile gerçeklikler arasına hiçbir şey giremez. Bu durum tıpkı kalp aynası ile levh-i mahfuz arasındaki perde gibidir (Gazali, 1974: 9).

Gazali'ye göre Allah'ın kalplerde ruhlarda ve de başka âlemlerde

birçok askeri vardır (Gazali, 1974: 3). Gazali, bu düşüncesini de şu ayet-i kerimeye dayandırmaktadır: "... Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir..." (Müddessir, 74/31). Gazali'ye göre Allah'ın yaratmış olduğu her şey Allah'ın askeridir. Öyle ki ruhlar, kalpler, organlar tıpkı meleklerin olduğu gibi Allah'ın emrindedir. Kalpler ancak Allah'a ulaşmak için yaratılmıştır. İnsanlar seyri sulukta yol kat ederken bineği beden katığı da ilimdir (Gazali, 1974: 14). Gazali, kalbi bilginin oluşumunun dört aşama olduğunu ifade etmiştir. Bunlar ise (i) levh-i mahfuzdaki varoluş (cismanileşmeden önceki haldir). (ii) Hakiki dünyada varoluştur. (iii) Formun zihinde şekillenmesidir ve (iv) formun kalpte var olmasıdır.

Kalp, âlemin gerçek hakikatini ve formunu kimi zaman duyular ile kimi zaman da duygulardan münezzeh bir şekilde levh-i mahfuzun önündeki perdenin kalkması ile görebilir (Gazali, 1974: 41). Kalbin bir maddi âleme bir de manevi âleme açılan iki kapısı bulunmaktadır. Kalp bu iki âlem hakkında bilgi edinirken; müşahede, iç gözlem ve akl-ı faal kavramlarını etkin bir şekilde kullanmaktadır (Uyanık, 2005: 106).

Gazali, kalbin maneviyatta büyük bir yer kapladığını öyle ki görme fiilini gerçekte göz ile yapıldığını asıl körlüğün kalpte olduğunu ifade eder (Uyanık, 2005: 106). Gazali'ye göre kalp gözü aklın içini ve dışını gören iki bakış açısidir. Kalp gözü akıldan ayrı değil aklın içinden ufak bir ayrılıştır. Görme işlevi her ne kadar göz ile yapılsa da asıl görme ve marifet kaynağı kalptir. Bundan dolayıdır ki düşünme fiili kalbin fiilidir. Bu düşünmeden kasıt manevi konulardaki düşünme ile alakalıdır ve bundan ötürü Allah'ın muhatap alacağı insanlardaki kalplerdir (Aydın, 1976: 46).

Kalp huzuru, Allah'a yönelmek ve her şeyi geride bırakıp yalnız ona ilgi vermek ile olur. Allah'a yönelen kalpler Allah'ın nur ve hidayeti ile aydınlanır, onun merhametiyle şereflenir. Ahlaki kötülükleri düşüncesinden ve kalbinden çıkararak insan; riyazet ve nefis tezkiyeleri ile takva sahibi kişilerden olur. İnsan, melekût âleminin sırlarının muhatabı haline gelir ve kalp gözü açılır ve Allah'ı görüyormuşçasına ibadet eder. Gazali, ilmin ibadetten önce geldiğini ve ibadetlerin ancak ilim elde edilir ise gerçek anlamda olacağını, eğer kişi bu aşamadan sonra ibadet etmeyi bırakıp bâtni yorumlara kayar ise; aldanma şiddetinin pek çok olacağını ifade etmiştir (Uyanık, 2005: 109).

Gazali, âlemin bilgisinin kalpte bilinmesinin bazen duyu organları ile bazen de levh-i mahfuzdaki bilgiler sayesinde bilindiğini ifade etmiştir. İnsanın levh-i mahfuzdan bilgi edinmesi aradaki perdenin kalkması ile bilginin insana fıskırması şeklinde olur. Eğer kişi duyu organları ile bilgiler edinip onların hayallerine dalarsa levh-i mahfuz ile kendisi arasına perdeyi kendisi

çekmiş olur (Gazali, 1974: 44). Gazali, beş duyu organlarını kalbin askerlerine benzetirken beş duyu organın algıladığı şeyleri de kalbin casuslarına benzetmiştir. Vehim, hafıza ve hiss-i müşterek gibi olgular ise kalbin dâhilinde bulunan kuvvetlerdendir. Bu iki örnek de ampirik ve rasyonel bilgi edinmenin temel kaynaklarından. Lakin bu kaynaklar, kalbin içindeki kuvvetlerden olup, kişinin tüm benliği ile Allah'a yönelirken mertebelerde ilerleme kaydetmek için ihtiyaç duyulur. Gazali, bu ihtiyacın da akıl ve kalp bilgisinin birbirine olan ihtiyacından hâsıl olduğu görüşündedir (Taylan, 1994: 106).

Yukarıdaki betimlemelerden de anlaşıldığı üzere Gazali, kalbe özel bir ehemmiyet vermektedir. Zira kalp ile kişi gerçek bilgiyi edinebilir ve ruhani âleme açılabilir. Rüyalar bu durumun en belirgin özelliğidir. Kişi uyku halinde iken duyu organları kapalıdır ama rüya görürken kalbi ile hisse kapılabilir. Bu da fikrî harekettir. Gazali'nin bu düşüncesi Fromm'un "rüyalar yüzde yüz gerçektir. Bazı sembollerle ifade olunur. Bu semboller kendine has bir dil oluşturur" düşüncesiyle benzerlik taşımaktadır (Fromm, 2014: 47).

Kısacası Gazali, kalbi insanın merkezi olarak görmekte ve kalbin içinde ne varsa onu dışarıya aktaran bir yapıda olduğunu düşünmektedir. Gazali'ye göre kendisini tanımak isteyen bir kimse öncelikli olarak kalbi his ve yönelimlerini gözetim altına almalıdır. Gazali, aynı zamanda kalbin sürekli değişim ve gelişim içerisinde olan bir yapıda olduğunu ve bu sebeple de "dönme, değişme" anlamına geldiğini kalbini gözlem altına alan bir kimse bu değişim ve gelişimlerin farkına kolaylıkla varabileceği görüşündedir. Gazali, kalbi insanın merkezi görmekle beraber kalbin pek çok güdü ve eğilimleri bünyesinde barındırdığı görüşündedir. Gazali, bu eğilimleri kalbin sıfatları olarak görmüştür. Bu sıfatlar; hayvaniyet/şehvet, yırtıcılık/öfke, rabbaniyet ve şeytaniyet olmak üzere dört temel unsurdur. Gazali, bu dört unsurun insanın davranışlarını ve doğasını etkilemekle beraber bu unsurların aklın gölgesinde revizyon edilmesi ile insan gelişimine imkan sağlayacağı görüşündedir.

c. Nefs

Nefs kelimesi, Arapça kökenli olup *ne-fe-se* kökünden gelir. Nefs kişiye delalet eder ve nefsin iki anlamı vardır. Anlamların ilki ruh iken diğeri bir şeyin tamamı, gerçeğidir. Nefsin terim anlamı ise "beden kalıbına tevdi edilen ve kötü huyların mahalli olan bir latife" (Kuşeyrî, 1990: 86), "benlik" (Kâşânî, 2004: 557), "bir şeyin kendi varlığı" (Kâşânî, 2004: 557) anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvuf alanında çokça kullanılıp önemli bir yer verilen nefis kelimesi, sufiler kullanırken ne bir şeyin varlığını ne de va'z olunmasını kastetmez. Onların murat ettiği anlam kişinin kötü huy ve fiilleridir. Bu anlamda kullanılan nefis kavramı, insana

zarar verir. Bu sebepten ötürü insanın tez vakitte bu kötü huy ve vasıflardan kurtulması için riyazet yoluna girip çile çıkarması gerekir (Uludağ, 2001: 274).

İslam bilginlerinin çoğunluğu, ruh ve nefsin farklı şeyler olduğunu söylese de aynı şeyler olduğunu söyleyenler de vardır (Karaman, 2006: 522). Bazı bilginler nefse “iradî hareket, his, hayat kuvveti bulanana latîf buharlı bir cevher, Allah tarafından insana üflenen ve *rûb-u rahmânî, ilâhî ben* manası vermiştir (Cebecioğlu, 1997: 545). Nefs; Kur’ân-ı Kerîm ve tasavvufta psikolojik bir kavram olarak da olarak geçmektedir. Kur’ân’da nefis kavramı “*ruh ve beden bütünlüğü*”, “*varlığın özünü ve kendisi*”, “*ruh*”, “*kişilik*” ve “*kendi*” gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. “... içinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir...” (Bakara, 2/284) bu ayet-i kerimede insanın iç hayatı kastedilmiştir. Psikolojik anlamda nefis, içgüdü, psiko-sosyal ve psiko-fizyolojik tüm eğilimlerine verilen addır (Öğke, 1997: 15). Bu adlandırmayı modern psikolojide de görmekteyiz (Tarhan, 2009: 179).

Gazali, nefis konusunda yaptığı açıklamalar ve tanımlamalar ile İslam âleminde önemli bir yer edinmiştir. Gazali’ye göre nefis, kişinin kendisi iken; nefsin güçleri öfke ve arzudur. Ona göre nefis; insanî, hayvani ve bitkisel nefis olmak üzere üç bölüm olup bunlar ile bağlantılıdır. Gazali’ye göre arzu gücü insanda fıtraten var olup, yemek, içmek ve cinsellik gibi temel ihtiyaçlarının yer edindiği güçtür. Öfke gücü ise insanın saldırgan yönüdür. Kişi, bu güç ile kendisini savunabilir veya karşı tarafa zarar verebilir. Bu güç, savaşı ve saldırganlığı içerir. Gazali, insan nefsinin dört niteliğinin olduğunu belirtmiştir:

(i)-*Saldırganlık/ yıkıcılık güdüsü (sebiyye)*: İnsanın kendisini savunması, saldırması, düşmanlık beslemesi ve hâkimiyet kurmak istemesi bu güdüden kaynaklanmaktadır (Gazali, 2004: 31). Öfke, saldırma, sövme ve darp gibi tüm hırçınlıkları bu güdünün dışı yansımasıdır (Hökelekli, 2012: 40).

(ii)-*Fiziksel/ hayvani güdü (behemî)*: İnsanın, insan olarak yeme, içme ve cinsellik gibi temel ihtiyaçları fiziksel/hayvani güdüden kaynaklanmaktadır (Köse & Ayten, 2012: 98). Kişinin birçok davranışının altında yatan bu güdü “şehvet” olarak da adlandırılmaktadır (Hökelekli, 2012: 40).

(iii)-*Üstünlük güdüsü (rabbanîyye)*: Sahip olma, üstün olma gibi güdülerdir (Köse & Ayten, 2012: 98).

(iv)-*Kötülük güdüsü (şeytaniyye)*: Kişinin iyi gibi görünüp kötülük

yapması aldatması bu güdüdür. Ancak şan, şöhret ve mülk sahibi olmanın bu güdü üzerinde büyük etkisi vardır (Köse & Ayten, 2012: 98). Gazali, nefsin bünyesinde tüm bu güdülerin var olduğunu ifade etmiştir. Gazali, kalıtımın insan davranışlarının üzerinde etkili olduğunu ifade eder. Ancak Gazali'ye göre kalıtımın yanında ahlaki davranışlar üzerinde eğitimin de büyük bir faktör olduğu görüşündedir (Köse & Ayten, 2012: 98).

Nefsin Mertebeleri: İslam tasavvufunda nefsin mertebeleri, insanın manevi olgunluk yolculuğunda geçtiği ruhsal ve ahlaki aşamaları ifade eder. Bu mertebeler, insanın nefsini terbiye ederek Allah'a daha yakın olmasını sağlayan bir süreci temsil eder. Genelde yedi aşama olarak tanımlanır ve her biri, insanın içsel durumunu ve Allah'a olan yakınlığını ifade eder.

(i)-*Nefs-i emmare:* Gazali'ye göre nefs-i emmare kötülüğü emreder (Yazoğlu, 2002: 73). Bu nefsin konumlandığı yer göz olup haramla hemhal ola ola bir süre sonra kör olur. Şehvetin kişide yer edinme isteğinden dolayı nefs-i şehvâni de denilmektedir. Nefsi bu mertebede olan kişi ri-yazet yapıp çile çıkarmalıdır (Uludağ, 2001: 271).

(ii)-*Nefs-i levvame:* Nefs-i nefis-i emmarenin arzu ve düşüncelerini kınayıp kişinin gelişiminde önemli rol oynar (Hökelekli, 2012: 36). Kişi bu mertebede yaptığı şeyleri sorgulayıp yaptığı hareketleri gözden geçirir. Nefs, vicdanı tam olarak bilmediğinden sadece sorgular ve huzursuz olur. Nefsin bu mertebesinde öne çıkan özellikleri ayıplama, utanç, şüphe duymak, sorgulamak ve makam sevgisidir (Doğan, 2007: 45). Bu mertebenin temelinde “Kendini daima kınayan nefse yemin ederim.” (Kıyamet, 75/2) ayet-i kerimesi vardır. Gazali'ye göre halkın ekseriyeti bu mertebededir (Gazali, 2004: 11).

(iii)-*Nefs-i mülhime:* Nefis, bu mertebede keşif ve ilhama nail olur (Cebecioğlu, 1997: 548). Nefs-i levvameden biraz daha gelişmiş olan nefs-i mülhime hareketleri kontrol altına almıştır. Bu evrede güdü ve dürtülerle hareket edilmez, zihin daha aktif kullanılır (Hökelekli, 2012: 37). Akıl, tahammül, kanaat, fedakârlık, cömertlik bu mertebenin özellikleridir (Doğan, 2007: 46).

Kur'ân-ı Kerim'de bu mertebe “Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki, nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir” (Şems, 91/7-10) şeklinde açıklanmıştır. Bu mertebede olan ilham nefse kötülüğü gösterip kaçınmaya, iyiliği öğretip yapmaya sevk eder. Her ne kadar ayırt edilemez bir şekilde olsa da bu mertebe bunların

ayrıştırabilme yetisinin kazanılma yeridir (Öğke, 1997: 89-90).

(iv)-*Nefs-i mutmainne*: Huzura, doyuma ve rahata kavuşmuş mutmain olan nefistir. Kur'ân-ı Kerîm'de: "Ey itmi'nâna eren nefis" (Fecr, 89/27) hitabına mazhar olan nefis, her şeyden emin olup, Allah'a yönelirken kalbinde hiçbir şüpheye yer olmaksızın samimi ve gerçek bir imana erişir. Bu nefis cömertlik, doğruluk, alçakgönüllülük, güler yüzlülük, yumuşak bir kalp ve tatlı dillilik gibi latif özellikleri elde etmiş olur (Cebecioğlu, 1997: 548). Nefs, bedensel arzulara değil yüce âleme yönelmenin verdiği hazzı yaşamak ister (Dodurgalı, 1998: 80). Nefs mertebesi arttıkça üzerinde bulunan nur perdeleri de artmaktadır. Bundan dolayı nefis-i mutmainne'nin üzerindeki nur perdesi nefis-i mülhime'ye göre daha fazladır (Uludağ, 2001: 271). Nefs her ne kadar ahlaki açıdan olgunluğa ulaşmış olsa da beşerî vasıflar ile hareketler yapabilir (Hökekleli, 2012: 38).

(v)-*Nefs-i razıye*: Bu mertebe razı olup, hoşnut kalmış anlamındadır (Cebecioğlu, 1997: 549). Ayet-i kerimede: Rızılı olmuş ve kendisinden razı olunmuş olarak Rabbine dön!" buyrulur (Fecr, 89/28). Nefs bu mertebede Allah'ın ahlakı ile ahlaklanma şerefine nail olur (Öğke, 1997: 94). Zamanını Allah'a ibadet ve taat ile geçirip, insani ve hayvani özelliklerden, isteklerden uzak durur. Bu mertebede nefis, beşerî özelliklerinden kurtulup fena'ya ulaşır (Cebecioğlu, 1997: 549). Bundan dolayıdır ki kişi beşerî istek ve arzuların sınırlarının yanında tatmin olma halini yaşayıp, kendini sevmeye, kendini gerçekleştirme, Allah'a samimi bir şekilde taat edip, Allah'ın rızasını kazanmayı en büyük amacı olarak görür (Dodurgalı, 1998: 80).

(vi)-*Nefs-i marziye*: Hoşnut olunan, razı olunan anlamına gelmektedir (Cebecioğlu, 1997: 547-548). Bu mertebe rıza halinin kemâl noktasıdır. Bu aşamada nefsin Allah'tan razı olma şeklinden, Allah Teâla da razıdır (Dodurgalı, 1998: 80). Nefs bu aşamada Allah'ın izin verdiği ölçüde gaybın bilgisini bilir. Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçer: "Rahman'ın kulları ki; onlar yeryüzünde alçakgönüllü olarak yürürler ve cahiller kendilerine laf atarsa selam derler" (Furkan, 25/63). Makam-ı kürsi (Doğan, 2007: 837) olarak da adlandırılan nefis-i marziye'nin temel özellikleri; beşerî sıfatları terk edip Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak, Allah'ın yarattıklarını Allah'ın yaratmasından dolayı sevmek, Allah'a yakın olmaya çalışmak, Allah'ı düşünmek ve Allah'ın zatında onunla karşılaşmaktır (Öğke, 1997: 94-95).

(vii)-*Nefs-i kâmile*: Olgun nefis (Cebecioğlu, 1997: 547) anlamına

gelen nefsi-kâmile, Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde geçer: "Nefsini temizleyen kurtuluşa ermiştir" (Şems, 91/9). Tüm sıfatların kemal seviyesine ulaştığı mertebedir (Dodurgalı, 1998: 80). Olgunluğa erişmiş olan nefis, irşada geçmiştir (Canbulat, 2006: 524). Bu mertebede kişinin nefsinin üzerinden perde tamamıyla kalktığı gibi kişide zulmet de bulunmaz (Ulu- dağ, 2001: 271). Bu aşamaya çok az miktarda kişi ulaşabilmekte olup bu aşamada kişinin nefsi pürü pak, saf ve duru hale gelir.

Gazali'nin önemseydiği konulardan bir tanesi de nefis terbiyesi konusudur. Gazali, nefis terbiyesinde tedricî bir metot izlemektedir. Ona göre kişinin ilk yapması gereken şey dünyaya olan meylini azaltmaktır. Gazali'ye göre kişi neyi severse sevsin ondan ayrılmalıdır. Kişi kendisine "her neyi sevmiş olursan ol sevdiğinden ayrılacaksın" şeklinde telkinlerde bulunmalıdır. Bu aşamalardan sonra ise kişi ölümsüz bir sevgilinin yalnız Allah olduğunu idrak eder. O'nun ile muhabbetini sürekli onu hatırlama ve zikir ile kurmalıdır. Gazali, nefsi bir put olarak görüp onun zaman içinde eziyetle yok edilmesi gerektiğini söyler (Gazali, 1969: 24).

Kişi nefse eziyet yaparken muhasebe içinde olmalı sürekli öz eleştiri yapmalıdır. Bu şekilde kendini düzelterip hatalarını tekrarlamamak üzere onlardan ders çıkarmalıdır (Gazali, 1974: 439). Özetle Gazali, nefsi şehvet, arzu ve gazap gibi güçleri bünyesinde barındıran psikolojik bir güç olarak tanımlamaktadır. Gazali, insanın nefsi-kâmile mertebesine ulaşabilmesi için nefis ile mücadele içinde olması gerektiğini ve bunun ahlaki bir görev olduğunu vurgulamıştır (Çağrıncı, 1989: 139). Zira Gazali, nefsi insanın içgüdü ve eğilimleri olarak görmektedir ve bu eğilimlerin ahlaki normlara uygun hareket etmesi nihai amacıdır.

Gazali düşüncesindeki *nefsin terbiyecisi* bugün ki modern psikolojideki *terapisttir*. Modern psikolojide bu yöntemler dört başlıkta incelenir.

(i)-*Sistemik duyarsızlaşma*: Gazali bu basamakla uyumluluk gösterir zira her ikisinde de iç huzursuzluğu tespit edip yenip rahatlatmayı amaçlar.

(ii)-*Kendine güven davranış terapisi*: Gazali bu basamakla da uyumluluk gösterir zira güven kişinin kendinden emin olma halidir. Gazali de kötü huy ve güdülerini baskı altına alıp iç huzura erişmeyi amaç edinir.

(iii)-*Örnekle terapi*: Gazali, bu basamakla da benzerlik göstermektedir. Zira bu basamak kişinin kendisine örnekler vererek iç huzura ermeyi amaç edinir. Gazali'nin de ölüm ve sonrasını hatırlayıp ibret alması aynı mantalitededir.

(iv)-*Bilişsel davranışçı terapi*: Gazali, kişinin yaptıklarını yaparken bilinçli bir şekilde hareket etmesi gerektiğini bir işi yaparken öncelikle düşünme olduğunu ifade etmesi yine bu basamakla uyumlu olan bir durumdur.

Gazali'nin o şartlarda ileri sürdüğü fikirler bugün uygulanmakta olan modern psikolojideki psikoterapi ile paralellik gösteren bir uygulamadır. Görüldüğü üzere Gazali'nin fikirleri kendi dönemindeki şahısları etkilemekle beraber günümüzde de geçerliliğini devam ettirmektedir.

d. Akıl

Akıl, Arapçadan dilimize geçmiş olup “akl” kökünden gelmektedir. Sözlükte: “engellemek, bağlamak, menetmek, tutmak, zihin, düşünme ilkesi” (Manzûr, t.y: 458-459) anlamındadır. Kur’ân-ı Kerîm’e göre akıl, insanı insan yapan en önemli kaidelerden biridir. Öyle ki akıl ile insan ilahi emre muhatap olup, sorumluluk altına girer. Akıl, kişiye düşünme ve bu düşünceler sonucunda bilgi edinip çıkarımlar yapabilmeye yetisi verir. Gazali, akıllı tek bir kelime ile tanımlamaz. Ona göre kalpte bir göz olan kemal bazen nefis, bazen ruh şeklinde adlandırılabilirdiği gibi bazen de akıl olarak da adlandırılabilir. Gazali'nin eserlerinde akıl hakkındaki görüşlerinde değişiklikler mevcuttur. Gazali, İhya'nın ilk cildinde akıllı dört farklı anlamda kullanmıştır. Gazali, akıllı İhya'nın üçüncü cildi, *Mustasfa ve Ravdatu't-Tâlibîn* eserlerinde akıllı beş anlamda tanımlarken, Mearic'de bu tanımlamaları üç ile özetlemiştir. Gazali, bu kadar çok tanımlama yaparken İhya ve Ravda eserlerinde tüm tanımlamaların yanı sıra bu anlamlardan yalnız iki tanesinin bizi ilgilendirdiğini ifade etmiştir (Ayman, 1997: 70). Gazali'ye göre akıl:

(i) Bazı zaruri bilgiler anlamında kullanılır.

(ii) Akıl, insanda bulunan ve insanı nazari bilgileri kavramaya hazırlayan zihni canlılıktır.

(iii) Tecrübeyle elde edilen bilgilere de akıl denir.

(iv) Oturup kalkmasında, konuşmasında bir heybet, bir vakar ve sükûnet bulunup, ilmiyle amel eden kişiye de akıl sahibi-akıllı denir (Gazali, 2006: 38).

Gazali, aklın tek bir tanımının yapılmasının pek mümkün olmadığını düşünmektedir. Bunun sebebi ise, aklın çok büyük ve kapsayıcı olması ve onu karşılayacak bir kelime bulunmamasıdır. Bu düşüncesi nedeniyle de faklı eserlerinde akıl ile ilgili farklı tanımlamaları bulunmaktadır. Örneğin; Gazali'nin *Ravdatu't-Tâlibîmine* göre akıl şu şekildedir:

(i) İnsanın, onu diğer varlıklardan ayıran doğuştan gelen nazari ilimleri edinme melekesidir (Gazali, 1974: 209).

(ii) Akıl temyiz evresinde açıkça ortaya çıkması ile mümkünü imkânlı imkânsızın da muhalliliği gibi konuların bilgilerine erişebilmektedir (Gazali, 1962: 81).

(iii) Tecrübe ile zihni yoğrulan kişi “akıllı” sıfatı ile sıfatlandırılmaktadır (Gazali, 1974: 216).

(iv) Akıl ile ileri görüşlü olmaktadır (Gazali, 1974: 216).

İnsanın eşyayı duygu ile idrak edip kavraması “*mahsusal*” iken; akıl ile idrak etmesi “*makulât*” olarak tanımlanmaktadır. Gazali, akıl ile kavramaya ehemmiyet verir. Makulât, mahsusattan tam ve mükemmel olması nedeni ile üstündür. Çünkü hissi idrak hataya meyilli iken akli idrakte değildir. Gazali’ye göre akıl diğer duyu organlarına ihtiyaç duymaksızın bilgi elde edebilecek bir kuvvettir (Gazali, 1974: 18-20). Çünkü akıl bedenın zayıflamasından bağımsız olup gücünü kendi varlığından almaktadır (Gazali, 2002b: 204-208).

Duyu organları, hayal, hafıza ve vehim gibi diğer idrak vasıtaları aklın emri altında olan hizmetkârlarıdır. Bütün bunların yanında Gazali, aklın noksan ve yetersiz olduğu durumların olduğunu da söyler. Gazali’ye göre akıl kavramı, diğer temel kavramlar olan ruh, kalp ve nefis ile ifade edilebilir. Gazali’ye göre ifadedeki çoğunluk, anlamdaki çoğunluğu beraberinde getirmez (Ayman, 1997: 71). Gazali’nin bu tanımlamasındaki ana sebep ruh ile akıl arasındaki kuvvetli bağa dikkat çekmektir. Her ne kadar Gazali, akıl ve ruh kavramlarını aynı anlamda kullansa da akli sınırlandırıp ruhu daha ileri seviyeye taşıyan bir tanımlama da yapmıştır (Taylan, 1994: 76).

Gazali’ye göre akıl ancak din ile birleşirse doğru yolu göstermeye muktedir olur. Akıl olmadan şeriat, şeriat olmadan akıl yeterli olmaz. Akıl ve Kur’ân ayetlerinden birine sarılıp, diğerini terk eden kimse ahmaklar guruhundadır (Ayman, 1997: 75). Gazali, aklın öneminden bahsettikten sonra Mişkât’ında akıllıların nazirelerinde yanılma hususunu ele almış ve bu konu hakkında aklın yanılmasının ancak vehim ve hayalden sıyrılmadığı zaman meydana geleceğini ifade etmiştir (Gazali, 1995: 22). Gazali, Meâric’inde akıl ve şeriatı kıyaslamış ve her ikisinin de eşyayı kavramada sınırlarının olduğunu ifade etmiştir. Aklın idrak edemeyeceği durumların ancak nübüvvet ile idrak edileceği kanaatinde olan Gazali, nübüvveti kabul etmenin aklın mertebesinin üzerinde olan bir âlemin varlığını kabul etmek olduğunu ve bunun da imandan olduğunu ifade

etmiştir (Gazali, 1995: 160-161).

Akıl, kuvvet kazanıp makulatlar meydana geldikçe parıldamaya başlar. Gazali, aklı yaratılan en şerefli nimet olarak kabul etmiştir (Gazali, 1974: 37; Gazali, 1972: 20-21; Gazali, 2009: 74). Her şeyin özüne ulaşır, bilgisini kavramak aklın vasıtası ile olur. Onun için zaman, mekân ve uzaklık gibi durumlar söz konusu değildir. Gazali, aklın ehemmiyetinden bahsederken meşhur aklın ilk yaratılan olma hadisini nakleder (Ayman, 1997: 73). Gazali için aklın tam olarak ne olduğunun daha iyi anlaşılması için aklın mertebelerinin bilinmesi gerekmektedir. Gazali, Meâricü'l-kuds gibi eserlerinde aklın sekiz mertebesinin olduğunu söylemiş ve bunların tanımlamalarını yapmıştır:

(i)-*Akıl*: Aklın bu mertebesi bilgidен pek de farklı bir konumda değildir. Akıl, fitraten herkeste varken; bilgi, nefste sonradan elde edilmeyle olur (Gazali, 2002b: 197).

(ii)-*Naẓarî akıl*: Aklın bu mertebesi nefsin gücü formundadır. Külli emirleri ve onların mahiyetlerini kavrayabilecek bir konumdadır (Gazali, 1995: 48).

(iii)-*Amelî akıl*: Aklın bu mertebesi de nefsin bir gücü şeklindedir. Bu mertebeye bilgidен ziyade harekettir. Bu mertebeye akıl denmesinin sebebi ise akıl ile arasında olan bağıdır ve akli işaret eder (Gazali, 2002a: 283).

(iv)-*Heyulâni akıl*: Her bünyede eşit bir miktarda bulunan heyulâni akıl, mücerret bir bilgi istidadı ve eşyanın mahiyetini mücerret olarak kabul eden kuvvettir. Kişi bu akıl seviyesi ile karışıklığı çözme, olguları birbirinden ayırma gibi kazanımlara sahip olur (Gazali, 1995: 51).

(v)-*Meleke hâlindeki akıl*: Bu mertebedeki akıl, iyiyi kötüden ayırma olan temyize ulaştıktan sonra kuvveti yakınına çeker. Zaruri olan durumlar hâsıl olduğunda nefis de bu durumları doğrular (Gazali, 1995: 45).

(vi)-*Bilfiil akıl*: Bu mertebeye aklın kemale erdiği mertebedir. Akıl arzu ettiklerini akledip bilfiil hazırlar.

(vii)-*Müstefâd akıl*: Bu mertebede akıl dışta hâsıl olmak suretiyle zihinde hayat bulan ve maddeden münezze bir haldedir. Bu bilgi bilfiil hazır haldedir.

(viii)-*Faal akıl*: Aklın bu mertebesi maddeden tamamıyla münezze bir haldedir. Faal akıl cisimden uzak ama aktif bir cevherdir. Bu yönü ile faal akıl, heyulânî akli aydınlatıp kuvve halinden fiil formuna dönüştürür (Gazali, 2002b: 197-198).

Gazali'ye göre akıl, melekût ve mülk âleminin kısmen nüfuz ettiği mahaldir (Gazali, 1995: 59). Aklın tecridi yalnızca nesnelere birbirinden ve mahali gerçekten ayırıp taşımaktan ibaret olmayıp aynı zamanda faal akıldan müstefâd akla geçirerek bilgi oluşumunu sağlamaktır. Gazali, Allah'ın ilk yarattığı nur saçan varlığın faal akıl olduğunu savunmaktadır. Gazali, faal aklın bizde var olan akla kıyasını güneş ile göze vuran güneşin yansımalarına benzetir. Güneş bizatihi ışığın kendisi iken bizlerde var olan akıl ise; onun yasımasıdır (Gazali, 1995: 102). Gazali, Allah ile akıl arasında bir bağ kurarak akli Allah'ın nurunun bir örneği olarak Allah tarafından gönderildiğini ifade etmektedir (Gazali, 1972: 15). Bundan dolayıdır ki akıl ilahi menşelidir. Ve insan aklına güvenmek zorundadır.

Kısacası Gazali'ye göre akıl, insanın tüm tavır, davranışlarını etkileyen manevi bir olgudur. Ona göre Allah'a kul olmanın muhtevası akıldır. Zira akıl ne bildiğini bilendir. Akıl zaman ve mekândan beri olmasından dolayı sınırları aşır olaylar arasında rahatlıkla bağlantı kurabilir. Hislerin sebep olduğu yanlışlıkların üstesinden gelebilecek kabiliyete sahiptir (Gazali, 1972: 17-18).

S o n u ç

Gazali, iyi bir hukukçu, toplumu gözlemlemeleri ile tanıyan iyi bir sosyolog, kelama yeni soluk getiren iyi bir kelimacı, insanı ve insanın sınırlarını iyi bilen bir psikologdur. Gazali, ahlak ve siyasette dönemin ileri gelenlerinden olmakla beraber klasik felsefe ve tasavvuf alanına da şekil veren âlimlerdendir. Pek çok alanda öne çıkan bir şahsiyet olan Gazali, İslam psikolojisi alanında da ilk dönem İslam bilginleri arasında en sistematik açıklama ve tanımlamalar yaparak müstesna bir yer edinmiştir. Gazali, insan hayatındaki en önemli gelişim olan kişinin kendini keşfetme serüvenini yaşamıştır. Gazali'nin yaşamış olduğu bu süreci Transpersonel yaklaşım, “holotropik bilinç durumu” olarak adlandırmaktadır. Gazali'nin içinde bulunduğu durumdan kaynaklı olarak yaşamış olduğu psikolojik ve fiziksel sorunlar psikospiritüel krizler olarak adlandırılmaktadır. Gazali, içinde bulunduğu bu durum ile hem kendisi hem de hastalığı hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.

Henüz psikolojik biliminin temellerinin atılmadığı o dönemlerde Gazali, o dönemin şartlarında insan ve insan davranışları hakkında önemli çözümlenmelerde bulunmuştur. O dönem şartlarında ortaya konulan saptamalar ile günümüzde ortaya konulan verilerin metot, teori ve tekniklerinin tam anlamıyla örtüşmemekle beraber modern psikoloji ile Gazali'nin tecrübeye dayalı yaklaşımlarıyla kıyaslandığında Gazali'nin çalışmalarını spekülâtif olduğu ifade edilebilir.

Gazali, geniş ve sistemli olarak birçok perspektiften bakarak İslam psikolojisini ele alırken bilim ve ilim konularını, Kur'ân ve sünnet ışığında açıklamaya çalışmıştır. Gazali'nin ehemmiyet verdiği hususlardan biri hiç şüphesiz ki insan ve insanın sınırlarını bilip, tanımaktır. Gazali'ye göre insan, evrenin en küçük örneğidir. Gazali, insan hakkında derinlemesine tahliller yaparken onu yüceltmekten ziyade bir bütün olarak ele almayı tercih etmiştir. Gazali'ye göre insan, ruhsal mekanizmasına bedenin eşlik etmesi ile hareket eder. Bu sebeple de Gazali, insanın daha iyi kavranabilmesi için, insana bütüncül bakış açısı ile bakmıştır. Gazali, insanda dört adet ruhsal mekanizmanın olduğunu ve bunların da ruh, kalp, akıl ve nefis olduğunu ifade etmiştir. Bu dört kavramı birbiri yerine de eserlerinde kullanan Gazali'ye göre lafızlardaki çokluk manadaki çokluğu gerektirmemektedir. Bu düşüncenin yanında Gazali'nin, bahsi geçen kavramları ayrı ayrı kullanıp, açıkladığı da olmuştur.

Gazali'nin, insanın özünün ne olduğunu sorgularken üzerinde durduğu nokta insanın ruhsal yönüdür. Öyle ki Gazali'ye göre insanın ahlâkî (üstün) bir varlık olmasının sebebinin ruhî yönü olduğu görüşündedir. Gazali'ye göre ruh öncelikli olarak bedenin canlılığını sağlayan temel olgudur. Kişinin canlılığı Gazali'ye göre kalpteki boşlukta bulunan cisimden damarlar vasıtasıyla dağılmaktadır. Gazali'ye göre ruhun ikinci yönü insanın gözle görülmeyen ama idrak etmesini sağlayan bilici parça olmasıdır. Gazali'ye göre İsrâ suresinin 85. Ayet-i kerimesi “Sana ruhtan sorarlar, de ki: Ruh, Rabbinin emrindedir.” Gazali'nin bahsetmiş olduğu somut ruhtur. Gazali, eserlerinde ruha büyük bir yer vermiştir. Zira Gazali'ye göre ruh insanın asıl mahiyetini sorgularken ruhun önemli olduğunu çünkü insanın ahlâkî (üstün) bir ruhî varlık olduğunu savunur. Bu düşünce ile Gazali, insanın manevi boyutunu araştırırken maddi boyutunu da ihmal etmemiş; insanın maddi yapısını manevi yapısının bir binesi olarak görmüştür. Gazali'nin bu düşüncelerinden hareketle Gazali'nin, materyalizm ve spiritüalizm gibi uç noktalardan ziyade daha gerçekçi bakış açısı ile insana ve onun sınırlarına açıklık getirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Gazali'nin monist yaklaşımının merkezinde Kur'ân ve sünnet yer almakta olup İslam düşüncesindeki beden ve ruhun bir bütün olarak dünyada ve ahirette dirilmesi düşüncesinden esinlenmiş ve görüşlerini bu şekilde temellendirmiştir.

Gazali'ye göre kalp, insanın maddi yönde canlılığını sağlayan önemli bir organdır. Kalbin maddi anlamda görevi insanın kanının taşınması sağlamaktır. Kalbin somut anlamı, ölümlerde ve hayvanlarda da mevcuttur. Kalbin ikinci yönü ise soyuttur. Gazali'ye göre insanın hakikati de soyut olan kalbin bu yönüdür. Gazali, Hz. Muhammed'in bile bu

konuda konuşmaktan kaçınması sebebi ile kalbin gerçek mahiyeti olan soyut kalbin ne olduğunun tam bilinemeyeceği görüşündedir. Gazali, bu sebeple kalbin hakikatinden ziyade kalbin vasıf ve halleri ile ilgilenmiştir. Gazali, kalbi insanın fiziki ve psikolojik hareketlerini belirleyen, akıl ve duyuları bütünleştiren bir öz şeklinde tanımlamıştır. Gazali'ye göre kalp diğer melekelerle kıyasla merkezi bir konumdadır. Bu sebeple de Gazali, kalbi ahlak düşüncesinin anahtar kavramları arasında görmektedir. Zira Gazali, kişinin mârifetullah'a kalbi ile ulaşacağını ifade eder.

Gazali'nin insanı tanımlarken kullanmış olduğu bir diğer kavram ise nefstir. Nefs, insanın hakikati anlamına gelmektedir. Gazali'ye göre insanın nefsinin iki yönü bulunmaktadır. Bunların ilki olan insani nefis düşünme özelliğine sahip olmasından dolayı hayvani nefisten ayrılmaktadır. Nefs duyu organlarının deneyimlemesine konu olmayan bir yapıdadır. Nefs insan davranışlarının deneye konu olan veya olmayan fiillerini belirleyen bir kavramdır. Bu yönden bakıldığında insan, şehvet ve gazaba yönelerek hayvanî özelliklerle donatılabileceği gibi fazilete yönelip, rezaletten uzaklaşma ile insanî kemale de ulaşabilir. Buna göre insan nefsinin yalnız iyi veya yalnız kötü olduğu söylenemez. İyilik ve kötülük insanın nefsinde bir kuvve olarak yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında kişi, kendi özünü kendisi şekillendirir. Bu istek ve fiil ile şekillenen nefis ahlâkî sorumluluğun temel koşuludur. Nefsin ilk işaret ettiği gazap ve şehveti toplayan özdür. Gazali, tasavvuf ehlinin nefsi bu anlamda kullandığını ifade eder. Zira tasavvuf ehline göre nefis insanın kötü yönlerinin toplanma meskenidir. Gazali'ye göre nefsin ikinci anlamının ise kalp ve ruhun ikinci anlamlarında kastedilen olduğunu ifade eder. Ruh ile aynı manaya gelen nefis, insanın hakikati, özü manasına gelen soyut anlamdır.

Gazali, akli insanın bilgi edinme vasıtası olarak tanımlamaktadır. Eserlerinde aklın özelliklerini açıklayan Gazali, akli fonksiyonel açıdan değerlendirmeler yapmıştır. Akıl ile kalbin bağlantısı olduğunu ifade eden Gazali, bu iki unsurun birbirine muhtaç olduğunu görüşündedir. Gazali'ye göre kişi akıl vasıtası ile olaylar arasında bağ kurup, Allah'a yaklaşmasının gerekçesidir. Kalp ise, Gazali'ye göre iki yönlüdür. Kalbin ilk yönü bedendeki organ iken diğer yönü ise, insanın psikolojik yönünün merkezidir. İnsanın çevreden ve iç âlemden elde ettiği duyular kalbe ulaşır. Kalp de akıl ile iletişimi neticesinde bu duyulara anlamlar yükler. Gazali, kalbi aynı zamanda karar mercii olarak da tanımlamıştır. Gazali, kalpte vuku bulan algılayıp, anlam yükleme esnasında karakteristik özelliklerin vuku bulduğunu ifade eder. Bu vuku bulma ile insanda içselleştirmeler de oluşmaya başlamaktadır. İdrak edip, bilmesi ile irfan

sahibi olan akılı da, Gazali, bir kuvve olarak tanımlar ve insanın mahiyetinin temel kavramları arasında zikreder. Gazali'ye göre “*Allah'ın ilk yarattığı akıldır*” hadis-i şerifinde geçmiş olan akıl kelimesinden kast olunan bu akıldır. İnsan diğer varlıklardan maddi ve biyolojik olarak ayrılan bir varlıktır. Bu ayrılan noktaların başında hiç şüphe yok ki akıl gelir. Bu görüş düşünce dünyasında kabul olunmuştur. İnsanın nazarında en değerli olan bilgi olup bilginin temelinde de akıl bulunmaktadır. İnsanın akledebilen bir varlık olma özelliği ile diğer varlıktan ayrılır.

Gazali, kendini keşfetme sürecinde insanın varoluşsal anlamını sorgulayarak bir yolculuğa çıkmıştır. İlk aşamalarda bilginin varlığını inkâr edecek kadar şüpheli bir yaklaşım sergilese de bu süreçte hem kendisini hem de hakikati keşfetmiştir. Bu bağlamda, Gazali'nin süreci, Viktor Frankl'ın “*anlam çığılığı*” kavramıyla paralellik göstermektedir. Gerçek bilgiye ve hayatın anlamına ulaşmayı hedefleyen Gazali, hakikati araştırmada sezgiciliğin (entüisyonizm) önemli bir temsilcisi olarak öne çıkmıştır.

Gazali'nin düşüncesinde insan, zahirî (dışsal) ve batınî (içsel) olmak üzere iki yönlü, çok yönlü bir yapıya sahiptir. İnsan, sırlarla dolu bir varlık olup bu sırların çözülmesi bireyin iç gözlemine dayanmaktadır. İnsan kendi duygu ve düşüncelerinin farkında olarak bunları sorgulamalı ve anlamlandırmalıdır. Bu yönüyle insan, evrenin küçük bir modeli olan “*micro kozmos*” olarak tanımlanmıştır.

Gazali, yaşadığı içsel dönüşüm sırasında, modern psikolojinin psikodinamik terapistteki terapist figürüne benzer bir “mürşit” rolü üstlenmiştir. Ona göre, anlam boşluğu yaşayan bireyler (sufiler), güvenilir bir mürşide başvurarak yönlendirilmelidir. Bu yaklaşım, modern psikolojideki danışan-danışman/terapist ilişkisine benzerlik göstermektedir.

Modern psikolojiyle paralellikler kurduğumuzda, Gazali'nin varoluşçu psikoterapi ve Gestalt terapiyle benzer metodolojik yaklaşımlara sahip olduğu görülür. Varoluşçu terapistde yalnız kalarak hakikati düşünme ve varoluşsal bilince ulaşma hedefi, Gazali'nin tefekkür ve hakikate ulaşma anlayışıyla örtüşmektedir. Ayrıca, Gestalt terapisindeki sorumluluk sahibi olma ve tutarlılık ilkeleri, Gazali'nin insanlara sorumluluk bilincini aşlayan yaklaşımlarıyla uyumludur.

Gazali, yaşamı boyunca geliştirdiği düşünceler ve davranışlarla çağdaşlarına olduğu kadar günümüz modern disiplinlerine de temel oluşturan önemli katkılar sunmuştur. Manevi olgunluğa ulaşma yolunda insanın ahlaki ve psikolojik yönlerini ele alan sistematik çalışmaları, onun hem geçmiş hem de modern dönem düşünce sistemlerinde önemli bir

yere sahip olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

Atak, M. (2021). İslam'da psikoloji tarihi. *İbni Haldun Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), 71-93.

Aydın, H. (1976). *Mubasibi'nin tasavvuf felsefesi*. Pars Matbaacılık.

Ayman, M. (1997). *Gazze'âlî'de bilgi sistemi ve şüphe*. İnsan Yayınları.

Canbulat, M. (2006). *Dini kavramlar sözlüğü*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Rehber Yayınları.

Çağrıçı, M. (1989). *İslam düşüncesinde ahlak*. İFAV Yayınları.

Dodurgalı, A. (1998). Nefs ve eğitimi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 65 (5), 79-89.

Doğan, R. (2007). *Din bilimleri*. Ankuzem Yayınları.

Fromm, E. (2014). *Rüyalar, masallar, mitoslar*. (çev. A. Arıtan & K. H. Ökten). Say Yayınları.

Gazali. (1962). *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*. (çev. H. Atay & İ. A. Çubukçu). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Gazali. (1969). *Kimyâ-yı saâdet*. (çev. A. F. Meyân). Bedir Yayınevi.

Gazali. (1970). *Mîzanü'l amel / Amellerin ölçüsü*. (çev. R. Barışık). Kılıçarslan Yayınları.

Gazali. (1972). *Mişkâtü'l envâr / Nur kandili*. (çev. Y. Arıkan). Uyanış Yayınevi.

Gazali. (1974). *İhya'u ulumi'd-din*. (çev. A. Serdaroğlu). Bedir Yayınları.

Gazali. (1988). *İki madnun*. (çev. D. Sâbit Ünal). Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Gazali. (1995). *Mearicü'l -kuds / Hakikat bilgisine yükseliş*. (çev. S. Özburun). İnsan Yayınları.

Gazali. (2002a). *Makâsıdu'l felâsife / Felsefenin temel ilkeleri*. (çev. C. Erdemci). Vadi Yayınları.

Gazali. (2002b). *Tebâfütü'l felâsife / Filozofların tutarsızlığı*. (çev. B. Sadak). Ahsen Yayınları.

Gazali. (2004). *Kimyâ-yı saâdet*. (çev. A. Arslan). Yeni Şafak Yayınları.

Gazali. (2006). *Mustasfâ*. (çev. Y. Apaydın). Klasik Yayınları.

Gazali. (2007). *Ledünnü ilim risalesi: Yol, bilgi ve varlık*. (çev. A. Cüneyd Köksal). Sufi Kitap.

Gazali. (2009). *el-Hikemetu fi mablûkâtillab / Yaratılıştaki sırlar*. (çev. H. Kendir). İlke Yayınları.

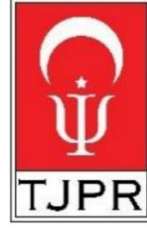
- Hökelekli, H. (2012). *İslam psikolojisi yazırları*. Dem Yayınları.
- İbn Manzûr. (1990). *Lisanü'l- arab*. Dâru'l-Sadr.
- Karaman, F. (2006). *Dini kavram sözlüğü*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kâşânî. (2004). *Tasavvuf sözlüğü*. (çev. E. Demirli). İz Yayıncılık.
- Köse, A. & Ayten, A. (2012). *Din psikolojisi*. Timaş Yayınları.
- Kuşeyrî. (1990). *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*. (çev. A. Baltacı).
- Mansûr. (2002). *es-Sulûku'l-insanî beyne't-tefsiri'l-islamî ve esasü ilmü'n-nefsi'l-muasır*. Mektebetü'lencelu'l-Mısriyye.
- Öğke, A. (1997). *Kur'an'da nefis kavramı*. İnsan Yayınları.
- Özdoğan, Ö. (2011). Gazali ve benötesi yaklaşım. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 5-19.
- Tarhan, N. (2009). *İnanç psikolojisi*. Timaş Yayınları.
- Taylan, N. (1994). *Gazali'de düşünce sisteminin temelleri*. İFAV Yayınları.
- Uludağ, S. (2001). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kabcacı Yayınevi.
- Uyanık, M. (2005). *İslam bilgi felsefesinde kalbin anlaması: Gazali örneği*. Araştırma Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1957). *İslam düşüncesi-II*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yazıcı, T. (2014). *Gazali'de insanı tanımlayan temel kavramlar: Ruh, kalp, akıl, nefis*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Yazoğlu, R. (2002). *Gazali düşüncesinde ruh ve ölüm*. Cedit Neşriyat.

* Bu makale, birinci yazarın *Gazali'de inanç ve ibadet psikolojisi* (2024) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 10 • Aralık 2024 • 79-102
Issue: 10 • December 2024 • 79-102



**Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında
'İnanç Psikolojisi' Literatürü (1967-2023)
Üzerine Bir Araştırma**

A Study on the Literature of 'Psychology of Belief'
(1967–2023) in Turkish Psychology of Religion Studies



Elif Nihal Aktay

DKAB Öğretmeni
Milli Eğitim Bakanlığı
E-posta: enihal.aktay@gmail.com
Orcid: 0000-0003-4729-5929
İstanbul / Türkiye

RCAE Teacher
Ministry of National Education
E-mail: enihal.aktay@gmail.com
Orcid: 0000-0003-4729-5929
İstanbul / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1420947>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 16 Ocak 2024 • 16 January 2024
Kabul Tarihi • Accepted 20 Mart 2024 • 20 March 2024

Ö z e t

Bu makalede, Türk din psikolojisi çalışmalarında inanç psikolojisi üzerine bir literatür (1967-2023) taraması yapmak ve bu çalışmaların genel durumu hakkında betimsel bilgi vermek amaçlanmıştır. Makalede metodolojik yöntem olarak kullanılan literatür taraması, daha önce yayımlanan bilgileri inceleyen, özetleyen, sınıflayan ve yorumlayan eleştirel bir analiz tekniğidir. Literatür taramasına dayalı yapılan araştırmalar, herhangi bir bilim dalındaki geçmişte yapılan çalışmalar hakkında literal bilgi sağlamaları açısından oldukça değerlidir. Bu makale, Türk din psikolojisi çalışmalarında inanç psikolojisi üzerine ileride yapılacak araştırmalar için Türkçe literatür sunmaktadır. Aynı zamanda, alandaki temaya ilişkin yeni dönem çalışmalara bir arka plan oluşturma, gerekçe sunma ve kaynak tarama ihtiyacını gidermeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda makalede, 1967-2023 yılları arasında ‘inanç psikolojisi’ konusunda alana kazandırılmış “kitap, tez, makale, bildiri, çeviri ve ansiklopedi maddesi” türündeki Türkçe yazılan araştırmalar, akademik ürün çeşitliliğine göre gruplanarak bir araya toplanmıştır. Türkiye’de inanç psikolojisi üzerine yapılan araştırmalara ulaşmak için de Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park Akademik, İslam Araştırmaları Merkezi, Google Akademik, Milli Kütüphane ve İslam Ansiklopedisi (n=6) internet veri tabanlarından yararlanılmıştır. Yapılan bu incelemeler sonucunda toplamda 182 adet akademik ürün tespit edilmiştir. Elde edilen bu verilerin akademik ürün türlerine göre nicel dağılımlarına bakıldığında ise taranan kaynakların % 17’sini kitapların (n=33), % 36’sını tezlerin (n=63), % 30’unu makalelerin (n=59), % 3’ünü bildirilerin (n=3), % 13’ünü çevirilerin (n=21) ve % 1’ini de (n=3) ansiklopedi maddelerinin oluşturduğu görülmüştür. İnanç psikolojisi üzerine (1967-2023) yapılan bu literatür taraması sonucunda bir değerlendirme yapılacak olursa; genellikle “inanç gelişimi, iman, anlam arayışı, inancın psikolojik arka planı, şüphe ve inkâr” kavramları üzerinden çalışmaların yapıldığı gözlemlenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, din psikolojisi alanında çalışan araştırmacılar için konuya ilişkin şu önerilerde bulunulabilir: (i) İnanç psikolojisi alanında yapılacak çalışmalarda konunun teorik kısmının yanı sıra pratik olarak da uygulamalı çalışmalar artırılabilir. (ii) Konunun farklı gelişim dönemleri ve inanç aşamaları açılarından dikkate alınıp belirli aralıklarla çalışılması, daha geniş kapsamlı çalışmaları literatüre kazandırmak ve güncelliği sağlamak için faydalı olabilir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • İnanç • İnanç gelişimi

Şüpheler • Literatür

Abstract

This article aims to conduct a literature review on the subject of the psychology of belief within Turkish psychology of religion studies between 1967 and 2023, providing an overview of the general state of research in this area. The methodological approach of the article involves a literature review, providing a critical analysis that examines, summarizes, categorizes, and interprets previously published information. Literature-based research is valuable for offering insights into past studies in any field, and this is particularly significant for advancing research on the psychology of belief within Turkish psychology of religion. The study also aims to provide a foundation for future research, offering a rationale and fulfilling the need for background information and source exploration. Accordingly, the article categorizes and compiles Turkish-language studies on the psychology of belief—including books, theses, articles, conference proceedings, translations, and encyclopaedia entries—published between 1967 and 2023. To access studies on the psychology of belief conducted in Turkey, six online databases were utilized: the National Thesis Centre, DergiPark Academic, the Centre for Islamic Studies, Google Scholar, the National Library, and the Encyclopaedia of Islam. This examination identified a total of 182 academic works. A quantitative analysis of these works by type revealed the following distribution: books 17% (n=33), theses 36% (n=63), articles 30% (n=59), conference proceedings 3% (n=3), translations 13% (n=21), and encyclopaedia entries 1% (n=3). The literature review highlights a focus on concepts such as belief development, faith (īmān), the search for meaning, the psychological underpinnings of belief, doubt, and denial. Based on the literature review of studies conducted on the psychology of belief from 1967 to 2023, the following observations and recommendations are offered for researchers in the psychology of religion: (i) Future studies in the psychology of belief should not only focus on theoretical aspects but also can include practical and applied research to enhance understanding and real-world applications. (ii) Considering the topic from the perspectives of different developmental stages and belief phases, and conducting studies at regular intervals, would help expand the scope of the literature and maintain its relevance over time.

Keywords

Psychology of religion • Faith • Faith development
Doubt • Literature

Giriş

Psikoloji, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını bir bütün olarak inceleyen bilimdir. Din psikolojisi ise psikolojinin bir alt bilim dalı olarak, bireyin dini ve manevi alana dair duygu, düşünce ve davranışlarını, bir başka deyişle birey üzerinde dinin, farklı açılardan görünümünü ele alan bilim dalına denilmektedir. Bu bağlamda din psikolojisinin, dinin kaynağı ve gerçekliğinin yanı sıra, bireyin yaşam içerisindeki izdüşümleri üzerinde durduğu ifade edilebilir. Din psikolojisi bunu gerçekleştirenken bireyin benimsediği dini ve manevi alanla ilgili olumlu ve olumsuz her türlü ilişkisini incelemektedir. Bu açıdan inandığı din ve değerler uğruna hayatına yön verip tercihlerini o yönde kullanan bir bireyin içinde bulunduğu durum kadar herhangi bir dine inanmayan veya din karşıtı bir tavır takınan kişilerin durumu da din psikolojisinin inceleme alanına girmektedir (Köse & Ayten, 2016: 18).

Din psikolojisinin ilgi alanlarına bakıldığında; dinin bireye yansıyan yönleri, birey üzerindeki etki ve görünümleri, kısaca bireyin dini hayatının incelendiği ifade edilebilir. Dolayısıyla kişide dini bir özellik taşıyan her belirti din psikolojisini ilgilendirmektedir (Peker, 2019: 32). Bu sebeple din psikolojisinin konuları, bireyin din ve maneviyatla ilişkisinden doğan her türlü sonuçlar şeklinde tanımlanabilmektedir. İnanç ve inançsızlık kavramları da din psikolojisinin temel konularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aşamada bireylerin birtakım sorularla baş etmeye çalıştıkları bilinmektedir. İnsanlar neden üstün bir güce inanır veya bu gücü inkâr ederler? Bireyin yaşamı süresince inanç nasıl bir gelişim seyreder? İnananların Tanrı tasavvurları nasıldır? Dini inancın bireydeki görünümleri nelerdir? şeklindeki sorular bunlardan bazılarıdır (Köse & Ayten, 2016: 18).

Yaratılış itibariyle doğuştan inanma duygusuna sahip bir varlık olan insan, bu özelliğinden ötürü sürekli bir arayış ve sorgulama içerisinde. Bu sorgulamalar sayesinde birey, hayatına yön vererek duygu, düşünce ve davranışlarına da bu arayışlarının sonucunu yansıtmaya çalışır. C. Y. Glock ve R. Stark, dinin bireye yansımalarının beş boyutu olduğunu belirtmektedir. Bunlar, (i) inanç boyutu, (ii) pratik ritüellere (ibadetlere) katılım boyutu, (iii) bilgi boyutu, (iv) dini tecrübe (duygusal içsellik) boyutu, (v) etki (diğer davranışlara etkisi) boyutudur (Vergote, 1999: 29).

İnanç, bir görüş veya düşünceye gönülden bağlı olmak anlamına gelmektedir. Bir nevi herhangi bir bilginin doğru olduğunu kabul etmek olarak da belirtilebilir. Bununla birlikte yüce bir varlığa, bir dine inanma,

birisine karşı duyulan güven gibi anlamları da bulunmaktadır. Zihinsel bir faaliyet ve kavramlar arası bir ilişki olarak da tanımlanabilen inanç, sübjektif açıdan kesinlik belirten ruhun derin bir tasdiki olarak görülmektedir. Genel ve toplumsal bir niteliğe sahip olan inanç aynı zamanda şüphe, kanaat gibi ihtimalin tüm derecelerini de içermektedir (Kızılgöçer, 2021: 138).

İnanç kavramına, soyut bir sözcük olması ve kişilerin sahip olduğu bireysel farklılıklardan ötürü değişik anlamlar ve değerler yüklenebilmektedir. Bundan dolayı bazı kişiler inancı gelenekle bir tutarken, bazıları onu bilimle eşleştirmekte, kimileri onu insan sevgisi olarak anlarken, kimileri de büyük çoğunluğun yaptığı gibi dinle özdeşleştirmektedir. Bu anlam ve değerlerin oluşturduğu çeşitlilik sebebiyle herkes için kabul edilebilir genel bir inanç tanımına ulaşmak oldukça zorlaşmaktadır. Ancak söz konusu dini inançlar olduğu zaman durum değişmektedir. Böyle bir durumda dini inançların, genellikle doğruluğu kabul edilen hükümler, önermeler ve doğruluk iddiaları oldukları belirtilmektedir (Mehmedoğlu, 2013: 14).

İnanç esaslarındaki farklılıklara rağmen yine de dinlerin üzerinde temellendikleri inançların birtakım ortak temeller içerisinde bulunma eğiliminde oldukları konusunda bazı iddialar öne sürülmektedir. Bu bağlamda 2004 yılı sonrasında çok sayıda birbirini tamamlayan ilgili kitaplar tartışılmıştır. Bu kitapların ortak noktası Allah'ı, dini inancı, ahlaki değerleri ve insani hassasiyetleri, görünüşte dindar kişi veya topluluklardan kaynaklanan ahlak dışı davranışlarla bir tutmaktır (Gündoğan, 2023: 443). Peterson ve arkadaşlarının (2006) çalışmalarına göre, dinlerin ve inanç sistemlerinin temelinde yer alan ortak unsurlar şu şekilde sıralanabilir: İnsanlar, ölümsüzlük arayışı veya günah kavramları gibi varoluşsal açıdan bir çıkmaz olarak nitelendirilebilecek durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu çıkmazlardan kurtulabilmek için bireyler, özgürleşme veya kurtuluş gibi bir çıkış yoluna ihtiyaç duyarlar. İnsan deneyiminin ötesinde, Tanrı, nirvana veya mutlak gerçeklik gibi aşkın bir varlık ya da gerçeklik bulunduğu ve bu varlığın insanlığa rehberlik ettiği veya yardım ettiği kabul edilir. Ayrıca, varoluşun bir amacı olduğu varsayılır. Bu aşkın gerçekliğin kutsal metinler aracılığıyla bilinebilir ya da ona yaklaşılabılır olduğu düşünülmektedir. Son olarak, bireyin özgürleşme veya kurtuluşa ulaşabilmesi için inanmak ve inanç esaslarına uygun bir yaşam sürmek gibi belirli sorumlulukları yerine getirmesi gerekmektedir (Peterson, Hasker, Reichenbach ve Basinger, 2006: 4).

İnanç ve iman kavramları, Türkçede olduğu gibi diğer dillerde de

çeşitli anlamlara gelmekte olup zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Genel olarak inanç, iki temel anlamda tanımlanmaktadır. İlk anlamıyla inanç, bir bilgiyi doğru olarak kabul etmektir. Bu inanç türünde büyük ölçüde bilişsel bir sürecin söz konusu olduğu kabul edilir. Bir diğer anlamıyla ise dünyaya ve evrene dair geniş ölçüde açıklamalar sunan bir sistemin ve bu sistem içerisinde sunulan önermelerin doğruluğunu kabul etmektir. Bu anlamıyla daha çok iradi ve duygusal bir süreç söz konusudur (Sevinç, 2017: 25). Aynı zamanda inancın imana göre daha genel, kesin, toplumsal, bilişsel ve statik yönünün daha ağır bastığı kabul edilir. Buna karşı imanın ise daha özel, bireysel, duygusal ve nesnesine karşı olumlu duygular içerdiği söylenebilir (Kayıklık, 2015: 167; Mehmedoğlu, 2013: 35-45).

Din psikolojisinin yöntemi gereği inanca yaklaşımı, onun gerçekliğini veya kaynağını sorgulamak değil, bireyin inanca yönelik ilişkilerindeki her türlü tutum ve davranışlarını incelemektir. Kısaca, bireydeki inanç ve iman olgularının, onun düşünce ve davranışlarına yansımalarını araştırmak şeklinde de ifade edilebilir. Bu bilgidен hareketle din psikolojisinin amacının, dini inanca sahip bireyleri psikolojik açıdan anlamaya çalışmak olduğu söylenebilir. Bu amaç doğrultusunda çalışmalar yapılırken inanç veya iman, bireyden bağımsız olarak ele alınmaz. Bir tarafta bilişsel bir olgu olarak kabul edilen inanç bulunurken, diğer tarafta ise anlama, karar verme, bilme ve bağlanma eylemini gerçekleştiren insan yer alır (Mehmedoğlu, 2013: 16).

Dini inancın başlangıç noktasını kabul ve tasdik oluşturmaktadır. Öncelikle dini açıdan bildirilen esaslar kabul edilip bunların doğruluğuna inanılmaktadır. Ardından bu süreci itaat ve uyum izlemektedir. Bireylerin inanıp kabul ettikleri esaslara, Allah'ın emirlerine uyulur ve bunların gereği yerine getirilmeye çalışılır. Diğer inançlarda olduğu gibi dini inançta da güçlülük ve zayıflık söz konusudur. Bireydeki kuvvetli inançlar bir süre sonra hareketlere de yansiyarak belirli bir davranış halinde ortaya çıkarlar. Buradan hareketle dini inancın sadece inanarak bir hükme bağlanmayı değil, inandığı varlığın bildirdiklerine göre hareket etmeyi de gerektirdiği belirtilmektedir (Peker, 2019: 74).

Vergote dini inancın, ifade edildiği eylemler aracılığıyla hayatta kalan bir eğilim olduğunu, kendini ifade edici uygulamalar yoluyla yeniden canlanmadığı sürece devamlı olamayacağını belirtir. Ona göre dini inanç, iç ve dış etkenler karşısında yeniden doğdukça hayat bulmaktadır. Bu sayede inanan kişi de bu inancı daha iyi hissederek yaşayabilecektir (Vergote, 1999: 177-178).

Fromm'a göre, bireyde doğuştan bir yönelim ve bağlılık sistemi

bulunmaktadır. Bu sistem bireyin varoluşunun güçlü ve ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Dinin evrenselliği de bireydeki bu yönelim ve bağlanma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda birey, kendisine yönelebileceği dinsel bir amaç bulma ihtiyacı hissetmektedir. Bu ihtiyaç sebebiyle birey, görünmez bir Tanrıya, ermiş bir kişiye, atalarına, ulusuna, paraya ya da başarıya tapabilir (Fromm, 1990: 34-35).

Fromm her ne kadar bireyde bir şeye bağlanma ihtiyacının olduğunu belirtse de kendi istek ve arzularına sınır konulması, kişinin hoşuna gitmemektedir. Ancak birtakım dini değerler, emir ve yasaklar, insanı bağımlı kılarak özgürce davranmasını sınırlayabilmektedir. Bu konuda birey zaman zaman, bağımlı olma ve bağımsız kalma arasında çeşitli çatışmalar yaşayabilmektedir. Bundan dolayı bazı bireylerde bağımsızlığa olan bu güçlü eğilim, kişileri inançsızlığa da itebilmektedir (Ay-dın, 1995: 37).

Allport'a göre inanç, bireyin bizzat üzerinde çalışarak özenle inşa ettiği bir yapı olarak görülmektedir. İnanç, genel bir açıdan özele doğru ilerledikçe en vurgulu anlamını güven, bağlılık, derin bir kabul ediş olarak inanç ve Tanrı'ya yönelik dini muhtevasıyla dini inançta bulmaktadır (Pazarlı, 1982: 32; Karacoşkun, 2004: 28). Bu bağlamda din psikolojisi çalışmaları da dini inançları, bireyin ona verdiği anlam ve psikolojik kullanım açısından incelemekte (Köse, 2000: 214), dini inançla ortaya çıkan bilişsel, duygusal ve davranışsal süreçlere odaklanmaktadır (Göcen, 2020: 225).

Bu araştırmanın amacını, Türk din psikolojisi çalışmalarında “inanç psikolojisi” konusu üzerine 1967 ile 2023 yılları arasında yazılan kitaplar, tezler, makaleler, bildiriler, ansiklopedi maddeleri ve çevirileri bir araya toplayarak ilgili konuya dair çalışmaların bir bütün halinde gözlemlenip incelenmesini sağlamak oluşturmaktadır. Makalede metodolojik olarak, daha önce yayımlanan bilgileri inceleyen, özetleyen, sınıflayan ve yorum yapan eleştirel bir analiz tekniği olarak nitelendirilen “literatür taraması” uygulanmıştır. (Seggie & Bayyurt, 2017: 36).

Her çalışmada olduğu üzere bu çalışmanın da yöntemsel ve kaynak yönünden bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu literatür çalışmasındaki sınırlılıklar ise şunlardır:

(i) Türk din psikolojisi araştırmalarında yapılan bu literatür taraması, “inanç psikolojisi” konusu ile sınırlandırılmıştır.

(ii) Akademik ürün başlığında inanç psikolojisine ilişkin belirlenen kelimeler bulunsa dahi konunun bağlamına uymayan çalışmalar, araştırma kapsamına alınmamıştır.

(iii) Literatür taramasına konu olan “inanç psikolojisi” üzerine yapılan araştırmalar, ana-akım yaklaşım dikkate alınarak din psikolojisiyle sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Ancak başlıkta direkt din psikolojisini çağrıştırmayan fakat çalışma içeriğinde din psikolojisini kapsayan disiplinler arası nitelikteki diğer çalışmalara da olanaklar ölçüsünde yer verilmiştir.

(iv) Bu literatür taraması internet tabanlı yapılmıştır. Bu bağlamda tezler için “Ulusal Tez Merkezi” (<https://tez.yok.gov.tr>); makaleler, bildiriler ve çeviriler için “Türkiye Diyanet Vakfı - İslâm Araştırmaları Merkezi” (<http://ktp2.isam.org.tr>); ve “Dergi Park Akademik” (<https://dergipark.org.tr/tr/>); kitaplar için “Google Akademik, Milli Kütüphane” (<https://scholar.google.com.tr>; (<https://www.mkutup.gov.tr>); ansiklopedi maddeleri için “Türkiye Diyanet Vakfı- İslâm Ansiklopedisi”nin (<https://www.islamansiklopedisi.org.tr>) internet ortamındaki veri tabanları kullanılmıştır. Dolayısıyla elde edilen literatür, bu kaynaklardan elde edilen verilerle sınırlıdır.

(v) Bu çalışmaya özgü literatür taraması yapılırken “inanç, iman, itikat, şüphe, tereddüt, inanç gelişimi, teizm, deizm” gibi anahtar kavramlar kullanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada ulaşılan literatür, adı geçen bu anahtar kavramların taranması sonucunda elde edilen kaynaklarla sınırlandırılmıştır.

a. İnanç Psikolojisi Literatürü

Türk din psikolojisi çalışmalarında inanç psikolojisi üzerine literatür taramasını içeren makalenin bu bölümünde, akademik ürün türü olarak sırasıyla “(a) kitaplar, (b) tezler, (c) makaleler, (d) bildiriler, (e) çeviriler ve (f) ansiklopedi maddeleri”nde yer alan kaynaklar bulunmaktadır.

a.a. Kitaplar

Makalenin bu bölümünde yer verilen kitapların bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine uygun olarak “yazar soyadı ve adı, basım yılı, kitap adı, basım yeri, yayınevi adı” biçiminde düzenlenmiştir.

1. Acar, F. (2005). *Din, inanç ve bilinç*. İstanbul: Berfin Yayınları.
2. Açıköz, H. M. (2006). *Skeptikus, şüphe ve bilgi*. Ankara: Elis Yayınları.
3. Ak, A. (2022). *Gençlerin inanç rehberi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
4. Alper, H. (2007). *İmanın psikolojik yapısı*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

5. Altıntaş, R. (2020). *Gençler inançtan soruyor*. Ankara: TDV Yayınları.
6. Armaner, N. (1967). *İnanç ve hareket bütünlüğü bakımından din terbiyesi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
7. Aydın, H. (1995). *Günümüz toplumunda iman problemi*. Ankara: Karakoç Yayınları.
8. Aydın, Ö. (2013). *İnanç ve ibadetin insan ruhuna etkileri*. İstanbul: Ravza Yayınları.
9. Bahadır, A. (2002). *İnsanın anlam arayışı ve din*. İstanbul: İnsan Yayınları.
10. Bulut, N. (2021). *İnanç ve ahlak dini tasavvurun seküler dönüşümü*. İstanbul: DBY Yayınları.
11. Çelebi, İ. & Topaloğlu, B. & Yavuz, Y. Ş. (2019). *İslam'da inanç esasları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
12. Durgun, İ. S. (2021). *İnanç psikobiyolojisi*. İstanbul: Avrasya Kitap.
13. Eco, U. (2021). *İnanç ya da inançsızlık*. İstanbul: Nora Kitap.
14. Ekin, Y. (2001). *Kur'an'a göre inançsızlık*. İstanbul: Işık Yayınları.
15. Karaca, F. (2007). *Dini gelişim teorileri*. İstanbul: Dem Yayınları.
16. Karadaş, C. (2007). *İslam'ın inanç yapısı / ana esaslar*. Bursa: Emin Yayınları.
17. Karadaş, C. (2019). *İnanç konusunda bilinmesi gereken 88 soru*. İstanbul: Beyan Yayınları.
18. Mehmedoğlu, A. U. (2011). *Tanrıyı tasavvur etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
19. Mehmedoğlu, A. U. (2013). *İnanç psikolojisine giriş*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
20. Ok, Ü. (2007). *İnanç psikolojisi: Yaşamı anlamlandırma biçiminin hayat boyu gelişimi*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
21. Özakpınar, Y. (1999). *İnsan inanan bir varlık*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
22. Özbaydar, B. (1970). *Din ve tanrı inancının gelişmesi üzerine bir araştırma*. İstanbul: Baha Matbaası.
23. Özcan, H. (1992). *Epistemolojik açıdan iman*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
24. Sevinç, K. (2017). *İnançsızlık psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
25. Tarhan, N. (2009). *İnanç psikolojisi ve bilim*. İstanbul: Timaş Yayınları.
26. Tarhan, N. (2010). *İnanç psikolojisi: Ruh, beyin ve akıl üçgeninde insanlığı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

27. Taylan, N. (2000). *Düşünce tarihinde Tanrı sorunu*. İstanbul: Şehir Yayınları.
28. Topaloğlu, A. (2000). *Ateizm ve eleştirisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
29. Topaloğlu, A. (2001). *Tanrıtanımazlığın felsefi boyutları: Teizm ya da ateizm*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
30. Vergote, A. (1999). *Din, inanç ve inançsızlık*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
31. Yavuz, K. (2012). *Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
32. Yavuz, K. (2013). *Günümüzde inancın psikolojisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
33. Yeşilyurt, T. (2018). *Çağdaş inanç problemleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

a.b. Tezler

Makalenin bu bölümünde yer verilen tezlerin bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine uygun olarak, “yazar soyadı ve adı, yılı, tez adı, tez türü, şehir, tezin yapıldığı üniversite ve enstitü adı” biçiminde alfabetik olarak düzenlenmiştir.

1. Acar, H. (2006). *İlkokul çocuklarının inanç gelişimi: Psiko-teolojik bir yaklaşım*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
2. Ak, K. (2002). *17 - 25 yaş gençlerde görülen bazı dini şüpheler ve din eğitimi açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Akbudak, K. K. (2012). *Kur'an'ın inanç ve inançsızlığa bakışı: Psikolojik bir yaklaşım*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
4. Akgül, Ö. (2014). *Hayatı anlamlandırmada inancın ve kişisel değerlerin rolü (Rub sağlığı çalışanları ve öğrencileri örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
5. Aksoy, B. (2016). *Dini inanç gelişimi açısından köy ve şehir çocuklarının karşılaştırılması üzerine bir araştırma (Kastamonu örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Iğdır: Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
6. Aksöz, T. (2009). *Bilişsel açıdan dini inanç*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

7. Arpağuş, F. (2015). *Kur'an'da inançsızlığın temel nedenleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

8. Aydın, A. R. (1995). *Dini inkârın psiko-sosyal nedenleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Samsun: On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

9. Aydın, Ö. G. (2011). *Yaşamı sürdürmede dini inancın rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

10. Bahadır, A. (1994). *Ergenlik döneminde dini şüphe ve tereddütler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

11. Balcı, F. (2011). *Psikolojik ve öznel iyi olma hali ile dini inançlar arasındaki ilişki üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

12. Bayır, M. (2021). *Teistik kader algısının problemlerle başa çıkma tutumu üzerindeki etkisi: Bolu ili örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

13. Baytemür, K. (2020). *Lise gençliğinde Allah inancının gelişimi ve eğitiminde etkili olan faktörler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

14. Bayyığıt, M. (1989). *Üniversite gençliğinin dini inanç, tutum ve davranışları üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

15. Bilgü, İ. (1991). *İslam'da inanç ve davranış ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

16. Can, N. (2019). *Başa çıkma davranışına kaynak oluşturan dini inanç ve değerler üzerine bir değerlendirme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

17. Çağlan, K. (2019). *Psikolojik hastalıkların yanlış yorumlanması ve inanç eksikliği olarak damgalanması sürecinde manevi destek ihtiyacı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

18. Çalışkan, S. (2021). *Z kuşağında deizm algısı ve deistliğe yönelten sosyolojik faktörler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: On sekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

19. Çandır, H. N. (2019). *Üniversite öğrencilerinde iman ve davranış ilişkisi (İstanbul Şehir Üniversitesi örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

20. Çelik, N. (2019). *4-6 yaş grubu çocukların inanç esaslarını algılayış biçimleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

21. Demir, Z. (2019). *Ergenlik döneminde dini inanç ve şüpheler ile psiko-sosyal değişkenler arasındaki ilişki üzerine bir alan araştırması: İstanbul örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

22. Doğanay, S. (2019). *Psikolojik açıdan hayatın zorlukları karşısında dini inanç ve sabır: Nitel bir çalışma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

23. Ekşioğlu, H. (2011). *Inanç veya dünya görüşüne sahip olma tarzıyla psikolojik iyi olma arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

24. Ergezen, E. (2004). *Günümüz ateistlerinde hayati anlamlandırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

25. Ergin, Y. (2020). *İslam inanç esasları açısından deizm eleştirisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

26. Ermiş, A. (2019). *Ergenlerin deizm algısına dair sosyolojik bir araştırma (Çankaya örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

27. Eşer, H. (2005). *Üniversite öğrencilerinde dini inanç ve benlik saygısı ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

28. Fırat, E. (1977). *Üniversite öğrencilerinde Allah inancı ve din duygusu: Din psikolojisi açısından bir değerlendirme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

29. Göcen, G. (2005). *Dini inanç ve ibadetin kendini gerçekleştirme ile ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

30. Gökmen, R. (2020). *Lise öğrencilerinin inanç gelişimini etkileyen faktörler (Lüleburgaz örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

31. Gümüş, E. (2011). *7-12 yaşları arasında inanç gelişimi: James W. Fowler'a göre inanç gelişimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

32. Güre, A. (2021). *Pozitif psikoloji perspektifinden iman*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

33. Harmankaya, M. (2020). *Geçmişten günümüze deizm ve deizm üzerine sosyolojik bir araştırma – Dolapoğlu Anadolu Lisesi ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İHL örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

34. İnce, H. (2019). *Kur'an'da inanç tercihlerinin toplumsal değişime etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

35. Kalfa, N. T. (2019). *Gençlik dönemi inanç gelişimi ve eğitiminde etkili olan faktörler üzerine nitel bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

36. Karaca, F. (1997). *Psikolojik açıdan ölüm ve dini inanç ilişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

37. Kartal, E. (2019). *Dini inanç ve anlam*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

38. Kaya, H. (2018). *4-6 yaş arası çocuklarda dini inancın ilkel biçimleri ve psikolojik temelleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

39. Kaya, Z. (2014). *Din eğitimi açısından inanç gelişim teorisi üzerine bir araştırma ve değerlendirme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

40. Kayıklık, H. (2000). *Dini yaşayış biçimleri: Psikolojik temelleri açısından bir değerlendirme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

41. Kılıç, H. Ç. (2003). *Türk kültüründe inanç ve inanışlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

42. Koç, G. (2021). *Lise öğrencilerinin deizm algısına dair sosyolojik bir araştırma: Başakşehir örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

43. Menküç, D. (2019). *Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin görüşleri ışığında lise öğrencilerinde deizm düşüncesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

44. Nur, S. (2019). *Ahret inancının orta öğretim öğrencilerinin davranışlarına yansımaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

45. Okutan, M. F. (2021). *Deizmin psiko-sosyolojisi: 21. yüzyıl Türkiye örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

46. Osmanoğlu, C. (2007). *Basamak teorileri açısından dini gelişim, İnanç gelişimi ve eğitimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

47. Öner, H. (2020). *Ergenlik döneminde dini şüphe ve sorgulamalar: Lise öğrencileri üzerinde nitel bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

48. Özalp, A. (2015). *Sosyal psikoloji teorileri bağlamında inancın bireyler ve gruplar açısından incelenmesi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

49. Özdemir, B. (2008). *13-20 yaşları arasında dini gelişim ve eğitimi: James W.Fowler'ın inanç gelişimi teorisi bağlamında bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

50. Öztan, A. (2009). *İnsanın anlam ve mutluluk arayışında inancın rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

51. Öztaş, M. (2006). *Deizm ve dini hayat*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

52. Sevinç, K. (2016). *Psiko-sosyal açıdan inançsızlığın oluşum ve gelişimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

53. Söylemez, E. (2009). *31-40 yaşları arasında inanç gelişimi ve eğitimi: James W. Fowler'a göre inanç gelişimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

54. Şahinoğlu, N. (2010). *Din eğitimi açısından inanç ve iman kavramları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

55. Şerefli, İ. (2008). *30-40 yaşları arası kişilerde inanç korku ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

56. Tanrıverdi, N. (2021). *Gençlere Allah inancı eğitiminde "Esmâ-i Hüsnâ"*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

57. Türküz, R. (2009). *Okul öncesi dönemde dinî gelişim ve eğitimi: James W. Fowler'ın inanç gelişimi teorisi bağlamında bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

58. Ünal, N. (1998). *Dini inanç ibadet ve duanın umutsuzlukla ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

59. Ürkmez, E. (2005). *Dini inanç, tutum ve davranışların eşler arası iletişime etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

60. Yanbay, Y. Ö. (2017). *İmanın oluşumunda metodik şüphe*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

61. Yavuz, A. (2009). *18-25 yaş üniversite gençliğinde dini inanç ve umutsuzluk ilişkisi: Sakarya Üniversitesi örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

62. Yavuz, Ş. (2001). *Lise öğrencilerinin dini inanç tutum ve davranışları üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

63. Yıldız, S. (2021). *Ateist ve inançlı yetişkinlerin çocuklarına ölüm kavramını anlatma biçimlerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

a.c. Makaleler

Çalışmanın bu bölümünde yer verilen makalelerin bibliyografik niteleme yazım formatında APA stili kullanıldığı için “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, makale adı, dergi adı, cilt ve sayı, sayfa sayısı” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Acar, H. (2014). İlkokul çağı çocuklarında inanç gelişimi. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-40.

2. Akdemir, A. B. (2020). Öğrencilerde inanç problemine neden olan faktörlerin belirlenmesi. *Dergiabant*, 8(1), 318-342.

3. Akdemir, F. (2016). İmanın değersel anlamı ve İslam’da inanç özgürlüğünün temelleri. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 37-65.

4. Akgün, T. (2018). Bilgi, inanç ve iman. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 213-229.

5. Altıntaş, R. (2002). Teolojik sekülerleşmenin neden olduğu inanç ve davranış problemleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-83.

6. Aydın, A. R. (2009). İnanma ihtiyacı ve dinî ritüellerin psikolojik değeri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(2), 87-100.

7. Aydın, A. R. (2010). Tanrı algısına Jungcu bir bakış. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 53-61.

8. Aygün, F. (2017). Ateizme yol açan başlıca faktörler. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 531-562.

9. Ayten, A. & Köse, A. (2009). Bâtil inanç ve davranışlar üzerine psiko-sosyolojik bir analiz. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9 (2), 45-70.
10. Başcı, V. (2018). Deizm kavramı ve ortaya çıkardığı problemler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 33-40.
11. Cirhinlioğlu, Z. (2008). Değişim, bilgi ve inanç. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 8, 425-436.
12. Cufta, M. (2016). Stres ve dini inanç. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 50-70.
13. Çakmak, F. (2023). Dijital çağın inanç problemi: İnanç göçebeliği. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 6-31.
14. Çayır, C. (2014). Ergenlerin dini inanç, şüphe ve dini tutumları üzerine bir araştırma. *Bilimname*, 27(2), 59-88.
15. Derin Türkoğlu, B. M. (2022). İnanç özgürlüğünün iç boyutu. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 5(8), 121-142.
16. Doğanay, S. (2023). Üniversite öğrencilerinin inanç gelişimlerine ve anlam arayışlarına yönelik nitel bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, 10(1), 47-66.
17. Erdoğan, M. (2018). İslam ve inanç-eylem-erdem bütünlüğü. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 4(2), 106-116.
18. Erdoğanca Korkmaz, N. (2014). İnanç ve inançsızlığın psikolojisi. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 275-294.
19. Eren, S. (2007). İnanç ve sosyo-kültürel çevre etkileşimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 129-152.
20. Görgülü, F. (2023). Kur'an'ın anlaşılmasında inanç ve ahlak kaynaklı engeller. *Diyanet İlmî Dergi*, 59(1), 13-56.
21. Hökelekli, H. (1988). Ergenlik döneminde dini şüpheler. *MEB Din Öğretimi Dergisi*, 14, 73-83.
22. İmamoğlu, A. (2011). Üniversite gençliğinde dini inanç ve umutsuzluk ilişkisi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(23), 205-244.
23. İnce, A. (2021). Gençliğin "inanç problemlerinin" gerçekliği: Eleştirel bir okuma. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 908-934.
24. Kaplan, D. (2011). Uluslararası günümüz İslam toplumlarında inanç problemleri sempozyumu. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 169-177.
25. Karaca, F. (1999). Dilimizde dinî inanç ifade eden bazı kavramlar. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 227-243.
26. Karacoşkun, M. D. (2004). Dinî inanç-dinî davranış ilişkisine sosyo-psikolojik yaklaşımlar. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(2), 23-36.

27. Karadaş, C. (2004). Kur'ân'a göre inançsızlık. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 12, 150-152.

28. Karakuş, A. (2023). Kur'an ışığında din ve inanç hürriyeti. *Marifetname*, 10(1), 39-73.

29. Kartal, E. (2019). İmanın psikolojik unsurları. *Journal of Analytic Divinity*, 3(1), 94-102.

30. Kaya, M. & Aydın, C. (2011). Üniversite öğrencilerinin dini inanç ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(30), 15-42.

31. Kayıklık, H. (2005). Psikolojik açıdan inanç, iman ve şüphe. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46(1), 133-155.

32. Kayıklık, H. (2006). Bireysel dindarlığın boyutları ve inanç-davranış etkileşimi. *İslâmî Araştırmalar. Din Psikolojisi Özel Sayısı*, 19(3), 491-499.

33. Koç, M. (2016). Din psikolojisi açısından ergenlik döneminde dini yaşam. *Diyanet İlmî Dergi*, 42(3), 7-32.

34. Korkmaz, N. (2014). İnanç ve inançsızlığın psikolojisi. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 275-293.

35. Köylü, M. (2004). Çocukluk dönemi dini inanç gelişimi ve din eğitimi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45(2), 137-154.

36. Mehmedoğlu, A. U. & Aygün, A. (2006). James W. Fowler ve inanç gelişim teorisi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 117-139.

37. Ok, Ü. (2005). Bir aktivite sistemi olarak “inanç”: İnanç gelişimine sosyo-kültürel bir yaklaşım. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(4), 111-134.

38. Ok, Ü. (2005). Dini düşüncede yaşanan stresin (şüphe, uyumsuzluk, çelişki vb.) boyutları. *Dini Araştırmalar*, 8(22), 11-40.

39. Ok, Ü. (2012). Biyografik anlatıya dayalı inanç gelişimi biçimleri ve nicel ölçümler. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 121-155.

40. Ok, Ü. (2021). İnanç gelişimi kuramı: Bilişsel gelişime içerik boyutu eklemek mümkün mü? *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(2), 27-45.

41. Özdoğan, Ö. & Şahin, N. H. (2006). Kültürümüzde bilmek-bilgi, inanmak-inanç kavramları ve bilgiye ve inanca sunulanlarla ve bulunanlarla ulaşma konusunda bir pilot çalışma. *Dinî Araştırmalar*, 9(26), 47-68.

42. Sancar, F. & Korkmazgöz, R. (2023). Kavramsal, tarihsel ve pratik açıdan dinden dönme ve inanç özgürlüğü. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 27(2), 404-421.

43. Sayın, E. (2023). Tasavvufi düşüncenin panteizmin, deizmin, agnostisizmin ürettiği inanç problemlerine karşı alternatif anlayış tarzları. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(24), 179-204.

44. Sevinç, K. & Mehmedoğlu, A. U. (2016). İnançsızlığa yönelmede çevresel ve entelektüel faktörlerin etkisi. *İnsan ve Toplum*, 6(2), 87-116.

45. Sevinç, K. (2017). Ateizmin boyutları ve tipleri. *İslami İlimler Dergisi*, 12(3), 101-132.

46. Sezen, A. (2010). İnanç psikolojisi: Yaşamı anlamlandırma biçiminin hayat boyu gelişimi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(1), 303-307.

47. Şeker, Z. (2017). Uluslararası din karşıtı çağdaş akımlar ve deizm sempozyumu. *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 530-541.

48. Tarhan, N. (1998). Stres ve inanç. *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 49-51.

49. Tarhan, N. (1998). Yaşlılar ve inanç. *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1(6), 43-47.

50. Ulu, M. (2013). James W. Fowler'e göre inanç ve inancın yapısal modeli. *Bilimname: Düşünce Platformu*, 25, 157-168.

51. Ulu, M. (2016). İnanç gelişim teorisi: İnanç aşamaları. *Bilimname: Düşünce Platformu*, 1, 139-156.

52. Uslu, F. (2002). Kanıta dayanmayan rasyonel teist inanç. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 305-324.

53. Uslu, F. (2006). İnanç ahlakı. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 125-136.

54. Ülken, H. Z. (1958). Değerler ve inanma problemi hakkında bazı notlar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 21-31.

55. Yapıcı, A. (2002). Dini yaşayışın farklı görüntüleri ve dogmatik dindarlık. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 75-117.

56. Yapıcı, A. (2016). Müslüman Türk kültüründe inanç gelişimi (bir model denemesi). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 83-113.

57. Yapıcı, A. (2020). Şüphe ve inanç kıskacında gençlerin din ve dindarlık algıları. *İlahiyat Akademi*, 12, 1-44.

58. Yavuz, K. (1986). Dini inancın gelişmesinde nativizm ve tecrübecilik problemi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 129-142.

59. Yeşilyurt, T. (2000). Kuşkuyu dışlayıcı bir süreç olarak iman. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 537-555.

a.d. Bildiriler

Makalenin bu bölümünde yer verilen bildirimlerin bibliyografik ni-

teleme yazım formatı APA sistemine özgü olarak “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, bildiri adı, (içinde) eser (sempozyum/kongre) adı, sayfa sayısı” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Alper, H. (2001). Sanal âlemde inanç problemleri. (içinde) *İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Sempozyumu*. (ss. 163-170).

2. Selçuk, M. (1998). Gençlik çağı ve inanç olgusu: İnanç davranış bütünlüğü açısından bir deneme. (içinde) *Gençlik Dönemi ve Eğitimi (Tartışmalı ilmi toplantı)*.

3. Yüceer, İ. (2001). İnanç problemlerinden halk inançlarına yansımalar. (içinde) *İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Sempozyumu*. (ss. 127-161).

a.e. Çeviriler

Makalenin bu bölümünde yer verilen çevirilerin bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine uygun olarak “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, çevrilen makale adı, çeviren adı ve soyadı, dergi adı, cilt ve sayı, sayfa sayısı” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Allport, G. (2004). *Birey ve dini*. (Çev. B. Sambur). Ankara: Elis Yayınları.

2. Amesbury, R. (2008). İnançın erdemleri: İnanç oluşturmanın kanıtsal olmayan etiğine doğru. (Çev. S. Aydın). *Hikmet Yurdu*, 1(2), 203-224.

3. Bottero, J. & Ouaknin, M. A. & Moingt, J. (2003). *İnançın en güzel tarihi*. (çev. İ. Birkan). Ankara: İş Bankası Yayınları.

4. Clifford, W. K. (2006). İnanç ahlakı. (çev. F. Uslu). *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 125-136.

5. Fowler, J. (2000). İman bilincinin evreleri. (çev. A. U. Mehmedoğlu). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 85-104.

6. Fowler, J. W. & Dell, M. L. (2016) Bebeklikten yetişkinliğe inanç aşamaları: İnanç gelişimi teorisinin otuz yılı üzerine düşünceler. (çev. M. Ulu). *Bilimname: Düşünce Platformu*, 30, 539-559.

7. Gottlieb, E. (2012). Dini düşüncenin gelişimi. (çev. C. Osmanoğlu & M. Ulu). *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(1), 269-289.

8. Izutsu, T. (2002). *İslam düşüncesinde iman kavramı*. (çev. S. Ayaz). İstanbul: Pınar Yayınları.

9. Jordan, J. (2016). Pragmatik argümanlar ve inanç. (çev. A. Tanış). *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(30), 583-601.

10. Kenny, A. (2018). Bilgi, inanç ve iman. (çev. T. Akgün). *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 159-182.

11. Marks, L. D. (2017). Ruh sağlığı, dini inanç ve sarsıcı soru. (çev. A. R. Geçioğlu). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 443-453.
12. Mircae, E. (2003). *Dinsel inançlar ve düşünceler*. (çev. A. Berk-tay). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
13. Nielsen, K. (2008). İnanç, inançsızlık ve denklik tartışması. (çev. H. A. Arslantaş). *Hikmet Yurdu*, 1(2), 245-252.
14. Prichard, H. A. (1994). Bilme ve inanma. (çev. İ. Çetin). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(6), 413-420.
15. Schmid, L. (2003). Anlam ve değer kaynağı olarak dinî inanç. (çev. A. Bahadır). *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 181-201.
16. Scobie, G. E. W. (2000). Dini inanç ve davranışlardaki de-ğişkenlik. (çev. A. İmamoğlu). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der-gisi*, 2, 273-284.
17. Steup, M. (2019). İnanç kontrolü ve yönelimsellik. (çev. T. Ölmez). *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, 17(2), 586-607.
18. Thouless, R. H. (1991). Dinin psikolojik temelleri. (çev. M. N. Kula). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 293-297.
19. Tillich, P. (2000). *İmanın dinamikleri*. (çev. F. Terkan & S. Özer). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
20. Vergote, A. (1999). *Din, inanç ve inançsızlık*. (çev. V. Uysal). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
21. Wade, N. (2012). *İnanç iğüdüüsü: Din nasıl ortaya çıktı ve neden hâlâ var olmaya devam ediyor?* (çev. M. Sözen). İstanbul: Say Yayınları.

a.f. Ansiklopedi Maddeleri

Makalenin bu bölümünde yer verilen ansiklopedi maddelerinin bibliyografik niteleme yazım formatı APA sistemine uygun olarak “ya-zar soyadı ve adı, yayın yılı, madde adı, ansiklopedi adı, cildi, sayfa sayısı, yayım yeri ve yayım evi” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiş-tir.

1. Köse, A. (2000). “İman” maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi-22*. (ss. 214-216). İstanbul: TDV Yayınları.
2. Özcan, H. (2000). “İman” maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi-22*. (ss. 216-219). İstanbul: TDV Yayınları.
3. Sinanoğlu, M. (2000). “İman” maddesi. *TDV İslam Ansiklope-disi-22*. (ss. 212-214). İstanbul: TDV Yayınları.

S o n u ç

İnanç, her bireyde farklı seviye ve yoğunluklarda bir kabul veya

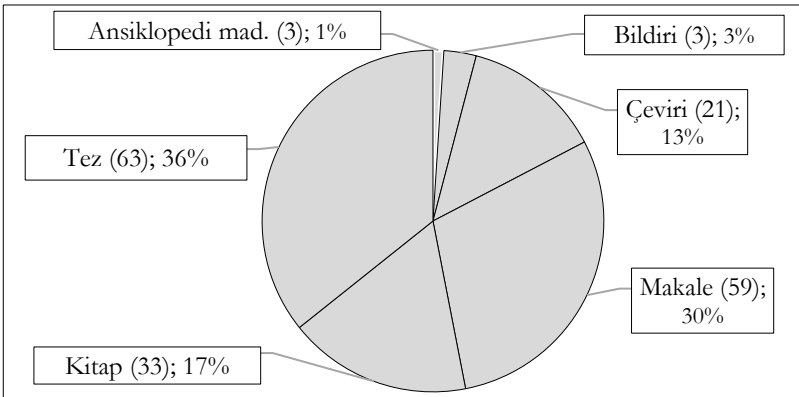
öznel bir tercih ve bağlılık ifade etmektedir. Bununla beraber dini inanç, farklı niteliklere ve kendisini diğer bütün inanç çeşitlerinden ayıran özel bir içeriğe sahiptir. Bu nedenle inanan bir insanın yaşantı ve teslimiyeti ile inanmayan kişinin bu noktadaki tutum ve tercihleri farklı olacaktır. Şüphesiz bu durum bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında da kendini açık bir şekilde gösterecektir.

İlgili literatüre bakıldığında, inanç psikolojisinin alanına girdiği düşünülen temel konular ve bunların birbiriyle ilişkisi incelenmiştir. Bu noktada kavramsal altyapı ve inanç özellikleriyle inanç bütününe oluşturan parçaların insan psikolojisi üzerindeki etkilerine yer verildiği görülmektedir.

Gelişim psikolojisi açısından bakıldığında, dini inancın hayat boyu gelişim içerisindeki izleri ve James Fowler'ın inanç gelişim kuramı öne çıkmaktadır. Fowler'ın teorisinde inanç, çok geniş bir şekilde tasarlanan bir model olarak sunulmaktadır. Fowler'ın aşamaları, inancı ve entelektüel gelişimi de kaydederek, bu aşamaların eleştirel ve kavramsal düşünce kapasitesinin gelişimine etkisini izlemektedir. Bu gelişim aşamaları, bilişsel ve ahlaki yargıların paralel gelişimine dayanmaktadır (Mehmedoğlu, 2013: 102).

Türk din psikolojisi çalışmalarında inanç psikolojisi üzerine bir literatür (1967-2023) taramasının yapılması amaçlanan bu makalede, "inanç psikolojisi" hakkında araştırma yapmayı planlayan araştırmacılar için kaynak tarama ihtiyacını gidermek ve yapılan bu çalışmaların genel durumu hakkında kısaca bilgi vermek de hedeflenmiştir. Söz konusu hedefler doğrultusunda, araştırma ile ilgili oluşturulan bir grafik üzerinden, yapılan bu çalışma sonucu elde edilen bulguların analizleri hakkında şunları söyleyebiliriz.

Grafik-1: Akademik ürünlerin türlerine göre nicel dağılımı



Yukarıdaki Grafik-1’de akademik ürünlerin türlerine göre nicel dağılımlarına bakıldığında, taranan kaynakların % 17’sini kitapların (n=33), % 36’sını tezlerin (n=63), % 30’unu makalelerin (n=59), % 3’ünü bildirilerin (n=3), % 13’ünü çevirilerin (n=21) ve % 1’ini de (n=3) ansiklopedi maddelerinin oluşturduğu görülmüştür. Tüm bu nicel ürün çeşitliliğine göre toplamda 182 adet kaynağın tarandığı tespit edilmiştir.

Türk din psikolojisi çalışmalarında “inanç psikolojisi” (1967-2023) üzerine yapılan literatür taraması sonucunda genel bir değerlendirme yapıldığında, din psikolojisinin inanca yaklaşımının, onun kaynağını veya gerçekliğini sorgulayarak değil, bireyin inançla ilişkili süreçte duygu, düşünce ve davranışlarına yönelerek, bireyi anlama amacı üzerine yoğunlaşması şeklinde gerçekleştiği gözlemlenmiştir.

Bu araştırmada yapılan literatür taramasından elde edilen veriler incelendiğinde, inanç psikolojisi kapsamında ağırlıklı olarak “iman, inanç gelişimi, şüphe, teizm, inançsızlık” gibi konular üzerinde çalışıldığı belirlenmiştir. Öte yandan yayın/araştırma başlığında direkt inanç konusunu çağrıştırmayan fakat içerik olarak din psikolojisini kapsayan disiplinler arası nitelikteki çalışmaların olduğu, kaynak tarama aşamasında gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak söz konusu çalışmalar, bu araştırmanın sınırlılıkları ve konu bütünlüğünün bozulmaması nedeniyle akademik ürün listesine eklenmemiştir.

Araştırma verilerinin analizi sonucunda yapılan değerlendirmeler çerçevesinde din psikolojisi alanında çalışan araştırmacı din psikologları için konuya ilişkin şu önerilerde bulunulabilir:

(i)-Bu araştırmada, taranan tezlerin 49’unu yüksek lisans, 14’ünü doktora tezleri oluşturmaktadır. Bu durum inanç psikolojisine dair çalışmalarda, yüksek lisans düzeyindeki çalışmaların ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Bu konuya ilişkin yapılacak olan doktora düzeyindeki çalışmalar için akademik danışmanlar, lisansüstü öğrencilerine inanç psikolojisi üzerine çalışmalar yapılması yönünde destek sağlayabilir.

(ii)-İnanç gelişimi kavramı, bireyin gelişimi düşüncesiyle ilişkili olan ve inancı gelişim dönemleri içerisinde inceleme amacı taşıyan bütün girişimleri ifade etmeye yönelik oluşturulmuş bir kavramsallaştırma değildir. İnanç gelişimi kuramları da ‘inancın bütün hayat döngüsü boyunca genel bir gelişimsel yörüngesi var mıdır?’ sorusunun cevabını aramaktadır (Kızılgeçit, 2021: 117). Bu amaçla söz konusu kuramların inanç aşamalarının her biri üzerine ayrıntılı çalışmalar yapılarak, inanç gelişim aşamalarındaki süreçler somut olarak gözlemlenebilir.

(iii)-Türk din psikolojisi çalışmalarında inanç psikolojisi literatürünün zenginleşmesi adına teizm, deizm, ateizm gibi yaklaşımlara yönelik güncel çalışmalar sürdürülebilir. Bu konuda işin teorik arka planının yanı sıra pratikte de farklı seviyelerde uygulamalı çalışmalar yapılabilir.

(iv)-Literatür taramasından elde edilen nicel verilere göre farklı yaş gruplarına yapılan araştırmaların sayısı oldukça azdır. Nicel, nitel ve karma desen kullanılarak farklı yaş gruplarındaki kişilerde inancın etkilerine dair yapılan bilimsel çalışmalarının sayısı arttırılabilir.

(v)-Aynı zamanda taranan literatür araştırmaları göz önüne alındığında, bildiri/ sempozyum çalışmalarının sınırlı sayıda olduğu gözlenmiştir. Bu eksikliğin giderilmesi adına belirli güncel inanç meseleleri üzerine düzenli çalışmalar yapılarak söz konusu kaynak eksikliği giderilebilir.

(vi)-İnanç psikolojisine ilişkin yapılacak araştırmalara, konuyla bağlantılı olarak inançsızlık, şüphe, gelişim, varoluş gibi çalışma konuları da önerilebilir. Çeşitli inanç krizleri, gelişim sürecinde bireylerin anlam arayışı ve sorgulamaları gibi meseleler çalışılarak alan literatürüne eklenebilir.

Kaynaklar

Ansiklopedi Madde Taraması. (2022). *İslâm Ansiklopedisi*, (<https://www.islamansiklopedisi.org.tr>). Erişim: Mart 2023.

Aydın, A. R. (1995). *Dini inkarın psiko-sosyal nedenleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fromm, E. (1990). *Psikanaliz ve din*. (çev. Ş. Algaput). Kabalıcı Yayınları.

Göcen, G. (2020). *Din psikolojisi I: Kavram atlası*. Gazi Kitabevi.

Gündoğan, S. (2023). Objections to Sam Harris's critic of religion. *İlahiyat Studies*, 14(2), 439-467.

Karacoşkun, M.D. (2004). Dini inanç- dini davranış ilişkisine sosyo-psikolojik yaklaşımlar. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(2), 23-36.

Kayıklık, H. (2015). *Din psikolojisi: Bireysel dindarlık üzerine*. Karahan Kitabevi.

Kızılgeçit, M. (2021). *Din psikolojisinin 300'ü*. Otto Yayınları.

Kitap Taraması. (2022). *Milli Kütüphane*, (<https://www.mkutup.gov.tr>). Erişim: Mart 2023.

Köse, A. & Ayten, A. (2016). *Din psikolojisi*. Timaş Yayınları.

- Köse, A. (2000). “İman” maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi-22*, (ss. 214-216). TDV Yayınları.
- Makale Taraması. (2022a). *İslâm Araştırmaları Merkezi*, (<http://www.isam.org.tr>). Erişim: Mart 2023.
- Makale Taraması. (2022b). *Google Akademik*, (<https://scholar.google.com.tr>). Erişim: Mart 2023.
- Makale Taraması. (2022c). *Dergi Park Akademik*, (<https://dergipark.org.tr/tr>). Erişim: Mart 2023.
- Mehmedoğlu, A. U. (2013). *İnanç psikolojisine giriş*. Çamlıca Yayınları.
- Pazarlı, O. (1982). *Din psikolojisi*. Remzi Kitabevi.
- Peker, H. (2019). *Din psikolojisi*. Çamlıca Yayınları.
- Peterson, M. & Hasker, W. & Reichenbach B. & Basinger D. (2006). *Akıl ve inanç: Din felsefesine giriş*. (çev. R. Acar). Küre Yayınları.
- Seggie, F. N. & Bayyurt, Y. (2017). *Nitel araştırma: Yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*. Anı Yayıncılık.
- Sevinç, K. (2017). *İnançsızlık psikolojisi*. Çamlıca Yayınları.
- Tez Tarama. (2022). *Ulusal Tez Merkezi*, (<https://tez.yok.gov.tr>). Erişim: Mart 2022.
- Vergote, A. (1999). *Din, inanç ve inançsızlık*. (çev. V. Uysal). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 10 • Aralık 2024 • 103-128
Issue: 10 • December 2024 • 103-128



Dindarlık ile Akademik Başarı Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması

The Relationship between Religiosity and Academic
Achievement: A Field Study on University Students



Seyidhan Kalkan

Yüksek Lisans Öğrencisi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: skalkan_72@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-6312-1438
Isparta / Türkiye

Mustafa Memiş

Dr. Öğr. Üyesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
E-posta: mustafamemis@sdu.edu.tr
Orcid: 0000-0003-1811-5677
Isparta / Türkiye

MA Student

Süleyman Demirel University
Institute of Social Sciences
E-mail: skalkan_72@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-6312-1438
Isparta / Türkiye

Assistant Professor

Suleyman Demirel University
Faculty of Theology
E-mail: mustafamemis@sdu.edu.tr
Orcid: 0000-0003-1811-5677
Isparta / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1548212>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type	Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received	11 Eylül 2024 • 11 September 2024
Kabul Tarihi • Accepted	30 Kasım 2024 • 30 November 2024

Ö z e t

Bu makalenin amacı, üniversite öğrencilerinde dindarlık ile akademik başarı düzeyi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırmanın evrenini, Süleyman Demirel Üniversitesinde okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem ise bu üniversitede eğitim gören 501 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama araçları olarak ise araştırmacının hazırladığı Kişisel Bilgi Formuyla üniversite öğrencilerinin demografik bilgilerine ilişkin verilere ulaşılmıştır. Katılımcıların akademik başarı düzeyleri için Üniversite Öğrencileri İçin Akademik Başarı Envanteri Ölçeği, dindarlık düzeyleri için Münchener Motivasyon Dindarlık Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada betimsel ve ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir. Katılımcılara ait verilerin toplanması, elektronik ortamda ulaştırılan online anket formları aracılığıyla sağlanmıştır. Veriler, SPSS istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada iki grup karşılaştırmalarında bağımsız örneklem t testi, üç ve üzeri grup karşılaştırmalarında ise Anova tercih edilmiştir. Parametrik testlerin kullanıldığı durumlarda ise grup farklılıkları için post hoc testi uygulanmış ve grup farklarının tespiti için Bonferroni metodu kullanılmıştır. Motivasyonel dindarlık ile akademik başarı ve alt boyutları arasındaki ilişki ise Pearson korelasyon analiziyle değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre dindarlık ile demografik değişkenler arasındaki ilişkinin sonuçları şöyledir: Cinsiyet değişkenine göre yapılan karşılaştırmalarda, kadınların erkeklerden daha dindar olduğu ortaya konulmuştur. Fakülte değişkenine göre yapılan analizde, Eğitim Fakültesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi ile İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin, Hukuk Fakültesi ve İletişim Fakültesine göre daha dindar olduğu tespit edilmiştir. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin diğer fakülte öğrencilerine kıyasla daha dindar olma eğiliminde olduğu, ancak Eğitim Fakültesi ve Fen Edebiyat Fakültesi ile İlahiyat Fakültesi arasında anlamlı bir fark bulunmadığı tespit edilmiştir. Sınıf düzeyi değişkenine göre yapılan karşılaştırmada, 1., 2. ve 3. sınıf öğrencilerinin 4. ve 5. sınıf öğrencilerinden daha dindar olduğu bulgusu elde edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin akademik başarı düzeyleri ile demografik değişkenleri arasında yapılan karşılaştırmalarda cinsiyet ve sınıf değişkeninin akademik başarı düzeyi üzerinde anlamlı düzeyde bir farklılaşma ortaya çıkarmadığı tespit edilmiştir. Fakülte değişkeninde ise Fen ve Edebiyat Fakültesi ile İletişim Fakültesinin, İlahiyat Fakültesi ve Sağlık Bilimleri Fakültesinden daha başarılı olduğu tespit edilmiştir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Din • Dindarlık

Akademik başarı • Üniversite öğrencileri

A b s t r a c t

The aim of this article is to examine the relationship between religiosity and academic achievement among university students. The study population consists of students enrolled at Süleyman Demirel University, with a sample size of 501 students currently attending the university. Data were collected using a Personal Information Form designed by the researcher to gather demographic details about the students. Academic achievement levels were assessed using the "Academic Success Inventory for University Students" scale, while religiosity levels were measured using the "Münchener Motivational Religiosity Scale." A descriptive and correlational survey model was employed in the research. Data collection was conducted through online survey forms distributed electronically. The data were analysed using the SPSS statistical software. The independent samples t-test was utilized for two-group comparisons, while Anova was applied for comparisons involving three or more groups. When parametric tests were used, post hoc tests were conducted to identify group differences, employing the Bonferroni method for further clarification. The relationship between motivational religiosity and academic achievement, along with its sub dimensions, was analysed using Pearson correlation. The study findings revealed the following results regarding the relationship between religiosity and demographic variables: Female students were found to be more religious than male students. An analysis based on faculty affiliation indicated that students from the Faculties of Education, Arts and Sciences, and Economics and Administrative Sciences were more religious compared to those from the Faculties of Law and Communication. While theology students exhibited a higher level of religiosity compared to other faculties, no significant difference was observed between students from the Faculties of Theology, Education, and Arts and Sciences. Regarding academic year, students in their 1st, 2nd, and 3rd years were more religious than those in their 4th and 5th years. In examining the relationship between academic achievement levels and demographic variables, the results showed that gender and academic year did not significantly affect academic achievement. However, in terms of faculty affiliation, students from the Faculties of Arts and Sciences and Communication demonstrated higher academic success compared to those from the Faculties of Theology and Health Sciences.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Religion • Religiosity
Academic success • University students

Giriş

Akademik başarı, toplumların ilerlemesinde ve bireylerin gelişiminde kritik bir role sahiptir. Geçmişten günümüze, toplumlar ve bireyler, bilgi üretme ve geleceğe yönelik yatırımlar yoluyla daha iyi bir yaşama ulaşmayı hedeflemişlerdir. Bu bağlamda, akademik başarı, bir toplumun bilgi birikimini artırması, rekabet gücünü yükseltmesi ve sürdürülebilir bir gelecek inşa etmesi açısından vazgeçilmez bir unsurdur.

Akademik başarının önemi, günümüz devletlerinin ve kurumlarının eğitim politikalarında da açıkça görülmektedir. Birçok ülke, vatandaşlarının akademik başarılarını artırmak için çeşitli teşvik ve destek mekanizmaları oluşturmuştur. Yükseköğretim kurumlarına erişimi kolaylaştırmak, bilimsel araştırmalara yatırım yapmak, başarılı öğrencileri ödüllendirmek ile aylık burslar gibi destek ve uygulamalar, akademik başarıyı teşvik etmenin önemli araçları arasında yer almaktadır. Özellikle büyük şirketler, akademik kariyerleri başarılı olan bireyleri yüksek maaşlar ve cazip iş imkânlarıyla kendilerine çekerek, akademik başarının ekonomik hayattaki karşılığını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Akademik başarıyı etkileyen faktörler üzerine yapılan araştırmalar, bu konunun karmaşık ve çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Bireylerin genetik yapısı, sosyoekonomik koşulları, ailelerinin eğitim düzeyi, öğretmenlerin nitelikleri ve okulların fiziksel imkanları gibi birçok faktör, öğrencilerin akademik başarılarını doğrudan etkileyebilmektedir (Suna vd., 2021; Sarier, 2016; Güven, 2019; İpek, 2011; Ahioğlu, 2006; Eccles & Harold, 1993). Bu çalışmada ise, akademik başarı üzerindeki etkisi sıklıkla tartışılan bir diğer faktör olan dinin rolüne odaklanılacaktır.

Din, bireylere ahlaki değerler kazandırmak, yaşamlarına anlam katmak ve onları motive etmek gibi önemli işlevler görmektedir. Özellikle ahiret inancı, bireyleri dünya hayatındaki çabalarına yönlendirerek, uzun vadeli hedeflere ulaşmaları için onları teşvik edebilir (Alawneh, 2002). Bu bağlamda, dinin motive edici yönünün akademik başarı üzerinde de olumlu etkileri olabileceği düşünülmektedir. Örneğin, dinin bireylere verdiği disiplin, sabır ve özveri gibi özellikler, uzun süreli ve sistematik bir çalışma gerektiren akademik süreçte önemli avantajlar sağlayabilmektedir. Ayrıca, dinin bireylere verdiği umut ve anlam, zorluklarla karşılaştıklarında onları motive ederek başarıya ulaşmalarını kolaylaştırabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, dindarlığın akademik başarı üzerindeki etkisini empirik olarak incelemektir. Elde edilen bulgular, literatürdeki diğer

çalışmalarla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarının, eğitim politikaları ve bireysel gelişim alanında önemli katkıları olacağı düşünülmektedir.

a. Kavramsal Çerçeve

a.a. Din ve Dindarlık

Arapça kökenli “din” kelimesi, “deyn” kökünden türetilmiş olup, mastar veya isim olarak kabul edilmektedir. Etimolojik olarak dinin farklı anlamlara geldiği söylenmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: adet, durum, hesap, mükâfat, hâkimiyet ve galibiyet, itaat ve ceza, millet ve İslam (Tümer, 1994). Ancak yine de din olgusunu tanımlamak oldukça zordur. Zira üzerinde herkesin anlaşmış olduğu bir tanımı yoktur. Din olgusunun tanımı üzerine çalışan araştırmacılar, din kavramını farklı perspektiflerden ele aldıkları için çeşitli tanımlar ortaya çıkmıştır (Peker, 2022: 29). Örneğin; antropologlar ve sosyologlar; dini, grup bağlamında ele alırken, psikologlar ise dini bireyin üzerindeki etkileri bağlamında ele almışlardır (Köse & Ayten, 2021: 110).

Bilgin (2014: 76), dini hayatı bütünüyle kuşatan, belirli kural, emir ve yasaklara sahip olan, bu bağlamda dindarlık perspektifleri sunan, bireylere çeşitli direktifler veren ve sınırları bazen esnek bazen katı bir şekilde çizilmiş bir yaşam tarzı olarak tanımlamaktadır. Ayrıca din, bazen statik bazen dinamik bir hayat döngüsü sunan ve farklı yaşam alanlarında belirli davranış biçimlerini öngören bir öğretiler bütünü olarak değerlendirilmektedir. Şentürk (2017: 14-16) ise dini, psikolojik açıdan, kişinin inandığı Yüce Yaratıcı ya da yaratıcılarla olan ilişkilerinin bir bütünü; inanç, ibadet ve ahlaki değerler sistemi olarak tanımlamaktadır. Fromm’a (2021: 31) göre din, bir grup tarafından paylaşılan, kişiye kendisine bir yön bulmasını sağlayacak bir temel sunan ve bir tapınma nesnesi içeren düşünce ve eylemler sistemidir. Çoğu dinde ortak olarak kabul edilen dört temel unsur gözlemlenmektedir: bir üstün varlığın kabulü, bu varlığın âlem üzerindeki mutlak hâkimiyeti, bu varlık tarafından insana tevdi edilen emir ve yasaklar ve bu ilahi iradeye gönülden teslimiyet sonucunda şekillenen dini bir yaşam biçimi (Peker, 2022: 30).

Din olgusunun tanımındaki zorluk, benzer şekilde dindarlığın tanımlanmasında da ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, dindarlık da din gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır. Apaydın (2016: 68), dindarlığı, bir dine inanmak, inanç ve pratik uygulamalara yönelik bilgiye sahip olmak, bu bilgileri içselleştirerek kişiliğin bir parçası haline getirip tecrübe etmek, yaşam felsefesini dini merkeze alarak oluşturmak ve tercihleri bu doğ-

rultuda şekillendirerek ortaya çıkan bir yönelim süreci olarak tanımlanmaktadır. Dindarlık, aynı zamanda, bireyde tezahür eden din olarak da kısaca ifade edilebilir.

Araştırmacılar dindarlığın farklı boyutları olduğunu söylemektedir. Örneğin; Glock'a göre, hemen hemen her dinde (yaşandığı sırada) meydana çıkan beş ortak boyut vardır. Bunlar inanç, ibadet, duygu, bilgi ve etki boyutlarıdır. İnanç boyutu dinde inanılması gereken şeyleri ifade ederken, ibadet boyutu günlük hayatta yapılması istenen ritüelleri ifade eder. Din tecrübe edilince yaşanan duygulara da duygu boyutu denir. Etki boyutu ise inananın üzerinde bıraktığı izdir denebilir (Köse & Aytan, 2021: 112-114).

a.b. Akademik Başarı

Akademik başarıyı sadece “not ortalamasının yüksek olması” veya “okul derslerinden yüksek puanlar almak” şeklinde tanımlamak yanlıştır. Zira akademik başarı sadece not ortalamasının yüksek olması demek değildir. Öğrencilerin akademik başarısını sadece not ortalaması üzerinden değerlendirmek, bilişsel, sosyal, duygusal ve psiko-motor beceriler gibi diğer önemli gelişim alanlarını göz ardı ederek, eğitim sisteminin amaçlarını tam olarak karşılayamamasına neden olmaktadır. Not ortalamasının yüksek olması elbette akademik başarının bir parçasıdır. Ancak akademik başarının kapsamı çok daha geniştir. Bu bağlamda akademik başarıyı; öğrencinin psiko-motor, bilişsel, davranışsal ve duyuşsal gelişiminin bütünsel bir göstergesidir şeklinde tanımlamak mümkündür: Akademik başarı sürekli değişebilecek bir şeydir, farklı zamanlarda farklı şeyler ifade edebileceği için net bir tanım vermek mümkün değildir. Var olan tanımlar dikkate alındığında, akademik başarı şu şekilde tanımlanabilir: Akademik başarı, bir bireyin belirli bir eğitim-öğretim süreci kapsamında kazandığı bilgi, beceri ve değerlerin bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor alanlardaki gelişimini içeren bütüncül bir yapıdır. Bu yapı, bireyin bilgiyi anlama, sentezleme, uygulama ve farklı durumlara uyarlama becerilerinin yanı sıra, sürekli öğrenmeye yönelik ilgi ve merakını da kapsamaktadır (Şevik, 2014: 8).

Eğitim süreçlerinin etkinliğini ve öğrencilerin gelişimini değerlendirmek amacıyla kullanılan en önemli araçlardan biri, akademik başarı ölçme yöntemleridir. Bu yöntemler, öğrencilerin bilgi düzeylerini, becerilerini ve yeteneklerini belirlemek, öğretim süreçlerinin etkililiğini değerlendirmek ve öğrencilerin gelişimini takip etmek için kullanılmaktadır. Akademik başarı, öğrencinin bir konuyu ne kadar anladığını, öğrendiklerini günlük hayata nasıl uygulayabildiğini ve bu süreçte hangi becerileri kazandığını gösteren bir ölçüttür. Bu nedenle, akademik başarıyı

ölçmek için tek bir yöntem yerine, öğrencinin farklı yönlerini değerlendirebilecek çok yönlü bir yaklaşım benimsenmesi gerekmektedir. Yazılı sınavlar, mülakatlar, ödevler, projeler, sunumlar ve performans değerlendirmeleri gibi çeşitli yöntemler, öğrencinin bilgiyi hatırlama, anlama, uygulama, analiz etme, sentezleme ve değerlendirme gibi farklı düzeylerde düşünme becerilerini ölçmek için kullanılmaktadır (Yıldırım & Kızmaz, 2019: 670-671).

Özetle, akademik başarıyı ölçmek için kullanılan yöntemlerin tek başına değil, bir arada kullanılması daha doğru sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır. Bu sayede, öğrencilerin sadece bilgi düzeyleri değil, aynı zamanda düşünme becerileri, problem çözme yetenekleri, iletişim becerileri ve özgüvenleri gibi daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi mümkün olacaktır.

a.b.a. Akademik Başarıyı Etkileyen Faktörler

Akademik başarıyı etkileyen faktörler, literatürde çeşitli açılardan incelenmiş ve farklı kategorilere ayrılmıştır. Ancak bu çeşitlilik, temelde iki ana başlık altında toplanabilir: okul içi ve okul dışı etkenler. Okul-içi faktörlere öğretmen, okul binası, müfredat ve akran ilişkileri örnek verilebilir. Okul dışı faktörler ise bireysel ve ailevi özelliklerdir. Bu kısma örnek olarak sosyo-ekonomik durum, zekâ seviyesi ve anne-baba eğitim durumu gösterilebilir (Suna vd., 2021).

Öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörler, öğrenci, okul ve aile olmak üzere üç ana başlık altında da toplanabilir. Öğrenci faktörleri arasında öğrencinin motivasyonu, öz-yeterliği, öğrenme stratejileri ve çalışma alışkanlıkları yer alırken, okul faktörleri arasında öğretmen etkililiği, okul iklimi ve müfredatın öğrenciye uygunluğu sayılabilir. Aile faktörleri ise ailenin sosyoekonomik durumu, eğitim düzeyi ve öğrenciye verdiği destek gibi unsurları içermektedir (Sarier, 2016; Güven, 2019).

Bu etkenlerin birbirleriyle etkileşimi, öğrencilerin akademik başarılarını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Sunulan iki veya üç ana başlık, akademik başarıyı etkileyen faktörler konusunda kapsamlı bir çerçeve sunmakla birlikte, bu alanın çok boyutlu yapısı nedeniyle ek faktörlerin de göz ardı edilemeyeceği açıktır. Her bir faktör, öğrencinin akademik başarısı üzerinde potansiyel bir etkiye sahip olsa da bu etkilerin karmaşık bir şekilde bir araya gelerek öğrencinin genel başarısını şekillendirdiği unutulmamalıdır. Bu nedenle, öğrencilerin akademik başarılarını artırmak için bütüncül bir yaklaşım benimsenmesi ve bütün faktörlerin birlikte ele alınması gerekmektedir. Ayrıca, öğrencilerin bireysel

farklılıklarının ve öğrenme stillerinin dikkate alınması, etkili bir öğretim ve öğrenme sürecinin temel koşullarından biridir.

Akademik başarının kritik önemi göz önüne alındığında, araştırmacılar bu başarıyı etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla kapsamlı çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmaların sonuçları, akademik başarıyı etkileyen faktörlerin oldukça çeşitli ve karmaşık olduğunu göstermektedir (İpek, 2011; Ahioğlu, 2006; Eccles & Harold, 1993; Sarier, 2016). Dindarlığın akademik başarıyı etkileyen faktörlerden olup olmadığını ortaya koymak için de çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların sonucunda bazıları dindarlığın akademik başarıyı etkilediği bulgusunu elde ederken (Çiğdem, 2020; McKune & Hoffmann, 2009; Nalbant, 2010) bazıları dindarlıkla akademik başarı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur (Zubairu & Sakariyan, 2016; Tosun & Soykan, 2023; Alıcıküş, 2013).

b. Yöntem

Bu çalışmada, katılımcıların dindarlık düzeyleri ile akademik başarı düzeyleri arasındaki ilişki ve ilişkinin hangi yönde olduğu araştırılmıştır. Araştırma, ilişkisel tarama modeli esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma modelinde, mevcut iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiye dair analiz amaçlanmaktadır.

b.a. Problem

Literatür taraması, dindarlık ile akademik başarı arasındaki ilişki konusunda tutarlı bir sonuç ortaya koymamaktadır. Yapılan bazı araştırmalar, bu iki değişken arasında pozitif bir ilişki olduğunu savunurken (Çiğdem, 2020; McKune & Hoffmann, 2009; Nalbant, 2010), bazıları ise bu ilişkinin olmadığını veya negatif yönde olduğunu belirtmektedir (Zubairu & Sakariyan, 2016; Tosun & Soykan, 2023; Alıcıküş, 2013). Bu çelişkili bulgular, konunun karmaşıklığına işaret etmektedir. Bu çalışmanın amacı, bu çelişkili sonuçlara yeni bir bakış açısı getirmek ve üniversite öğrencileri örneğinde dindarlık düzeyi ile akademik başarı düzeyi arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda bu soruna cevap bulabilmek için araştırmadaki şu problem ele alınmıştır: “Üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri ile akademik başarı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?”

b.b. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Süleyman Demirel Üniversitesi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise söz konusu üniversitede, farklı

fakültelerde öğrenim görmekte olan ve farklı sosyo-demografik özelliklere sahip (yaş, cinsiyet, fakülte, sınıf, kalınan yer, aile gelir durumu, akademik başarı düzeyi, algılanan dindarlık), tesadüfi örneklem metoduyla belirlenen toplamda 501 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmaya yönelik düzenlenen anket araştırmasına yalnızca lisans düzeyinde öğrenim görmekte olan öğrenciler dâhil edilmiş olup katılımcıların 333'ü kadın, 168'i ise erkektir.

b.c. Hipotezler

Araştırmanın probleminde hareketle test edilecek hipotezler şunlardır:

- Üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşır.
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri fakülte türüne göre anlamlı düzeyde farklılaşır.
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri sınıf düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.
- Üniversite öğrencilerinin akademik başarı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşır.
- Üniversite öğrencilerinin akademik başarı düzeyleri fakülte türüne göre anlamlı düzeyde farklılaşır.
- Üniversite öğrencilerinin akademik başarı düzeyleri sınıf düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri ile akademik başarı düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri yükseldikçe akademik başarı düzeyleri yükselir.

b.d. Veri Toplama Araçları

Araştırmada elde edilen verilere anket yoluyla ulaşılmıştır. Katılımcılara Google Forms üzerinde hazırlanmış olan online anket formu iletilmek suretiyle araştırmaya katılmaları sağlanmıştır. Katılımcıların dindarlık düzeylerinin tespiti için Münchener Motivasyonel Dindarlık Ölçeği, akademik başarı düzeylerinin tespiti için de Üniversite Öğrencileri için Akademik Başarı Envanteri Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının geniş açıklaması şu şekildedir:

(i)-*Kişisel Bilgi Formu*: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Katılımcıların demografik değişkenlerinin (cinsiyet, yaş, okunmakta olan sınıf ve fakülte, ailenin gelir durumu, öğrencilik sürecinde kalınan yer, algılanan dindarlık düzeyi ve akademik başarı düzeyi) tespiti için kullanılmıştır.

(ii)-*Münchener Motivasyonel Dindarlık Ölçeği*: Katılımcıların dindarlık düzeylerini ortaya koymak için kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçeye çevirisi ile güvenilirlik ve geçerlilik testleri Apaydın (2010) tarafından yapılmıştır. Türkiye'deki Müslümanların dindarlığını ölçmeye kabiliyetli olup olmadığı Uysal vd. (2014) tarafından test edilmiş, testin sonucunda buna kabiliyetli olduğu tespit edilmiştir. Ölçek 20 madde ve 2 faktörden oluşmaktadır. 12 madde Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki faktörünü, 8 madde ise Sosyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk faktörünü kapsamaktadır.

(iii)-*Üniversite Öğrencileri İçin Akademik Başarı Envanteri Ölçeği*: Çalışmada, katılımcıların akademik başarılarını değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Ölçek Prevatt vd. (2011) tarafından geliştirilmiş ve Orçanlı, Bekmezci ve Boztoprak (2021) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Bu uyarlama sonrasında 50 olan soru sayısı 46'ya, 10 alt boyut ise 9'a düşürülmüştür. Bunlardan Genel Akademik Başarı boyutu 12, İçsel Motivasyon/Güven boyutu 8, Algılanan Öğretmen Yeterliliği boyutu 5, Odaklanma (konsantrasyon) boyutu 4, Dış Motivasyon/Gelecek boyutu 4, Sosyalleşme boyutu 4, Kariyer Kararlılığı boyutu 4, Kaygı Eksikliği boyutu 3, Kişisel Düzenleme/Durum boyutu 3 ve Dış Motivasyon/Akım boyutu 3 maddedir.

b.e. Verilerin Toplanması ve Analizi

Yukarıda bahsedilen veri toplama araçlarından oluşturulan anket formları ilkin Süleyman Demirel Üniversitesi etik kuruluna gönderilmiştir. Etik kurul onayından sonra anket çalışması 2024 yılının mart-mayıs ayları arasında çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya Süleyman Demirel Üniversitesinde okumakta olan 501 öğrenci katılmıştır. Anket verileri SPSS 25.0 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Verilerin analizinde, tanımlayıcı istatistikler olarak frekans (n), yüzde (%), ortalama (\bar{X}), standart sapma (SS), minimum ve maksimum değerler kullanılmıştır.

Çalışmada, motivasyonel dindarlığın akademik başarıyı nasıl etkilediği araştırılırken, verilerin normal dağılım gösterdiği varsayımı, çarpıklık ve basıklık katsayıları ile test edilmiştir. Katsayı değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında olması, verilerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermiştir (Tabachnik & Fidell, 2013). Bu nedenle, veri analizinde parametrik istatistiksel yöntemlere başvurulmuştur.

Kişisel bilgilerine göre değişkenlerin grup puanlarının farklılaşma durumu incelenirken normal dağılım varsayımını sağlayan değişkenlerin iki grup karşılaştırmalarında bağımsız örneklem t testi üç ve üzeri grup

karşılaştırmalarında Anova kullanılmıştır. Parametrik testlerin kullanılmasından grup farkı için post hoc testi yapılmış ve grup ortalamaları parametrik çoklu karşılaştırma testi olan Bonferroni metoduyla incelenmiştir. Motivasyonel dindarlık ve akademik başarı ve alt boyutlarının arasındaki ilişki incelenirken parametrik test yöntemlerinden Pearson Korelasyon analizi tercih edilmiştir. Ulaşılan bütün sonuçlarda istatistiki anlamlılık $p < 0,05$ seviyesinde değerlendirilmiştir.

Ek olarak, Motivasyonel Dindarlık ve Akademik Başarı ve alt boyutlarına yönelik iç tutarlılık analizi yapılmış ve Cronbach's Alpha değerlerine bakılmıştır. Motivasyonel Dindarlık: 0.980, Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki: 0.978, Prososyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk: 0.942, Akademik Başarı: 0.860, Genel Akademik Başarılar: 0.825, İçsel Motivasyon ve Öz güven: 0.815, Algılanan Öğretmen Yeterliliği: 0.842, Odaklanma: 0.743, Dış Motivasyon/Gelecek: 0.806, Sosyalleşme: 0.707, Kariyer Kararlılığı: 0.897, Anksiyete Yokluğu: 0.880, Kişisel Uyum: 0.872. olarak hesaplanmıştır. Bu değerler motivasyonel dindarlık ve akademik başarı ölçeklerinin iç tutarlılık analiz sonuçları, Cronbach's Alpha değerlerinin kabul edilebilir düzeyde ($\alpha \geq 0.60$) olduğunu göstermiştir. Bu da ölçeklerin araştırmada kullanılmasında bir engel olmadığını ortaya koymaktadır.

b.f. Örneklemin Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan bireylerin sosyo-demografik özellikleri Tablo-1'de sunulmuştur.

Tablo-1:

Örneklemin sosyo-demografik özellikleri				
SDÖ	Alt Kategori	n	%	
Cinsiyet	Kadın	333	66,5	
	Erkek	168	33,5	
Fakülte Türü	Eğitim Fakültesi	30	6,0	
	Fen ve Edebiyat Fakültesi	46	9,2	
	Hukuk Fakültesi	31	6,2	
	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	143	28,5	
	İlahiyat Fakültesi	96	19,2	
	İletişim Fakültesi	29	5,8	
	Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi	44	8,8	
	Sağlık Bilimleri Fakültesi	82	16,4	
	Sınıf Düzeyi	1.sınıf	81	16,2
		2.sınıf	197	39,3
3.sınıf		39	7,8	
4.sınıf		107	21,4	
5.sınıf		77	15,4	

Yukarıdaki Tablo 1'deki demografik veriler incelendiğinde, katılımcıların cinsiyet dağılımında kadınların (%66,5) erkeklerden (%33,5) daha fazla olduğu görülmektedir. Öğrencilerin %6,0'ı Eğitim Fakültesi'nde, %9,2'si Fen Edebiyat Fakültesi'nde, %6,2'si Hukuk Fakültesi'nde, %28,5'i İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde, %19,2'si İlahiyat Fakültesi'nde, %5,8'i İletişim Fakültesi'nde, %8,8'i Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi'nde ve %16,4'ü ise Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde eğitim görmektedir. Araştırma sonuçları, katılımcıların büyük bir kısmının (%39,3) ikinci sınıfta yer aldığını göstermektedir. Katılımcıların sınıf dağılımı incelendiğinde, %16,2'sinin birinci, %7,8'inin üçüncü, %21,4'ünün dördüncü ve %15,4'ünün beşinci sınıfta olduğu belirlenmiştir.

c. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde ise araştırmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

c.a. Motivasyonel Dindarlık Tutumları

Tablo-2'de örneklemin Motivasyonel Dindarlık Ölçeğinden topladıkları puanlar yer almaktadır.

Tablo-2:

Motivasyonel dindarlık ölçeği puanları

Ölçek Alt Boyutları	n	Min	Maks	Ort	SS
Motivasyonel Dindarlık	501	1,00	5,00	3,94	1,01
Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki	501	1,00	5,00	4,01	1,06
Prososyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk	501	1,00	5,00	3,87	1,02

Tablo-2'ye bakıldığında, katılımcıların Motivasyonel Dindarlık yanıtlarının toplam ortalaması ($\bar{X}=3,94$), Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki yanıtlarının toplam ortalaması ($\bar{X}=4,01$) ve Sosyosyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk yanıtlarının toplam ortalaması ($\bar{X}=3,78$) olduğu görülmektedir. Bu da katılımcıların motivasyonel dindarlık düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

c.b. Akademik Başarı Tutumları

Tablo-3'te örneklemin Üniversite Öğrencileri İçin Akademik Başarı Envanteri Ölçeğinden topladıkları puanlar yer almaktadır.

Tablo-3:

Üniversite Öğrencileri İçin Akademik Başarı Envanteri Ölçeği puanları

Ölçek Alt Boyutları	n	Min	Maks	Ort	SS
Akademik Başarı	501	51,00	322,00	182,34	34,54
Genel Akademik Başarılar	501	17,00	119,00	67,84	18,91

İçsel Motivasyon ve Özgüven	501	5,00	35,00	20,49	5,57
Algılanan Öğretmen Yeterliliği	501	6,00	42,00	22,67	6,76
Odaklanma	501	3,00	21,00	11,61	3,77
Dış Motivasyon/Gelecek	501	4,00	28,00	18,68	6,91
Sosyalleşme	501	3,00	21,00	7,08	4,70
Kariyer Kararlılığı	501	3,00	21,00	13,03	4,97
Anksiyete Yokluğu	501	2,00	14,00	8,75	3,91
Kişisel Uyum	501	3,00	21,00	12,19	5,11

Tablo-3'e bakıldığında, örneklemin Akademik Başarı yanıtların toplam ortalaması ($\bar{X}=182,34$), Genel Akademik Başarılar yanıtların toplam ortalaması ($\bar{X}=67,84$), İçsel Motivasyon ve Özgüven yanıtların toplam ortalaması ($\bar{X}=20,49$), Algılanan Öğretmen Yeterliliği yanıtların toplam ortalaması ($\bar{X}=22,67$), Odaklanma yanıtların toplam ortalaması ($\bar{X}=11,61$), Dış Motivasyon/Gelecek yanıtların toplam ortalaması ($\bar{X}=18,68$), Sosyalleşme yanıtların toplam ortalaması ($\bar{X}=7,08$), Kariyer Kararlılığı yanıtların toplam ortalaması ($\bar{X}=13,03$), Anksiyete Yokluğu yanıtların toplam ortalaması ($\bar{X}=8,75$), Kişisel Uyum yanıtların toplam ortalaması ($\bar{X}=12,19$) olduğu görülmektedir. Bu da katılımcıların akademik başarı düzeylerinin orta seviyede olduğunu göstermektedir.

c.c. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Motivasyonel Dindarlık

Çalışmanın bu bölümünde üniversite öğrencilerinin motivasyonel dindarlık düzeyleri, sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmiştir.

c.c.a. Cinsiyete Göre Motivasyonel Dindarlık

Tablo 4'te Motivasyonel Dindarlık genel ortalama ve alt boyutlarının üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre farklılaşmasını gösteren sonuçlar yer almaktadır.

Tablo-4:

Cinsiyete göre motivasyonel dindarlık

Değişken	Motivasyonel Dindarlık	Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki	Prososyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk
Cinsiyet	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}
K (n=333)	4,05	4,15	3,96
E (n=168)	3,70	3,72	3,69
Test /p	3,706/,000	4,340/,000	2,814/,005

İki grup karşılaştırmalarında “bağımsız örneklem t test” üç ve üzeri grup karşılaştırmalarında “anova” ve gruplar arası fark için “post hoc” kullanılmıştır.

Tablo 4'e göre üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre Motivasyonel Dindarlık ortalama puanları ($t:3.706$, $p<.05$) ve alt boyutları Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki ortalama puanları ($t:4.340$, $p<.05$) ve Prososyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk ortalama puanları ($t:2,814$, $p<.05$) arasında anlamlı bir fark vardır. Kadın üniversite öğrencilerinin hem Motivasyonel Dindarlıkta hem de iki alt boyutta istatistiksel olarak erkeklerden daha yüksek puan ortalamalarına sahip olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre “*Üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşır*” hipotezi doğrulanmıştır.

c.c.b. Fakülteye Göre Motivasyonel Dindarlık

Tablo 5'te katılımcıların Motivasyonel Dindarlık genel ortalama ve alt boyutlarının fakülte değişkenine göre farklılaştığını gösteren bulgular bulunmaktadır.

Tablo-5:
Fakülteye göre motivasyonel dindarlık

Değişken	Motivasyonel Dindarlık	Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki	Prososyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk
Fakülte	\bar{X}	\bar{X}	\bar{X}
Eğitim ^a (n=30)	4,17	4,32	4,03
FEF ^b (n=46)	4,12	4,19	4,05
Hukuk ^c (n=31)	3,16	3,28	3,04
İİBF ^d (n=143)	3,95	4,06	3,85
İlahiyat ^e (n=96)	4,54	4,56	4,52
İletişim ^f (n=29)	3,27	3,28	3,25
MMF ^g (n=44)	3,66	3,61	3,70
SBF ^h (n=82)	3,70	3,80	3,60
Test /p	12,659/,000	11,024/,000	13,034/,000
Grup farkı	a,b,d>c,f; e>c,d,f,g,h	a,b>c,f; e>c,d,f,g,h	a,b,d>c,f; e>c,d,f,g,h

Tablo 5'e göre üniversite öğrencilerinin okumakta oldukları fakülteye göre Motivasyonel Dindarlık alt boyutu ortalama puanları (F:12.659, $p<.05$), Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki ortalama puanları (F:11.024, $p<.05$), Prososyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk ortalama puanları (F:13.034, $p<.05$) farklılaşması anlamlı düzeydedir.

Eğitim, Fen Edebiyat ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri öğrencilerinin Motivasyonel Dindarlık ve Prososyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk düzeylerinin, Hukuk ve İletişim Fakülteleri öğrencilerine kıyasla istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Eğitim ve Fen Edebiyat Fakülteleri öğrencilerinin, Güç ve Güven

Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki boyutunda elde ettikleri puan ortalamaları, Hukuk ve İletişim Fakülteleri öğrencilerine kıyasla istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Motivasyonel Dindarlık, Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki ve Prososyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk düzeylerinin, Hukuk, İktisadi ve İdari Bilimler, İletişim, Mühendislik ve Mimarlık, Sağlık Bilimleri Fakülteleri öğrencilerine kıyasla istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre “Üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri fakülte türüne göre anlamlı düzeyde farklılaşır” hipotezi doğrulanmıştır.

c.c.c. Sınıfa Göre Motivasyonel Dindarlık

Tablo 6’da örneklemin Motivasyonel Dindarlık genel ortalama ve alt boyutlarının sınıf değişkenine göre farklılaştığını gösteren bulgular sunulmuştur.

Tablo-6:
Sınıfa göre motivasyonel dindarlık

Değişken	Motivasyonel Dindarlık	Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki	Prososyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk
Sınıf	X	X	X
1.sınıf ^a (n=81)	4,12	4,17	4,08
2.sınıf ^b (n=197)	4,10	4,15	4,04
3.sınıf ^c (n=39)	4,27	4,43	4,12
4.sınıf ^d (n=107)	3,60	3,67	3,53
5.sınıf ^e (n=77)	3,63	3,72	3,54
Test /p	8,054/,000	7,268/,000	8,014/,000
**Grup farkı	a,b,c>e,f	a,b,c>e,f	a,b,c>e,f

Tablo 6’ya göre üniversite öğrencilerinin sınıf değişkenine göre Motivasyonel Dindarlık puan ortalaması (F:8.054, p<.05) ve alt boyutları Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki puan ortalaması (F:7.268, p<.05) ve Prososyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk puan ortalaması (F:8.014, p<.05) arasında anlamlı bir fark vardır. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinin Motivasyonel Dindarlık ölçeği ve alt boyutlarındaki puan ortalamaları, dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerine kıyasla istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlara göre “Üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri sınıf düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşır” hipotezi doğrulanmıştır.

c.d. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Akademik Başarı

Çalışmanın bu bölümünde Akademik Başarı genel ortalama ve alt boyutlarının üniversite öğrencilerinin sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmiştir.

c.d.a. Cinsiyete Göre Akademik Başarı

Tablo 7’de Akademik başarı genel ortalama ve alt boyutlarının üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre farklılaşmasını gösteren sonuçlar bulunmaktadır.

Tablo-7:
Cinsiyete göre akademik başarı

Değişken	Cinsiyet	
	Kadın (n=333)	Erkek (n=168)
AB	183,62	179,79
Test / p	t=1,171, p=0,242	
GAB	68,95	65,64
Test / p	t=1,855, p=0,064	
İM	20,63	20,21
Test / p	t=0,784, p=0,433	
AÖY	22,69	22,64
Test / p	t=0,075, p=0,941	
OD	11,62	11,58
Test / p	t=0,116, p=0,908	
DM	19,32	17,41
Test / p	t=2,938, p=0,003	
SOS	6,36	8,49
Test / p	t=4,902 p=0,000	
KK	12,97	13,15
Test / p	t=-0,373, p=0,709	
AY	9,16	7,93
Test / p	t=3,346, p=0,001	
KU	11,91	12,73
Test / p	t=1,686, p=0,092	

Tablo 7’ye göre üniversite öğrencilerinin cinsiyete göre Akademik Başarı puan ortalaması ($p>0.05$) ve alt boyutları Genel Akademik Başarılar puan ortalaması ($p>0.05$), İçsel Motivasyon ve Özgüven puan ortalaması ($p>0.05$), Algılanan Öğretmen Yeterliliği puan ortalaması ($p>0.05$), Odaklanma puan ortalaması ($p>0.05$), Kariyer Kararlılığı puan ortalaması ($p>0.05$), Kişisel Uyum puan ortalaması ($p>0.05$) arasında anlamlı bir fark yoktur. Üniversite öğrencilerinin cinsiyete göre Akademik Başarı alt boyutları Dış Motivasyon/Gelecek ($t:2.938$, $p<.05$), Sosyalleşme ($t:-4.902$, $p<.05$), Anksiyete Yokluğu ($t:3.346$,

$p < .05$) arasındaki fark ise anlamlıdır. Kadın üniversite öğrencilerinin Dış Motivasyon/Gelecek ve Anksiyete Yokluğunda aldıkları puan ortalamaları, erkeklere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek bulunmuştur. Sosyalleşme boyutunda ise erkekler kadınlardan anlamlı bir şekilde daha yüksek puanlar toplamıştır. Elde edilen sonuçlar neticesinde “Üniversite öğrencilerinin akademik başarı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşır” hipotezi doğrulanmamıştır.

c.d.b. Fakülteye Göre Akademik Başarı

Tablo 8’de akademik başarı genel ortalama ve alt boyutlarının üniversite öğrencilerinin okumakta oldukları fakülteye göre farklılaşmasını gösteren sonuçlar sunulmuştur.

Tablo-8:
Fakülteye göre akademik başarı

Değişke n	Fakülte							
	Eğitim ^a n=30	FEF ^b n=46	Hukuk ^c n=31	İİBF ^d n=143	İlahiyat ^e n=96	İletişim ^f n=29	MMF ^g n=44	Sağlık ^h n=82
AB	179,10	192,50	186,00	183,45	176,30	192,76	186,43	175,66
Test / p	F=2,029, p=0,050, p=b,f > e,h							
GAB	64,33	73,13	72,71	67,68	64,44	77,86	68,68	64,57
Test / p	F=3,008, p=0,004, Grup Farkı=b,f > e,h							
İM	19,73	21,15	19,77	21,04	20,01	22,76	20,20	19,61
Test / p	F=1,558, p=0,146							
AÖY	22,43	23,80	24,23	22,66	21,55	21,45	24,18	22,50
Test / p	F=1,260, p=0,268							
OD	12,00	11,98	12,06	11,66	11,30	11,76	11,61	11,32
Test / p	F=0,342, p=0,934							
DM	19,33	19,00	18,97	19,25	19,55	17,31	18,02	16,96
Test / p	F=1,367, p=0,217							
SOS	7,67	6,91	4,23	7,99	5,58	6,28	8,89	7,50
Test / p	F=5,321, p=0,000, Grup Farkı=g > c,e; h > c							
KK	12,77	13,39	12,00	12,90	13,42	14,24	13,02	12,68
Test / p	F=0,635, p=0,727							
AY	8,10	10,50	9,74	8,52	8,86	8,45	8,70	8,01
Test / p	F=2,286, p=0,027, Grup Farkı= b > h							
KU	12,73	12,63	12,29	11,75	11,58	12,66	13,11	12,50
Test / p	F=0,726, p=0,650							

Tablo 8’e göre örneklemin akademik başarılarının fakülte değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığına bakıldığında, fakülte değişkenine göre farklılaştığı görülmektedir (F:2.029, $p < .05$). Ancak alt boyutlarda ise sadece Genel Akademik Başarılar (F:3.008, $p < .05$), Sosyalleşme

(F:5.321, $p<.05$) ve Anksiyete Yokluğunda (F:2.286, $p<.05$) anlamlı bir şekilde farklılaştığı bulgulanmıştır.

İletişim ve Fen Edebiyat Fakülteleri öğrencilerinin Akademik Başarı puan ortalamaları, İlahiyat ve Sağlık Bilimleri Fakülteleri öğrencilerine kıyasla istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek bulunmuştur. İletişim Fakültesi öğrencilerinin Genel Akademik Başarılar puan ortalamalarının, İlahiyat ve Sağlık Bilimleri Fakülteleri öğrencilerine kıyasla istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Mühendislik ve Mimarlık Fakülteleri öğrencilerinin Sosyalleşme puan ortalamaları, İlahiyat ve Hukuk Fakülteleri öğrencilerine kıyasla istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksektir. Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin Sosyalleşme puan ortalamaları ise Hukuk Fakültesi öğrencilerine kıyasla istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek bulunmuştur. Fen Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin Anksiyete Yokluğu puan ortalamalarının, Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerine kıyasla istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür.

Elde edilen sonuçlar neticesinde “*Üniversite öğrencilerinin akademik başarı düzeyleri fakülte türüne göre anlamlı düzeyde farklılaşır*” hipotezi doğrulanmıştır.

c.d.c. Sınıfa Göre Akademik Başarı

Tablo 9’da örneklemin Motivasyonel Dindarlık genel ortalama ve alt boyutlarının sınıf değişkenine göre farklılaştığını gösteren bulgular sunulmuştur.

Tablo-9:
Sınıfa göre akademik başarı

Değişken	Sınıf				
	1. Sınıf ^a (n=81)	2. Sınıf ^b (n=197)	3. Sınıf ^c (n=39)	4. Sınıf ^d (n=107)	5. Sınıf ^e (n=77)
	X	X	X	X	X
AB	180,14	181,37	182,00	189,73	177,01
Test / p	F=1,816, p=0,124				
GAB	68,79	66,17	71,26	71,21	64,70
Test / p	F=2,152, p=0,073				
İM	20,44	20,75	20,13	20,68	19,79
Test / p	F=0,479, p=0,751				
AÖY	21,72	22,50	21,79	24,16	22,52
Test / p	F=1,918 / 0,106				
OD	11,01	11,76	11,21	11,92	11,64
Test / p	F=0,878, p=0,477				
DM	18,11	19,41	18,82	18,98	16,92
Test / p	F=1,996, p=0,094				
SOS	6,59	7,15	5,95	7,01	8,08

Test / p	1,677, p=0,154				
KK	13,19	13,09	11,59	13,55	12,74
Test / p	F=1,206, p=0,307				
AY	9,00	8,68	8,03	9,29	8,29
Test / p	F=1,221, p=0,301				
KU	11,28	11,88	13,23	12,93	12,34
Test / p	F=1,816, p=0,124				

Tablo 9’da üniversite öğrencilerinin sınıf durumlarının akademik başarılarında bir farklılık ortaya koymadığı tespit edilmiştir. Elde edilen veriler sonucunda “Üniversite öğrencilerinin akademik başarı düzeyleri sınıf düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşır” hipotezi doğrulanmamıştır.

c.e. Motivasyonel Dindarlık ile Akademik Başarı Arasındaki İlişki

Makalenin bu bölümünde ise Motivasyonel Dindarlık ve Akademik Başarı arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir. Elde edilen korelasyon katsayısı değerleri, Köklü, Büyüköz-türk ve Bökeoğlu (2006)’na göre ilişkinin yönü ve gücü hakkında bilgi vermektedir. Katsayı değeri 0.00 ise bir ilişki olmadığı, 0.00 ile 0.29 arasında ise düşük, 0.30 ile 0.69 arasında ise orta, 0.70 ile 0.99 arasında ise yüksek ve 1.00 ise mükemmel bir ilişki olduğu kabul edilmektedir.

Tablo-10:
Motivasyonel dindarlık ve akademik başarı arasındaki ilişki
(pearson korelasyon)

Değişkenler	Motivasyonel Dindarlık	Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanım ile İlişki	Prososyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk
Akademik Başarı	r_p ,002	-,021	,025
	p ,971	,638	,575
Genel Akademik Başarılar	r_p -,007	-,032	,020
	p ,877	,474	,662
İçsel Motivasyon ve Özgüven	r_p -,018	-,016	-,019
	p ,681	,715	,666
Algılanan Öğretmen Yeterliliği	r_p -,049	-,053	-,041
	p ,274	,233	,357
Odaklanma	r_p -,006	-,003	-,010
	p ,889	,951	,832
Dış Motivasyon/Gelecek	r_p ,089*	,072	,101*
	p ,046	,107	,023
Sosyalleşme	r_p -,055	-,065	-,041
	p ,218	,147	,355

Kariyer Kararlılığı	r_p	,046	,028	,063
	p	,299	,529	,162
Anksiyete Yokluğu	r_p	,044	,055	,030
	p	,325	,221	,502
Kişisel Uyum	r_p	-,023	-,040	-,003
	p	,611	,367	,947

Tablo 10’da sunulan bulgular, üniversite öğrencilerinin Motivasyonel Dindarlık düzeyleri ile akademik başarıları arasında genel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir. Ancak, motivasyonel dindarlığın ‘Dış Motivasyon/Gelecek’ alt boyutu ile akademik başarı arasında pozitif yönlü zayıf bir korelasyon ($r=0.089$, $p<0.05$) tespit edilmiştir. Yani katılımcıların Motivasyonel Dindarlık düzeyi arttıkça Dış Motivasyon/Gelecek düzeyi de artmaktadır. Benzer şekilde, ‘Prososyal’ ve ‘Dini-Entelektüel Sorumluluk’ faktörlerinde de ‘Dış Motivasyon/Gelecek’ alt boyutuyla pozitif bir ilişki bulunmuştur. Katılımcıların Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki düzeyi ile Akademik Başarı ($p>0.05$) ve alt boyutları ($p>0.05$) arasında ise anlamlı bir ilişki yoktur.

Elde edilen bulgular sonucunda “*Üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri ile akademik başarı düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri yükseldikçe akademik başarı düzeyleri yükselir*” hipotezi doğrulanmamıştır. Katılımcıların dindarlık düzeyleri ile akademik başarı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, dindarlık düzeyleri arttıkça akademik başarı düzeylerinin artmadığı bulgulanmıştır.

Araştırmada “*Üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri ile akademik başarı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?*” problemine cevap aranmıştır. Elde edilen bulgular, iki değişken arasında anlamlı bir korelasyon olmadığını göstermektedir. Bu durum, günümüz Türkiye’deki artan sosyal etkileşim ve kültürel çeşitliliğin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Farklı inanç sistemlerine sahip üniversite öğrencisi gençlerin aynı eğitim kurumlarında bir araya gelmesi ve ortak sosyal çevrelere sahip olması, dindarlık ile akademik başarı arasındaki ilişkiyi ortadan kaldırmaktadır.

S o n u ç

Bu araştırmanın bulguları, dindarlık ile akademik başarı arasında doğrudan bir ilişki olmadığını göstermektedir. Bu sonuç, ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerle gerçekleştirilen bir önceki çalışmayla (Tosun & Soykan, 2023) örtüşmektedir. Ancak, Taşkın (2019) tarafından gerçekleştirilen farklı bir çalışmada, lise öğrencilerinde dindarlık ile akademik başarı arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Araştırmada varılan bulgular neticesinde üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeylerinin sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaştığı görülmüştür.

Çalışmanın bulguları, kadınların erkeklerden daha yüksek düzeyde dindarlık sergilediğini göstermektedir. Bu sonuç, Karşlı (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırmanın bulgularıyla uyumludur. Ancak, Kaya ve Aydın (2011) tarafından yürütülen bir çalışmada, bu bulguya zıt olarak erkeklerin daha dindar olduğu sonucu elde edilmiştir.

Yapılan çalışmanın bulguları, fakülte değişkeninin dindarlık düzeyinde farklılık ortaya çıkardığını göstermektedir. Eğitim, Fen Edebiyat, İdari ve İktisadi Bilimler fakülteleri öğrencileri, Hukuk ve İletişim fakülteleri öğrencilerine göre daha dindar olma eğilimi gösterirken, İlahiyat fakültesi öğrencileri ise diğer tüm fakülteler (Eğitim ve Fen Edebiyat hariç) arasında en yüksek dindarlık puanlarına sahiptir. Altun'un (2020) araştırmasında da bu çalışmadaki gibi fakülte değişkeninin dindarlık düzeyini farklılaştırdığı belirlenmiştir. Taş'ın (2019) elde ettiği sonuçlar ise farklıdır. Onun çalışmasında farklı fakülte öğrencilerinin dindarlık düzeylerinin farklılaşmadığı ortaya konmuştur.

Çalışmanın bulguları, sınıf düzeyinin dindarlık üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. 1., 2. ve 3. sınıf öğrencilerinin, 4. ve 5. sınıf öğrencilerine kıyasla daha yüksek düzeyde dindarlık sergilediği tespit edilmiştir. Bu sonuç, Az ve Acar (2020) tarafından yapılan çalışmanın bulgularıyla genel olarak uyumludur. Bu çalışmada da sınıf seviyesi yükseldikçe dindarlık düzeyinde bir azalma olduğu belirtilmiştir. Ancak, Dağcı (2020) tarafından yürütülen bir başka çalışmada, 3. sınıf öğrencilerinin 1. ve 2. sınıf öğrencilerinden daha dindar olduğu sonucu elde edilmiştir.

Çalışmada katılımcıların akademik başarılarının sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşp farklılaşmadığına bakılmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların akademik başarı düzeylerinin sadece fakülte değişkenine göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Diğer demografik değişkenlerde bir farklılık ortaya çıkmamıştır.

Çalışma sonucu cinsiyet değişkeninin akademik başarıda bir farklılaşma oluşturmadığı görülmüştür. Aba (2018: 41) yaptığı çalışmada bu çalışmadaki gibi cinsiyetin akademik başarıda anlamlı bir fark oluşturmadığını bulgulamıştır. Bahar vd. (2009) araştırmasında ise akademik başarıda kadınların erkeklerden önde olduğu belirlemiştir.

Yapılan çalışmada fakülte değişkeninin öğrencilerin akademik başarısını farklılaştırdığı bulgulanmıştır. Araştırma neticesinde Fen Edebiyat Fakültesi ve İletişim Fakültesi öğrencilerinin, İlahiyat Fakültesi ve Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinden daha başarılı olduğu belirlenmiştir. Nalbant (2010: 78-79) da yaptığı çalışmada başarının fakülteye göre değiştiğini tespit etmiştir.

Yapılan bu çalışmada sınıf değişkeninin akademik başarıyı etkilemediği ortaya çıkmıştır. Aba (2018) sınıfla akademik başarı arasında bir ilişki bulmazken, Alver (2013: 87) ise 4. Sınıfların daha başarılı olduğunu tespit etmiştir.

Kaynaklar

Aba, D. (2018). *Öğrencilerin sınav kaygısı ile akademik başarı arasındaki cinsiyet farklılığı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ahioğlu, Ş. S. (2006) *Öğretmen ve veli görüşlerine göre farklı sosyoekonomik düzeydeki ailelerin ilköğretim birinci sınıf öğrencilerinin okuma yazma sürecini etkileme biçiminin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alawneh, S. F. (2002). İnsan motivasyonu: İslami bir bakış (çev. A. R. Aydın). *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji*, 2(6), 139-157.

Alicıkuş, M. (2013). *Lise öğrencilerinde dindarlık ve akademik başarı ilişkisi: Kahramanmaraş örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altun, V. K. (2020). Din eğitimi bağlamında üniversite öğrencilerinin dindarlık algı düzeyleri üzerine bir inceleme: İnönü üniversitesi örneği. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 115-131.

Alver, B. (2013). Üniversite öğrencilerinin problem çözme becerileri ve akademik başarılarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 21(21), 75-88.

Apaydın, H. (2016). *Din psikolojisi terimler sözlüğü*. Bilimkent Yayınları.

Az, M. S. & Acar, M. C. (2020) Dindarlık ile özgecilik arasındaki ilişki: Üniversite öğrencileri ile yapılan bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 742-773.

Bahar, H., Özen, Y. & Gülaçtı, F. (2009). Eğitim fakültesi öğrencilerinin cinsiyet ve bransa göre akademik başarı durumları ile öğrenme stillerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(1), 69-86.

Bilgin, A. (2014). Din, dindar, dindarlık: Öz eleştirel bir değerlendirme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 75-84.

Çiğdem, E. (2020). *Pansiyonda ve ailesi yanında kalan liseli öğrencilerin umut, dindarlık ve akademik başarı durumlarının karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dağcı, A. (2020). Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve umut durumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 2, 9-38.

Eccles, J. S., & Harold, R. D. (1993). Parent-school involvement during the early adolescent years. *Teachers College Record*, 94(3), 568-587.

Fromm, E. (2021). *Psikanaliz ve din*. (çev. E. Erten). Say Yayınları.

Güven, P. (2019). *İlkokul ve ortaokul öğrencilerinin akademik başarılarının yordanmasında ana babanın akademik başarıya ilişkin beklentisi ve eğitime katılımın rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İpek, C. (2011). Velilerin okul tutumu ve eğitime katılım düzeyleri ile aileye bağlı bazı faktörlerin ilköğretim öğrencilerinin seviye belirleme sınavları (SBS) üzerindeki etkisi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1(2), 69-79.

Karlı, N. (2020). Üniversite öğrencilerinde hayatın anlamı ve dindarlık ilişkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48, 169-201.

Kaya M. & Aydın, C. (2011). Üniversite öğrencilerinin dini inanç ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 15-42.

Köklü, N., Büyüköztürk, Ş., & Bökeoğlu, Ö. Ç. (2006). *Sosyal bilimler için istatistik*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Köse, A. & Ayten, A. (2021). *Din psikolojisi*. Timaş Yayınları.

McKune, B. & Hoffmann, J. P. (2009). Religion and academic achievement among adolescents. *The Sociological Quarterly*, 5(10), 1-21.

Nalbant, H. (2010). *Üniversite öğrencilerinde dindarlık ile başarı algısı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma: Makû örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Orçanlı, K., Bekmezci, M., ve Boztoprak, H. (2021). Üniversite Öğrencileri İçin Akademik Başarı Envanteri Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(37), 3999-4026.

Peker, H. (2022). *Din psikolojisi*. Çamlıca Yayınları.

Prevatt, F., Li, H., Welles, T., Festa-Dreher, D., Yelland, S. & Ji-yoon, L. (2011). The academic success inventory for college students:

Scale development and practical implications for use with students. *Journal of College Admission*, 26-31.

Sarier, Y. (2016). Türkiye’de öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörler: Bir meta-analiz çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 1-19.

Soykan, N. Y. (2023). Üniversite öğrencilerinde adil dünya inancı ve dindarlık ilişkisi: Çankırı örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 185-210.

Suna, H. E., Özer, M., Şensoy, S., Gür, B. S., Gelbal, S. & Aşkar, P. (2021). Türkiye’de akademik başarının belirleyicileri. *Journal of Economy Culture and Society*, 64, 143-162.

Şentürk, H. (2017). *İslami hayatın psikolojik temelleri*. İz Yayınları.

Şevik, Y. (2014). *İlkokul müdür ve müdür yardımcılarının öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri ile akademik başarısına katkıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Tabachnik, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Pearson.

Taş, N. (2019). *Tıp ve ilahiyat fakültesi öğrencilerinde batıl inanç, dindarlık ve mutluluk ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taşkın, H. H. (2019). *Lise öğrencilerindeki akademik başarı ve sınav kaygısı ile manevi danışmanlık ve rehberlik ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tosun, M. & Soykan, N. Y. (2023). Ortaöğretim öğrencilerinde sosyal değerler ve dindarlık ilişkisi (Isparta örneği). *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(2), 193-215.

Tümer, G. (1994). ‘Din’ maddesi. [içinde] *TDV İslâm Ansiklopedisi-9*, (ss. 312-320). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uysal, V., Turan, Ş. ve Işık, Z. (2014). Motivasyonel Dindarlık Ölçeği üzerine bir değerlendirme. *İslâmî Araştırmalar*, 25(1), 15-27.

Yıldırım, İ. ve Kızmaz, Z. (2019). Aile içi şiddet ile öğrencilerin akademik başarı durumları arasındaki ilişki: Ortaöğretim öğrencileri üzerine bir araştırma. *Mukaddime*, 10(2), 662-687.

Zubairu, U. M. & Sakariyan, O. B. (2016). The relationship between religiosity and academic performance amongst accounting students. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 5(2), 165-173.

Zwingmann, C., Grom, B., Schermelleh, K., Madsen, R., Schmitz, E. & Moosbrugger, H. (2010). Münchner Motivasyonel Dindarlık Envanteri: Boyutsal kontrol ve denetim. (çev. H. Apaydın). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(2), 287-312.

* Bu makale, birinci yazarın *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ile Akademik Başarı Düzeyi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği* (2024) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 10 • Aralık 2024 • 129-236
Issue: 10 • December 2024 • 129-236



Türk Din Psikolojisinde Öncü Bir İsim: Kerim Yavuz Üzerine Biyografik Bir Araştırma

A Leading Figure in Turkish Psychology of Religion:
A Biographical Research on Kerim Yavuz



Mustafa Koç

Prof. Dr.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı
E-posta: mustafa.koc@ogu.edu.tr
Orcid: 0000-0003-1299-7963
Eskişehir / Türkiye

Professor

Eskişehir Osmangazi University
Faculty of Theology
Department of Psychology of Religion
E-mail: mustafa.koc@ogu.edu.tr
Orcid: 0000-0003-1299-7963
Eskişehir / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1585492>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 14 Kasım 2024 • 14 November 2024
Kabul Tarihi • Accepted 19 Aralık 2024 • 19 December 2024

Ö z e t

Din psikolojisi alanında bilimsel araştırma yapan ve akademik metin üreten alan aktörüne akademisyen 'din psikoloğu' denir. Bu makalede, Türkiye'de din psikolojisi alanında yapılan bilimsel çalışmaları başlatan ilk akademisyen din psikologlarından birisi olan Kerim Yavuz'un (a) akademik hayatı, (b) özel ilgi alanları, (c) akademik çalışmaları, (d) lisans ve lisansüstü dersleri, (e) yönettiği lisansüstü tezleri ve (f) Türk din psikolojisi çalışmaları ve alan tarihindeki yeri üzerine uzman katılımcılar ile eşi ve çocuklarının (n=26) kişisel düşüncelerine yer verilmiştir. Sonuç olarak makalede; (i) Yavuz'un, 25 yaşında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olduğu; 32 yaşında Almanya Albert Ludwing Üniversitesi'nde doktorasını tamamlayarak "doktor" unvanını aldığı; 33 yaşında Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde "asistan doktor" olarak göreve başladığı; 38 yaşında "doçent" ve 48 yaşında "profesör" unvanlarını kazandığı; 49 yaşında Erciyes Üniversitesi'ne öğretim üyesi olarak atandığı; 53-61 yaşları arasında Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde dekanlık yaptığı; 67 yaşında emekli olduğu ve 34 yıllık bir akademik kariyer süresince çeşitli üniversitelerde görev aldığı; 2023 yılında 82 yaşında vefat ettiği; (ii) '(a) din psikolojisi, (b) eğitim psikolojisi, (c) kültürlerarası din eğitimi, (d) çocuk gelişimi ve din eğitimi, (e) dinsel inançların psikanalizi, (f) toplumsal dönüşüm, (g) edebi metinlerde dinsel semboller ve (h) sosyal bağlamda dinsel kimlik gibi özel ilgi alanlarının (n=8) olduğu; (iii) Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu olarak din psikoloğu olan Yavuz'un din psikolojisinin tanınmasını kapsayan birinci dönem [1949-1979] içerisinde değerlendirilebileceği; (iv)-Toplam olarak önemli sayıda (n=43) bilimsel çalışmaları/eserleri bulunan Yavuz'un akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında, en çok ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makalelerinin (n=14) olduğu, bunu da sırasıyla bildirileri (n=13) ve kitapları (n=10) ile diğer çalışmalarının izlediği; (v)-Yavuz'un lisans ve lisansüstü düzeyde din psikolojisi ve pedagojik formasyonu da içine alacak biçimde çeşitli konuları kapsayan dersler (n=17) verdiği; bu derslerin büyük kısmının lisansüstü düzeyde olduğu; (vi)-Yavuz'un öğretim üyeliği süresince yönettiği lisansüstü tezlere bakıldığında ise yüksek lisans (n=14) ve doktora (n=5) tezleri olmak üzere toplamda 19 tez yönettiği tespit edilmiştir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Biyografik çalışma
Kerim Yavuz • Bilim tarihi • Literatür

A b s t r a c t

A scholar conducting scientific research and producing academic works in the field of the psychology of religion is referred to as a "psychologist of religion." This article examines the life and contributions of Kerim Yavuz, one of the first academic psychologists of religion to initiate scientific studies in the field in Turkey. The study is structured around six main aspects: (a) his academic career, (b) special interests, (c) academic works, (d) undergraduate and graduate courses, (e) theses he supervised, and (f) his position within the history of Turkish psychology of religion. Insights were gathered from experts, as well as his spouse and children (n=26). Key findings include the following: (i) Yavuz graduated from Ankara University Faculty of Theology at age 25, earned his doctorate from Albert Ludwigs University in Germany at age 32, obtaining the title of "Doctor." At age 33, he began his academic career as an "assistant professor" at Atatürk University Faculty of Islamic Sciences, received the title of "associate professor" at age 38, and "professor" at age 48. He was appointed as a faculty member at Erciyes University at age 49 and served as the dean of the Faculty of Theology at Çukurova University from ages 53 to 61. He retired at age 67 and, during his 34-year academic career, served at various universities. Yavuz passed away in 2023 at the age of 82. (ii) His areas of special interest included: (a) the psychology of religion, (b) educational psychology, (c) intercultural religious education, (d) child development and religious education, (e) the psychoanalysis of religious beliefs, (f) social transformation, (g) religious symbols in literary texts, and (h) religious identity in social contexts (n=8). (iii) In terms of his contextual position, Yavuz is situated within the first period [1949-1979] of Turkish psychology of religion history, during which the discipline gained initial recognition. (iv) He produced a significant body of academic work (n=43), with a wide range of publications, primarily articles in national and international peer-reviewed journals (n=14), followed by conference papers (n=13), books (n=10), and other works. (v) He taught a variety of courses (n=17) at both undergraduate and postgraduate levels, primarily postgraduate courses, covering subjects such as the psychology of religion and pedagogical formation. (vi) During his tenure, he supervised a total of 19 theses, comprising 14 master's theses and 5 doctoral dissertations.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Biographical study
Kerim Yavuz • History of science • Literature

Giriş

Psikolojinin birçok alt araştırma alanlarından biri olan din psikolojisi, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kendini gösteren yeni ampirik psikoloji biliminin içinden çıkan ilk uzmanlık alanlarından biri olmuştur (Roelofsma, Corveleyn & Van Saane, 2003). Doğayı anlamada fen bilimlerinin olağanüstü başarısı, on dokuzuncu yüzyıldaki çeşitli bilim adamlarına fen bilimlerinde kullanılan bilimsel yöntemlerin insan bilimleri alanında da uygulanabilir olabileceğini düşündürmüştür. Böyle bir arka planı olan bilimsel çabanın yoğun olduğu bir dönemde *din bilimleri* ortaya çıkmıştır (Jonte-Pace & Parsons, 2001).

Psikoloji biliminin yöntem ve yorum, çerçeve ve metodolojilerinin din alanına sistematik bir şekilde uygulanmasını ifade eden din psikolojisi, mezhepsel önyargılardan arındırılmış bilimsel bir disiplin olarak, özellikle bir dinin teolojik metinlerinde ve öğretilerinde yer alan psikolojik kavramlardan, yani *dini psikoloji* olarak adlandırılan çalışmalardan ayrılır (bkz. James, 1902). Aynı zamanda, psikoloji ve teoloji çalışmalarının çeşitli bakış açıları arasında karşılıklı saygıyı temel alan bir diyalog kurmayı amaçlayan *psikoloji ve din* arasındaki ilişkiye dayalı bakış açılarıyla da bazı farklılıklar gösterir (Batson, Schoenrade & Ventis, 1993). *Din olarak psikoloji* ise insan varoluşunun manevi yönlerine dayanan ve klinik odaklı bir psikoloji biçimi olarak tanımlanabilir (Pargament, 1997). Bir diğer yaklaşım ise psikolojiyi belirli bir teolojik çerçevede yeniden değerlendiren, eleştiren ve şekillendiren, çoğunlukla dinsel açıdan muhafazakâr olarak kabul edilen *psikoloji ve dinin entegrasyonu* çabalarıdır (Hill & Hood, 1999). Din psikoloğu Wulff'a göre (1997/1998) ise din psikolojisinin sınırlarını belirlemek tarih boyunca zorlayıcı olmuştur; özellikle din pedagojisi ile manevi danışmanlık ve rehberlik alanlarına akademik temel oluşturma ve bilimsel veri sağlama misyonu göz önünde bulundurulduğunda bu alanın kapsamını çizmek, alan tarihi açısından kuruluşundan bugüne karmaşık bir konudur (Wulff, 1997; Wulff, 1998).

Din psikolojisinin alan tarihi göz önüne alındığında, Amerikan din psikolojisi kurucuları arasında Stanley Hall, William James, Edwin Starbuck, James Leuba, James Pratt, George Coe, Edward Ames ve George Stratton gibi isimlerin yer aldığı görülmektedir (James, 1902; Hyde, 1990). Bu araştırmacılar, *din* fenomenini hem bireysel dindarlık hem de tarihsel ve dinsel gelenekler çerçevesinde ele almıştır. Dolayısıyla bu ilk dönem din psikologları, nitel ve nicel yöntemleri kullanarak antropologlar, sosyologlar, filologlar ve dinler tarihçilerinin geliştirdiği din literatüründen de geniş ölçüde yararlanmışlardır. Örneğin; alanın erken dönem

destekçilerinden birisi olan din psikoloğu Pratt Hindistan, Burma, Seylan, Vietnam, Çin, Japonya ve Kore'ye yaptığı kapsamlı akademik seyahatlerle, büyük Doğu dinsel geleneklerini kurumsal ve bireysel dışa vurumlarıyla tanımak için sistematik biçimde bilimsel bir çaba göstermiştir. Özellikle bilgi kaynaklarının dünya görüşlerini ve deneyimlerini anlamaya ve empatik bir yaklaşımla aktarmaya özen göstermiştir (Pratt, 1920). Bununla birlikte Pratt'ın tez danışmanı ve alanın ilk klasiklerinden olan *Dinsel deneyimlerin çeşitleri* (1902) kitabının yazarı William James de alan tarihinin kuruluş döneminde din psikolojisini en çok ön plana çıkaran isimlerden birisi olmuştur.

Din psikolojisi için bir başka itici güç, büyük ölçüde *ilerlemecilik* ruhundan gelmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda, sanayi devriminin topluma belirgin ölçüde zarar verici etkileri, Amerika Birleşik Devletleri'nde bir dizi dinsel ve sosyal reform çabasını tetiklemiş ve bu çabalar ilerlemecilik olarak bilinmiştir. Bu reformlar çerçevesinde birçok liberal Protestan, Hz. İsa'nın geleneksel öğretilerinin aslında insanları bir sonraki dünyaya hazırlamaktan daha çok bu dünyadaki yanlışları düzeltmeye yönelik olduğuna inanmıştır. Bu düşünce doğrultusunda, *sosyal İncil hareketi* ortaya çıkmıştır. Din psikolojisinin Hall, Coe ve Ames gibi isimleri, çeşitli misyonlar ve yerleşim evlerinin sunduğu sosyal hizmetler de dâhil olmak üzere bu harekete katılmışlardır. Öte yandan, bazı kişiler de din psikolojisinin dini yeniden anlamaya veya reforme etmeye yardımcı olabileceğine ve böylece modern dünyanın kişisel, sosyal ve manevi ihtiyaçlarına daha doğrudan yanıt verebileceğine inanmıştır. Bu nedenle, erken dönem Amerikan din psikologları, modern bilimin şekillendirdiği rasyonalist dünya görüşüyle uyumlu ve daha liberal yaklaşımlar sergileyerek genellikle dinin aktif savunucuları olmuşlardır (bkz. Evans, 2017; Jacobs, 2015: 1-8).

İsviçreli psikolog Theodore Flournoy, 1902 yılında din psikolojisinin temel ilkelerini belirlemiştir. Ona göre *transandantal dışlama ilkesi* ve *biyolojik yorum ilkesi* doğrultusunda, din psikologları dinsel deneyimlerin bağımsız bir gerçekliği olup olmadığını onaylamadan ya da reddetmeden tarafsız biçimde incelemelidir. Bu tür bir yaklaşım ise temelde yönlemsel bir agnostik duruş anlamına gelmektedir. Flournoy, din psikolojisinin biyolojik, kalıtsal ve çevresel faktörlerle desteklenmesi gerektiğini vurgulayarak, bireysel farklılıklar ve gelişimsel süreçlere duyarlı ve dinamik bir yaklaşım önermiştir (Flournoy, 1902). Hall ve Clark'ın öncülüğünü yaptığı, ampirik ve doğa bilimlerine dayalı nicel yaklaşım ile insan bilimleri perspektifinden gelen ve psikolojiyi nitel araştırmalarla destekleyen yaklaşım olmak üzere din psikolojisinde iki ana-akım yaklaşım vardır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki *ampirik din psikolojisi*, ağırlıklı olarak

Amerikan Psikoloji Derneği'nin (APA) 36. Bölümü olan *Din Psikolojisi* ile *Dinin Bilimsel Çalışmaları Derneği* bünyesinde uzun yıllar güncelliğini korumuştur. Ancak, bu alan her iki organizasyonda da nispeten küçük bir grubu temsil etmiştir. İnsan bilimleri yaklaşımını benimseyenler ise genellikle *Amerikan Din Akademisi*'nin *Kişi, Kültür ve Din Grubu*'nda bulunmaktadır. Avrupa'da ise *Uluslararası Din Psikolojisi Derneği*, her iki yaklaşımı da kapsayan yapıdaki çalışmalara destek vermektedir (Wulff, 1997).

Flournoy'un metodolojik prensiplerinde vurgulanan temel amaçlar, James'in *The varieties of religious experience* (1902) adlı eserinde daha belirgin bir biçim kazanmış ve din psikolojisinin güncel özelliklerini etkileyerek şekillendirmiştir (Flournoy, 1902; James, 1902). Bu temel amaçlardan birincisi, dinin inceleme nesnesini tanımlamak ve açıklamaktır; burada bu nesne, dinsel deneyimler ve tutumlar olarak ele alınmaktadır (Hill & Hood, 1999). Freud ve Jung gibi araştırmacılar ise dinin semboller, hikâyeler ve ritüeller gibi ortak psiko-antropo-teolojik içeriklerine odaklanmıştır (Batson, Schoenrade & Ventis, 1993). Nesnenin tanımlanmasının ardından James'in *varoluşsal yargılar* olarak adlandırdığı dinin kökenlerini incelemek ve *manevi yargılar* olarak bilinen, dinsel yaşamın etkilerini değerlendirmek şeklinde iki amaç daha ortaya konulmuştur (Wulff, 1997; Wulff, 2001–2002). Bunun yanı sıra deneysel çalışmalar ise dinin sosyal tutumlar ve ruh sağlığı üzerindeki terapötik etkilerini araştırmış, iç-güdümlü dinsel inançların daha olumlu sonuçlarla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Pargament, 1997; Jonte-Pace & Parsons, 2001). Alanın güncel gelişmelerine bakıldığında ise özellikle *Templeton Vakfı*'nin desteğiyle, dinin affetme, minnettarlık ve alçakgönüllülük gibi erdemlerle ilişkisinin pozitif etkileri üzerine yapılan pozitif psikoloji perspektifli araştırmaların arttığı dikkati çekmektedir (Wulff, 1998).

Öte yandan din psikolojisi, bilim tarihi açısından bakıldığında başlangıcından itibaren pek çok eleştiriyle karşılaşmıştır. Genellikle diğer akademik ve profesyonel gruplardan daha az dindar olarak bilinen psikologlar, meslektaşlarının dine olan ilgisine uzun süredir şüpheyle bakmışlardır. Din bilimciler ise din psikolojisinin dinin psikolojik yorumlarını indirgemeci ve hatta bazen düşmanca bulduklarından bu alanı eleştirmiştir. Bu sebeple, din psikolojisi uzun yıllar akademik çevrelerde tam anlamıyla kabul görmemiştir. Bu sebeple de yüksek lisans programları ve akademik pozisyonlar sınırlı kalmış; var olanlar ise çoğunlukla teoloji veya pastoral eğitim programlarının bir parçası olmuştur. Lisans düzeyindeki din psikolojisi dersleri ise genellikle dinsel bağlantısı olan fakültelerin din bilimleri bölümlerinde sunulmuş, diğer durumlarda ise yalnızca bir akademisyenin kişisel ilgisine bağlı ders olarak verilmiştir. İn-

giltere ve Avrupa’da ise dinsel olmayan üniversite programları daha yaygın olsa da ekonomik koşullardaki değişimler ve teoloji fakültelerinin öncelikleri nedeniyle özellikle İskandinav ülkelerinde, din psikolojisi alanındaki akademik pozisyon ve programlar azalmıştır (Wulff, 1997; Jonte-Pace & Parsons, 2001).

Yukarıda betimlenen bu akademik dış zorluklara ek olarak, alan içinde deneysel ve yorumlayıcı yaklaşımlar arasındaki metodolojik tartışmalar da dikkat çekicidir. Nicel ve nitel yöntemler arasındaki bu ayrım, yalnızca araştırma metodolojisini değil, aynı zamanda dinin nasıl ele alındığını ve hangi soruların sorulacağını da etkilemektedir (Belzen & Wikström, 1997). Bir diğer zorluk ise dini anlamaya çalışan psikologların, aşkın (transcendent) bir boyutla ilişkilendirilen din olgusu hakkında yorum yaparken karşılaştıkları güçlüklerdir. Flournoy’un *dışlama ilkesi*, araştırmacılara kişisel dinsel görüşlerini bir kenara bırakmalarını önerse de gerçekte tüm araştırmacılar bu görüşlerin etkisini hissetmektedir. Örneğin; Freud gibi bir araştırmacı dini, temelde yanlış olarak görüyorsa, onun nasıl ortaya çıktığını sorgulama eğilimi gösterir; buna karşın, aşkın bir boyut hisseden bir araştırmacı ise dinsel deneyimin neden bazı kişilerden uzak kaldığını sorgulayabilir. Bu durumda, din psikolojisi belirli bir teolojik bakış açısına kayma riskini her zaman taşımaktadır (Flournoy, 1902; Wulff, 2001–2002). Max Scheler’e göre, saf bir betimleyici din psikolojisi için her dinsel gelenekte ayrı bir alan oluşturulmalıdır (Wulff, 1998). APA’nın 1998 yılında yaptırdığı ankete göre, 36. Bölüm üyeleri arasında yer alan klinik uygulayıcıların çoğu, kendilerini orta veya yüksek derecede dindar olarak tanımlamışlardır.

Din psikolojisi araştırmaları, genellikle dinin önemini vurgulamaya ve psikoterapiye manevi unsurların entegre edilmesine odaklanmıştır (Hill & Hood, 1999). Güncel olarak ise din psikolojisi, modern dünyaya uygun şekilde yeniden yorumlanmak yerine, geleneksel dinsel inançları koruyan daha muhafazakâr bir çerçevede ilerlemekte; bu nedenle, James Pratt’ın bağımsız ve tarafsız bir disiplin ideali giderek daha ulaşılamaz hale gelmektedir (Wulff, 2010: 732–735). Batı’da, din psikolojisi alanında son yüzyılda önemli gelişmeler yaşanmış ve bu durum alana birçok teori ve akademik çalışmadan oluşan önemli bir literatür kazandırmıştır (Wulff, 2001–2002: 241–261). Türkiye’de ise 1950’lerden başlayarak akademik pozisyon bulan din psikolojisine bilimsel ilgi, özellikle 1980’li yıllardan sonra artmış ve alana ilişkin birçok teorik ve ampirik çalışmadan oluşan yerli bir literatür oluşmuştur (Çapcıoğlu & Aytan, 2013: 9).

Öte yandan din psikolojisi, diğer bilim dallarında olduğu gibi belirli coğrafi alanlarda ortaya çıkmış ve kurucu aktörlerin ilk çalışmalarıyla şekillenen temel kurucu metinlere sahip olmuştur. Bu alanda bilimsel araştırmalar yürüten ve akademik metinler üreten kişilere *din psikoloğu* adı verilir (Ok, 2006). Din psikologları, bireylerin dinsel davranışlarını veya anlam oluşturma süreçlerini inceleyerek bu nesne üzerinde çalışmalar yapar. Alanın bir öznesi olarak, farklı bilimsel paradigmlar ve metodolojiler kullanarak bu nesneyi analiz eder ve bilimsel işlemler uygular. Çalışmalarında genellikle yalnız değillerdir; diğer ilgili disiplinlerden meslektaşları da araştırmalarına katkı sağlayabilir. Bu bağlamda, din psikologları, bireylerin anlam oluşturma davranışları hakkında açıklayıcı, öngörücü veya tanımlayıcı bulgular sunmayı amaçlamaktadırlar.

Din psikolojisi aktiviteleri, belirli bağlamlar veya ortamlarda gerçekleşir. Bu bağlamlar, küçükten büyüğe doğru sıralandığında; üniversitelerin ilahiyat fakülteleri gibi kurumsal yapılar, Türkiye gibi politik birimler ve uluslararası düzeyde diğer ülkeler gibi küresel bağlamları kapsamaktadır. Ayrıca, din psikolojisinin tarihsel gelişimi de göz önünde bulundurulması gereken önemli bir başka faktördür. Bu nedenle, din psikolojisi alanındaki faaliyetler, bu etkileşimlerin tümü çerçevesinde değerlendirilmektedir (Ok, 2006: 441-442).

Din psikolojisi tarihine veya din psikolojisinin özelliklerine dair yukarıda sunulan bilgiler ışığında, din psikoloğu Yavuz'un çalışmaları, bu disiplinin Türkiye'deki gelişim süreciyle doğrudan ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla din psikoloğu Yavuz, Türkiye'de din psikolojisi bilim dalının oluşum döneminde, alanın sınırlarını belirleme çabasıyla dikkati çekmiş ve yerel unsurlarla uluslararası bakış açılarını harmanlayarak bir entegrasyon çabası içinde olmuştur. Bu bağlamda, onun çalışmalarının, hem alanın akademik çerçevesini çizmek hem de Türkiye'deki din psikolojisi literatürüne katkı sağlamak açısından önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Bu makalenin amacı, Türkiye'deki çeşitli ilahiyat fakültelerinde öğretim üyesi olarak görev yapmış olan din psikoloğu Prof. Dr. Kerim Yavuz'un hayatını biyografik bir çalışmayla ele alarak Türk din psikolojisi tarihi ve literatürüne *biyo-bibliyografik* bir katkı sağlamaktır. Bilim tarihi çalışmalarını kapsamında, herhangi bir bilim dalındaki alan aktörlerinin akademik yaşamları ve ürünlerine dayalı biyo-bibliyografik araştırmalar, ilgili disiplinin alan tarihine önemli bir katkı sunmaktadır. Ancak, Türk teoloji ve din bilimleri alanında, özellikle Türk din psikolojisi araştırmalarında, biyo-bibliyografik çalışma geleneğinin henüz yeterince gelişmediği görülmektedir. Bu bağlamda, son dönemde özellikle emekli veya

vefat etmiş olan ilahiyat fakültesi akademisyenleri üzerine yapılan biyografik çalışmaların eksikliği dikkati çekmektedir (örnek çalışmalar için bkz. Durmuş, 2003: 145-168; Alkan, 2010: 9-19). Alan tarihi kapsamındaki Türk din psikolojisi tarihi ve literatüründe yapılan biyografik çalışmalar ise genellikle din psikoloğu Koç'un çalışmalarıyla sınırlıdır (bkz. Koç, 2010: 187-210; Koç, 2011a: 227-246; Koç, 2011b: 265-285; Koç, 2012: 327-340; Koç, 2015: 301-330; Koç, 2018a: 213-259; Koç, 2018b: 65-126; Koç, 2020: 13-74; Koç, 2021a: 161-221; Koç, 2021b: 155-209; Koç, 2022a: 169-231; Koç, 2022b: 165-233; Koç, 2023: 131-191; Koç, 2024: 175-272).

Bu çalışmada kullanılan yöntembilim, nitel metodolojiye dayalı olarak *biyografik araştırma* temeline oturmaktadır ve *biyografik anlatı görüşmesi* yöntemiyle gerçekleştirilmiştir (Roberts, 2002; Rosenthal, 2004). Biyografik araştırmalar, davranış bilimleri bağlamında, öznelerin deneyimlerini ve üretimlerini merkeze alarak bu deneyimlerin psiko-sosyo-antropolojik boyutları arasında dönemsel ve bağlamsal yorumlar yapan nitel veri toplama ve değerlendirme yöntemlerini kapsamaktadır (Güvercin, 2015: 172-173). Bu çalışma kapsamında, Türk din psikolojisi tarihinde önemli bir konuma sahip olan din psikoloğu Kerim Yavuz'un kişisel akademik katkılarının yanı sıra, alan uzmanları (n=23) ve alan dışı uzman (n=1) ile eşi (n=1) ve çocuklarının (n=1) görüşlerine dayalı olarak elde edilen anlatılar (n=26) aracılığıyla sosyo-kültürel ve akademik örüntüler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, Kerim Yavuz'un akademik deneyimlerinin ve üretimlerinin bilimsel, dönemsel, kültürel ve sosyal anlamlarına *yarı-saydam pencere* açarak Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal yerini betimsel olarak analiz etmek amaçlanmıştır.

Bu çalışmada nitel veri toplama teknikleri olarak şu yöntemler kullanılmıştır: (i) Türkiye'de çeşitli üniversitelerde din psikolojisi alanında çalışan ve/veya emekli olmuş din psikoloğu kimliğine sahip uzmanlar ile alan dışından Yavuz'un eşi ve çocuklarıyla yapılan *yapılandırılmış* görüşmeler (n=26). (ii) Yavuz'a ait tüm akademik ürün çeşitleri ve kişisel arşivi, *belgesel tarama* tekniğiyle toplanmış, araştırmaya özgü bir yaklaşımla sınıflandırılarak listelenmiştir (Karasar, 2016: 210-231). Ayrıca, Yavuz'a ilişkin arşiv bilgilerini toplamak ve diğer kaynaklardan elde edilen bilgileri doğrulamak amacıyla, araştırma süreci boyunca eşi Müşerref Yavuz hanımefendiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir (2024).

Bu araştırma, Yavuz'un doğum yılı olan 1941 ile ölüm yılı olan 2023 arasındaki zaman dilimiyle sınırlıdır. Katılımcı görüşmeleri yüz yüze, yazılı olarak ve/veya çevrimiçi ses kaydı yoluyla gerçekleştirilmiş

ve analiz edilmiştir. Araştırmanın katılımcıları, Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde din psikolojisi alanında aktif olarak çalışan veya emekli olan akademisyen din psikologları ile alan dışından emekli bir din pedagoğudur. Bu çalışmada, eşi Müşerref Yavuz ve çocukları dışında akademi dışı herhangi bir katılımcı yer almamaktadır. Bazı katılımcılar bilgi eksikliği nedeniyle belirli sorulara yanıt vermemiş olup bu durum, araştırmanın bulgular bölümünde dikkate alınmamıştır. Ayrıca, din psikolojisi araştırmalarının etik ilkelerine uygun olarak, katılımcıların görüşleri sunulurken kimlik bilgileri 'cinsiyet/yaş=[C/Y]' formatında kodlanarak korunmuştur.

a. Akademik Hayatı

08 Ekim 1941 tarihinde Antalya'nın Elmalı ilçesinde dünyaya gelen Yavuz, ilköğrenimini ve ortaöğrenimini Antalya'da tamamladıktan sonra 1966 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından 1967 yılında devlet bursuyla Almanya'ya gönderilen Yavuz, Albert Ludwing Üniversitesinde doktora çalışmalarına başlamış ve 1973 yılında *Der Islam in werken moderner Türkischer schriftsteller / Modern Türk yazarlarının eserlerinde İslam* başlıklı tezini tamamlayarak doktor unvanını almıştır. Türkiye'ye dönüşünde ise 1974 yılında Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde asistan doktor olarak akademik kariyerine başlamış ve burada din psikolojisi ile din eğitimi ana bilim dallarının kuruculuğunu üstlenerek sözü edilen bu iki ana bilim dalında önemli bir akademik altyapı oluşturmuştur (Kayıklık & Yapıcı, 2012: 11).

1979 yılında, *Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi* adlı çalışmasıyla din psikolojisi ana bilim dalında doçentlik unvanını kazanan Yavuz, 1989 yılında *Psikanalizde ilk dini gelişmelerin değeri* başlıklı teziyle de aynı ana bilim dalında profesör olmuştur. Bu dönemde, özellikle din psikolojisi ve psikanaliz arasındaki ilişkiye odaklanmış, bu iki alanın kesişim noktalarında önemli kuramsal çalışmalar yapmıştır. 1990 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesine öğretim üyesi olarak atanan Yavuz, burada eğitime ve akademik hayata katkı sağlamaya devam etmiştir. 1994 yılında ise Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesine atanarak, burada 1994-1996 yılları arasında dekan yardımcılığı yapan Yavuz, ardından 1996-2002 yılları arasında dekanlık görevinde bulunmuştur. Aynı zamanda Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanlığı (1999-2002) ve Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı Başkanlığı (1994-2003) gibi akademik idari görevleri de üstlenerek adı geçen bölümün ve ana bilim dalının akademik yapılanmasını güçlendirmiştir (<https://www.dr.com.tr>).

Akademik kariyerine 08 Ekim 2008 tarihinde yaş sınırlaması nedeniyle emekliye ayrılarak son veren Yavuz, din psikolojisi alanındaki çalışmalarını aktif olarak emeklilik sonrası da sürdürmüştür. Türkiye’de din psikolojisi alanında birçok bilim insanının yetişmesine öncülük eden Yavuz, geniş kapsamlı akademik yayınlarıyla bu alana önemli katkılar sağlamıştır. Yabancı dil olarak Almanca ve Arapça bilen Yavuz, akademik kariyerinde ulusal ve uluslararası düzeyde birçok makale yayımlamış; Türkiye’de din psikolojisinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Emeklilik sonrası yaşamını Antalya’da sürdüren Yavuz, 12 Ekim 2023 tarihinde Elmalı’daki evinde geçirdiği kalp krizi sonucu 82 yaşında vefat etmiş, 13 Ekim 2023 tarihinde de Elmalı’daki aile mezarlığında defnedilmiştir. Evli ve dört çocuk babası olan Yavuz, ardında Türk din psikolojisi alanına değerli katkılar bırakmıştır (ayrıca bkz. Ek-1).

b. Özel İlgi Alanları

Yavuz’un akademik çalışmalarındaki özel ilgi alanları ‘(i) din psikolojisi, (ii) eğitim psikolojisi, (iii) kültürlerarası din eğitimi, (iv) çocuk gelişimi ve din eğitimi, (v) dinsel inançların psikanalizi, (vi) toplumsal dönüşüm, (vii) edebi metinlerde dinsel semboller, (viii) sosyal bağlamda dinsel kimlik’ gibi konulardır. Bu alanlarda yayımlanmış birçok akademik eseri (kitap, makale, bildiri, çeviri, ansiklopedi maddesi vb.) bulunmaktadır.

c. Türk Din Psikolojisi Tarihindeki Bağlamsal Konumu

Amerika Birleşik Devletleri’nde 1900’lerin başlarında şekillenmeye başlayan din psikolojisinin tarihsel gelişimine karşılık, Türkiye’de bu alandaki çalışmalar ancak 1950’lerde başlamıştır; yani bu gelişimsel süreç de Amerika’daki ilerlemelerin yaklaşık 50 yıl sonrasına denk gelmektedir. Türkiye’deki bu erken dönem çalışmalar, din psikolojisinin tanımı, konusu ve yöntemleri gibi temel alanlara odaklanarak öğrencilere alana giriş sağlama amacını taşımıştır. Özellikle Freud ve Jung’un dine ilişkin görüşlerine yer verilmiş, Freud’un dine yönelik eleştirileri de derinlemesine tartışılmıştır (Yavuz, 1987).

Türkiye’deki din psikolojisi çalışmalarının tarihsel gelişim sürecine güncel olarak (2024) bakıldığında, bu bilim dalıyla ilgili çalışmaların ortalama 70 yılı aşkın bir geçmişi olduğu görülmektedir. Din psikoloğu Koç (2012/2015) tarafından yapılan öznel bir alan tarihi sınıflandırmasına göre, Türk din psikolojisi çalışmaları kronolojik olarak (i) İlk dönem [1949-1979]: Din psikolojisinin tanınması, (ii) İkinci dönem [1980-1999]: Orijinal literatürün anlaşılması, (iii) Üçüncü dönem

[2000-2013]: Literatüre yerel katkıların başlaması' şeklinde gelişmiştir (Koç, 2015: 295).

Yukarıda kısaca betimlenen din psikoloğu Koç'un (2012/2015) yapmış olduğu sınıflandırmaya göre Yavuz'un çalışmalarına bakıldığında, kronolojik olarak Türk din psikolojisinin –yukarıda kısaca betimlenen- bu ilk dönemdeki tarihsel gelişimi içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu yönüyle, Türk din psikolojisi alanında önemli bir yere sahip olan bir akademisyen olarak Yavuz'un çalışmaları, Türkiye'deki din psikolojisinin gelişimine ilişkin derin bir perspektif sunmaktadır. Bu dönemde Türkiye'de din psikolojisi, henüz tanınmaya ve alanın temel konuları üzerine yoğunlaşmaya başlanmıştır. Yavuz'un 1973 yılında tamamladığı *Der Islam in werken moderner Türkischer schriftsteller* isimli doktora tezi, direkt din psikolojisinin alt araştırma konularıyla ilişkili olmasa da modern Türk yazarlarının eserlerinde İslam konusunu inceleyerek alanın temel kuramsal çerçevesine dolaylı bir katkı sağlamıştır. Bu tez, Türk toplumundaki dinsel anlayışların modern edebiyatla ilişkisini değerlendirerek, din psikolojisinin sosyal ve kültürel bağlamını anlamaya yönelik önemli dolaylı bir adım olarak kabul edilebilir.

Yavuz, Türkiye'de din psikolojisi alanının tanımı ve yöntemlerinin gelişimine önemli teorik katkılar sağlamıştır. Özellikle çocukluk döneminde dinsel duygu ve düşüncenin gelişimini incelediği *Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi* başlıklı doçentlik tezi, konuya derinlemesine bir bakış açısı getirdiğini göstermektedir. Bu çalışma, din psikolojisinin 1980-1999 yıllarındaki ikinci gelişim evresine, yani orijinal literatürün anlaşılmasına yönelik çabalara anlamlı bilimsel bir katkı sunmuştur. Bunun yanı sıra 2000'li yıllara gelindiğinde ise Yavuz'un çalışmaları, Türk din psikolojisinin literatüre yerel katkıların sağlandığı üçüncü evresine geçiş yapmıştır. Özellikle *Günümüzde inancın psikolojisi* (2013) adlı eserinin, alanın kuramsal çerçevesini zenginleştirdiği söylenebilir.

Öte yandan çocukların dinsel düşünce ve duygularının gelişimi üzerine yapmış olduğu saha çalışması, araştırmanın yapıldığı dönem dikkate alındığında Türk din psikolojisi literatürüne özgün katkılar sağlamış ve daha sonraki dönemlerde konuya ilişkin yapılan akademik çalışmalara içerik olarak esin kaynağı olmuştur. Yavuz, doçentlik tezi dışında din psikolojisi alanındaki çalışmalarını daha çok kuramsal çerçevede yapmıştır. Bu sebeple ampirik karakter taşıyan çalışmalarda kullanılan *istatistiksel yöntemlere* mesafeli bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Din bilimlerindeki pozitivist-davranışçı yöntemlere yönelik eleştirileriyle, insan ruhunun yalnızca sayısal verilerle ifade

edilemeyeceğini belirterek *yorumlamanın* önemini vurgulamıştır. Alman din psikolojisi geleneğinden etkilenen Yavuz, *anlayıcı* eğilimleri benimseyerek, nicel araştırmaların inancın psikolojisini tam anlamıyla kavramada yetersiz olduğunu savunmuştur. Bu perspektif, Yavuz'un çalışmalarında insani tecrübenin derinlemesine anlaşılmasına verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bu sebeple onun çalışmaları, Türkiye'de din psikolojisi alanının teorik zeminini sağlamlaştırmıştır.

Yavuz, Türk din psikolojisi araştırmalarında sergilediği titizlik ve mükemmeliyetçi tutumuyla genç araştırmacı din psikologlarının ona temkinli ve dikkatli yaklaşımlarına sebep olmuştur. Ancak kendisi, alana katkı sağlamak isteyen araştırmacıları yönlendirme ve destek sunmak konusunda herhangi bir fedakârlıktan asla kaçınmamıştır. Yavuz'a göre, din psikolojisi alanında çalışmak, devlete ve topluma karşı bir vefa ve vatandaşlık görevidir ve bu görevin özenle yerine getirilmesi gerekmektedir. Kişilik yapısının bir parçası olan mükemmeliyetçiliğinin ardında, Alman psikoloji geleneğinin etkisinin yanı sıra bu kişisel düşüncesinin ve kişilik yapısının da belirleyici olduğu söylenebilir.

Din eğitimiyle de akademik düzeyde ilgilenen Yavuz, gelişimsel din psikolojisi temelinde bir anlayış geliştirme çabasında olmuştur. Yavuz'a göre, din eğitiminin amacı, bireyin içsel özgürlüğüne ve ruhsal dengeye kavuşmasını, kendiyi barışık olmasını, sorumluluk duygusunu geliştirmesini, geçmişten gelen ortak değerleri anlamasını ve bunlara sahip çıkmasını sağlamaktır. Yavuz'un din psikolojisinin yanı sıra din eğitimi araştırmalarında, dinsel hassasiyet ve koruyucu bir yaklaşımın yanı sıra mükemmeliyetçi kişilik özelliğinin de belirgin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda din psikoloğu Yavuz hem din psikolojisi hem de din eğitimi alanlarında yüksek lisans ve doktora düzeyinde birçok araştırmacı yetiştirmiştir (Kayıklık & Yapıcı, 2012: 14-15).

Yavuz'un alandaki güncel etkileri, Freud, Jung ve Adler'in dine bakışlarını ele aldığı 2019 tarihli çalışmasında da görülmektedir. Bu eser, Batı psikolojisinin temel taşlarından olan bu üç düşünürün dinle olan ilişkisini inceleyerek, Türkiye'de din psikolojisinin evrensel bağlamdaki yerini güçlendirmiştir. Yavuz'un çalışmaları, güncel Türk din psikolojisinin akademik derinliğini zenginleştiren ve bu alanın küresel literatürdeki gelişmelere paralel olarak büyümesini sağlayan kaynaklar arasında değerlendirilebilir. Böylece Yavuz'un, Türk din psikolojisinin gelişiminde bir köprü görevi görerek hem Batı'dan hem de yerel kültürden beslenen bir bilimsel birikimin öncülerinden biri olduğu söylenebilir.

Yukarıdaki bilgilere bakıldığında din psikoloğu olarak Yavuz'un Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu, din psikolojisinin tanınmasını kapsayan birinci dönem [1949-1979] içerisinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla Türk din psikolojisinin akademik olarak alan tarihinde hiç ampirik karakterli nicel saha araştırması yapmayıp tüm çalışmalarını nitel metodoloji kullanarak ve ağırlıklı biçimde teorik/kuramsal içerikli yapan Yavuz'un yine bu dönem içerisindeki master ve doktora programı kapsamında dikkate değer sayıda akademisyen din psikologları yetiştirdiği görülmektedir.

d. Akademik Çalışmaları / Eserleri

Makalenin bu başlığı altında, akademide 34 yıl hizmeti olan Yavuz'un akademik ürünleri: '(i) tezleri, (ii) kitapları, (iii) makaleleri, (iv) çevirileri, (v) ansiklopedi maddeleri, (vi) kitap bölümleri, (vii) bildirimleri' şeklinde sınıflandırılarak aşağıda verilmiştir (ayrıca bkz. Ek-3 & Ek-4).

d.a. Tezleri

1. (1973). *Der Islam in werken moderner Türkischer schriftsteller / Modern Türk yazarlarının eserlerinde İslam* – [Doktora tezi]. Almanya: Albert Ludwing Üniversitesi.
2. (1979). *Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi* – [Doçentlik tezi]. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
3. (1989). *Psikanalizde ilk dini gelişmelerin değeri* – [Profesörlük tezi]. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

d.b. Kitapları

1. (1983). *Din kültürü ve ahlak bilgisi – 4 İlkokul [Ders kitabı] (Ünver Günay ile birlikte)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
2. (1987). *Psikanalizde ilk dini gelişmelerin değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
3. (1991). *Eğitim psikolojisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
4. (1992). *Çocuğun dünyası ve gelişme*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları. (88 s.)
5. (1994). *99 soruda çocuk ve din*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları. (320 s.)
6. (1998). *Günümüzde din eğitimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. (326 s.)
7. (2012). *Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları. (204 s.) [Not: Kitabın ilk baskısı 1983 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları tarafından yayınlanmıştır.]
8. (2013). *Günümüzde inancın psikolojisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları. (444 s.)

9. (2019). *Freud, Jung ve Adler: Psikanalizde çığır açanların dine bakışları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları. (192 s.)
10. (2024). *Pehlivanlar yurdu Elmalı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları. (260 s.)

d.c. Makaleleri

1. (1977). Ziya Gökalp'in dini tutumu ve din anlayışı. *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2, 211-222.
2. (1980). Prophet Muhammed und der Islam. *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 4, 143-158.
3. (1982). Din psikolojisinin araştırma alanları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 87-108.
4. (1986). Din psikolojisinde metot meselesi ve yeni gelişmeler. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 153-185.
5. (1986). Dini inancın gelişmesinde nativizm ve tecrübecilik problemi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 129-142.
6. (1988). Allegemeine überlegungen und vorschlage zur religiösen unterweisung für schüler Islamischen glaubens. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 77-89.
7. (1988). Günümüzde din psikolojisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 253-263.
8. (1990). Yunus Emre'nin iç benine dini ve psikolojik yaklaşımlar. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 12-21.
9. (1992). Die entwicklung der religionspsychologie in der Türkei. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 111-123.
10. (1999). Genel öğrenmeden dini öğrenmeye yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, özel sayı, 55-63.
11. (2001). Yunus Emre'nin kişiliğinde insanın kendini bulması. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 3-8.
12. (2001). Şiirleri içinde Ak Şemseddin'in tasavvuf dünyasına psikolojik bakışlar. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 39-49.
13. (2002). Probleme der religiösen und kulturellen erziehung in der multireligiös-kulturellen familie und gesellschaft. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 1-13.
14. (2004). Das christentum in den Türkeischen religions und geschichtsbüchern. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 5-18.

d.d. Çevirileri

1. (1986). Eğitim psikolojisi üzerine-1. (H. H. Groothoff'dan çeviri). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 201-209.

d.e. Ansiklopedi Maddeleri

1. (1994). “Din psikolojisi” maddesi. [içinde] *TDV İslam Ansiklopedisi-9*. (ss. 341-345). ed. B. Topaloğlu ve ark. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

d.f. Kitap Bölümleri

1. (2003). Din ve güven. [içinde] *Sosyal Bilimlerde Güven*. (ed. F. Erdem). Ankara: Vadi Yayınları.

d.g. Bildirileri

1. (1982). Din psikolojisinin ışığı altında din eğitiminin değerlendirilmesi ve metodik bazı teklifler. [içinde] *Türkiye’de I. Din Eğitimi Semineri*. (23-25 Nisan 1981). (ss. 183-191). Ankara İlahiyat Vakfı Yayınları.

2. (1985). Edebi bir eserde yazarın iç dünyasının dışa yansımaları. [içinde] *Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. (23-28 Eylül 1985). (ss. 203-210). *Tarihsel Oluşum ve Bilimsel Açılım*. İstanbul.

3. (1985). İlköğretimde din eğitiminin karşılaştığı problemler. [içinde] *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu: Tebliğ ve Müzakereler*. (16-18 Eylül 1985). (ss. 249-261). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

4. (1988). Trabzon yöresi manilerinde insan ve dini inanç. [içinde] *1. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*. (13-17 Ekim 1986). (ss. 265-286). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.

5. (1989). Das Jesus bild in den Türkischen schulbüchern in Johannes Lahneman (hrsg) welt- religionen und friedenserziehung. *Hamburg Brand*. (Yayımlanmamış bildiri).

6. (1989). Denizli ve çevresi manilerinde insan ve dini inanç. [içinde] *Denizli Sempozyumu Bildirileri*. (27-30 Eylül 1988). (ss. 232-240). Denizli: Denizli Valiliği Yayınları.

7. (1990). Doğu Karadeniz’de batıl inançların psikolojik dili. [içinde] *2. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*. (1-3 Haziran 1988). (ss. 193-205). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.

8. (1990). Şiirleri içinde Akşemseddin’in tasavvuf dünyası ve psikolojik yaklaşımlar. [içinde] *Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*. (ss. 49-58). Bolu: Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yayınları.

9. (1999). Arayış içindeki Karacaoğlan’ın dini beklentisi. [içinde] *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*. (30 Kasım-2 Aralık 1998). (ss. 648-656). Adana: Adana Valiliği Yayınları.

10. (2002). Günümüz insanları ve dini görüntüler. *Yeni Bir Geleceğe Hazırlanırken İnsan ve Din Sempozyumu. (08-09 Kasım 2001)*. (ss. 147-157). Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları.

11. (2003). Gelecek nesillere yönelik monoteist dinlerle ortak bir öğretim projesi geliştirme hazırlıkları üzerinde düşünceler. [içinde] *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu. (17-19 Eylül 2001)*. (ss. 59-63). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

12. (2003). Yeni bir yaklaşımla vaaz eğitimi. [içinde] *II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri-2 (23-27 Kasım 1998)*. (ss. 440-445). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

13. (2004). Din eğitimi ve öğretiminde Ahmet Hamdi Akseki'nin yeri. [içinde] *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*. (ss. 67-71). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

e. Lisans ve Lisansüstü Dersleri

Makalenin bu bölümünde ise din psikolojisi bilim dalında öğretim üyesi olan Yavuz'un Çukurova Üniversitesi ve Erciyes Üniversitesi'nde 2003-2008 yılları arasındaki lisans ve lisansüstü düzeyde verdiği derslere yer verilmiştir. Arşiv bilgisi yetersizliği sebebiyle Atatürk Üniversitesi'nde verdiği ders bilgilerine ulaşamadığı için adı geçen öğretim üyesine ilişkin listede sadece aşağıda bilgileri yer alan dersler belirtilmiştir.

e.a. Lisans Dersleri

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

2003-2004 Eğitim-Öğretim Yılı Bahar Yarıyılı

İD 316 Din psikolojisi (zorunlu)

İLS 304 İslam'da bilim tarihi (seçmeli)

İF 406 Din eğitimi (zorunlu)

2004-2005 Eğitim-Öğretim Yılı Bahar Yarıyılı

İD 316 Din psikolojisi (zorunlu)

2005-2006 Eğitim-Öğretim Yılı Güz Yarıyılı

İD 117 Çocuk ve ergen psikolojisi (seçmeli)

İF 309 Eğitim psikolojisi (pedagojik formasyon)

İL 215 Din psikolojisi (zorunlu)

2006-2007 Eğitim-Öğretim Yılı Bahar Yarıyılı

İD 316 Din psikolojisi (zorunlu)

2007-2008 Eğitim-Öğretim Yılı Güz Yarıyılı

İL 215 Din psikolojisi (zorunlu)

2007-2008 Eğitim-Öğretim Yılı Bahar Yarıyılı

İD 316 Din psikolojisi (zorunlu)

(Kaynak: Kayıklık, 2024: kişisel arşiv; Ulu, 2024: kişisel arşiv).

e.b. (Lisansüstü) - Yüksek Lisans Dersleri

Çukurova Üniversitesi ve Erciyes Üniversitesi

Din bilimlerinde metodoloji

Dini inancın oluşması ve gelişmesi

Din eğitiminin problemleri

Din psikolojisinde metod problemi

Dini eğitimde metod meselesi

Psikolojik açıdan inanç ve inançsızlık

İnsan ve dinin güven ile ilişkisi

İslam dini esasları

Psikanaliz ve din

Psikoloji ve din psikolojisinin dine yaklaşımları

Dini yaşamın psikolojik temelleri

Din psikolojisinin tarihsel gelişimi

(Kaynak: Kayıklık, 2024: kişisel arşiv; Ulu, 2024: kişisel arşiv).

e.c. (Lisansüstü) - Doktora Dersleri

En son Çukurova Üniversitesi'nde çalıştığı yıllarda doktora programı olmadığı için alana ilişkin doktora dersleri bulunmamaktadır.

f. Yönettiği Lisansüstü Tezleri

Makalenin bu bölümünde de akademik yaşamı boyunca din psikolojisi alanında öğretim üyesi olarak görev yapan Yavuz'un yönettiği lisansüstü (yüksek lisans + doktora) tezleri yer almaktadır. Bu bölümde yer verilen tez listeleri Ulusal Tez Merkezi kayıtları referans alınarak oluşturulmuştur (bkz. <https://tez.yok.gov.tr>). Tez yazım biçimi olarak sırasıyla “[tez merkez kayıt numarası], yazar adı soyadı, (tezin bitirildiği yıl), tezin adı (Türkçe + İngilizce)” şeklinde bu makaleye özgü bir niteleme kullanılmıştır. Tezler, Atatürk Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi ve Çukurova Üniversitesine bağlı olarak yapıldığı için her bir tezin yazımı için ayrıca üniversite adına da yer verilmiştir. Konuyla ilgili yapılan literal tarama sonucunda Yavuz'un akademik danışmanlığında 14 adet yüksek lisans tezi ve 5 adet doktora tezinin yapıldığı görülmüştür. Ayrıca Yavuz tarafından yönetilen tezlerin yazarları, aynı zamanda Yavuz'un yüksek lisans ve/veya doktora öğrencileri olarak da ayrı bir başlık altında alan tarihi kayıtlarına geçirilebilir.

f.a. Yönettiği Yüksek Lisans Tezleri

1. [26634]. Zeki Salih Zengin. (1993). II. Meşrutiyet döneminde medreselerin ıslahı hareketleri ve din eğitimi / Reforms in madrasahs

and religious education in the second constitutional period (1908-1918). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Din Eğitimi)-

2. [36966]. Nermin Öztürk. (1994). Kız öğrencilerin dini tutumları (14-18 yaş) / Religious attitudes of female students (14-18 years old). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

3. [41038]. Hasan Kayıklık. (1994). Kur'an'ın ışığında inanan insanın duasına psikolojik yaklaşımlar / Psychological approaches to the prayer of the believer in the light of the Qur'an. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

4. [42732]. Ali Selçuk. (1995). Peyami Safa'da inancın psikolojisi / Psychology of faith in Peyami Safa. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

5. [42782]. Mehmet Günaydın. (1995). Şefaati'de din eğitimi ve öğretimi / Religious education and training in Şefaati. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Din Eğitimi)-

6. [42911]. Nihat Kaya. (1995). Diyanet İşleri Başkanlığı süreli yayınlarında çocuklara din öğretimi / Religious education for children in the periodicals of the Presidency of Religious Affairs. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Din Eğitimi)-

7. [52407]. Erdal Özata. (1996). Kur'an'da insanın korkutulması / Intimidation of human in the Qur'an. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

8. [52426]. Asım Yapıcı. (1996). Dini yaşayışta tövbeye din psikolojik bir yaklaşım / A religious-psychological approach to repentance in religious life. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

9. [64905]. Fatih Menderes Bilgili. (1998). Nizamiye medreselerinin ilk dönemlerinde dini eğitim ve öğretim / Religious education and training in the first period of Nizamiye madrasahs. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Din Eğitimi)-

10. [125296]. Cengiz Kazan. (2002). Kur'an'ın korku olayı ile insana yaklaşımı / The approach of the Qur'an to human with the phenomenon of fear. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

11. [125297]. Mehmet Ekşi. (2002). Din ve ahlak bilgisi kitaplarının çocuklara yaklaşımı / The approach of religion and ethics books to children. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Din Eğitimi)-

12. [125630]. Emine Kazan. (2003). 4. ve 5. sınıf din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarında Allah inancının öğretimi / Teaching belief in God in 4th and 5th grade religious culture and ethics textbooks. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Din Eğitimi)-

13. [220619]. Hatice Özcan. (2007). Halkın Çoban Dede'den beklentilerinin psikolojik nedenleri / Psychological reasons for the expectations of the public from Çoban Dede. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

14. [218338]. Şule Öz. (2008). Din ve ahlak bilgisi kitaplarında yardımcı metinler / Supplementary texts in religion and ethics books. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Din Eğitimi)-

f.b. Yönettiği Doktora Tezleri

1. [14506]. A. Vahit İmamoğlu. (1991). Mehmed Akif'te dini hayatın psikolojisi / The psychology of religious life in Mehmed Akif. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

2. [15412]. Ramazan Buyrukçu. (1991). Din görevlisinin mesleğini temsil etme gücü / The power of representation of imam's profession. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Din Eğitimi)-

3. [26486]. Hüseyin Certel. (1993). Ebu Talib El-Mekki'de tasavvufi yaşayış / Sufi life in Abu Talib Al-Makki. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

4. [26634]. Zeki Salih Zengin. (1997). Tanzimat dönemi Osmanlı örgün eğitim kurumlarında din eğitimi ve öğretimi (1839-1876) / Religious education and teaching in Ottoman formal education institutions in the Tanzimat period (1839-1876). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Din Eğitimi)-

5. [64051]. Nebahat Göçeri. (1997). Dini dergilerde din eğitimi anlayışı (1980-1990) / The understanding of religious education in religious journals (1980-1990). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Din Eğitimi)-

g. Kerim Yavuz'un Türk Din Psikolojisi Tarihindeki Yeri ve Önemi Üzerine Katılımcı Görüşleri

Makalenin bu bölümünde ise Kerim Yavuz'un Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi üzerine katılımcıların (n=26) soru-cevap içerikli röportaj kayıtları yer almaktadır. Araştırmacı tarafından '(din psikolojisi) alan içi (n=23) ve alan dışı (n=3)' şeklinde dikotomik bir ayrımla düzenlenen röportaj soruları ve cevapları, "(i) özel ve akademik yaşam, (ii) Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi" başlıklı alt nitel temalara göre düzenlenerek verilmiştir.

* Röportaj – [Mülakat] –

“*Araştırmacı:* Değerli hocam, Türkiye’de din psikolojisi araştırmaları yapan bir akademisyen din psikoloğu olarak [alan içi – (n=23)] / emekli akademisyen din pedagoğu, eşi ve çocukları olarak

[alan dışı – (n=3)], eğer izin verirseniz sizinle Türk din psikolojisi tarihinde önemli bir yeri olan Kerim Yavuz’un (i) özel ve akademik yaşamı ile (ii) Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi” şeklinde düzenlenmiş tema başlıklarında bir röportaj yapmak istiyorum.”

-alan içi-(n=23) / - [röportaj soru sayısı=10]

(i) – *Özel ve akademik yaşamı:*

[Soru] = 1. *Kerim Yavuz ile yüz yüze tanışıp görüştünüz mü? Sizin din psikolojisi alanında yetiştiğiniz dönemde üzerinizde emeği olan hocalarınızdan, Kerim Yavuz hakkında, yani onun kişiliği, akademik çalışma disiplini ve öğrenci yetiştirme stili gibi onu betimleyici konularda genel olarak neler duyduunuz? Konuya ilişkin neler söyleyebilirsiniz?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/60] “Evet, Kerim Hoca ile 1990 yılında tanıştım. O dönemde Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalışmaktaydım. Yüksek lisans aşamamda alan hocam ve akademik danışmanım. Hoca Almanya’da doktora yapmıştı. Disiplinli bir çalışma sistemi vardı. Öğrencilerini akademik konularda çok sert denebilecek düzeyde eleştirirdi.”

+Katılımcı-2=R-2: [E/62] “Kendisini tanıma fırsatım olmadı. Şahsen tanışamadığım için de hoca hakkında bir şey diyemem”

+Katılımcı-3=R-3: [E/45] “Merhum Kerim Yavuz hocamızla şahsen tanışma şansı elde edemedim. Ancak kendi danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin Certel’in danışman hocası olması dolayısıyla zaman zaman kendileri hakkında konuşma şansımız oldu. Hocamız: “Güçlü bir akademik kafa yapısına sahip, kuralcı ve gayretli bir hocamızdı, Allah rahmet eylesin, öğrencisi olma şansı elde ettim. İyi birisiydi, disiplin sahibi bir hocamızdı. Çok öğrenci yetiştirdi, çok değerli çalışmalara imza attı, müşkülpesent biri olduğunu söyleyebilirim, öğrencilerine karşı iyi biriydi ancak kendisiyle ters düşmemek kaydıyla...” ifadelerini kullanmıştı.”

+Katılımcı-4=R-4: [K/39] “Kerim Yavuz hocayla yüz yüze tanışmadım. Ancak danışman hocam Prof. Dr. Hayati Hökelekli’den duyduğum kadarıyla alanımızın ilk hocalarından olup birçok hocamızın yetişmesinde katkısı olmuştur. Özellikle “Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi” isimli eserini yüksek lisans yaparken Hayati hocamızın önerisiyle okumuştum.”

+Katılımcı-5=R-5: [E/59] “Kerim hocamla ilk yüz yüze tanışmamız, 2010 yılındaki Konya’da düzenlediğimiz I. Ulusal Din Psikolojisi Kongresinde mümkün olmuştur. Toplantıda hem güncel durum hem de

gelecek vizyonu ile ilgili değerli bilimsel katkılarıyla dikkat çekmişti. Sonrasında onu yetiştirdiği öğrenciler üzerinden daha fazla tanıma imkânı buldum. O, bilimsel aktarımlarında kendi şahsına özel bir duruşla oldukça dikkatli sistemli ve disiplinli birisiymiş.”

+Katılımcı-6=R-6: [E/37] “Hocayla hiç tanışmadım. Yüksek lisans ve doktora ders dönemlerimde hocanın ismini bir iki kez duydum. Özel olarak hocayla ilgili onu tanıtan veya onun din psikolojisine bakışıyla ilgili herhangi bir konuşmaya da rastlamadım.”

+Katılımcı-7=R-7: [E/54] “Kerim hoca, Atatürk Üniversitesinde okurken lisans döneminde din psikolojisi dersimize girmişti. Dersini ciddiyle anlatırdı. Fakültede kendisinden başka etkili bir ders anlatabilecek hoca olmadığını söylerdi. Bu yönüyle egosu yüksek bir kişiliğe sahipti.”

+Katılımcı-8=R-8: [E/67] “Kerim Yavuz, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesindeki öğrenciliğim sırasında din psikolojisi ve Almanca dini metinler adlı dersimize girdi. Kendisiyle 1976-1981 yılları arasında kapsayan lisans eğitimim yıllarından tanışırız. Kerim bey ayrıca alandan doktora hocamdır. Kendisini çalışkan, disiplinli ve bilimsel dayanıklılık sahibi bir hoca olarak tanıdım. Kendisi rahmetli olduğu için öğrenci yetiştirme stili konusundaki görüşlerimi belirtmek istemiyorum.”

+Katılımcı-9=R-9: [E/43] “Evet, Kerim Yavuz hoca lisans ve yüksek lisans dönemlerimde derslerime girmiştir. Din psikolojisine dair ilk tartışma konularını, dine psikolojik yaklaşımların boyutlarını, dini hayatın psikolojik tasvirini hocadan duyduğumu ifade edebilirim. Hatta hocanın ismini ilkokul 4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabında görmüştüm, daha sonra Lise 1. Sınıfta gazetede kurban psikolojine psikanalitik yaklaşımı eleştirdiği ve karşı çıktığı röportajını okumuştum. Din psikolojisine dair ilk izlenimlerimin oluşmasında ve dikkatimin yönelmesinde hocanın kayda değer katkısı olmuştur. Hoca alanın öncülerinden ve yurtdışı doktora nitelikli bir araştırmacıydı. Bilimsel disipline katıksız bir bağlılığı vardı, bilimsel bilgiyi en yüksek değer olarak görüyordu. Bilimsel bilginin ortaya çıkmasını engelleyen her tür bağnazlık ve ideolojiyle mücadeleyi önemsiyordu. İdari görevi nedeniyle öğrencilere mesafeli görünse de özellikle yüksek lisans derslerinde onun şefkat ve hoşgörüsüne şahitlik ettim.”

+Katılımcı-10=R-10: [E/48] “Din psikolojisi alanında lisansüstü eğitim almaya başladığım sıralarda Kerim Yavuz hocamızı duymuştum. Derslerde de kendisinin alanın önde gelen isimlerinden olduğundan söz

edilirdi. Ancak Kerim Yavuz'la yüz yüze tanışma imkânım maalesef olmadı.”

+*Katılımcı-11=R-11: [E/34]* “Hocayı yüz yüze hiç görmedim. Üzerimde emeği olan kıymetli üstadım Prof. Dr. Saffet Kartopu ve doktora danışmanım kıymetli hocam Prof. Dr. Faruk Karaca'nın hocası olması sebebiyle kendisini tanıyor ve saygı duyuyorum. Yani Kerim Yavuz, din psikolojisi alanında genç-yaşlı herkesin bir şekilde tanıdığı ve en azından duyduğu bir isim bence. Çünkü araştırmacıların kendisi olmasa bile etrafındakilerin Kerim Yavuz'dan eğitim almaması çok düşük bir ihtimal.”

+*Katılımcı-12=R-12: [K/48]* “Prof. Dr. Kerim Yavuz hocayı, alandan danışman hocam rahmetli Prof. Dr. Hüseyin Peker'den duymuştum. Hocamın elinde birçok din psikolojisi kaynağı olduğu gibi Kerim hocamıza ait eserler de vardı. Alanı tanıtmak adına eserlerini okutmuştu. Kerim hocamızın çalışmalarında yöntemle ilgili görüşlerine bilhassa dikkat etmemizi istemişti. Kerim hocadan, yine alandan öğrencisi olan Asım Yapıcı hocamız da aynı şekilde bahsetmişti.”

+*Katılımcı-13=R-13: [K/41]* “Kerim hocayla hiç tanışmadım, hakkında bilgi sahibi değilim. Ancak çok disiplinli ve otoriter bir kişiliği olduğu yönündeki yorumlara şahit oldum.”

+*Katılımcı-14=R-14: [E/39]* “Kerim Yavuz hocamızla yüz yüze tanışıp görüşme fırsatım olmadı maalesef. Lisans yıllarında kendisinden okuma listesi talep ettiğim din psikolojisi hocamın vermiş olduğu listede Kerim Yavuz hocamızın ismiyle ilk defa karşılaşmıştım. Yüksek lisans yaptığım dönemde ise alandan hocalarımız Kerim Yavuz hocanın din psikolojisi alanının Türkiye'deki öncülerinden olduğundan ve Alman ekolünden gelmesi sebebiyle de disiplinli tavrından bahsetmişlerdi.”

+*Katılımcı-15=R-15: [K/42]* “Kerim Yavuz hocayla yüz yüze görüşme imkânımız olmadı. Bulduğum akademik ortamlarda din psikolojisi alanının öncülerinden biri olduğu ve alana büyük katkılarının olduğu ifade edilmişti.”

+*Katılımcı-16=R-16: [K/45]* “Kerim Yavuz hocayla maalesef hiç tanışmadım. Din psikolojisi alanının öncü isimlerinden birisi olduğunu biliyorum. Çalışmalarını öğrencilerimize okutmaya ve kendisinin öncülüğünü aktarmaya devam ediyoruz. Disiplinli ve çalışkan biri olduğunu ve bazı hocalarımıza karşı öğrencilikleri sonrasında da sert denebilecek bir tutumu olduğunu duymuştum.”

+Katılmıca-17=R-17: [E/45] “Evet, rahmetli hocayla tanışıp görüşme fırsatım oldu. Hatta kendisinden 2002-2003 eğitim öğretim yılında iki dönemde toplam 4 alan dersi alma fırsatı yakalamıştım. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazanmamdan bir süre önce hoca, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesine kurucu dekan olarak görevlendirildiği için lisans eğitimim sürecinde hocadan ders alamamıştım. Ancak kendisinden ders alma fırsatını yüksek lisansa başladığımda bulabilmiştim. Kerim hocanın kişiliği ise güler yüzlü, insanlara takılmayı ve şakalaşmayı seven bir yapıya sahipti. Ancak idareciliğinden olsa gerek disiplini de elden bırakmayan ve hiyerarşik ilişkilere önem veren bir kişiliğe sahipti. Otoriter bir tutum ile nüktedan bir yapıyı bağdaştırabilmişti. Derslerde Kayserili olmam hocanın da Kayseri’de görev yapmış olması sebebiyle bana daha fazla takıldığını hatırlıyorum. Her hafta ders başlangıcında hal ve hatırımızı mutlaka sorar, ders esnasında her yarım saatte bir çay gelmesini sağlardı. Dersleri de ayakta ya da yanımızda sıranın üzerine oturarak işlerdi. Kürsüden çok az ders işlediğini hatırlıyorum. Öğrencilere yakın olmak hoşuna gidiyordu galiba. Ders aralarında koridorda karşılaştığı öğrencilerle de sıklıkla sohbet ederdi. Öğrencilerinin onu sevdiğini ve değer verdiğini anımsıyorum. Ancak yeni kurulan ve bir geleneğe sahip olmayan bir kurumda idareci olduğu için karşılaştığı sıkıntılar sebebiyle ara ara gergin halleri de olabiliyordu. Akademik disipliniyle ilgili de bir iki şey söylemek istiyorum. Hocanın kesinlikle akademik bir disipline sahip olduğunu hatırlıyorum. İdari işleri sebebiyle bile bir kez olsun dersi aksatmamıştı. Hatta bir defasında idareci olduğu için toplantı vb. resmi işleri olduğunda “çocuklar derse geldiniz ama önemli ve katılmam gereken bir açılış var. Üzgünüm ders yapamayacağız ama isterseniz sizi de götürüyüm belki orada biraz ders yapabiliriz” demişti. Gerçekten de açılış esnasında bizimle ders yapmaya çalışmıştı. Yettiği dönemin etkisinden olsa gerek, dersleri biraz monotondur. Kendi makalelerini derleyerek hazırladığı bir teksir üzerinden dersleri takip ediyordu. Genellikle ders notundan bir cümle okur ve “burada şunu ifade etmek istiyorum” diyerek derse başlardı. Zaten ders notunu okuyarak derse gittiğim için bir de yol yorgunluğunun etkisiyle ara ara dersten koptuğumu hatırlıyorum. Hoca, bu durumun farkında olduğu anda bu durumu bir hikâye anlatarak ya da yurtdışı anıları, Kayseri’deki tecrübeleri vb. hakkında konuşarak gidermeye çalışırdı. İlerlemiş yaşına rağmen yoğun bir tempoda idari ve eğitimsel faaliyetleri sürdürüyordu. Hatta bizim derslerden sonra sağlığının bozulduğunu ve başka yüksek lisans ve doktora öğrencileri almadığını duymuştum. Bu bilgi doğruysa hocanın son lisansüstü öğrencilerinden olabilirim.”

+*Katılımcı-18=R-18: [E/31]* “Kerim Yavuz hocayla yüz yüze tanışma fırsatım olmadı. Ancak, din psikolojisi alanında onun hakkında çokça şey duydum. Kerim Yavuz, akademik çalışma disiplini, derin bilgi birikimi ve titizliğiyle tanınan bir isimdir. Alandan hocalarım, onun araştırmalarında metodolojik titizliğe büyük önem verdiğini ifade etmektedirler. Onun kişiliği hakkında duyduklarım ise disiplinli bir akademik yaklaşıma sahip olduğu yönündedir.”

+*Katılımcı-19=R-19: [E/40]* “Hayır, hocayla hiç görüşmedim. Kişilik olarak disiplinli, çalışmayı ve çalışanı seven tatlı-sert bir mizacının olduğunu duymuştum. Öğrencileriyle birebir ilgilendiğini ve yazılan metinlerin üzerinden beraber geçildiğini duymuştum.”

+*Katılımcı-20=R-20: [E/59]* “Kerim Yavuz, 1991 Ocak ayında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesine geldiğinde ben de burada araştırma görevlisiydim. Yeni yüksek lisans tezimi bitirmiş ve doktora başlamıştım. Bu sebeple kendisinden doktora dönemimde alan dersleri aldım. Dersleri tamamladıktan sonra doktora için İngiltere Birmingham üniversitesine gittiğim için Kerim beyle doktora tezi yapma imkânım olmadı. Hocayla tez yapan arkadaşlardan edindiğim izlenim ise oldukça zor bir hoca olduğu yönündedir. Özellikle Nermin Öztürk hanımın oldukça zorlandığına bizzat şahit oldum. Ulusal tez merkezi kayıtlarına baktığımızda, hocanın 19 kişiye lisansüstü tez yaptırdığı görülmektedir. Bunca uzun bir akademik yaşamda oldukça az bir sayıda öğrenci yetiştirdiği görülmektedir. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesine gelme işlemleri sürecinde, bana asistan döven hoca olarak biraz da mizah içerikli tanıtılmıştı. Ancak böyle sert bir mizacının olmadığını daha sonra gördüm. Bu süreçte kendisinden yalnızca doktora dersleri alma imkânım oldu. Derslerde çoğunlukla kendisi daha önce hazırlamış olduğu ders notları vardı derslerini onlardan işlerdi. Biraz da din eğitim ağırlıklı ve normatif bir yaklaşımı vardı. Kendisinin ikinci branşının da din eğitimi olduğunu söylerdi. Akademik hayatı boyunca yaptırdığı 5 doktora tezinin 3’ünün din eğitimi alanına ait olmasından bu durum anlaşılmaktadır. Ancak derslerinde bir sistematik görmedim. O dönemde din psikolojisi alanında Türkçe pek fazla da literatür olmadığı için daha çok kendi makaleleri ve ders notlarından derslerini işlerdi. Kişiliği olarak şakacı, konuşkan ve ilgili bir kişiliği vardı. Kendisinin bu konuda en iyi olduğunu ima ederdi. Ancak ben örneğin; J. Piaget’in adını İngiltere’ye vardığımda duyduğumu da belirtmeliyim. Burada bir anımı anlatayım belki bir ilham kaynağı olabilir. Şu an Türkiye’de din psikoloğu olarak profesör unvanına sahip bir arkadaşım, bana 25 yıl gecikmeli bir teşekkürde bulundu. Bunun sebebi ise 1991 yılında Kayseri’ye, Kerim Yavuz’dan din psiko-

lojisi alanında doktora yapmak için geldiğinde, benim de o dönemde Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olmam nedeniyle benimle görüşmüş olmasıydı. O görüşmede, kendisine Kerim Yavuz'dan değil de başka bir yerde doktora yapmasını önerdiğimi, o an için bu tavsiyemi farklı bir şekilde yorumladığını, ancak yıllar içinde bunun aslında kendisi için yararlı bir öneri olduğunu fark ettiğini söyledi. Ayrıca, eğer Kerim Yavuz'un danışmanlığında doktora başlamış olsaydı, doktora'yı tamamlamasının neredeyse imkânsız olacağını belirterek, bu önerim için bana teşekkür etmesi gerektiğini ifade etmişti.”

+Katılımcı-21=R-21: [K/53] “Hocayla yüz yüze tanışma şeklinde bir görüşmemiz olmadı. Fakat kendisini Kayseri’de yapılan din psikolojisi koordinasyon toplantısında dinleme fırsatım olmuştu. Atatürk Üniversitesinde doktora yaparken din eğitimi bilim dalından Prof. Dr. Abbas Çelik’ten ders almıştım. Abbas hoca onun doktora öğrencisiymiş. Ondan duyduklarım göre hoca akademik çalışmalar konusunda çok titiz, mükemmeliyetçi ve kolay beğenmeyen bir yapıya sahipmiş. Hatta Abbas hoca, Kerim Yavuz danışmanlığında bir doktora tezi hazırladığını, danışmanı Kerim Yavuz onay vermediği için hazırladığı tezin çöp olduğunu, yeniden doktora'ya başlayıp başka bir hocayla doktora'yı tamamladığını anlatmıştı. Tabii böyle bir anısı olduğu için kendisinden Kerim hoca hakkında olumlu bir söz işitmedim. Ancak yine kendisinin öğrencisi olan Asım Yapıcı hocadan dinlediklerime göre de hoca olması gerektiği gibi profesyonel bir akademisyenmiş. Onun öğrencilerine yönelik yönlendirmelerine ilişkin duyduklarım, doğrusu bende hayranlık uyandırdı. Duyduklarım bende hocanın zor bir hoca olduğu fakat öğrenciyi zorlamasının kişisel kaprislerinden değil onları iyi yetiştirmek istemesinden kaynaklandığı izlenimi uyandırdı.”

+Katılımcı-22=R-22: [K/38] “Rahmetli Kerim hoca, lisans ve yüksek lisans dönemi derslerime girdi. Lisans dönemi derslerinde kendisini anlamakta zorlandığımı itiraf etmeliyim. Bir din psikolojisi akademisyeni olarak lisans transkriptimdeki en düşük dersin din psikolojisi olması benim hocayı anlayamamam nedeniyledir. Kendisi oldukça fenomenal bir dile sahiptir ve ben onu yüksek lisans derslerinde hem bilişsel olgunluğum hem de din psikolojisine dair bilgilerim arttıkça anlamaya başladım. Akademik açıdan oldukça titiz olan hocanın ders işleyişi de bir o kadar titizdir. Derslere zamanında gelir. Öğrenciyi ismen de olsa tanımak için çaba gösterirdi. Hoca, kendi yazmakta olduğu metinleri lisansüstü öğrencilerine okutarak eleştirilerini isterdi. Bu kuvvetli bir öz güvenin göstergesidir, zira eleştirileri dinler haklı ise çalışmada yeni düzenlemeler yapar, hak vermez ise bunun neden böyle yazıldığını anlatırdı. Öğrencileriyle oldukça dengeli bir ilişki kurmaya çabalar ve objektifliğini etkiler

kaygısıyla öğrencinin ikram ettiği çayı bile kabul etmek istemezdi. Kendine has bir akademik dili vardı ve onun dilini anlayabilmek için muhakkak metni ondan dinmeniz anlamanıza yardım ederdi.”

+*Katılımcı-23=R-23: [E/69]* “Sayın Prof. Dr. Kerim Yavuz ile tanışma fırsatım oldu. Hocamızla birçok kez yüz yüze ve telefonla görüşme yaptım. Ancak onunla tanışmadan önce de hakkında anlatılanları duymuştum. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne, Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nden gelen arkadaşlar, kendisinin kendine özgü, sıra dışı, zaman zaman gerilimli, ama aynı zamanda muhabbet dolu ve coşkulu bir kişiliğe sahip olduğunu anlatıyorlardı. Ayrıca, çalışma ve iş disiplinine çok önem veren, çalışkan ve öğrencilerini de bu şekilde yetiştirmeye gayret eden bir hoca olduğunu söylüyorlardı. Prof. Dr. Hüseyin Peker (Allah rahmet eylesin) hocam, din psikolojisi kitabında Kerim Yavuz hocanın adını anmıştı. Daha sonra İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde çalışmaya başladığımda, fakültenin kurucu dekanı Prof. Dr. Zahit Aksu, Kerim Yavuz hoca ile Erzurum’da beraber çalıştıklarını, Kerim Yavuz hocanın Erzurum ve köylerinde sürekli alan araştırması yaptığını anlatıyordu. Zahit hoca, benim de Kerim Yavuz hoca ile tanışmamı önermişti. O dönemde Kerim hoca, Adana’da ilahiyat fakültesinin kurucu dekanı olarak görev yapıyordu. Ben de Adana’ya gidip kendisiyle tanıştım. O sıralarda Kerim hoca, fakülte binasını inşa ettiriyordu. Binanın iki bloğundan birini devlet, diğerini ise Kerim hocanın yoğun çabaları sayesinde halkın katkısıyla yaptırıyordu. Ne var ki Kerim hoca ile ilk tanışmam çok iyi geçmedi. Öyle ki o görüşmeden sonra başkası olsa bir daha kendisiyle görüşmezdi. Ancak sonraki görüşmelerimiz son derece olumlu ve verimli geçti. Ruhü şad, mekânı cennet olsun.”

(ii) – *Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi:*

[Soru] = 2. *Kerim Yavuz, 1973 yılında Almanya’da Albert Ludwig Üniversitesinde doktorasını bitirmiştir. 1979 yılında doçent ve 1989 yılında profesör olan Yavuz, Türkiye’deki çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği ve dekanlık yapmıştır. 2008 yılında yaş sınırlamasından emekli olan Kerim Yavuz’un Türk din psikolojisi alan tarihindeki yeri ve önemi nedir? Bu bağlamda ona Türkiye’nin ilk akademisyen din psikologlarından birisidir diyebilir miyiz? Niçin?*

+*Katılımcı-1=R-1: [E/60]* “Evet, Türkiye’nin ilk din psikologlarından dır. Alana büyük katkıları olmuştur.”

+*Katılımcı-2=R-2: [E/62]* “Genel kanı ilk din psikoloğu olduğudur.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/45] “Kesinlikle denebilir. Bizler yeni jenerasyon akademisyenleriz ve çalışmalarımızı ülkemizde alanın kurumsallaşma ve varlık gösterme, kendini kabul ettirme döneminde asıl sıkıntıları çekmiş, bilgi teknolojilerinin günümüz kadar yaygın olmadığı ve kolay bilgi-çalışma üretilemediği dönemde kıymetli çalışmalar ortaya koymuş olan bahse konu önemli şahsiyetlerin-hocalarımızın çalışmaları üzerine bina etmekteyiz. İşleri bizden daha zordu, bilgiye ulaşma süreçleri daha zordu, alan kaynakları günümüz kadar fazla değildi, dolayısıyla çalışmaları bir o kadar özgün ve ilk olma özelliğindedi ve kendileri de alanın önemli ilk olma özelliğine sahip din psikologlarından birisiydi diye düşünüyorum.”

+Katılımcı-4=R-4: [K/39] “Kerim Yavuz hoca hem ilahiyat formasyonuna hem de Batı bilimine hâkim olduğundan dolayı Türkiye’deki din psikolojisi alanında önemli hocalarımızdan birisidir. Özellikle alanda yaptığı nitel çalışmaların öncüsü niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz. Görev yaptığı yıllarda din psikolojisi anabilim dalının kuruculuğunu üstlenmiş olması dolayısıyla Türkiye’nin ilk akademisyen din psikologları arasında yer almaktadır.”

+Katılımcı-5=R-5: [E/59] “Rahmetli hoca, özellikle Alman bilim disiplinin temsilcisi olarak tanınmış, bu noktada genç bilim adamlarına örnek olmuştur. Yayınlarında bu yönü her zaman dikkat çeker. İşlediği konuların ilk ve öncü karakteriyle Kerim hoca, bir yönüyle Türk din psikolojisi tarihinde önemli bir kişilik, diğer yönüyle de Türkiye’nin ilk akademisyen din psikologlarından birisidir diyebiliriz.”

+Katılımcı-6=R-6: [E/37] “Hüseyin Peker ve Neda Armaner gibi alanın ilklerinden olan hocalarımızla yakın dönemde çalışmalar yapmış bir hocamız olan Kerim Yavuz, bence ilk din psikologları arasında sayılmasında bir sakınca yoktur.”

+Katılımcı-7=R-7: [E/54] “Alanın ilk hocalarından olmasından dolayı elbette denilebilir. Bildiğim kadarıyla Kerim hocanın din eğitimi alanında da çalışmaları vardı.”

+Katılımcı-8=R-8: [E/67] “Kerim Yavuz hoca, ülkemizin ilk akademisyen din psikologlarından birisidir. Alan tarihine kendi yaşadığı dönemin şartlarına göre önemli katkılar sunmuştur.”

+Katılımcı-9=R-9: [E/43] “Evet, belirttiğiniz gibi Türkiye’nin ilk akademisyen din psikolojisi uzmanlarından birisidir diyebiliriz. Çalışmalarıyla ve yetiştirdiği öğrencilerle din psikolojisinin gelişmesine ve olgunlaşmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle yöntem konusundaki duyarlılığı, Türk din psikolojine rehberlik etmiştir.”

+Katılımcı-10=R-10: [E/48] “Bildığım kadarıyla Kerim Yavuz, doktorasını yurt dışında tamamlamış ilk din psikoloğudur. 1973 yılında adı geçen üniversitede, ‘Der Islam in werken moderner Türkischer schriftsteller’ (Modern Türk yazarlarının eserlerinde İslam) isimli teziyle doktorasını tamamlamıştır. Yavuz'un din psikolojisi üzerine yaptığı kuramsal çalışmalar alanı anlamamıza büyük katkı sağlamıştır. Onun, genellikle kuramsal ve nitel araştırmalara yöneldiği ve nicel çalışmalara pek ilgi göstermediği söylenebilir. Yavuz, anket ve istatistik gibi araçların, insanların iç dünyasını anlamada yetersiz olduğunu düşünmektedir. Ancak bu düşüncesi istatistiksel çalışmaların bütünüyle bir kenara bırakılması anlamına da gelmemektedir. Örneğin; 'Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi' adlı 1983 yılında basılan çalışması, din psikolojisinde alan araştırmalarının ne kadar önemli olduğunu bizlere göstermiştir. Ayrıca yine 'Psikanalizde ilk dini gelişmelerin değeri' adlı eseri de Türk din psikolojisine kuramsal derinlik kazandıran bir çalışma olarak alanyazında yer almaktadır. Akademik hayata başladığı yıllar ve alanda ortaya koyduğu kitap çalışmaları, makaleleri, bildirileri ve yönettiği tezler gibi akademik ürünleri düşünüldüğünde, Yavuz'un Türkiye'nin ilk akademisyen din psikologlarından birisi olduğu söylenebilir.”

+Katılımcı-11=R-11: [E/34] “Kerim Yavuz, ilahiyat lisans formasyonuna sahip olması nedeniyle din psikolojisi kürsüsünde Türkiye'de alandaki ilahiyatçı öğretim üyelerinden birisidir. Daha da önemlisi alanın öncü hocalarının doktora hocası olması nedeniyle alanımızda önemli bir yere sahiptir.”

+Katılımcı-12=R-12: [K/48] “Rahmetli Kerim Yavuz hocanın günümüz psikolojisinde de çok güçlü ana akım olan psikanalizle ilgili çalışmalarını ilgiyle okumuştum. Din psikolojisi, psikolojinin dini davranışı inceleyen alt alanı olarak doğmuştur. Türk din psikolojisinin gelişimi sürecinde hocamızın çalışmaları bize yol göstermiştir, denilebilir.”

+Katılımcı-13=R-13: [K/41] “Kerim hocanın özellikle gelişim ve din ile ilgili çalışmaları olması sebebiyle din psikolojisi alanına önemli katkıları olduğunu söyleyebilirim.”

+Katılımcı-14=R-14: [E/39] “Kerim Yavuz, Türkiye'de din psikolojisi alanının öncülerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Hem akademik kariyeri hem de yaptığı çalışmalar, bu alanın ülkemizde gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Evet, bence Kerim Yavuz'u Türkiye'nin ilk akademisyen din psikologlarından biri olarak değerlendirmek mümkündür. Batı'da, özellikle Almanya'da doktora yaparak bu alandaki bilgi ve deneyimlerini Türkiye'ye taşıyan Yavuz, yurda döndükten sonra çeşitli üniversitelerde görev almış ve akademik kariyerine devam etmiştir.

Türkiye’de din psikolojisi henüz yeni bir alan iken, Yavuz’un bu alanda yaptığı çalışmalar ve yayınlar, disiplinin ülkemizde gelişmesine öncülük etmiştir. Bu çerçevede, Yavuz’u Türkiye’nin ilk akademisyen din psikologlarından biri olarak rahatlıkla nitelendirebiliriz.”

+*Katılımcı-15=R-15: [K/39]* “Dini gelişim ve inanç psikolojisi gibi alanlarda yaptığı çalışmaların kendisinden sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi yönüyle alan için önemlilik arz ettiği söylenebilir. Daha önce ele alınmayan konular üzerine çalışmalar yapması ve din psikolojisi alanında birçok yüksek lisans ve doktora çalışmalarında akademik danışmanlık yapması nedeniyle Kerim hoca, ilk din psikologlarından birisi olarak görülebilir.”

+*Katılımcı-16=R-16: [K/45]* “Kerim Yavuz, Türkiye’de din psikolojisi alanının ilklerindedir. Yaptığı çalışmalar ve ileri sürdüğü görüşleriyle alana yön vermiştir, diyebiliriz. Nicel çalışmalarının yansırı yorumu verdiği önemle insan psikolojisinin anlaşılmasında çok yönlü yaklaşım ve farklı araştırma yöntemlerinin gerekliliğini ortaya koymuştur.”

+*Katılımcı-17=R-17: [E/45]* “Hocaya kesinlikle din psikolojisinin ilk akademisyenlerinden biri diyebilirim. O dönemde yurtdışında eğitim almak ve ülkesine dönerek edindiği bilgileri yeni kuşaklara aktarmak büyük bir özveri gerektirir bence. Rahmetli hoca, gerek yetiştirdiği öğrenciler gerekse kaleme aldığı çalışmalarla alanın gelişmesine önemli bir katkı sağladı. Özellikle din psikolojisinin konularının belirlenmesine ve sınırlarının çizilmesine derslerde önemli bir yer ayırıyordu. Bir dönem sadece metodoloji üzerinde durduğunu anımsıyorum. Daha çok teorik konular üzerinde ders vermeye çalışıyordu. Alanın hala gelişim sürecinde olduğu bir dönemde bunun oldukça anlaşılabilir olduğunu düşünüyorum.”

+*Katılımcı-18=R-18: [E/31]* “Kerim Yavuz’un, Türk din psikolojisi alanında öncü bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Almanya’daki eğitimi ve akademik birikimi, onu Türkiye’de bu alanın gelişiminde önemli bir figür haline getirmiştir. Türk din psikolojisi sahasının gerek kuruluşu gerekse eser ve öğrenci noktasındaki katkıları göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’nin ilk akademisyen din psikologlarından biri olarak kabul edilmesi mümkündür. Onun çalışmaları, din psikolojisi literatürünün oluşum ve gelişiminde belirgin bir katkı sağlamıştır.”

+*Katılımcı-19=R-19: [E/40]* “Kesinlikle, kendisine Türkiye’de yetişen ilk din psikolojisi hocalarından birisidir. Alanda ilk sayılabilecek eserler ve isim yapmış akademisyenler yetiştirmiştir.”

+*Katılımcı-20=R-20: [E/59]* “Akademik anlamda Türkiye’nin ilk din psikoloğudur diyemiyorum, çünkü herhangi bir konuyu psikolojinin veya sosyal psikolojinin bir teorisi açısından sistematik olarak açıklama gibi bir yaklaşımı söz konusu değildi.”

+*Katılımcı-21=R-21: [K/53]* “Rahmetli Kerim hoca, akademik gelenek olarak Alman ekolünün temsilcisi diye biliyorum. Almanya’da doktora yapmasının kendi akademik geleneğinin ve disiplininin oluşmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu düşünüyorum. Edindiği deneyimleri Türkiye’ye taşıyarak Türkiye’de özellikle din bilimleri alanında akademik disiplinin oluşmasına katkıda bulunmuş bir akademisyendir. Hocanın çalışmaları sadece din psikolojisi alanına değil din eğitimi alanına da katkı sağlamıştır. Yetiştirdiği öğrenciler, bugün alanın önemli hocalarından olduğuna ve kendisinin akademik geleneğini nispeten sürdürdüğüne göre alanda önemli izler bırakmış bir akademisyendir. Kendisinin 1979 yılında doçentlik çalışması olarak hazırladığı “Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi” adlı saha çalışmasını okuduğumda o yıllarda böyle bir çalışmanın bu kadar profesyonel biçimde hazırlanmış olması beni hayrete düşürmüştü. Hocanın aktif çalıştığı dönemde teknoloji, haberleşme ve iletişim şimdiki kadar gelişmemiş olduğundan Erzurum, Kayseri ve Adana gibi Anadolu kentleri yerine İstanbul ve Ankara gibi merkezlerde çalışmış olsaydı hoca daha geniş bir kitle tarafından tanınırdı diye düşünüyorum.”

+*Katılımcı-22=R-22: [K/38]* “Hocanın özellikle alandaki ilk saha çalışmalarından birini yapmış olmasını, dönemin şartları da düşünülürse, oldukça dikkate değer bulmaktayım. Ayrıca psikanalizdeki dini gelişmelerin değerini din psikolojisinde tartışma konusu yaptığı tezi de benim için oldukça değerlidir. Zira konuları nasıl bakmam gerektiğine dair çok fazla düşündürmüştür. Bir akademisyen olarak din psikolojisinin ne olduğu ve nasıl çalışması gerektiğine dair tespitlerini içeren makalelerini halen lisansüstü öğrencilerime okuturum. Zira alan formasyonu oluşumunda zihinsel bir temel taşı olan bu konu halen konuşulmaktadır. Rahmetli hocamız, din psikolojisinde oldukça dar olan patikayı genişletmesi, sıkı bir şekilde korumaya çalıştığı nesnellığı ve yetişmesine katkıda bulunduğu birçok din psikolojisi akademisyeninden oluşan ilk nesille açtığı yolu daha da geliştirmesiyle benim için önemli bir isimdir.”

+*Katılımcı-23=R-23: [E/69]* “Kerim Yavuz hocamız, din psikolojisi alanında ilk olmasa da ilk akademisyenlerden biri olarak nitelendirilebilir. Fakülte yıllarımızda Prof. Dr. Neda Armaner ve Prof. Dr. Erdoğan Fırat, din psikolojisi derslerimize giriyorlardı. Daha önceki yıllarda ise psikiyatrist Prof. Dr. Recep Doksat’ın, Ankara Üniversitesinde ve

sonrasında ise Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde din psikolojisi dersleri verdiğini ve bu alanda akademisyen hocalar yetiştirdiğini duymuştum.”

[Soru] = 3. *Kerim Yavuz'un bilimsel kitap, makale ve bildiri gibi akademik ürünlerinde en çok beğendiğinizi ve başyapıtı diyebileceğinizi bir eseri/ çalışması var mıdır? Varsa hangisi ve/ veya hangileridir?*

+*Katılımcı-1=R-1: [E/60]* Rahmetli hocanın “Din psikolojisinin araştırma alanları” adlı makalesini, onun baş eseri olarak değerlendirebilirim.”

+*Katılımcı-2=R-2: [E/62]* “Bana göre çocukluk döneminin dini gelişimi konusunu içeren çalışması, alanda başyapıttır.”

+*Katılımcı-3=R-3: [E/45]* “Hocamızın alana kazandırmış olduğu eserlerin her biri ayrı bir önemlidir. Ancak “Çocuklukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi” adlı kitabının bir derece daha önemli olduğunu düşünüyorum. Tabii bu benim kişisel görüşüm. Zira hocanın bu çalışmasını bir araştırma sebebiyle okumuştum. Kitap, sadece çocuk gelişimi ya da çocuğun dini gelişimi açısından önemli görülmekten daha çok çocuğun sağlıklı dini gelişimi açısından ebeveynlerin ve çocuğun sosyal çevresinin ne derece önemli faktörler olduğuna özellikle değiniyordu. Hatta çocukların dini ve ahlaki gelişimlerinin, ebeveynlerin dini ahlaki düzeylerinin bir ölçütü olduğuna işaret ettiği kısımlar, en çok zihin dünyamda yer eden kısımlardı. Bu nedenle alanda çalışan din psikologlarının çocukların dini gelişimleri konusunda yapacakları çalışmalarda, kesinlikle başucu olması gereken güncel bir kitap diye düşünüyorum.”

+*Katılımcı-4=R-4: [K/39]* “Kerim Yavuz hocanın alan formasyonunu oluştururken ilk okuduğum eseri “Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi” isimli eserdir. Bu eserde din psikolojisinin önemli konularından olan dini duygu ve dini tasavvur konusunun gelişim psikolojisi perspektifinden ele alınmış olması önemlidir.”

+*Katılımcı-5=R-5: [E/59]* “Alanımızda başvuru kaynaklarımızdan sayılan ‘Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’ adlı eseri alana en büyük katılardan biri sayılır. Aynı şekilde son dönem çalışmalarından olan ‘Freud, Jung ve Adler: Psikanalizde çığır açanların dine bakışları’ isimli eseri de alana önemli katkı sağlamıştır.”

+*Katılımcı-6=R-6: [E/37]* “Ben din psikolojisiyle ilgili temel kitaplarla ilgili bir çalışma yaparken rahmetli Kerim hocanın kitabıyla tanıştım. Diğer kitaplarını okumadım. Yine son dönem çalışmalarından ‘Gü-

nümüzde inancın psikolojisi' (2013) isimli bu kitabı, içerik açısından zengin bir içeriğe sahip olarak görüyorum. Ancak gördüğüm kadarıyla rahmetli Hüseyin Peker hocanın kitabı kadar meşhur olmamış ne yazık ki.”

+*Katılımcı-7=R-7: [E/54]* “Bence hocanın başyapıt eseri ‘Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’ isimli çalışmasıdır.”

+*Katılımcı-8=R-8: [E/67]* “Kerim Yavuz hocanın bana göre en önemli eseri ya da başyapıtı, ‘Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’ adlı eseridir. Bunun yanında ‘Günümüzde inancın psikolojisi’ isimli eseri de bütün birikimini ortaya koyduğu son dönem çalışmalarından biridir, diyebilirim.”

+*Katılımcı-9=R-9: [E/43]* “Kerim hocanın ‘Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’, ‘Freud, Jung ve Adler: Psikanalizde çığır açanların dine bakışları’, ‘Günümüzde inancın psikolojisi’, ‘Çocuğun dünyası ve gelişme’ ve ‘Çocuk ve din’ gibi kitaplarıyla; ‘Din psikolojisinde metot meselesi ve yeni gelişmeler’, ‘Din psikolojisinin araştırma alanları’ ve ‘Günümüzde din psikolojisi’ gibi makaleleri, alanda önemli çalışmalarıdır.”

+*Katılımcı-10=R-10: [E/48]* “Dini duygu ve düşüncenin gelişmesi, bireyin ruhsal ve kişilik gelişimiyle yakından ilişkilidir. Din, insanlarla birlikte var olan bir olgudur ve çocukların ruhsal yönden gelişiminde önemli bir rol oynar. Dini inanç, çocukların düşüncelerine ve duygularına şekil vererek onların öğrenme ve algılama süreçlerini etkiler. Bu süreç, yetişkinlerin "küçük insan" çocukları anlaması ve desteklemesi gereken bir alan olarak öne çıkar. Bu bakımdan çocuğun dini duygu ve düşüncelerinin nasıl geliştiğini kapsamlı bir şekilde inceleyen Kerim hocanın ‘Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’ adlı eser oldukça ilgi çekicidir. Yine, 1982 yılında ‘Din psikolojisinin araştırma alanları’ başlıklı makalesi, alanın ilgi çerçevesini çizen önemli bir yapıttır. Örneğin; bu eserde Yavuz, din psikolojisinin temel hedeflerinden birini, "dini yaşayışı bütün derinlik ve genişliği içinde aslına yakın olarak kavramaya gayret etmek ve onu psikolojik analizler ve tasvirlerle ortaya koymak" şeklinde tarif etmektedir. Bu çalışmada Yavuz; ihtida, dini duygu, düşünce ve tasavvurlar, din yaşayışının bir türü olarak tasavvufi yaşayış ve dini müşahede gibi konuları din psikolojisinin çalışma alanları arasında saymaktadır. Makalede, dini duyguyla ilgili söylediği şu cümle beni özellikle etkilemiştir: “Din, duyulduğu ve yaşandığı ölçüde din sayılır. Bizi ilgilendiren de dinin duyulan ve yaşanan yönüdür.” Bu ifade, din psikoloğunun bakış açısını yansıtan önemli bir değerlendirme olarak öne çıkmaktadır.”

+*Katılımcı-11=R-11: [E/34]* “Bana göre Kerim Yavuz’un gelişim dönemleri ve din hakkındaki çalışmaları, özellikle Türkiye’de ilk ve öncü çalışma alanı olarak ifade edilebilir. “Çocuklukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi” isimli çalışması, alan araştırmalarımda çokça yararlandığım bir çalışma olarak ifade edebilirim.”

+*Katılımcı-12=R-12: [K/48]* “En temel eseri, ‘Psikanalizde ilk dini gelişmelerin değeri’ adlı kitabıdır.”

+*Katılımcı-13=R-13: [K/41]* “Kerim hocanın ‘Çocuklukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’ adlı çalışmasını, onun öğrencilerinden ve benim de akademik danışmanım olan rahmetli Prof. Dr. Abdulvahit İmamoğlu bana hediye etmişti. Bu kitabın ve ‘İnancın psikolojisi’ adlı eserinin alana önemli katkıları olduğunu düşünüyorum.”

+*Katılımcı-14=R-14: [E/39]* “Kerim Yavuz’un akademik kariyeri boyunca pek çok bilimsel eser ve çalışmaya imza attığı görülmektedir. Hocamızın doçentlik tezi olan “Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi” başlıklı eseri bana göre en önemli eseri sayılabilir. Dini duyguların ve yaşantının çocukluk dönemindeki şekillenme sürecini mükemmel bir şekilde gözler önüne sermesi açısından çok önemli bir eserdir. Diğer eserlerinin bir kısmını henüz okuma şansım olmadı. Fakat “Arayış içindeki Karacaoğlan’ın dini beklentisi” başlıklı makalesi ise aşk, sevgi, dua, şiir, din, bekleyiş ve arayış gibi konuların nasıl bir ilişkişel işleyiş içerisinde oluşunu göstermesi bakımından çok değerli bir çalışmasıdır.”

+*Katılımcı-15=R-15: [K/39]* “En temel eseri olarak ‘Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’ başlıklı kitabını söyleyebilirim.”

+*Katılımcı-16=R-16: [K/45]* “Kişisel olarak benim için alandaki en önemli eseri ‘Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’ adlı çalışmasıdır. Türkiye’de din psikolojisi alanında çocuklarla ilgili yapılan sınırlı sayıda çalışma var. Benim alan çalışmaları da çocuklara odaklandığı için Kerim Yavuz’un bu ilgili çalışması benim için önemlidir.”

+*Katılımcı-17=R-17: [E/45]* “Psikanalizde ilk dini gelişmelerin değeri’ adlı tez, ‘Günümüzde din psikolojisi’, ‘Din psikolojisinin araştırma alanları’ ve ‘Din psikolojisinde metot meselesi ve yeni gelişmeler’ başlıklı makaleler ile “Türkiye’de din eğitimi’ adlı kitabı, bana göre Yavuz’un dikkat çeken çalışmalarıdır.”

+*Katılımcı-18=R-18: [E/31]* “Kerim Yavuz’un birçok önemli eseri bulunmaktadır. Ancak, özellikle “Çocukta dini duygu ve düşüncenin ge-

lişmesi” adlı eseri, alan için oldukça önem taşımaktadır. Bu eser, çocukların dini gelişimini, dini duygu, düşünce ve tasavvurlar bakımından derinlemesine olarak ele almaktadır. Bu yönüyle Türk din psikolojisi literatüründe kalıcı bir iz bıraktığını söylemek mümkündür. Ayrıca, “Freud, Jung ve Adler: Psikanalizde çığır açanların dine bakışları” adlı kitabı da din psikolojisi açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Zira psikanalitik teoriler ve din arasındaki ilişkiye dair derinlemesine kuramsal bir analiz sunmaktadır.”

+*Katılmca-19=R-19: [E/40]* “1986 yılında yayımlanan ‘Din psikolojisinde metod meselesi ve yeni gelişmeler’ isimli makalesi, Yavuz’un öncü bir din psikoloğu olduğunun kanıtıdır ve Türk din psikolojisi bilim dalının kimlik kazanmasında önemli bir kilometre taşıdır. Ayrıca ‘Günümüzde din psikolojisi’ (1988) ve ‘Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’ (1983) adlı eserleri de başyapıtı olarak nitelendirilebilecek diğer önemli çalışmalarıdır.

+*Katılmca-20=R-20: [E/59]* “En çok bilinen kitapları; ‘Psikanalizde ilk dini gelişmelerin değeri’, ‘Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’ başlıklı kitapları ve ‘Din psikolojisinde metod meselesi ve yeni gelişmeler’ başlıklı makalesidir. Bu üç çalışması bizlere daha çok faydalı oldu diyebilirim.”

+*Katılmca-21 (R-21): [K/53]* “Bana göre ‘Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’ adlı eseri en önemli çalışmasıdır.”

+*Katılmca-22 (R-22): [K/38]* “Rahmetli Kerim hocanın ‘Psikanalizdeki ilk dini gelişmelerin değeri’, ‘Din psikolojisinde metod meselesi’, ‘Günümüzde din psikolojisi’, ‘Çocukta nativizm ve tecrübecilik’ ve ‘Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’ isimli çalışmaları, alanda en ön planda gelen eserleridir.”

+*Katılmca-23 (R-23): [E/69]* “Rahmetli Kerim hocam, kendisiyle yaptığım görüşmelerde bana bazı makalelerinden vermişti. Çalışmalarında onun fikirlerinden, makalelerinden ve kitaplarından yararlandım. Ancak, hangi eserinin başyapıt olduğunu belirtecek bir konumda olmadığımı düşünüyorum; bu nedenle bu konuda herhangi bir şey söyleyemem.”

[Soru] = 4. *Kerim Yavuz’un din psikolojisi alanında bildiğiniz lisansüstü öğrencileri kimlerdir?*

+*Katılmca-1=R-1: [E/60]* “Abdülvahit İmamoğlu, Hüseyin Certel, Hasan Kayıklık ve Asım Yapıcı’dır.”

+*Katılmca-2=R-2: [E/62]* “Asım Yapıcı.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/45] “Kerim Yavuz hocamızın lisansüstü öğrencilerinden birisi olan Prof. Dr. Hüseyin Certel hocamdır ki kendileri de benim akademik danışman hocamdır. Bu nedenle zaman zaman fakültede kendisi hakkında hatıralarından bahsederdi. Certel hocamın ifadeleriyle merhum Prof. Dr. Abdülvahit İmamoğlu hocamız ve emekli Prof. Dr. Ramazan Buyrukçu hocalarımızın da Kerim Yavuz hocamızın lisansüstü öğrencileri olduğunu ifade ettiler.”

+Katılımcı-4=R-4: [K/39] “Prof. Dr. Hasan Kayıklık.”

+Katılımcı-5=R-5: [E/59] “Özellikle Asım Yapıcı ile Hasan Kayıklık hocalar başı çeker.”

+Katılımcı-6=R-6: [E/37] “Maalesef bu konuda herhangi bir bilgi yok.”

+Katılımcı-7=R-7: [E/54] “Hüseyin Certel, Abdülvahit İmamoğlu, Hasan Kayıklık ve Asım Yapıcı.”

+Katılımcı-8=R-8: [E/67] “Kerim hocam Atatürk Üniversitesinden ayrıldıktan sonra aramız limonileştiği için sağlığında sıkı bir iletişiminiz yoktu. Dolayısıyla kimleri çalıştırdığını bilmiyorum. Sadece Erciyes Üniversitesinde Asım Yapıcı hocaya doktora yaptırdığını biliyorum. Çok fazla doktora öğrencisi olduğunu düşünmüyorum ama yüksek lisans yaptırdığı öğrencileri olabilir. Atatürk Üniversitesinde doktora yaptırdığı öğrencileri Ramazan Buyrukçu, Abdülvahit İmamoğlu ve Hüseyin Certel’dir.”

+Katılımcı-9=R-9: [E/43] “Hasan Kayıklık, Asım Yapıcı, Hüseyin Certel ve Abdülvahit İmamoğlu’dur.”

+Katılımcı-10=R-10: [E/48] “Abdülvahit İmamoğlu ve Hüseyin Certel doktora tezlerini, Hasan Kayıklık da yüksek lisans tezini Kerim Yavuz’un akademik danışmanlığında tamamlamıştır. Bildiğim kadarıyla Asım Yapıcı’nın akademik danışmanlığını Ünver Günay yapmıştır ama Yapıcı, aynı zamanda Kerim Yavuz’un denetiminde doktora tezini tamamlamıştır.”

+Katılımcı-11=R-11: [E/34] “Hüseyin Certel ve Abdülvahit İmamoğlu.”

+Katılımcı-12=R-12: [K/48] “Prof. Dr. Asım Yapıcı, Prof. Dr. Hasan Kayıklık, Prof. Dr. Vahit İmamoğlu, Prof. Dr. Zeki Salih Zengin (alandan değil fakat yüksek lisans öğrencisidir).”

+Katılımcı-13=R-13: [K/41] “Prof. Dr. Abdülvahit İmamoğlu.”

+*Katılımcı-14=R-14: [E/39]* “Prof. Dr. Asım Yapıcı hocamızın doktora tez danışmanıdır.”

+*Katılımcı-15=R-15: [K/39]* “Abdülvahit İmamoğlu, Hüseyin Certel, Hasan Kayıklık, Asım Yapıcı ve Z. Salih Zengin.”

+*Katılımcı-16=R-16: [K/45]* “Kerim Yavuz’un alanımız için yetiştirdiği çok sayıda değerli akademisyen hocamız var. Asım Yapıcı, Hasan Kayıklık, Hüseyin Certel, Abdülvahit İmamoğlu, Zeki Salih Zengin, Nebahat Göçeri bizzat benim tanıdığım hocalardır. Şu anda benim doktora öğrencim olan Erdal Özata da kendisinin yüksek lisans öğrencisidir.”

+*Katılımcı-17=R-17: [E/45]* “Prof. Dr. Hasan Kayıklık hoca, her ne kadar lisansüstü eğitiminde hocadan formal ders almamış olsa da aynı fakültede çalışma arkadaşlığı sebebiyle hocanın akademik perspektifinden etkilendiğini düşünüyorum. Prof. Dr. Asım Yapıcı, Prof. Dr. Saffet Kartopu ve ben. Tanıdığım başka öğrencileri de oldu hocanın ama onlar akademide görev almadılar.”

+*Katılımcı-18=R-18: [E/31]* “Bilebildiğim kadarıyla rahmetli Kerim hoca, Abdülvahit İmamoğlu, Asım Yapıcı, Ali Kuşat, Hasan Kayıklık, Hüseyin Certel ve Mustafa Ulu gibi birçok önemli din psikoloğu akademisyenin yetişmesinde rol oynamıştır. Söz konusu din psikologlarından bazılarının tez danışmanlığı bazılarının ise lisansüstü ders anlamında katkı sağladığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Yavuz’un akademik mirası, öğrencileri aracılığıyla varlığını devam ettirmektedir.”

+*Katılımcı-19=R-19: [E/40]* “Asım Yapıcı, Zeki Salih Zengin, Hasan Kayıklık, Hüseyin Certel, Abdülvahit İmamoğlu.”

+*Katılımcı-20=R-20: [E/59]* “Asım Yapıcı, Nermin Öztürk, Hüseyin Certel, Abdülvahit İmamoğlu, Hasan Kayıklık.”

+*Katılımcı-21=R-21: [K/53]* “Hasan Kayıklık, Asım Yapıcı, Hüseyin Certel, Abdülvahit İmamoğlu.”

+*Katılımcı-22=R-22: [K/38]* “Abdülvahit İmamoğlu, Hüseyin Certel gibi hocalarımız Kerim Yavuz hocadan doktora çalışmalarını tamamlamıştır. Hocadan yüksek lisans yapanlar kimlerdir diye sorduğumda ise Hasan Kayıklık ve Asım Yapıcı hocalar ilk aklıma gelen isimlerdir.”

+*Katılımcı-23=R-23: [E/69]* “Kerim Yavuz hoca Erzurum’da görev yaparken, benim bildiğim, Prof. Dr. Abdülvahit İmamoğlu ve Prof. Dr. Hüseyin Certel hocaların yetişmelerine katkı sağladığını işitmiştim. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kuruluş aşamasında, yüksek lisans ve doktora dersleri açılmadığından fakültedeki akademisyenler

başka üniversitelerde yüksek lisans veya doktoralarını yapıyorlardı. Kerim Yavuz hocanın bu süreçte de çalışma yapan akademisyenlerine özel katkı sağladığını düşünüyorum.”

[Soru] = 5. *Türk din psikolojisi tarihi perspektifinden bakıldığında Kerim Yavuz’un din psikolojisi çalışmalarının şimdiye kadar ki yapılan alandaki çalışmalarla içerik ve/veya metodolojik perspektiften benzer ve farklılaşan yönleri nelerdir?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/60] “Yavuz’un din psikolojisi çalışmaları daha felsefidir. Oysa son zamanlarda yapılan çalışmalar, alan araştırması ve istatistik dayanaklı olup anlama ve yorumlamadan daha çok açıklama çabası gütmektedir.”

+Katılımcı-2=R-2: [E/62] “Bu konuda net bir şey söyleyemem.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/45] “Hocamızın yayınları arasında din psikolojisi alanının araştırma alanları ve din psikolojisinin metotlarına yönelik çalışmaları da mevcuttur. Kendi dönemine göre üst düzey olmakla beraber oldukça güncel ve din psikolojisi açısından önemli çalışmalara imza attığı söylenebilir. Günümüzde din psikolojisi alanında başvuru alan araştırma metot ve yöntemleri gelişmiş ve farklılaşmış olsa da kendi dönemine göre ileri düzeyde bir metot ve yöntem bilgisiyle eserler ortaya koyduğu kanaatindeyim. Akademisyenliği döneminde alandaki metodoloji problemlerinin varlığını fark etmiş ve konuya eğilmiştir. Ancak günümüzden farklı olarak çalışmalarında ampirik yöntemler yer almamaktadır ki bu yöntemler zaten bilgi teknolojilerinin gelişmiş olduğu günümüzde yaygın hale gelmiş ve veri toplama kolaylaşmıştır. Dönemi itibarıyla bu yöntemleri kullanarak çalışmak günümüz kadar kolay değildi. Bu da farklılaşmanın temel nedenidir bence. Ancak yayınladığı eserlerin içerik ve konusu itibarıyla son derece güncel olduğu kanaatindeyim.”

+Katılımcı-4=R-4: [K/39] “Kerim Yavuz hocanın eserleri ve makalelerine baktığımda, Alman din psikolojisi geleneğindeki anlayıcı eğilimden kaynaklanan teorik ve yöntemsel tartışmalara ağırlık verdiğini görüyorum. Bununla birlikte, alan araştırması da yapmış olması, din psikolojisinde alan araştırmalarının gerekliliğini vurgulayan bir nitelik taşır. Ancak hocanın ‘Şiirleri içinde Akşemseddin’in tasavvuf dünyasına psikolojik yaklaşımlar’ ve ‘Yunus Emre’nin kişiliğinde insanın kendini bulması’ gibi teorik makaleleri özelinde tasavvuf psikolojisi konularını ele alarak, İslam geleneği birikimini bilimsel bir yöntemle din psikolojisi alanına dâhil eden çalışmalar da yaptığını söyleyebilirim.”

+Katılımcı-5=R-5: [E/59] “Kerim hocanın yayınları hem teorik hem de metodik bağlamda Türk din psikolojisine yol gösterici ve geliştirici karakterdedir.”

+Katılımcı-6=R-6: [E/37] “Fikrim yok.”

+Katılımcı-7=R-7: [E/54] “Yapmış olduğu teorik ve alan çalışmaları açısından benzer yönleri vardır. Yabancı dili Almanca olmasından dolayı daha çok Almanca eserler üzerinden çalışmalarını şekillendirmiştir, diyebilirim.”

+Katılımcı-8=R-8: [E/67] “Hocanın en önemli eseri olan ‘Çocuklukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’ adlı çalışması, Erzurum merkez ve köylerinde yaşayan 7-12 yaş grubu çocuklar üzerinde anket tekniği kullanılarak elde edilen saha verilerine dayanmaktadır. Günümüzde de yaygın olarak ankete dayalı araştırmalar yapılıyor. Ama o günün şartlarında teknoloji çok yetersizdi. Günümüzdeki gibi istatistik paket programları ve bilgisayar yoktu. Olsaydı eminim ki Kerim hoca da bugünkü yeni kuşak din psikologları gibi çalışırdı. Günümüzde literatür taraması ve içerik analizi gibi yöntemler kullanılmaya devam ediyor. Hoca da Almanya’da doktora yaptığı için iyi düzeyde Almanca biliyordu, Almanca psikoloji ve din psikolojisi kaynaklarına sahip ve de hâkim olduğu için bu kaynaklardan faydalanarak çalışmalar yapıyordu.”

+Katılımcı-9=R-9: [E/43] “Hoca, betimleyici Alman ekolünün bir temsilcisiydi ve Türkiye’de kendi kültürümüzle ilgili çok sayıda örnek eser ortaya koymuştur. ‘Yunus Emre’nin iç benine dini ve psikolojik yaklaşımlar’, ‘Yunus Emre’nin kişiliğinde insanın kendini bulması’, ‘Ziya Gökalp’in dini tutumu ve din anlayışı’, ‘Şiirleri içinde Akşemseddin’in tasavvuf dünyası ve psikolojik yaklaşımlar’, ‘Arayış içindeki Karacaoğlan’ın dini beklentisi’ gibi çalışmalarını bu bağlamda değerlendirebilirim. Ancak hoca, mülakat ve anket tekniklerini de önemserdi. Hocanın yaklaşımlarının günümüz din psikolojisinde de devam ettirildiğini söyleyebilirim.

+Katılımcı-10=R-10: [E/48] “Daha önceden de ifade ettiğim gibi Yavuz, ilk akademisyen din psikologlarından. Akademik hayata başladığı yıllar aynı zamanda Türk din psikolojisinin de başlangıç dönemlerine denk gelmektedir. Bu dönemde mevcut araştırmacılar daha çok yabancı literatürden yararlanıyordu. Bunun nedeni yerli literatürün henüz oluşmamış olmasıydı. Akademik bir disiplin olarak din psikolojisinin temellerinin atılmaya çalışıldığı bu dönemde, Yavuz’un çalışmalarında da söz konusu bu dikkat çekici durum görülmektedir. Yine disiplinin tanımını, konusu ve yöntemleri gibi alanı tanıttıcı, kapsam ve sınırlarını çizen

kuramsal yönle vurgular da dikkat çekmektedir. Metodolojik açıdan da Yavuz, yorumlamacı anlayışı benimsemiştir. Ona göre asıl olan rakamlar değil rakamların arkasındaki fenomenal anlamlardır, bu anlamların bulunup yorumlanmasıdır.”

+Katılımcı-11=R-11: [E/34] “Kerim Yavuz’un bence en önemli niteliklerinden biri, güncel metodolojik perspektiften olaylara bakmasıdır. Gerek kullandığı metodoloji gerekse akademik üslubu, hocayı kendi yetiştirdiği dönemde öne çıkarmaktadır.”

+Katılımcı-12=R-12: [K/48] “Hocanın nicel çalışmaları yüzeysel bulunduğunu biliyoruz. Nitel çalışmalar o dönemde teknik olarak da pek gündemde değildi zaten. Hocamızın o dönemdeki görüşlerinin kıymetini, nitel ve nicel çalışmaların birbirine destek olduğu çalışmaların çokça yapıldığı günümüzde, daha iyi anlayabiliyoruz.”

+Katılımcı-13=R-13: [K/41] “Hocanın bazı çalışmalarını gelişim psikolojisi alanında çıkan eserlerle ilişkilendirebiliriz. Ancak çocuk ve ergen gelişimini dini perspektiften o dönemde ele alması kıymetlidir.”

+Katılımcı-14=R-14: [E/39] “Psikolojide ve özelde din psikolojisinde nitel çalışmaların önemini ve gücünü göstermesi açısından Kerim Yavuz’un çalışmaları çok önemlidir. İstatistiksel bilgidan çok olaylara ve eylemlere yüklenen asıl fenomenal anlamın anlaşılması gerektiği konusundaki Kerim Yavuz’un metodolojik perspektifi yön göstericidir. Yavuz’un özellikle çocuklarda dini duygu ve düşüncenin gelişimi üzerine yaptığı çalışmalar, Türk din psikolojisi alanında daha sonraki yıllarda sıkça ele alınan bir tema olmuştur. Diğer birçok din psikoloğu da çocukların dini gelişimi, dini sosyalleşme süreçleri ve dini inançların şekillenmesi gibi konulara odaklanmıştır. Bu anlamda Yavuz’un çalışmaları, alanın genel eğilimleriyle uyumludur, diyebilirim.”

+Katılımcı-15=R-15: [K/39] “Bana göre dini gelişim üzerine yaptığı çalışma, alandan Faruk Karaca hocayla benzerlik gösterir. Ancak Kerim Yavuz hoca, özel olarak daha çok çocukluk dönemi dini gelişim sürecini ele almıştır.”

+Katılımcı-16=R-16: [K/45] “Kerim Yavuz’un alandaki ilk nicel araştırmalardan birini yapması ve nicel verilerin yorumu konusunda fenomenolojik perspektifi koruması, onun öncülük ettiği ve farklılaştığı yönüdür.”

+Katılımcı-17=R-17: [E/45] “Hoca alanın ilk isimlerindendi ve 1970’li yıllarda eğitimini tamamlamıştı. O dönemin bilimsel perspektifine sahip olduğunu düşünüyorum. Hocadan sonra bilimsel paradigmada

önemli bir değişim, araştırma metot ve tekniklerinde farklılaşma meydana geldi. Özellikle SPSS, NVivo ve Maxqda gibi nicel ve nitel paket programlar, din psikolojisi araştırmacılarına büyük kolaylıklar sağladı. Bu açıdan araştırma teknikleri açısından bir benzerlik olduğunu düşünmüyorum ama teorik konularda benzerlikler ve paralellikler olabilir kanısındayım.”

+*Katılımcı-18=R-18: [E/31]* “Kerim Yavuz’un çalışmaları, içerik ve metodoloji açısından diğer din psikolojisi çalışmalarıyla hem benzerlikler hem de farklılıklar taşımaktadır. Benzeşen yönleri arasında, dini gelişim ve dinin insan psikolojisi üzerindeki etkileri gibi temel konulara odaklanması yer almaktadır. Farklılaştığı noktalar konusunda da tamamen olmasa da kısmen psiko-dinamik yaklaşımlar ve psikanalitik teorilerin dinle ilişkilendirilmesi konusundaki analizleriyle, ana-akım yaklaşımlardan bir ölçüde farklılaştığını söylemek mümkündür.”

+*Katılımcı-19=R-19: [E/40]* “Alman ekolünden olduğunu öğrencisi Asım Yapıcı’dan duymuştum. Bu nedenle Amerika ekolünün pragmatik din anlayışından öte Avrupa merkezli daha nesnel bir bakış açısına sahip olduğunu düşünüyorum. Ayrıca başta gelişimsel faktörler olmak üzere ilişkisel çalışmalarında din ve dindarlığın negatif ve pozitif yönlerini beraber ele aldığını düşünüyorum.”

+*Katılımcı-20=R-20: [E/59]* “Günümüz din psikolojisi çalışmaları daha çok nicel ve nitel metotlarına dayalı ve daha güncel konuları içermektedir. Kerim Yavuz hocanın çalışmaları ise belki de doktora çalışmasından kazandığı formasyonla olmalı ki günümüzde yapılan çalışmalardan konu ve metot açısından oldukça farklı gözükmektedir. Literatür incelemesine dayalı teorik çalışmaları daha ağırlıklı olarak görülmektedir.”

+*Katılımcı-21=R-21: [K/53]* “Hocanın nicel çalışmalara pek sıcak bakmadığını, onları Amerikan pozitivist yaklaşımın bir ürünü olarak gördüğünü biliyorum. Ancak “Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi” adlı çalışması da nicel yöntemle hazırlanmıştır.”

+*Katılımcı-22=R-22: [K/38]* “Rahmetli Kerim hocanın çalışma konuları, aslında halen gündemi meşgul eden konulardır. Hala alanda metot tartışıyoruz hala dindarlığın kaynaklarını tartışıyoruz. Hocanın daha bireysel bir din psikolojisi algısı olduğunu düşünüyorum. Her ne kadar nicel çalışması da olsa sosyal psikolojik din psikolojisinden daha çok birey özelinde bakmayı tercih etmiştir. Ayrıca son dönemde oldukça gündemde olan manevi danışmanlık ve rehberlik gibi konular ise hocanın

gündemi dışında kalmıştır. O, bireyin dindarlığının tüm içsel boyutlarının özümsemesi gerektiği kanısındaydı anladığım kadariyle.”

+Katılımcı-23=R-23: [E/69] “Benim doktora sürecimde, Kerim Yavuz hocayla görüşmelerimde o daima bana "atıf yaptığın kaynakları iyi araştır, kullandığın bilgiler sağlam olsun; yanlış bilgilerle doğru sonuç elde edilemez," derdi. Diğer bir seferinde, amacı gerçekleştirmek için hangi yöntemi kullandığımı sordu. Alan araştırması yapacağımı ve diğer yöntemlere de yer vereceğimi belirtince, "Tamam, tek bir yöntemle yetinmemek gerekir," dedi. Daha önce Kerim Yavuz hoca için "çalışkan, iş disiplini ve görev ahlakına sahip" dediklerini belirtmiştim. Nitekim bir defasında kendisini, doktora çalışmalarımı ilgili olarak fikirlerini almak için ziyaret etmek istediğimi, müsaitse ne zaman gelebileceğimi sorduğumda, "sabah namazından sonra her zaman gelebilirsin," demişti. Ertesi gün resmi çalışma saati başlamadan çok erken bir saatte ziyaretine gittiğimde, hocamız dekanlık odasındaki masasının başında çalışıyordu, görüştük. Kerim Yavuz hocamız, emekliye ayrıldıktan sonra da din psikolojisi çalışmalarını sürdürdü ve benim çalışmalarımı da destekledi. Allah rahmet eylesin, mekânı cennet olsun.”

[Soru] = 6. *Türk din psikolojisi tarihi perspektifinden bakıldığında Kerim Yavuz'un din psikolojisi çalışmaları, daha çok 'felsefi din psikolojisi' araştırmaları kapsamında değerlendirilebilir mi? Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/60] “Evet, felsefi din psikolojisi denebilir ve öyle olması gerekir. Pozitivist bilim anlayışının etkisinde kalmış bir psikolojik yaklaşım yavan ve yüzeyseldir.”

+Katılımcı-2=R-2: [E/62] “Çalışmalarını incelemedim.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/45] “Alandaki ilk jenerasyon akademisyen hocalarımızın çalışmalarında genellikle bu durum sezilmektedir. Günümüze yaklaştıkça, alanın daha ayrı ve özgün bir şekilde kendini hissettirdiği açıkça görülmektedir. Rahmetli Kerim hocamızın yayınları incelendiğinde, işlenen konuların nispeten felsefi içerikli ve bir miktar da din eğitimi unsurları barındırdığı rahatlıkla ifade edilebilir. Bu durumun, söz konusu alanların felsefe ve din bilimleri ortak çatısı altında bir araya geliyor olmasından kaynaklandığını düşünüyorum. Yani, "alan ortaksa kavramlar da ortaktır" düşüncesiyle şekillenmiştir. Dolayısıyla hocanın felsefe ve psikoloji karması bir anlayışla ele alınmış din psikolojisi çalışmaları mevcuttur.”

+Katılımcı-4=R-4: [K/39] “Kısmen evet. Ancak hocanın alanın Türkiye'deki kurucularından olması böyle bir durumu gerekli kılmıştır

diye düşünüyorum. Ayrıca hocamızın felsefenin oldukça güçlü ekollerinin bilim anlayışında yer aldığı Almanya’da doktora eğitimi almış olması da böyle bir eğilim içerisinde olmasına neden olmuş olabilir, diye düşünüyorum.”

+Katılımcı-5=R-5: [E/59] “Kısmen düşünülebilir.”

+Katılımcı-6=R-6: [E/37] “Fikrim yok.”

+Katılımcı-7=R-7: [E/54] “Bu konuda kesin bir şey söyleyemem.”

+Katılımcı-8=R-8: [E/67] “Rahmetli Kerim hocamın çalışmaları daha çok felsefi din psikolojisi kapsamında değerlendirilebileceği görüşüne katılmıyorum. Ama böyle bir yönünün de olduğunu söyleyebilirim.”

+Katılımcı-9=R-9: [E/43] “Burada özellikle ‘felsefi’ tanımlamasının veya nitelenmesinin doğru olmadığını düşünüyorum. Kuşkusuz Kerim hocamızın çalışmalarında kullandığı yaklaşımın felsefi tarafları vardır ancak betimleyici/tasvir edici Alman ekolünü devam ettirdiğini söylemek daha doğru olur kanısındayım.”

+Katılımcı-10=R-10: [E/48] “Bu sorunuzdaki ‘felsefi din psikolojisi’ kavramının içeriği, onu nasıl tanımladığımıza bağlıdır. Bu kavram, dini deneyimlerin ve inançların psikolojik boyutlarının felsefi perspektiflerle analiz edilmesini ifade etmektedir. Yani, dini olguların hem psikolojik boyutları hem de felsefi yönleri ele alınır. Felsefi din psikolojisi; dini inançların mantıksal ve epistemolojik temellerini, dini deneyimlerin gerçekliğini ve doğasını, ayrıca bunların kişinin yaşamına etkilerini derinlemesine düşünmeyi içerir. Bunun yanında, din psikolojisinin temel kavramları, teorileri ve araştırmalarını, din psikolojik bulguların felsefi anlamlarını yorumlamayı da kapsar. Ayrıca, din ve inanç sistemlerinin bireylerin hayatlarına nasıl anlam ve yön sağladığı, felsefi bir bakış açısıyla tartışılır. Bu alan, bireysel ve toplumsal anlam arayışlarının nasıl şekillendiğini anlamak için önemli bir katkı sunar. Bu bağlamda, Yavuz’un çalışmalarının daha çok “felsefi din psikolojisi” araştırmaları kapsamında değerlendirilebileceği kanaatindeyim.”

+Katılımcı-11=R-11: [E/34] “Bence değerlendirilemez. Çünkü çalışmalarının neredeyse tamamı din psikolojisi alanının temel problemleriyle ilgilidir. Bu sebeple hocanın felsefi bir bakış açısıyla din psikolojisi yaptığını düşünmüyorum.”

+Katılımcı-12=R-12: [K/39] “Din psikolojisinin neyi nasıl araştırması gerektiği günümüzde de hala tartışılan konulardandır. Bu tartışmalar, alan çalışmalarının sağlam bir zeminde ilerlemesi için elbette ki

önemlidir. Bu açıdan bakılırsa her bilim dalının kendi felsefi etkileşim geleneği içinde tartışılması sağlıklıdır diyebilirim.”

+Katılımcı-13=R-13: [K/41] “Felsefi din psikolojisi kavramını anlamlandıramadım. Eğer burada, din psikolojisinin felsefi temelleri kastediliyor ise hocanın çalışmalarının bu kategoride olduğunu düşünmüyorum.”

+Katılımcı-14=R-14: [E/39] “Kerim Yavuz'un Türk din psikolojisi alanındaki çalışmaları, şüphesiz bu disipline önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle Batı'daki din psikolojisi kuramlarını Türk kültürel bağlamına uyarlama çabaları ve bu alanda bilimsel bir zeminin oluşturulmasına yönelik katkıları takdire değerdir. Yavuz'un çalışmaları, dinin birey üzerindeki etkisi, dini inançların oluşumu gibi konulara odaklanmıştır. Bu konular hem psikolojik hem de felsefi bir boyuta sahiptir. Yavuz'un çalışmaları incelendiğinde, dinin anlamı, değerleri ve insanın hayatındaki yeri gibi daha çok felsefi sorulara da değindiği görülür. Ayrıca Kerim Yavuz, Batı'da yapılan din psikolojisi çalışmalarından etkilenmiştir. Batı'daki çalışmaların birçoğu, felsefi bir arka plana sahip olduğu için Yavuz'un çalışmalarında da bu etkileşim fazlasıyla görülmektedir. O, Türk kültürü, din ve felsefe arasında güçlü bir bağ kurmuştur. Bu nedenle, onun Türk din psikolojisi çalışmaları, doğal olarak felsefi bir boyuta sahip gözükmektedir.”

+Katılımcı-15=R-15: [K/39] “Diyebiliriz uygulamalı çalışmalar yerine kuramsal çalışmalara ağırlık vermesi sebebiyle.”

+Katılımcı-16=R-16: [E/45] “Bu soruya kısmen evet diyebilirim ama hocanın örneğin; Osman Pazarlı gibi psikolojiden çok yoğun bir felsefe yaptığını da söyleyemem. Hoca lisansüstü eğitimini psikoloji biliminin doğduğu Almanya'da tamamladığı için psikoloji bilimine felsefeden daha yakındı. En azından hocanın zihnindeki psikoloji, felsefi köklerinden sıyrılarak ayrı ve bağımsız bir bilim dalı haline gelmişti.”

+Katılımcı-17=R-17: [E/31] “Kerim Yavuz'un çalışmalarını ‘felsefi din psikolojisi’ kapsamında değerlendirmekten daha çok bilimsel din psikolojisine geçiş döneminin ürünleri olarak değerlendirmek daha uygundur kanaatindeyim.”

+Katılımcı-18=R-18: [E/40] “Pek öyle düşünmüyorum. Daha çok Türk din psikolojisinin metodolojik iskeletinin ve kuramsal çerçevesinin oturmasında öncülük etmiştir, diyebilirim.”

+*Katılımcı-19=R-19: [E/59]* “Çok doğru bir tespit. Yukarıdaki cevaplarda da belirttiğim gibi çalışmalarını ve yaptırdığı tezlerin konusuna baktığımızda böyle bir eğilim güçlü bir şekilde görülmektedir.”

+*Katılımcı-20=R-20: [K/53]* “Felsefi din psikolojisi kavramından kastedilen teorik çalışmalarına çoğunlukla evet.”

+*Katılımcı-21=R-21: [K/38]* “Bu görüşe katılmadığımı ifade etmeliyim. Günümüz çalışmalarının bilimsellik adı altında pozitivist bir kalıba büründüğünü bu sebeple birey gerçeğini göz ardı ettiğini düşünüyorum. Rahmetli Kerim hoca, din psikolojisini felsefi değil fenomenal bir bakış açısıyla çalışmıştır.”

+*Katılımcı-22=R-22: [E/69]* “Felsefenin psikoloji de dâhil olmak üzere bazı bilim dallarına kaynaklık ettiği söylenir. Böyle olunca tüm din psikolojisi çalışmalarında da felsefi bir yön bulmak veya görmek mümkündür.”

[Soru] = 7. *Sizce göre Kerim Yavuz’un 1979 yılında yaptığı “Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi” isimli doçentlik tezi ve aynı isimli sonraki yıllarda birden fazla baskı yapan kitap çalışmasının içerik ve yöntem olarak Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi nedir?*

+*Katılımcı-1=R-1: [E/60]* “Çalışma Türkiye’de alandaki ilk olarak değerlendirilebilir. Öncü ve örnek bir çalışmadır.”

+*Katılımcı-2=R-2: [E/62]* “İlk çalışmalardandır.”

+*Katılımcı-3=R-3: [E/45]* “Kişisel görüşüm, alan için geçmişteki konuyla alakalı en önemli tespitleri içeren kaynaklardan olduğudur. Yukarıda da ifade etmiştim. Bir sebeple bu kaynağı okuma fırsatım oldu. Dini gelişim dönemi olarak çocukluk dönemini detaylı ve çok anlaşılır bir formatta analiz eden hocamız, çocuk üzerinden ebeveyn yeterliliklerine de atıfta bulunmuştur ki bana göre güncel söylemlerle birebir eşleşmektedir.”

+*Katılımcı-4=R-4: [K/39]* “Alanda dini gelişim konusunda yapılan ilk çalışma olması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca psikolojinin iki önemli konusu olan duygu ve tecrübe konularının din psikolojisi perspektifiyle ele alınmış olması da önemli bir katkıdır.”

+*Katılımcı-5=R-5: [E/59]* “Rahmetli hocanın bu eseri, Türk din psikolojisi alanında hem konu hem de bilimsel yöntem/teknik açısından öncü eserler arasında olup önemli katkılar sağlamıştır.”

+Katılımcı-6=R-6: [E/54] “Din psikolojisi alanında sadece konu olarak değil araştırma yöntemi, çalışma alanları, kaynak kullanımı vb. gibi yönleriyle de alanda sonraki çalışmalara yol gösterici olmuştur.”

+Katılımcı-7=R-7: [E/43] “Bu çalışmanın, alandaki sonraki çalışmalara kurucu ve rehberlik edici bir rolünün olduğunu düşünüyorum. Uzunca yıllar yöntem konusunda yol gösterici olmuştur.”

+Katılımcı-8=R-8: [E/48] “Bu eser, beni etkileyen ve hala ara ara dönüp baktığım bir çalışmadır. Önceki soruların cevabında da değindiğim gibi anket tekniğine dayalı bu çalışma, bir yönüyle küçük insan olan çocuğun diğer gelişim alanları gibi dini gelişim sürecini anlamamızı sağlarken değinilen konular, yetişkinlere de çocuğun dini duygu gelişiminin desteklenmesi yönünde bir perspektif kazandırmaktadır. Eserin çok sayıda baskı yapması ve birçok kütüphanede bulunması da esasında konuya olan ilgiyi ve çalışmanın başarısını ortaya koymaktadır. Türk din psikolojisinde anket tekniğine dayalı olarak Belma Özbaydar tarafından 1970 yılında gerçekleştirilen ‘Din ve Tanrı inancının gelişmesi üzerine bir araştırma’ başlığını taşıyan ilk alan araştırması sonrasında 1983 yılında hocanın yaptığı bu çalışma, ankete dayalı ikinci alan araştırmasıdır.”

+Katılımcı-9=R-9: [E/34] “Hatırladığım kadarıyla hocanın yıllar öncesinde yaptığı bu çalışma, bugün din psikolojisi alanında yapılan çalışmaların içerik ve yöntem özellikleriyle çok benzeşiyor. Hocanın dili ve konuları ele alış tarzının bu açıdan güncelliğini koruduğu ifade edilebilir.”

+Katılımcı-10=R-10: [K/48] “Dini inancın gelişimi üzerine anne-baba rolüne de dikkat çeken ilk dönem çalışmalardan biridir.”

+Katılımcı-11=R-11: [K/41] “İçerik ve yöntem açısından kendi döneminde önemli katkılar sağladığı söylenebilir.”

+Katılımcı-12=R-12: [E/39] “Kerim Yavuz’un bu çalışması, çocuklardaki dini duygu ve düşüncenin gelişimine odaklanarak, o dönemde Türkiye’de din psikolojisi alanında çocukluk dönemi üzerine yapılan nadir çalışmalardan biridir. O dönemde din psikolojisi genellikle daha genel veya yetişkinler üzerine odaklanmışken, Yavuz’un çocuklara yönelik bu spesifik çalışması, önemli bir boşluğu doldurmuştur. Çalışmanın içeriği, çocukların dini algılarının ve düşüncelerinin nasıl şekillendiğini, gelişimsel süreçlerin bu algı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu da Türkiye’de din eğitimi ve din psikolojisi açısından önemli bir kaynak oluşturmuştur. Ayrıca Kerim Yavuz, çalışmasında hem psikolojik hem de

felsefi yaklaşımları bir araya getirerek, çocukluk dönemindeki dini gelişimin karmaşık yapısını daha iyi anlamayı amaçlamıştır. Bu interdisipliner yaklaşım da çalışmanın derinliğini artırmıştır.”

+*Katılımcı-13=R-13: [K/39]* “Konu hakkında yorumum yok.”

+*Katılımcı-14=R-14: [K/45]* “Türk din psikolojisi tarihinde çocuklarla ilgili yapılmış olan ilk çalışma olması ve halen yerini tutacak kapsamda bir çalışma yapılmamış olması bakımından oldukça önemlidir.”

+*Katılımcı-15=R-15: [E/45]* “Tamamen döneminin bilimsel bakış açısını ve metodolojisini yansıtan bir eserdir. Özellikle çocuklarla çalışmanın zorluğu da göz önüne alındığında hocanın akademik disiplinini yansıttığını söyleyebilirim.”

+*Katılımcı-16=R-16: [E/31]* “Kerim Yavuz’un “Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi” adlı bu eseri, Türk din psikolojisi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu eser, dini duyguların çocuklardaki gelişim süreçlerini anlamak açısından hem içerik hem de yönetime ilişkin özgün bir çalışmadır. Din psikolojisi alanında yapılan diğer çalışmalara da metodolojik olarak öncülük ettiğini söylemek mümkündür.”

+*Katılımcı-17=R-17: [E/40]* “Çocuğun dini duygu ve düşüncesinin gelişiminde sadece psikolojik gelişimi değil; psikolojik gelişimi doğrudan veya dolaylı etkileyen tüm faktörleri çalışma kapsamına aldığını düşünüyorum. Özellikle sosyal, biyolojik ve fizyolojik, bilişsel gelişiminin yanında “ekolojik çevresi içinde birey” anlayışıyla çocuğu holistik bir bakış açısıyla ele aldığını görüyoruz.”

+*Katılımcı-18=R-18: [E/59]* “Rahmetli hocanın belki de en önemli akademik çalışmasıdır. Yöntem ve konu itibarıyla günümüzde yapılan çalışmalara da örnek olabilecek bir çalışma olarak görülebilir. Türkiye’de yapılmış çocuk ve din ilişkisini konu edinen ilk ampirik çalışmadır diyebilirim.”

+*Katılımcı-19=R-19: [K/53]* “Bu çalışma, bir saha araştırmasına dayanmaktadır. Hazırlandığı yıllar göz önünde bulundurulduğunda, istatistiksel açıdan iyi bir şekilde hazırlanmış olduğu görülmektedir. Sonuçlarda tutarlılık vardır ve çalışma bulguları, genellenebilir niteliktedir. Kitap genel olarak incelendiğinde ise çalışmanın titizlikle yapıldığı anlaşılmaktadır.”

+*Katılımcı-20=R-20: [K/38]* “İlk nicel çalışma olması açısından son derece önemlidir. Üstelik ilk olmasına rağmen oldukça tutarlı istatistiklerin olması, günümüzde spss programıyla yapılan çalışmalar hatadan geçilmezken oldukça etkileyicidir.”

+Katılımcı-21=R-21: [E/69] “Din psikolojisi alanında, insan hayatının farklı gelişim dönemleriyle ilgili çalışmalar yapıldığını biliyorum. Ancak Prof. Dr. Kerim Yavuz hocanın ‘Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi’ konusunda yaptığı çalışmanın, alandaki döneme özgü ilk akademik çalışma olduğunu düşünüyorum.”

[Soru] = 8. *Türk din psikolojisi literatüründe Kerim Yavuz’un 1989 yılında “Psikanalizde ilk dini gelişmelerin değeri” isimli profesörlük tekdüm tezi olarak yazdığı ve daha sonra da geliştirilerek 2020 yılında kitap olarak basılan ‘Freud, Jung ve Adler: Psikanalizde çığır açanların dine bakışları’ isimli eserinin alana ve sonraki çalışmalara hangi açılardan ne gibi bilimsel katkıları olmuştur?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/60] “Türk din psikolojisi alanına psikanalizi orijinal kaynaklardan yararlanarak tanıtması açısından kendi döneminde önemli bir katkı sağlamıştır.”

+Katılımcı-2=R-2: [E/62] “Bu kitaplarını incelemedim.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/45] “Günümüzde çokça dillendirilen din-bilim çatışmasına ve arada kalan, durumdan etkilenen insana yönelik anlatımların yer aldığı bir eserdir. Ayrıca psikoloji dünyasına damgasını vurmuş olan söz konusu güçlü isimlerin görüşlerini din psikolojisi perspektifinden değerlendirmiş olduğu ilk dönem eserlerden biridir. Psikoloji ile din psikolojisi arasındaki ilişki bağlamında düşünüldüğünde, adı geçen ve din hakkında görüşleri halen önem arz eden Batılı psikologların görüşlerine yer verilen bu kitap, hocanın çocukların dini gelişimine dair yazdığı eseri kadar güncel ve önemlidir. Öyle ki halen Batılı psikologların dine dair görüşleri çalışmalarımız için gerekli olan bilgi ve kaynak değeri taşımaktadır. Dönemi itibariyle böylesi bir tespiti yaparak yayımlayan rahmetli hocamızın çalışmasının Türk din psikolojisinin ilk dönem eserleri adına önemli bir kazanım ortaya koyduğu ve alana kaynak sunduğu kanaatindeyim.”

+Katılımcı-4=R-4: [K/39] “Psikoloji tarihinde önemli bir ekol olan psikanalizin din ve Tanrı görüşlerinin ele alındığı bu eserin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bu konuda sonraki yıllarda yapılan çalışmalara da kaynaklık etmiş önemli bir eserdir. Nitekim psikanaliz, modern psikoloji tarihinde dini konuları ele alıp tartışan önemli bir ekoldür. Her ne kadar özellikle Freud’un dine karşı bakış açısı onu bir yanılsama ve psikopatoloji olarak kabul etme şeklinde olsa da psikanalitik düşüncenin günümüz psikoloji akımlarındaki derin etkisi sebebiyle din psikolojisi açısından da detaylı olarak ele alınması önemlidir. Nitekim ülkemizde psikoloji ve pdr öğrencilerinin psikanalizde dini konuların ele alındığını

bilmemesi, dinin insan psikolojisindeki yeri ve öneminin hiç tartışılmamış olduğunu düşünmesi dikkate alındığında böyle bir eserin akademiye önemli bir katkısı olduğu kanaatindeyim. Kerim Yavuz hocanın psikoloji, sosyal bilimler ve felsefe birikimi de yaptığı çalışmalarda öne çıkmaktadır. Bu sebeple onun eserlerinin sadece din psikolojisi için değil psikoloji ve pdr alanlarında da faydalı olacağı kanaatindeyim.”

+*Katılımcı-5=R-5: [E/59]* “Bu eser, özellikle Alman geleneğinde psikanalizin kurucu bilim adamlarını tanıtmaya ve alana katkıları açısından başucu değerinde bir eserdir. Söz konusu bilim adamlarını orijinal eserleri üzerinden alanımıza aktarması bakımından bu eser güncelliği ve kalıcı etkisini hala korumaktadır.”

+*Katılımcı-6=R-6: [E/54]* “Bir anlamda din psikolojisi tarihi alanına katkı sağlamış ve alandaki araştırmacılara derli toplu konuya ilişkin bilgiye ulaşma imkânı sağlamıştır.”

+*Katılımcı-7=R-7: [E/43]* “Akademik eleştiri kültürüne örnek olması açısından önemlidir. Sonraki yıllarda da alandaki benzer çalışmaların yolunu açmıştır.”

+*Katılımcı-8=R-8: [E/48]* “Bu eser, alanın kuramsal zeminini şekillendiren yapıtlardan birisi olarak ifade edilebilir. Çünkü din ile psikolojinin kesişim noktasında yer alan din psikolojisi, bulgularını psikolojinin kuramsal çerçevesi içerisinde yorumlar ve anlamlandırır. Adı geçen psikanalistler, insanın davranışlarını incelerken onun dini içerikli davranışlarını da kendi bakış açılarına göre yorumlamışlardır. Bir din psikoloğunun en temel görevlerinden biri de modern psikoloji tarihinde isim yapmış psikologların din ve Tanrı konusundaki görüşlerini bilmesidir. Böyle bir perspektif, din psikoloğuna karşılaştırmalı ve kuşatıcı bir bakış açısı sunmaktadır. Kerim hocanın bu eseri de kuramsal açıdan adı geçen öncü isimlerin din ve Tanrı anlayışlarını ortaya koyması bakımından önemlidir.”

+*Katılımcı-9=R-9: [E/34]* “Bu çalışmayla Freud, Jung ve Adler gibi isimlerin din psikolojisi alanında ayrı bir değer barındırdığı anlaşılabilir. Hatta daha sonra alandan olan Ali Köse'nin Freud; Abdülkerim Bahadır'ın Jung, Mustafa D. Karacoşkun'un Fromm üzerine yaptıkları kıymetli çalışmalar, Yavuz'un ilk dönemdeki bu çalışmaya bağlı olarak yol açmasıyla ilişkilendirilebilir.”

+*Katılımcı-10=R-10: [K/48]* “Bu eser, psikanalitik kuramların dine bakış açısıyla ilgili olan alandaki önemli ilk dönem eserlerinden biridir. Günümüzde ise dinamik psikolojinin birçok kuramı açısından dini gelişimin

incelenmesi halen daha önemini korumaktadır. Örneğin; psikanalizin neredeyse ikinci kurucusu sayılan Kohut'a göre dini inanç, kendilik nesnesi işlevini olumlu ve olumsuz şekillerde ortaya koyabilir. Hocalarımız bizlere, davranışı ve dini davranışı açıklama yönünde psikolojinin çeşitli pencerelerinden bakmayı işaret etmişlerdir.”

+*Katılımcı-11=R-11: [K/41]* “Hocanın kendi dönemi açısından önemli bir eserdir. Günümüzde değerli hocalarımız bu çalışmalara benzer daha güçlü eserler kaleme almışlardır. Kerim hocanın bu eseri de diğerleri gibi konuyla ilgili yeni çalışmalara kaynak oluşturmuştur.”

+*Katılımcı-12=R-12: [E/39]* “Bu eser hem din psikolojisi hem de psikanalitik teorilerin din ile ilişkisini inceleyen çalışmalar için önemli bir referans kaynağı olmuştur. Bu eserin Türk din psikolojisi literatürüne kazandırdığı en önemli katkılardan biri, teorik zenginliktir. Yavuz, psikanalizin din üzerindeki etkilerini ele alarak, Türk din psikolojisi literatürüne yeni teorik çerçeveler kazandırmıştır. Özellikle psikanalizin dine yaklaşımını ele alan bu çalışma, sonraki dönem din psikolojisi araştırmalarında yeni soru ve hipotezlerin geliştirilmesine olanak tanımıştır.”

+*Katılımcı-13=R-13: [K/39]* “Konu hakkında yorumum yok.”

+*Katılımcı-14=R-14: [K/45]* “Din psikolojisi alanının temel konularıyla ilgili yapılmış çalışmalar, Türkiye’de sınırlı sayıdadır. Özellikle modern psikoloji tarihinin öncüleri konumundaki Batılı psikologların dinle ilgili görüşlerinin incelendiği çalışmalar gerekli ve önemli olduğu için Kerim Yavuz’un ilgili çalışması da bu kategorideki temel eserlerden biridir.”

+*Katılımcı-15=R-15: [E/45]* “Bu kitap, rahmetli hocanın teorik yaklaşımının oldukça klasik bir örneğidir. Kitabın tez halinden, hocanın ders içeriğinde sıklıkla alıntı yaptığını hatırlıyorum. Din psikolojisi alanında, psikanalizin önemli bir yere sahip olduğunu düşünüyorum. Bu açıdan, özellikle Freud, Jung ve Adler gibi isimlerin düşüncelerinin bilinmesi oldukça önemlidir. Sonraki dönemde, Prof. Dr. Ali Köse’nin ‘Freud ve din’ başlıklı kitabı sayesinde Freud’u Türkçe bir kaynaktan okumuştum. Ancak Jung’u ilk kez alandan olan Abdülkerim hocadan duymuştum. Hoca, dine olan tarafsız tutumu ve olgusal olarak dinin var olduğunu kabul etmesi gibi nedenlerle Jung’u, Freud’a göre daha çok benimserdi. Ayrıca, dinin psikolojik olarak insanlara iyi geldiğini ifade etmesi de bu tercihini etkiliyordu. Bu düşüncesi beni de etkilemiş olmalı ki hocanın etkisiyle, bir din psikoloğu olarak kendimi Jung’a hep daha yakın hissettiğimi fark ediyorum.”

+*Katılımcı-16=R-16: [E/31]* “Söz konusu eserin din psikolojisi literatürüne önemli katkılarda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Freud, Jung ve Adler gibi psikanalizin önde gelen isimlerinin din üzerine düşüncelerini ele alan Yavuz, bu teorilerin dinle nasıl bir etkileşim içinde olduğunu analiz etmektedir. Bu eser, alandaki araştırmacılar için hem bir kaynak hem de bir rehber niteliğindedir. Çünkü dinin psikanaliz perspektifinden nasıl ele alınabileceğini sonraki dönem din psikologlarına kapsamlı bir şekilde sunmaktadır.”

+*Katılımcı-17=R-17: [E/40]* “Bu çalışmasının ve eserinin, sonraki çalışmalara daha çok çocuğun gelişim dönemleri ve dini gelişim süreçlerinin bilimsel ele alınma stilleri açısından etki ettiğini düşünüyorum. Ayrıca dindarlık tarzlarının korku, ölüm ve şiddet gibi kavramlarla ilişkisini ele alan konulardaki çalışmalara katkısı olmuştur.”

+*Katılımcı-18=R-18: [E/59]* “Psikanaliz ve din ilişkisini Türk din psikolojisi tarihinde objektif olarak inceleyen ilk kitap olarak anılabilir. Freud, Jung ve Adler’in din anlayışlarını, objektif olarak tanıtan alandan ilk çalışmadır. Bu yönüyle Türkiye’deki alan tarihi içerisinde önemlidir.”

+*Katılımcı-19=R-19: [K/53]* “Hocanın bu çalışmasını okumadığım için fikrim yok.”

+*Katılımcı-20=R-20: [K/38]* “Bu çalışma, alandaki konuları farklı boyutlarıyla düşünmemi sağlaması açısından benim için özeldir. Rahmetli Kerim hocanın, yine bugün konuşmaktan kaçınılan konuları inceleme alanı yapması da cesur bir seçimdir. Freud’u yerip Jung’u alkışlama gibi günümüz yanlılığının bulunmaması da hocanın objektifliğinin göstergesidir.”

+*Katılımcı-21=R-21: [E/69]* “Modern psikolojinin önemli kişiliklerinden olan bu üç isim; Freud, Carl Gustav Jung ve Alfred Adler, halkın geniş bir kesimi tarafından bilinen kişilerdir. Şimdilerde adı pek duyulmasa da Bakırköy Ruh ve Sinir Hastanesinin kurucusu psikiyatr Dr. Mazhar Osman Uzman da halk düzeyinde tanınan bir figürdü. O dönemlerde, halk arasında “Mazhar Osmanlık” tabiri sıkça kullanılırdı. Ayrıca, köpekler üzerinde deneyler yapan Pavlov da biliniyor ve halk arasında “Pavlov’un köpekleri gibi” tabiri yaygın bir şekilde kullanılıyordu. Bahsettiğiniz Prof. Dr. Kerim Yavuz’un ‘Freud, Jung ve Adler: Psikanalizde çığır açanların dine bakışları’ adlı 2020 yılında yayımlanan kitabının alana ve çalışmalara hangi açılardan bilimsel katkılar sağladığını bilmiyorum. Tabii bu süreçte araya pandemi ve depresyon gibi olaylar da girdi, bu nedenle kitap kolilerimi hâlâ açamadım. Hocanın söz konusu kitabını henüz okuyamadım. Ancak, kitabın mutlaka alana katkı ve etki sağladığını düşünüyorum.”

[Soru] = 9. Kerim Yavuz'un yapmış olduğu din psikolojisi araştırmalarına genel olarak bakıldığında bu çalışmaların, sonraki dönemlerde Türk din psikolojisi araştırmalarının içeriğini etkilediğini düşünüyor musunuz? (evet ise) Türk din psikolojisi çalışmalarına 'ekolleşme' düzeyinde bir etki yapmış mıdır? Niçin? (evet ise) temsilcileri kimlerdir?

+Katılımcı-1=R-1: [E/60] "Türk din psikolojisi alan tarihinde büyük bir etkiye sahip olduğu ve ekolleştiğı söylenemez."

+Katılımcı-2=R-2: [E/62] "Net bir şey söyleyemem ancak kişilik açısından kendisinin önemsedini duyuyordum."

+Katılımcı-3=R-3: [E/45] "Hocamızın çalışmalarının birçoğunun günümüz din psikolojisi çalışmalarına kaynaklık ettiği kanaatindeyim. Metodolojiyle ilgili çalışmaları, çocuk ve dini gelişim, din eğitime yönelik çalışmaları ve Batılı psikologlara yönelik çalışmalarının alanı ve alanla ilgili sonraki dönem çalışmaları etkilediğı ve kaynaklık ettiği bir gerçektir. Ev yaparken bina için bile önce temel gerekir. Günümüzde yürütölen modern din psikolojisi çalışmalarının, alandan ilk dönem hocalarımızın temelde ortaya koydukları bu eserler üzerine bina edildiğı ve geliştirildiğı su götürmez bir gerçekliktir. Ancak ekolleşme boyutuna varabilecek güçte midir, değerlendirilmesi gerekir. Zira ekolleşmenin önünü açabilecek çalışmaların çok güçlü, söylenmiş olandan farklı ve de ciddi taraftar kitle toplayan bir yapı arz etmesi gerektiğı kanaatindeyim. Bu anlamda var olan Batı orijinli ekolleşmeye ek bir yenilikçi yaklaşım oluşturabildiğini düşünüyorum. Bu konudaki en sağlıklı yorum ve kanaatin, biz yeni jenerasyon akademisyenlerden daha çok alana emek vermiş ismiyle ve çalışmalarıyla alanda güçlü hocalarımıza ait olduğunu düşünüyorum. Görüşüm kişiseldir. Ekolleşmeye yönelik görüşümün hadsizlik olarak algılanmamasını dilerim."

+Katılımcı-4=R-4: [K/39] "Kerim Yavuz hoca, bana göre çok yönlü bir bakış açısıyla eserlerini kaleme almıştır. Onun eserlerinde yöntem tartışmaları, kavramsal yaklaşım, nicel araştırma, tasavvuf psikolojisi ve betimsel analizler dikkati çekmektedir. Bu da her alanda ve hemen her yöntemle çalışmalar yaptığıını gösterir niteliktedir. Özellikle bir din psikoloğı olarak din eğitimi alanına yakın çalışmalar da yapmasıyla din eğitimi ve din psikolojisi çalışmaları arasında bir yakınlaşmayı sağladığı da iddia edilebilir."

+Katılımcı-5=R-5: [E/59] "Yaptığı çalışmalarla Kerim hocam, sonraki dönemlerde Türk din psikolojisi araştırmalarının içeriğini etkilediğini düşünüyorum. Fakat bir ekolleşmeden bahsedilebileceğini düşünmüyorum."

+Katılımcı-6=R-6: [E/43] “Henüz Türk din psikolojisi çalışmalarının ekolleşecek düzeyde kurumsallaşmadığını düşünüyorum. Ancak hocanın çalışmalarının ana akım Türk din psikolojisi çalışmalarına yön verdiğini, sonraki dönem temel niteliğini belirlediğini ifade edebilirim. Bugün “Türk din psikolojisi çalışmaları” dediğimizde kastettiğimiz niteliklerin belirginleşmesinde rahmetli Kerim Yavuz hocanın kurucu ve belirleyici bir rolü olmuştur.”

+Katılımcı-7=R-7: [E/48] “Araştırmaları ve danışmanlığında tamamlanan tezler incelendiğinde Yavuz’un çalışmalarının sonraki çalışmaları yönlendirmesi, yeni araştırmalara ilham vermesi söz konusu olabilir. Ancak Türk din psikolojisi açısından özel bir ekolleşmeye sebep olduğunu düşünmüyorum.”

+Katılımcı-8=R-8: [E/34] “Bunu öngörmek için henüz çok erken bence. Biraz daha zaman geçmesi gerekiyor.”

+Katılımcı-9=R-9: [E/48] “Kerim Yavuz hocayı, daha çok alandan kendi danışman hocamın perspektifiyle gördüğüm ve kabul ettiğim için onun yaklaşımını bu bakış açısıyla değerlendirebilirim. Günümüzde Türk din psikolojisi çalışmalarını takip ettiğim kadarıyla, net bir şekilde söyleyebilirim ki Kerim hoca, nitel çalışmaların önemine işaret etmesi açısından ileri görüşlü bir akademisyendir.”

+Katılımcı-10=R-10: [K/41] “Hocanın çalışmalarının ekolleşme düzeyinde bir etki yarattığını düşünmüyorum. Ancak, gelişim dönemlerini ele alış biçimi, Tanrı tasavvurlarına yaklaşımı ve nicel yöntem uygulamaları açısından döneminin ilerisinde bir bakış açısına sahip olduğunu söyleyebilirim.”

+Katılımcı-11=R-11: [E/40] “Evet, Kerim Yavuz’un çalışmaları, Türk din psikolojisi araştırmalarının içeriğini etkilemiştir. Yavuz’un özellikle çocuklarda dini duygu ve düşüncenin gelişimi, din ve psikanaliz ilişkisi gibi konular üzerine yaptığı çalışmalar, bu alanlarda daha sonraki araştırmalar için önemli bir temel oluşturmuştur. Çocukların dini gelişimi üzerine yaptığı çalışmaları, bu alandaki araştırmalara metodolojik bir zemin hazırlamış ve din eğitimi ile din psikolojisi araştırmalarında çocukların dini gelişimi üzerine daha fazla araştırma yapılmasına öncülük etmiştir. Yavuz’un çalışmaları, Türk din psikolojisi alanında önemli bir etki yaratmış olsa da onun etrafında doğrudan bir "ekol" oluştuğunu söylemek zordur.”

+Katılımcı-12=R-12: [K/39] “Konu hakkında yorumum yok.”

+*Katılımcı-13=R-13: [K/45]* “Türk din psikolojisinde ekolleşmenin henüz gerçekleştiğini düşünmüyorum. Ancak Kerim Yavuz, farklı yaklaşım ve yöntemlerle yaptığı çalışmalarıyla alanda kendi dönemi için çığır açmıştır. Aynı zamanda yetiştirdiği öğrencileri yoluyla da kendi bakış açısı ve çalışma disiplini alana kazandırmıştır, diyebilirim.”

+*Katılımcı-14=R-14: [E/45]* “Kesinlikle evet. Türkiye genelinde, coğrafi uzaklık sebebiyle bu etki tam olarak hissedilmemiş olabilir. Ancak kendisinden ders alma fırsatı yakalamış olan bizler için hocanın iz bırakan bir etkiye sahip olduğunu ifade edebilirim. Özellikle, hocanın Kayseri’de görev yapmış olması ve Kayseri’den hep güzel anılarla bahsetmesi, Çukurova ve Erciyes Üniversitelerini birbirine oldukça yakınlılaştırdı. Çukurova Üniversitesi, bizim için kendi fakültemizden farklı değil. Bu açıdan, eğer bir ekolleşmeden bahsedeceksek, Bursa Ekolü, Marmara Ekolü ve İzmir Ekolü’ne ek olarak, Kayseri ve Adana’yı birleştiren bir Yavuz Ekolünden de söz edebiliriz. İsim vermek ne kadar doğru olur bilmiyorum, ancak hocanın çalışma arkadaşlarının ve kendisinden ders alan akademisyenlerin en azından akademik hayatlarının bir döneminde bu ekolün mensubu olduğunu söyleyebilirim. Bununla birlikte, Türkiye’deki ekolleşmenin -alandaki ilk isimler olan örneğin, Kerim Hoca ve Hayati Hoca sonrasında- etkisinin giderek azaldığını düşünüyorum. Bu sebeple, günümüzde bir düşünce geleneği ve onun etkisiyle hareket eden akademisyenlerden daha çok eklektik bir bakış açısına sahip araştırmacıların çoğunlukta olduğu kanaatindeyim.”

+*Katılımcı-15=R-15: [E/31]* “Kerim Yavuz’un çalışmaları, Türk din psikolojisi araştırmalarını içerik olarak büyük ölçüde etkilemiştir. Ekol düzeyinde olmasa da özellikle öğrencileri ve takipçilerinin, Yavuz’un metodolojik bakış açısını sürdürerek, alandaki araştırmaların ileriye taşınmasına katkı sunduklarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, Kerim Yavuz’un çalışmalarının Türk din psikolojisi alanında kalıcı bir miras bıraktığı söylenebilir.”

+*Katılımcı-16=R-16: [E/40]* “Din Psikolojisinin edebiyattaki gelişimini yakında takip etmiş bu konuda Yunus Emre, Ziya Gökalp ve Karacaoğlan gibi isimlerin eserlerini incelemiştir. Ayrıca Eğitim ve Din Eğitimi alanlarıyla yakından ilgilenmiş ve bu alanlarda interdisipliner bakış açısıyla eserler kaleme almıştır. Disiplinler arası çalışma anlayışı, din psikolojisinin diğer disiplinleri beslemesi ve onlardan beslenmesi açısından örnek bir çalışma stilidir denilebilir.”

+*Katılımcı-17=R-17: [E/59]* “Hayır. Kerim Yavuz’un çalışmalarının, Türk din psikolojisinde bir ekol oluşturma gücüne sahip olduğunu düşünmüyorum.”

+Katılımcı-18=R-18: [K/53] “Hoca, nicel tekniğe karşıydı ama bilimin bugün bile hala devam eden zihniyeti nicel çalışmaları öne çıkardığından onun bu karşıtlığından bir ekol ortaya çıkmamış diye düşünüyorum. Kendisi dahil öğrencilerinin çalışmalarına bakıldığında nicelden tamamen kopmadıklarını da görebiliyoruz.”

+Katılımcı-19=R-19: [K/38] “Kesinlikle etkilemiştir. Kendisi yaşayışta şayet şu an oldukça sesli bir şekilde dile getirilen İslami psikoloji düşüncesine mesafeli olurdu muhtemelen. Onun için din psikolojisi bireyleri anlamak için esastır. Din psikolojisi daha özgün daha objektif daha birey odaklı olmalıdır. Bunda hocanın Almanya eğitimi olması etkilidir sanırım. İsim vermemeyi tercih ederim.”

+Katılımcı-20=R-20: [E/69] “Bu sorunun da cevabını bilemiyorum. Ancak gerek halkın gerekse akademik çevrelerin ‘kendi ülkelerinde yapılan çalışmalara ve kendi değerlerine’ pek önem vermedikleri, önemsemedikleri hatta görmezden geldikleri söylenebilir. Diğer bir konu da Gazali’nin ‘insanlar sevdikleri, benimsedikleri kişilerin hata ve yanlışlarını görmezden gelme hatta doğru kabul etme; sevmedikleri kişilerin de doğru söz ve davranışlarını yanlış görme eğilimindedirler,’ ifadesi sanki bugün de geçerliliğini sürdürmektedir, diye düşünüyorum.”

[Soru] = 10. *Alanda çalışan akademisyen bir din psikoloğu olarak siz, Kerim Yavuz üzerine psiko-biyografik bir çalışma yapmak isteseydiniz, böyle bir nitel çalışmanın ana temaları neler olurdu?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/45] “Alandan siz değerli hocamız, zaten alandaki tüm eski hocalarımız üzerine tek tek çalışıyorsunuz ve bu konuda en tecrübeli bilgiye sahip olan kişi sizsiniz, kıymetli hocam. Ancak mademki soruldu, naçizane fikrimi ifade etmek isterim. Eğer böyle bir çalışma yapmış ya da yapacak olsaydım, öncelikle genişçe hayat hikâyesini onu en yakından tanıyan birinden dinlemek ve yazmak isterdim. Birinci ağıza en yakın kaynaktan bilgi almayı tercih ederdim. Sonrasında, kronolojik olarak eserlerini, çalışmalarını ve alana katkılarını derlerdim. Bu bilgileri, mümkünse öğrencilerinden biri ya da ikisiyle röportaj yaparak tamamlamayı düşünürdüm. Ayrıca, varsa birlikte yaşadıkları hatıralardan bir ya da birkaçına da yer vermek isterdim. Tabii ki siz zaten bu işin pirisiniz hocam. Affınıza sığınarak, "arife tarif gerekmez" diyerek hürmet ve selamlarımı iletiyor, hayırlı çalışmalar diliyorum.”

+Katılımcı-2=R-2: [E/59] “Böyle bir çalışma yapmak istemem.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/37] “Eğer bir din psikoloğu olarak Kerim Yavuz üzerine psiko-biyografik bir çalışma yapacak olsaydım, ana tema-

lar şu şekilde olurdu: Öncelikle, Kerim Yavuz'un kişiliği üzerine odaklanırdım. Onun kişisel özellikleri, karakteri, hayatındaki önemli olaylar ve bu olayların kişiliği üzerindeki etkilerini incelerdim. İkinci olarak, Kerim Yavuz'un dine bakışını ele alırdım. Dini inançları, dinle olan ilişkisi ve bu ilişkinin çalışmalarına nasıl yansıdığını anlamaya çalışırdım. Üçüncü olarak, Yavuz'un din psikolojisi çalışmalarında tercih ettiği yöntemleri değerlendirirdim. Hangi metodolojik yaklaşımları benimsediği, bu yöntemleri neden seçtiği ve bunların alanındaki etkileri üzerinde dururdum. Dördüncü olarak, Türkiye'de din psikolojisi alanına yaptığı katkıları analiz ederdim. Bu alandaki yenilikçi yaklaşımları, geliştirdiği kavramlar ve bıraktığı akademik miras üzerinde dururdum. Son olarak, Yavuz'un çalışmalarını içerik ve teknik açıdan değerlendirirdim. Çalışmalarının bilimsel tutarlılığı, ele aldığı konuların derinliği, kullandığı akademik dil ve üslup gibi unsurları inceleyerek genel bir değerlendirme yapardım.”

+Katılımcı-4=R-4: [E/54] “Kerim Yavuz üzerine bir psiko-biyografik çalışma yapmayı planlasaydım, şu başlıklara odaklanırdım: Öncelikle, Yavuz'un hayat hikâyesini ele alırdım. Onun yaşamında karşılaştığı önemli olayları, bu olayların kişisel ve profesyonel yaşamını nasıl şekillendirdiğini ayrıntılı bir şekilde incelerdim. Sonrasında, onun akademik kimliğini değerlendirirdim. Yavuz'un akademide nasıl bir yer edindiğini, hangi niteliklerle öne çıktığını ve diğer akademisyenlerle ilişkilerini analiz ederdim. Bilimsel çalışmalarını derinlemesine gözden geçirirdim. Hangi araştırma alanlarına yoğunlaştığını, hangi yöntemlerle çalıştığını ve bu çalışmaların içeriğine dair kapsamlı bir değerlendirme yapardım. Ayrıca, bu çalışmaların din psikolojisi alanına getirdiği yenilikleri ve katkıları ele alırdım. Yavuz'un alandaki etkisini, getirdiği yeni bakış açılarını ve bu katkıların uzun vadede nasıl bir akademik iz bıraktığını araştırırdım. Yavuz'un geliştirdiği özgün teorileri ve yaklaşım tarzını da incelemek önemli olurdu sanırım. Onun bilimsel eserlerinde ortaya koyduğu teorilerin din psikolojisi içindeki yerini değerlendirirdim. Son olarak, onun yönetiminde tamamlanmış lisansüstü tezler ve yetiştirdiği öğrenciler üzerine odaklanırdım. Yavuz'un akademik etkisini öğrencileri aracılığıyla nasıl devam ettirdiğini ve bu öğrencilerinin alana yaptığı katkıları ele alırdım.”

+Katılımcı-5=R-5: [E/43] “Yavuz üzerine bir çalışma yapacak olsaydım, şu başlıkları ele almayı tercih ederdim: (i) din psikolojisinin temel nitelikleri, (ii) din psikolojisi anlayışında yöntemin önemi, (iii) din psikolojisi anlayışında İslam kültür unsurlarının yorumlanması ve (iv) din psikolojisi anlayışında Anadolu kültürünün değerlendirilmesi. Bu başlıklar çerçevesinde, Yavuz'un bilimsel yaklaşımlarını detaylı bir şekilde ele

almak isterdim. Özellikle din psikolojisi anlayışındaki yöntemlerin öneme vurgu yapar, İslam kültürü ile Anadolu kültürüne dair değerlendirmelerini analiz ederdim. Bu konuların her birini derinlemesine inceleyerek kapsamlı bir çalışma hazırlamayı amaçlardım.”

+Katılımcı-6=R-6: [E/48] “Kerim Yavuz’un çocukluğu, gençliği ve eğitim hayatı; akademik yaşamı ve eserleri (tezleri, kitapları, makaleleri, bildirileri gibi tüm akademik ürünleri) ile yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla alana katkıları, Türk din psikolojisinin tarihsel gelişimindeki yeri ve önemi gibi başlıkları ana temalar olarak belirledim.”

+Katılımcı-7=R-7: [E/34] “Kerim Yavuz’un marjinal bir kişiliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Kendisini tanıyanların aktardığına göre, nevrotik bir yapıya sahiptir. Öğrencileri ve arkadaşlarının ortak bir görüşü, hocanın sert ve eleştirel bir mizaca sahip olduğudur. Bu noktadan hareketle, hocanın kişiliği, bu özellikler üzerinden ele alınabilir. Zaten psiko-biyografi çalışmalarının amacı, kişiliği meydana getiren unsurları ortaya çıkarmaktır. Bu unsurlar bazen kişiye ait eserlerle, bazen de diğer faktörlerle birlikte değerlendirilir.”

+Katılımcı-8=R-8: [K/48] “Bu çalışma, zaten çok yönlü görünüyor. Şayet böyle bir çalışma yapacak olsaydım eğer din psikolojisinin gelişimiyle ilgili görüşlerini toplardım sanırım.”

+Katılımcı-9=R-9: [K/41] “Din psikolojisi alanında önemli isimler arasında yer alan hocanın çalışma arkadaşları ve öğrencileriyle mülakat yaparak kişilik tipolojisi üzerine bir çıkarımda bulunmak isterdim.”

+Katılımcı-10=R-10: [E/39] “Kişisel ve akademik hayatı, akademik ve bilimsel katkıları, felsefi ve teorik yaklaşımı, Türk din psikolojisine katkıları, çalışmalarının eleştirileri ve savunulması ile sonraki nesil araştırmacılara etkisi gibi konuları ele alırdım.”

+Katılımcı-11=R-11: [K/45] “Özellikle onun Alman eğitim tarzından gelen çalışma disiplini ile din psikolojisi ve din eğitimini bir arada ele alma yaklaşımını incelemek isterdim. Bu sayede, din psikolojisinin uygulamalı alanlarını genişletme fırsatı bulabilirdim.”

+Katılımcı-12=R-12: [E/45] “Genel olarak sorularınız ekseninde bir çalışma olurdu sanırım. Bu açıdan ekleyebileceğim farklı bir başlık olmazdı.”

+Katılımcı-13=R-13: [E/31] “Eğer Kerim Yavuz üzerine psiko-biyografik bir çalışma yapacak olsaydım, çalışmanın ana temaları arasında onun hayatının akademik serüvenine etkileri, akademik kariyeri, eserleri ve din psikolojisine katkıları, yetiştirdiği öğrenciler gibi konular

çalışmamda yer alırdı. Ayrıca, onun metodolojik yaklaşımı ve din psikolojisi literatürüne getirdiği yenilikler de bu çalışmanın önemli temalarından biri olurdu. Bu tür bir çalışma, Kerim Yavuz'un akademik mirasını ve Türk din psikolojisi üzerindeki etkisini daha geniş bir perspektiften ele almak adına daha anlamlı olurdu diye düşünüyorum.”

+*Katılımcı-14=R-14: [E/40]* “Çocuk ve din, çocuğun dini ve manevi eğitimi, din psikolojisinin dünü, bugünü ve yarını; din psikolojisinde yöntem sorunu, edebiyatımızda din psikolojisi ve psikanalizde din psikolojisinin yeni gibi konular üzerine çalışmak isterdim.”

+*Katılımcı-15=R-15: [E/59]* “Rahmetli Kerim Yavuz'dan doktora derslerimiz esnasında edindiğim izlenim, akademik bir din psikoloğundan daha çok bir din eğitimcisi gibi yaklaşımları söz konusuydu. Pek çok makalesinde ve yaptırdığı tezlerde bunu açıkça görüyoruz. Bu kadar uzun akademik yaşamında neden bu kadar az kişiye lisansüstü bir tez yaptırdığı ve pek çok arkadaşın hocadan tez yapmak istemediği de sorgulanabilir. Hocanın mükemmeliyetçi diyebileceğimiz bir kişiliği söz konusuydu. Çoğu zaman kendi yazdığını da bir gün sonra beğenmezdi. Bu sebeple pek çok elle yazılmış ders notlarının olduğunu ancak yayınlamadığını biliyoruz.”

+*Katılımcı-16=R-16: [K/53]* “Kesinlikle akademik disiplini öne çıkarırdım. Bugün din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda bu disipline çok ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum. Kerim Yavuz hoca gibi onun kuşağında olan hocaların da akademik disipline çok önem verdiklerini biliyorum. Din psikolojisi alanındaki çalışmalarda giderek akademik kalitenin azaldığını görmek gerçekten üzücü. Elbette ki amacımız zorlaştırmak değil ancak akademik kaliteyi artırmak, bunu teşvik etmek, akademik titizliği elden bırakmamak olmalıdır. Kanaatimce hocanın bu konudaki modelliliğinin öne çıkarılması yararlı olacaktır.”

+*Katılımcı-17=R-17: [K/38]* “Bir kere hocanın yaşadığı dönemden oldukça ileri bir bakış açısına sahip olduğunu düşünüyorum. Alanın çalışma konuları ve çalışma metotları gibi çalışmaları bunun göstergesidir. Yaşamının son döneminde önceki çalışmalarını güncelleyip yeniden yayınlaması hep dikkatimi çekmiştir. Değişen dile uyum sağlama çabası oldukça önemlidir. Din eğitimi de çalışmış akademisyen bir din psikoloğu olarak iki alan arasında net bir çizgi çekmiş olması benim açımdan önemlidir. Hocanın zihin yapısı oldukça kendine özgüdür kanaatimce. Bir defasında derste birey ve fert ya da kişi kavramlarının eş anlamlı olmadığına vurgu yapmıştır. Kısaca her bir teknik kavram, onda oldukça spesifik noktalara temas etmektedir.”

+Katılımcı-18=R-18: [E/69] “Kendisinin etkilendiği veya tercih ettiği bir psikoloji ekolü var mıydı? Modern psikoloji çalışmalarının daha çok yapıldığı ‘Batı’yı ulaşılması gereken son nokta olarak görüyor muydu? Dünyada din psikolojisi alanıyla ilgili olarak iyi bir takipçi mi, öncü mü, üretici mi, tüketicisi miydi? Alfred Adler, ‘yaygın işsizlik de dahil olmak üzere bir psikolog toplum sorunlarına kayıtsız kalmaz’ diyor. Bu konuda Kerim Yavuz hocamızın tutumu nasıldı? Hocamızın çalışmalarında din psikolojisi alanını, sınırlarını, kalıplarını genişletecek daha çok hangi özgün çizgiler dikkati çekiyor? vb. Bu sorular kapsamında bir çalışma yapabiliyordum.”

-alan dışı-(n=3) / - [röportaj soru sayısı=3]

alan dışı-(emekli akademisyen din pedagoğu)-

(i) – *Özel ve akademik yaşamı:*

[Soru] = 1. *Kerim Yavuz ile yüz yüze tanışıp görüştünüz mü? Sizin din psikolojisi alanında yetiştiğiniz dönemde üzerinizde emeği olan hocalarınızdan, Kerim Yavuz hakkında, yani onun kişiliği, akademik çalışma disiplini ve öğrenci yetiştirme stili gibi onu betimleyici konularda genel olarak neler duyduunuz? Konuya ilişkin neler söyleyebilirsiniz?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/71] “Evet, merhum hocamla yaklaşık 10 yıl beraber çalıştım. Hocamın akademik kimliğim üzerinde çok büyük etkisi ve katkısı olmuştur. Merhum hocam sert görünümlü oldukça insancıl bir kişiliğe sahipti. Hoca akademik disiplinden asla taviz vermez ve öğrenciyi yönlendirmede oldukça hassas davranırdı. Merhum hocam ri-yakâr tutum ve davranışları hiç sevmezdi. O, gerçek bir vatanperver ve samimi bir Müslümandı.”

(ii) – *Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi:*

[Soru] = 2. *Kerim Yavuz, 1973 yılında Almanya’da Albert Ludwig Üniversitesinde doktorasını bitirmiştir. 1979 yılında doçent ve 1989 yılında profesör olan Yavuz, Türkiye’deki çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği ve dekanlık yapmıştır. 2008 yılında yaş sınırlamasından emekli olan Kerim Yavuz’un Türk din psikolojisi alan tarihindeki yeri ve önemi nedir? Bu bağlamda ona Türkiye’nin ilk akademisyen din psikologlarından birisidir diyebilir miyiz? Niçin?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/71] “Merhum Kerim Yavuz hem alandaki bilimsel çalışmalarıyla hem de yaş itibarıyla din psikolojisi alan tarihinin ilklerindenidir. Yaptığı araştırmalar ve yetiştirdiği öğrencilerle din psikolojisi alanındaki yeri ve önemi büyüktür.”

[Soru] = 3. *Kerim Yavuz’un bilimsel kitap, makale ve bildiri gibi akademik ürünlerinde en çok beğendiğiniz ve basıyapıtı diyebileceğiniz bir eseri/ çalışması*

var mıdır? Varsa hangisi ve/veya hangileridir?

+Katılımcı-1=R-1: [E/71] “Bir din eğitimcisi olarak hocanın bütün çalışmaları benim için değerlidir. Örneğin; Türkiye’de din eğitimi, Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişimi.”

[Soru] = 4. *Kerim Yavuz’un din psikolojisi alanında bildiğiniz lisansüstü öğrencileri kimlerdir?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/71] “Merhum Prof. Dr. Abdülvahit İmaoğlu, Prof. Dr. Hüseyin Certel, Prof. Dr. Asım Yapıcı (!)”

[Soru] = 5. *Türk din psikolojisi tarihi perspektifinden bakıldığında Kerim Yavuz’un din psikolojisi çalışmalarının şimdiye kadar ki yapılan alandaki çalışmalarla içerik ve/veya metodolojik perspektiften benzer ve farklılaşan yönleri nelerdir?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/71] “Alan dışı bir akademisyen olarak alandaki diğer çalışmaları yeterince incelemediğim için sağlıklı bir değerlendirme yapamayacağım.”

[Soru] = 6. *Türk din psikolojisi tarihi perspektifinden bakıldığında Kerim Yavuz’un din psikolojisi çalışmaları, daha çok ‘felsefi din psikolojisi’ araştırmaları kapsamında değerlendirilebilir mi? Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/71] “Merhum Kerim Yavuz hoca, hem Batı literatürüne hâkim hem de ülkemizin sosyo-kültürel ve dini problemlerini çok iyi tanıyan bir akademisyendi. Çalışmalarının teorik temellerinde zorunlu olarak Batı literatürünü kullanması, çalışmalarının felsefi din psikolojisi şeklinde değerlendirilmesine neden olsa da hocanın din psikolojisi ve din eğitimi alanındaki araştırmalarında sosyolojik ve pedagojik analiz ve değerlendirmeleri oldukça fazla ve özgündür.”

[Soru] = 7. *Sizce göre Kerim Yavuz’un 1979 yılında yaptığı “Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi” isimli doçentlik tezi ve aynı isimli sonraki yıllarda birden fazla baskı yapan kitap çalışmasının içerik ve yöntem olarak Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi nedir?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/71] “Bana göre oldukça önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Din psikoloji alanında hem içerik hem de metodik olarak farklılık gösteren çalışmalardandır, diyebilirim.”

[Soru] = 8. *Türk din psikolojisi literatüründe Kerim Yavuz’un 1989 yılında “Psikanalizde ilk dini gelişmelerin değeri” isimli profesörlük tekdüm tezi olarak yazdığı ve daha sonra da geliştirerek 2020 yılında kitap olarak basılan ‘Freud, Jung ve Adler: Psikanalizde Çığır Açanların Dine Bakışları’ isimli eserinin alana ve sonraki çalışmalara hangi açılardan ne gibi bilimsel katkıları olmuştur?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/71] “Hocanın alandaki sonraki çalışmalarını incelemediğim için katkısını somut olarak değerlendiremem. Ancak söz konusu eserlerin alanda ve alan dışında pek çok araştırmada kaynak gösterildiğini söyleyebilirim.”

[Soru] = 9. *Kerim Yavuz’un yapmış olduğu din psikolojisi araştırmalarına genel olarak bakıldığında bu çalışmaların, sonraki dönemlerde Türk din psikolojisi araştırmalarının içeriğini etkilediğini düşünüyor musunuz? (evet ise) Türk din psikolojisi çalışmalarına ‘ekolleşme’ düzeyinde bir etki yapmış mıdır? Niçin? (evet ise) temsilcileri kimlerdir?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/71] “Din psikoloğu olmadığım için bu sorunuzu cevaplayamam.”

[Soru] = 10. *Alanda çalışan akademisyen bir din psikoloğu olarak siz, Kerim Yavuz üzerine psiko-biyografik bir çalışma yapmak isteseydiniz, böyle bir nitel çalışmanın ana temaları neler olurdu?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/71] “Sayın hocam, biliyorsunuz ben din psikolojisi alanında çalışmadım. Ben din eğitimi alanında çalıştım. Merhum hocam akademik danışmanımdı. Sorularınızı, alan dışından birisi olarak cevaplamamı istediğiniz için cevaplamaya çalıştım. Böyle bir çalışma yaptığınız için mutlu oldum. Başarı dilekleriyle selamlarımı sunarım.”

“*Araştırmacı*. Saygıdeğer hocam, röportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tüm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teşekkür eder, çalışma/emeklilik yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim.”

(i) – *Özel yaşamı:*

[Soru] = 1. *Kerim Yavuz nasıl bir eşi? (eşi)-*

+Katılımcı-1=R-1: [K/75] “Rahmetli eşim, 50 sene hayatımı paylaştığım yol arkadaşım. O, aynı zamanda özel danışmanım ve yol göstericim. Hayatın her aşamasında, onun fikirleri benim için her zaman çok değerliydi; hayata daha geniş bir pencereden bakmamı sağlardı. Eşim, daima ilerlemem için beni motive eden bir hayat arkadaşımıydı. Hayatımızı birlikte inşa ederken, çocuklarımızı büyütüp yetiştirirken her adımda yanımda olan en büyük destekçim. Evliliğimiz boyunca beraber biriktirdiğimiz sayısız anılar, paylaştığımız mutluluklar ve üstesinden geldiğimiz çok zorluklar oldu. Onunla zorluklar karşısında el ele verdik, birlikte mücadele ettik ve her güçlüğü beraber aşmayı başardık. Evimizde huzur vardı. Evimizde misafir ağırlamak, insanlara yardım eli uzatmak ve onları mutlu etmek isterdik. Güzel sohbetlerin olduğu masalarımız olurdu. Bu yönüyle evimizde, her zaman sıcak bir

ortam olurdu. Onunla geçirdiğim yıllar, bana huzurlu bir yuvanın, dürüst bir hayat sürmenin, paylaşımın ve karşılıklı saygının ne kadar kıymetli olduğunu öğretmiştir. Onu her zaman özleyecek, sevgiyle hatırlayacak ve onun anısıyla yaşamaya devam edeceğim.”

[Soru] = 2. *Kerim Yavuz nasıl bir babaydı?* (çocukları)-

+*Katılımcı-2=R-2:* [ortak cevap] “Sevgili babamız, güzel ve kıymetli bir insandı. Onun yüreğinde biz çocukları için sevgi ve şefkat barınır. Öyle bir babaydı ki, mutlu ve huzurlu bir hayat sürmemiz için elinden gelenin fazlasını yapar, bizim için en iyisini isterdi. Babamız, bizim sadece kendi hayatlarımızda başarılı olmamızı değil, aynı zamanda da vatana ve millete faydalı bireyler olmamızı da arzu ederdi. Onun bu bakışı, bizleri sürekli kendimizi geliştirmeye ve etrafımıza faydalı bireyler olmamıza teşvik etmiştir.

Babamız bizim ilk öğretmenimizdi. Biz, onunla sabrın, merhametin, şefkatin, yardımsever olmanın, pes etmemenin, ilim peşinde koşmanın, vatanını sevmenin ne demek olduğunu öğrendik. O, bazen sessizce davranışlarıyla bize en büyük dersleri verirdi. Bazen de söylediği sözler, bize bir ışık olurdu. Onun sayesinde bugün kim olduğumuzu ve bu hayatta ne için çabaladığımızı biliyoruz. O, her güzel yürekli baba gibi bizim başarılarımızla gurur duyardı, başarısızlıklarımızda da yanımızda olurdu. Biz böylece bu hayatta onun sevgisiyle ve şefkatiyle büyüdük, onun desteğiyle ve öğütleriyle güçlendik. Sadece bizlere değil yüzlerce öğrencisine, yeni akademisyenlere ve de çevresine de aynı şekilde yardım eder bunu bir sorumluluk olarak görürdü.

Kendisi hayatın zorluklarına karşı dimdik durmuş, ne olursa olsun umudunu kaybetmeyen güçlü bir insandı. Bu da babamızın en hayran olduğumuz yanlarından biri olmuştur. Çaresiz hissettiğimiz anlarda onun hayatta gerçekleştirdikleri bize ilham verirdi. O, hayattaki sorunların karmaşıklığını bizim için sadelikle çözebilen biriydi. Ne kadar zor olursa olsun, her sorunumuza bir çözüm bulurdu ya da bizi en iyi çözüme yönlendirirdi. Ne zaman bir çıkmazda kalsak, onun tecrübeleriyle verdiği öğütler yolumuzu bir fener gibi aydınlatırdı, bizim için ona danışmak en doğru yol olurdu.

Fener demişken, babamızın Fenerbahçe sevgisini de unutmak olmaz. Özellikle vatan savunmasındaki katkılarından dolayı Fenerbahçe’yi ayrı bir sever, maç günleri bir çocuk gibi heyecanlanırdı. Bu sevgiyi de bizlere miras olarak bıraktı. Vatani ve milleti onun için çok değerliydi. Kendi deyimiyle “Beni Almanya milliyetçi yaptı” derdi ve orada geçirdiği yıllarda yaptığı gözlemlerle Türk halkının ne kadar geniş

ve cömert yürekli olduğunu söylerdi ve son zamanlardaki toplumsal dejenerasyon onu çok üzerti. Almanya’da kalıcı oturma alma fırsatı varken “beni okutmak için zaman ve para harcamış devletime vatanıma bunu yapamam” deyip Erzurum’da göreve başlamıştı. Bir de kendi memleketi olan Elmalı ve köyüne yani Güğü’ye ayrı bir sevgisi vardı. Ömrünün büyük bir kısmında başka şehirlerde yaşamasına rağmen sık sık köyünü ve anne babasını ve akrabalarını ziyaret ederdi, dağlarında otururken bir türkü tutturdurdu. En son emekliliğiyle birlikte biz çocuklarını bir fener gibi Elmalı’ya çekip bütün akrabalarımızla bağ kurmamızı sağladı. Bir de çalışkanlığı bizlere hep örnek olmuştu. Her an elinde bir makale, kitap ya da kendi yazdıkları notlar olurdu. En son olarak Pehlivanlar Yurdu Elmalı adı altında kitabını çeşitli sağlık sorunlarına rağmen çok disiplinli bir şekilde tamamlayıp basılmasını sağladı.

Babamız, bizim için gölgesinde hep güvende hissettiğimiz bir liman oldu. Onun yokluğu her zaman içimizde büyük bir boşluk bırakacak. Ama onun bize verdiği sevgi ve destek, bıraktığı öğütler ve değerler her zaman bizimle olacak. Onunla yaşadığımız her an, bizim için kendini hep koruyacak bir hazine ve hiç solmayacak bir rehber. Artık aramızda değil ama hayatta attığımız her adımda onun izlerini taşıyor olacağız.”

“*Araştırmacı*. Saygıdeğer hanımefendi/beyefendi, Kerim Yavuz’un eşi/çocukları olarak röportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tüm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teşekkür eder, emeklilik yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim.”

S o n u ç

Türkiye’de din psikolojisi çalışmaları, Batı’ya göre yaklaşık elli yıl gecikerek başlamıştır. İlk dönemlerde bu alanı tanıtmak amacıyla yazılan kitaplar, ya Batı’dan aktarılan konu ve tartışmalarla sınırlı kalmış ya da klasik teoloji yaklaşımlarını öne çıkaran, modern din bilimlerinden uzak bir içerik ve yapı sergilemiştir. Ancak, son yıllarda din psikolojisi alanının tarihsel gelişim süreci hem Batı’da hem de Türkiye’de önemli değişimlere sahne olmuştur. Post-modern düşüncenin etkisiyle Batı’daki bilim anlayışı, kendi sınırları dışındaki gerçekliklere daha fazla açılma eğilimi göstermiş; farklı din ve kültürleri tanıma, bu kültürler üzerine araştırmalar yaparak kendi görüşlerini yeniden şekillendirme ve zenginleştirme yoluna gitmiştir. Türkiye’de ise alanın başlangıcından itibaren birçok akademisyen din psikoloğu yetişmiş, yapılan tezler ve yayınlar sayesinde Türk din psikolojisinin hem daha fazla ilgi gördüğü hem de yerel gerçekliklerle daha fazla etkileşim kurarak özgün bilgi

üretimine doğru yönelme çabası içerisinde olduğu gözlemlenmiştir (Hökelekli, 2010: 5).

Klasik bilimler sınıflandırmasına göre ister sosyal ister fen bilimlerinde olsun, her bir uzmanlık alanı insan üretiminin bir parçası olarak belirli bir bilim dalında faaliyet gösteren 'aktörler/akademisyenler/araştırmacılar' tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle, bilimsel araştırmaların ve bunları içeren akademik yayınların kalitesi, alandaki uzmanların nitelikleriyle doğrudan bağlantılıdır. Din psikolojisi alanında akademik üretim yapılan üniversitelerde görev alan tüm akademik kadro ise 'öğretim elemanı / academic staff' olarak adlandırılmaktadır. Öğretim elemanı kavramı, profesör, doçent, doktor öğretim üyesi, öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, uzman ve çevirmen gibi çeşitli akademik pozisyonları içermektedir. Türk üniversitelerinin din psikolojisi ana bilim dallarında çalışan öğretim üyeleri, genellikle yükseköğretim kurumlarında 'profesör, doçent' veya 'doktor öğretim üyesi' unvanlarına sahip olarak din psikolojisi alanındaki araştırmalarını sürdürmektedirler (bkz. Karakütük, 2001: 11-12).

Türkiye'deki psiko-teolojik içerikli akademisyen biyografilerinde Kerim Yavuz'un yer almaması, onun Türk din psikolojisi tarihindeki öneminin yeni nesil akademisyen din psikologları tarafından yeterince kavranamamasına neden olmaktadır. Bu durum, genç din psikologlarının Yavuz'un alandaki katkılarını anlamalarını güçleştirirken, onun düşüncelerinden faydalanma olasılığını da azaltmaktadır. Türk din psikolojisinin önde gelen isimlerinden biri olan din psikoloğu Kerim Yavuz (1941-2023), Atatürk Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi ve Çukurova Üniversitesi'nde uzun yıllar boyunca akademik unvanlarla öğretim üyesi olarak 34 yıl görev yapmış ve pek çok lisansüstü öğrenci yetiştirmiştir. Bu çalışmada, Yavuz'un akademik çalışmalarının yanı sıra, kendisi hakkında alan içi ve alan dışı katılımcılarla (n=26) yapılan röportajlara da yer verilmiştir.

Kerim Yavuz (1941-2023) üzerine yapılan biyografik içerikli bu araştırmada sonuç olarak;

(i)-*Akademik hayatı*: 1941 yılında Antalya Elmalı'da doğmuş, ilköğrenim ve ortaöğrenimini Antalya'da tamamladıktan sonra 1966 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olmuştur. 1967 yılında devlet bursuyla Almanya'ya giderek Albert Ludwig Üniversitesinde doktora çalışmalarına başlamış ve 1973 yılında "Modern Türk yazarlarının eserlerinde İslam" başlıklı teziyle doktor unvanını almıştır. Türkiye'ye döndüğünde, 1974 yılında Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde asistan doktor olarak görev almış ve burada

din psikolojisi ile din eğitimi ana bilim dallarını kurarak bu alanlara önemli akademik katkılar sunmuştur. 1979 yılında din psikolojisi alanında doçent, 1989 yılında ise profesör unvanını kazanmış, bu dönemde özellikle psikanaliz ve din psikolojisi ilişkisine odaklanmıştır. Yavuz, 1990 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesine öğretim üyesi olarak atanmış, 1994-2002 yılları arasında ise Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde dekanlık dâhil çeşitli akademik-idari görevlerde bulunmuştur. Emekliye ayrıldığı 08 Ekim 2008 tarihine kadar din psikolojisi alanında Türkiye’de pek çok genç araştırmacı yetişmesine öncülük etmiş; Almanca ve Arapça bilgisiyle ulusal ve uluslararası düzeyde makaleler yayımlamıştır. 12 Ekim 2023 tarihinde Elmalı’da kalp krizi sonucu vefat eden Yavuz, ertesi gün Elmalı’daki aile mezarlığına defnedilmiştir.

Özetle, Yavuz’un akademik yaşamına ilişkin olarak; 25 yaşında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olduğu; 32 yaşında Almanya’da Albert Ludwing Üniversitesinde doktora eğitimini tamamlayarak ‘doktor’ unvanını aldığı; 33 yaşında Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde ‘asistan doktor’ olarak göreve başladığı; 38 yaşında ‘doçent’, 48 yaşında ise din psikolojisi alanında ‘profesör’ unvanını kazandığı; 49 yaşında Erciyes Üniversitesine öğretim üyesi olarak atandığı ve 53-61 yaşları arasında Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde dekanlık yaptığı; 67 yaşında ise yaş haddinden emekli olduğu ve toplamda 34 yıl akademik kariyerini sürdürdüğü; 12 Ekim 2023 tarihinde 82 yaşında vefat ettiği saptanmıştır.

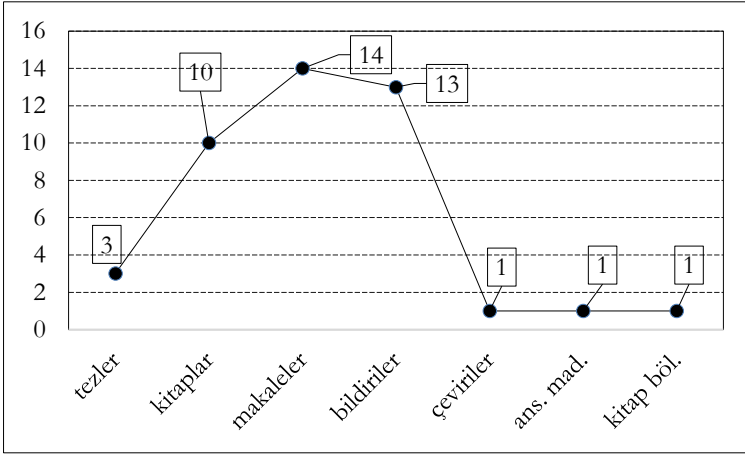
(ii)-*Özel ilgi alanları*: (i) din psikolojisi, (ii) eğitim psikolojisi, (iii) kültürlerarası din eğitimi, (iv) çocuk gelişimi ve din eğitimi, (v) dinsel inançların psikanalizi, (vi) toplumsal dönüşüm, (vii) edebi metinlerde dinsel semboller ve (viii) sosyal bağlamda dinsel kimlik’ gibi özel ilgi alanlarının (n=8) olduğu;

(iii)-*Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu*: Din psikoloğu olarak Yavuz’un, din psikolojisinin tanınmasını kapsayan birinci dönem [1949-1979] içerisinde değerlendirilebileceği;

(iv)-*Akademik çalışmaları / eserleri*: Yavuz’un akademik çalışmalarına bakıldığında ise: (a) *tezleri*: (1973-1989) Doktora, doçentlik ve profesörlük takdim tezlerine (n=3) sahip olduğu; (b) *kitapları*: (1983-2024) Din psikolojisi ve din eğitimi alanlarında basılmış kitaplarının (n=10) olduğu; (c) *makaleleri*: (1977-2004) Ulusal ve uluslararası akademik hakemli dergilerde yayınlanmış bilimsel makalelerinin (n=14) olduğu; (d) *bildirileri*: (1982-2004) Çeşitli ulusal ve uluslararası sempozyum ve kongrelerde sunulmuş bildirilerinin (n=13) olduğu; (e)

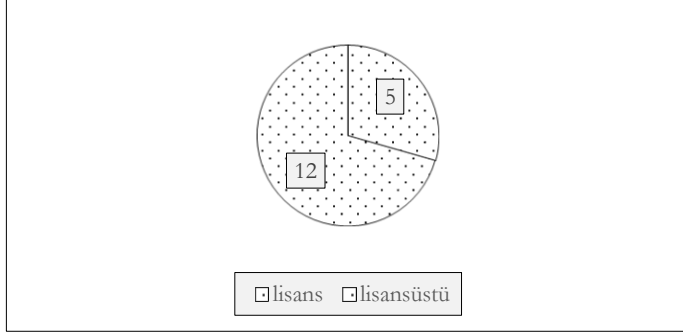
çevirileri: (1986) Eğitim psikolojisi alanında yapılmış çevirisinin (n=1) olduğu; (f) *ansiklopedi maddeleri*: (1994) Din psikolojisi üzerine katkı sunduğu ansiklopedi maddesinin (n=1) olduğu; (g) *kitap bölümleri*: (2003) Sosyal bilimler alanında güven üzerine katkı sunduğu kitap bölümünün (n=1) olduğu; Toplamda önemli sayıda (n=43) bilimsel çalışmaları / eserleri bulunan Yavuz'un akademik ürün çeşitliliği açısından incelendiğinde en fazla makaleleri (n=14) ile bildirilerinin (n=13) olduğu, bunu da sırasıyla kitaplarının (n=10) ve diğer çalışmalarının izlediği görülmüştür (bkz. Grafik-1).

Grafik-1:
Yavuz'un akademik ürünleri-(çalışmalar/eserler)



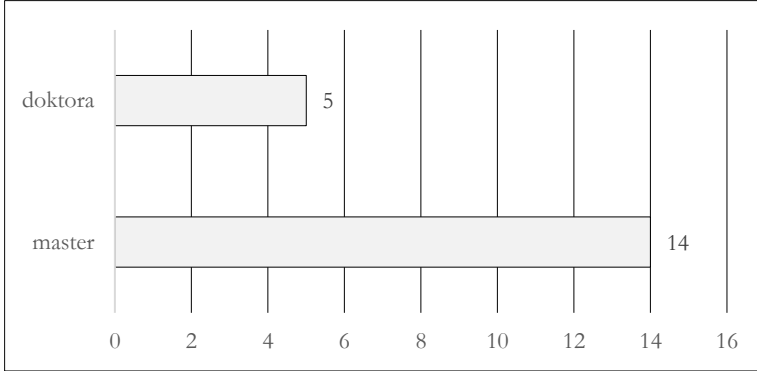
(v)-*Lisans ve lisansüstü dersleri*: Yavuz'un öğretim üyeliği süresince verdiği derslere bakıldığında da: (a)-*lisans dersleri*: Lisans düzeyinde, din psikolojisi başta olmak üzere ilgili yan alanları kapsayan derslerin yanı sıra pedagojik formasyon dersleri de (n=5) verdiği; (b)-(*lisansüstü*)-*yüksek lisans dersleri*: Yüksek lisans düzeyinde din psikolojisi ve din bilimleri alanlarında çeşitli dersler (n=12) verdiği saptanmıştır. Doktora programı olmadığı için doktora düzeyinde hiç ders vermediği bulgulanmıştır (bkz. Grafik-2). Dolayısıyla bu istatistiksel verilere göre, Yavuz'un toplamda hem lisans hem de lisansüstü düzeyde (n=17) dersler verdiği görülmektedir. Yavuz'un akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında ise en çok lisansüstü düzeyinde (n=12) dersler verdiği, bunu lisans düzeyindeki (n=5) derslerinin takip ettiği saptanmıştır.

Grafik-2:
Yavuz'un akademik ürünleri-(dersler)



(vi)-*Yönettiği lisansüstü tezleri*: Son olarak Yavuz'un öğretim üyeliği boyunca yönettiği lisansüstü tezlere bakıldığında ise yüksek lisans (n=14; 1993-2008) ve doktora (n=5; 1991-1997) düzeyinde toplamda 19 tez yönettiği saptanmıştır (bkz. Grafik-3). Elde edilen resmi kayıtlara göre hem yüksek lisans hem de doktora tezleri yöneten Yavuz'un ilk yüksek lisans tez öğrencisinin Zeki Salih Zengin (1993), son yüksek lisans tez öğrencisinin ise Şule Öz (2008) olduğu; ilk doktora tez öğrencisinin Abdülvahit İmamoğlu (1991), son doktora tez öğrencisinin ise Nebahat Göçeri (1997) olduğu tespit edilmiştir. Akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında Yavuz'un yönettiği yüksek lisans tezlerinin (n=14), doktora tezlerinden (n=5) daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

Grafik-3:
Yavuz'un akademik ürünleri-(yönettiği tezler)



Öte yandan bu makalede, Yavuz'un Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi üzerine yapılan röportajlarda, alan içi (n=23) ve alan dışı (n=3) olmak üzere toplam 26 katılımcının kişisel görüşlerine dayanan kayıtlar incelenmiştir. Röportaj soruları, "(i) özel ve akademik yaşamı, (ii) Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi" başlıkları altında sınıflandırılmış alt temalara göre düzenlenmiştir. Araştırmada kullanılan röportaj sorularına katılımcıların verdiği yanıtlar, alan içi

(n=23) ve alan dışı (n=3) ayrımı yapılarak değerlendirilmiş ve bu görüşlere dayalı olarak önemli nitel analizler gerçekleştirilmiştir (röportaj soruları için bkz. Ek-2).

Katılımcı (n=26) görüşlerine ilişkin tematik biçimde yapılan nitel içerik analizlerine göre Yavuz'un;

(i) Almanya'da doktora eğitimi aldığı ve Türkiye'deki akademik kariyerine bu birikimle başladığı; Almanya'daki akademik sistemin metodik titizliği ve kültürel derinliğinin, Yavuz'un akademik yapısının şekillenmesinde etkili olduğu; Türkiye'ye dönüşünde yerli bir din psikolojisi perspektifi oluşturmak amacıyla bu birikimini kullandığı ve akademik kariyerinin teorik olarak bu derinliğe dayandığı;

(ii) Din psikolojisi çalışmalarında, Batılı teorileri doğrudan benimsemek yerine, Türk kültürü ve İslami değerler sistemiyle uyumlu bir çerçevede ele almayı tercih ettiği; bu bağlamda, Batı kaynaklı teorileri olduğu gibi kullanmaktansa, onları yeniden yorumlayarak yerel bir anlayış geliştirmeye yönelik bilinçli bir çaba içinde olduğu dikkat çekmektedir. Çalışmalarında, din psikolojisine İslami bir perspektifi entegre ederek hem teorik hem pratik düzeyde özgün bir yaklaşım geliştirmeyi amaçladığı; bu doğrultuda, İslami bakış açısına sahip Türk kültürüne özgü bir "dini psikoloji" modeli ortaya koyma yönünde kapsamlı teorik çalışmalar yürüttüğü;

(iii) Disiplinli, çalışkan, mükemmeliyetçi, metodik ve detaycı bir kişilik sergilediği; sosyal ilişkilerinde esprili ve samimi bir yapıya sahip olduğu; öğrencilere yönelik dengeli ve anlayışlı bir yaklaşım içinde bulunduğu; katı bir akademik danışman olarak anılmasına rağmen yakın sosyal çevresine gerektiğinde destekleyici ve hoşgörülü olduğu; öğrencilerle güçlü bir iletişim kurmaya çalıştığı;

(iv) Metodolojik olarak yorumlayıcı yaklaşımı benimsediği; ampirik kapsamdaki nicel çalışmalara karşı mesafeli olduğu; basit düzeydeki anket ve alan araştırmaları gibi yöntemleri sadece doçentlik çalışmasında kullandığı; genel olarak derinlemesine analizlere ağırlık veren kuramsal bir yaklaşımı tercih ettiği; nicel araştırmalara karşı eleştirel bir bakış açısı geliştirdiği; bu tür yöntemlerin yüzeysel bulgular sağladığına inandığı;

(v) Din psikolojisi alanında –doçentlik çalışması dışında- hiç ampirik araştırma yapmadığı;

(vi) Din psikolojisi alanında teorik çalışmalara ağırlık verdiği; alanın temel kavramlarının geliştirilmesi ile metodolojik ve tematik konularına yönelik katkılar sağladığı; dinsel gelişim ve inanç psikolojisi gibi konularda önemli teorik çerçeveler oluşturduğu; din psikolojisinin sınırlarının çizilmesi ve metodolojik çerçevesinin belirlenmesi konularında bilimsel katkılar sunduğu;

(vii) Çalışmalarında psikolojiye ek olarak pedagoji, sosyoloji, antropoloji ve İslam teolojisi gibi farklı disiplinlerden de faydalandığı; bu sayede din psikolojisinde disiplinler arası bir çerçeve oluşturulmasına katkıda bulunduğu; geniş bakış açısıyla Türk din psikolojisine teorik derinlik sağlandığı;

(viii) Öğrenci yetiştirme tarzının titiz ve seçici olduğu; az sayıda öğrenci yetiştirmesine rağmen derin etkiler bıraktığı; öğrencilerine metodolojik hassasiyet ve detaycılığı aştığı; onların akademik gelişimlerine katkı sağladığı; öğrencilerin akademik gelişimleri için özen gösterdiği;

(ix) “Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi” adlı eserinin en önemli çalışması olarak değerlendirildiği; “Freud, Jung ve Adler & Psikanalizde çığır açanların dine bakışları” gibi eserlerinin de alana önemli katkılar sunduğu; dolayısıyla bu eserlerin başyapıt niteliği taşıdığı;

(x) Akademik yaklaşımıyla ilgili çeşitli eleştirilerin bulunduğu; bu bağlamda pozitivist metodolojilere karşı mesafeli durmasının bilimsel normlara uyum sağlama konusunda kendisine bazı sınırlılıklar getirdiği; bu durumun Yavuz’un akademik etkisinin geniş kitlelere ulaşmasını zorlaştırdığı;

(xi) Türk din psikolojisi tarihinde felsefi içerikli psiko-tarih çalışmalarının öncülerinden birisi olduğu; bu bağlamda Yunus Emre, Ak Şemseddin ve Ziya Gökalp gibi Türk düşünce tarihindeki figürler üzerine yaptığı semantik analizlerle kültürel bir perspektif sunduğu; bu tür yerli malzemeli çalışmalara din psikolojisinde özgün bir yer kazandırdığı;

(xii) Türk din psikolojisi alanında özgün bir perspektif geliştirdiği ve bu alandaki temel konuları yerli bir bakış açısıyla ele aldığı; çalışmalarının, alandaki diğer akademisyenlere ilham vererek özgün bir yaklaşım sunmayı amaçladığı; ancak, geliştirdiği teorik çerçevenin ekolleşme düzeyinde kalıcı bir iz bırakmadığı; akademik çevrelerde bireysel bir ilham kaynağı olarak değerlendirilmesine rağmen yaygın akademik etki bağlamında Yavuz’un etkisinin kurumsal bir ekole dönüşmediği;

(xiii) Çalışmalarında felsefi ile betimleyici ve yorumlayıcı fenomenolojik bir perspektifin hâkim olduğu; dolayısıyla adı geçen perspektifleri kullanarak din psikolojisi alanında derinlemesine analizlere odaklandı; bu yaklaşımın ise Yavuz’un Türkiye’deki diğer akademisyen din psikologlarından ayrılmasını sağladığı; kısacası felsefi ve fenomenolojik yaklaşımlara verdiği önemin Türk din psikolojisine derin bir bakış kazandırdığı;

(xiv) Akademik çalışmalarında manevi ve etik değerlere bağlı kaldığı; modern bilimdeki katı pozitivist yaklaşımlara mesafeli yaklaştığı; bu tavrın özellikle Türk din psikolojisinde manevi değerlere duyulan hassasiyeti yansıttığı; bilginin içsel ve manevi boyutlarını dikkate aldığı;

(xv) Türk din psikolojisi alanının tarihsel gelişiminde öncü bir rol oynadığı; çalışmalarının din psikolojisi alanının kurumsallaşmasına ve gelişmesine büyük bir katkı sağladığı; bu çabaların Türkiye'deki din psikolojisi literatürüne kalıcı bir yer kazandırdığı bulgulanmıştır.

Din psikolojisi bilim dalındaki alan aktörlerinden akademisyen din psikoloğu olarak Kerim Yavuz üzerine biyografik içerikli elde edilen yukarıdaki verilerin yer aldığı bu makalede son olarak, Türk din psikolojisi alanında uzun yıllar akademik çalışmalar yürütmüş ve emekli olmuş akademisyen din psikologlarının yaşam öykülerini ve bilimsel araştırmalarını ele alan biyografik çalışmaların düzenli olarak yapılması önerilmektedir. Alan tarihi açısından önem taşıyan bu tür biyografik çalışmaların, özellikle ele alınacak emekli akademisyen din psikoloğu hakkında, onun lisansüstü öğrencilerinden birisi tarafından gerçekleştirilmesi en anlamlı yaklaşım olacaktır.

Kaynaklar

Alkan, E. (2010). Prof. Dr. Mustafa Tahralı: Biyografik ve bibliyografik bir değini. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 25, 9-19.

Batson, C. D., Schoenrade, P., & Ventis, W. L. (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. Oxford University Press.

Belzen, J. A. V., & Wikström, O. (1997). *Taking a step back: Assessments of the psychology of religion*. Acta Universitatis Upsaliensis.

Çapçioğlu, İ. & Ayten, A. (2013). Sunuş. [içinde] *Din ve maneviyat psikolojisi: Temel yaklaşımlar ve ilgi alanları*. (ss. 9-10). ed. R. F. Paloutzian & C. L. Park. Phoenix Yayınevi.

Durmuş, A. (2003). Türk din eğitiminde öncü bir isim: Beyza Bilgin. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 145-167.

Evans, C. H. (2017). *The social gospel in American religion: A history*. New York University Press.

Flournoy, T. (1902). Les principes de la psychologie religieuse. *Archives de Psychologie*, 2, 327-366.

Güvercin, G. (2015). Biyografik araştırmalar ve biyografik anlatı görüşmesi. [içinde] *Nitel araştırma: Yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımlar*. (ss. 172-184). ed. F. N. Seggie & Y. Bayyurt. Anı Yayıncılık.

Hill, P. C., & Hood, R. W., Jr. (1999). *Measures of religiosity*. Religious Education Press.

Hökelekli, H. (2010). *Din psikolojisine giriş*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Hyde, K. E. (1990). *Religion in childhood and adolescence: A comprehensive review of the research*. Religious Education Press.

Jacobs, P. (2015). The Social Gospel movement revisited: Consequences for the church. *HTS: Theological Studies*, 71(3), 1-8.

James, W. (1902). *The varieties of religious experience*. Longmans.

Jonte-Pace, D., & Parsons, W. B. (2002). *Religion and psychology: Mapping the terrain*. Routledge.

Karakütük, K. (2001). *Öğretim üyesi ve bilim insanı yetiştirme: Lisansüstü öğretimin planlaması*. (2. baskı). Anı Yayıncılık.

Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar-ilkeler-teknikler*. (31. baskı). Nobel Yayınları.

Kayıklık, H. & Yapıcı, A. (2012). Editörden: Prof. Dr. Kerim Yavuz'u anarken. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı)*, 12(2), 4-15.

Kayıklık, H. (2024). *Kişisel arşiv*. (Prof. Dr. Kerim Yavuz'un yüksek lisans öğrencisi). (Erişim tarihi: Ağustos 2024).

Koç, M. (2010). Türk din psikologları (1949-2010) üzerine biyografik bir araştırma—I. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 187-210.

Koç, M. (2011a). Türk din psikologları (1949-2010) üzerine biyografik bir araştırma—II. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 227-246.

Koç, M. (2011b). Türk din psikologları (1949-2010) üzerine biyografik bir araştırma—III. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 265-285.

Koç, M. (2012). Psychology of religion in Turkey (1949–2012): An overview. *Archive for the Psychology of Religion (Special Issue: Psychology of Religion in Turkey)*, 34 (3), 327-340.

Koç, M. (2015). Türkiye’de din psikolojisi çalışmaları (1949–2013) üzerine genel bir bakış. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 301-330.

Koç, M. (2018a). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Neda Armaner üzerine biyografik bir araştırma. *Bilimnâme Dergisi*, 36 (2), 213-259.

Koç, M. (2018b). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Hayati Hökelekli üzerine biyografik bir araştırma. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 65-126.

Koç, M. (2020). Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Abdülkadir Etöz üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 1, 13-74.

Koç, M. (2021a). Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Habil Şentürk üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 3, 161-221.

Koç, M. (2021b). Türk din psikolojisinin kurucusu: Bedi Ziya Egemen üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 4, 155-209.

Koç, M. (2022a). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Hüseyin Peker üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 5, 169-231.

Koç, M. (2022b). Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Hasan Arslan üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 6, 165-233.

Koç, M. (2023). Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Abdulvahit İmamoğlu üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 7, 131-191.

Koç, M. (2024). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Ali Murat Daryal üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 9, 175-272.

Ok, Ü. (2006). 'Türkiye'de din psikolojisi: Neredeyiz ve nereye gidebiliriz? *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19 (3), 441-456.

Pargament, K. I. (2001). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford press.

Pratt, J. B. (1920). *The religious consciousness: A psychological study*. Macmillan.

Roberts, B. (2002). *Biographical research*. Open University Press.

Roelofsma, P. H., Corveleyn, J. M., & Van Saane, J. W. (2003). *One hundred years of psychology and religion: Issues and trends in a century long quest*. VU University Press.

Rosenthal, G. (2004). Biographical research. [çinde] *Qualitative research practice*. (ss. 48-65). ed. C. Seale ve ark. Sage Publishing.

Ulu, M. (2024). *Kişisel arşiv*. (Prof. Dr. Kerim Yavuz'un öğrencisi). (Erişim tarihi: Ekim 2024).

Ulusal Tez Merkezi. (2024). <https://tez.yok.gov.tr>. (Erişim: Eylül 2024).

Wulff, D. M. (1997). *Psychology of religion: Classic and contemporary* (2. baskı). John Wiley & Sons.

Wulff, D. M. (1998). Rethinking the rise and fall of the psychology of religion. [çinde] *Religion in the making: The emergence of the sciences of religion*, (ss. 181-202). ed. A. L. Molendijk & P. Pels. Brill.

Wulff, D. M. (2001-2002). The psychology of religion and the problem of apologetics. *Temenos*, 37-38, 241-261.

Wulff, D. M. (2010). Psychology of religion. [çinde] ed. D. A. Leeming, K. Madden, & S. Marian. *Encyclopedia of psychology and religion* (pp. 732-735). Springer.

Yavuz, K. (1987). *Psikanalizde ilk dini gelişmelerin değeri*. Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Yavuz, K. (2024). *Özgeçmiş*. <https://www.dr.com.tr>.

Ekler:
Ek-1:
Fotoğrafi



08.10.2008
(67 yaşında)



1997
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi



(07.04.2003)
Din psikolojisi yüksek lisans dersi-Adana



(2008)
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki
emeklilik programı



(2008)
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki
emeklilik programı



(2008)
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki
emeklilik programı



(2008)
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki
emeklilik programı



(2008)
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki
emeklilik programı



(2008)
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki
emeklilik programı



(2008)
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki
emeklilik programı



(2008)
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki
emeklilik programı



(2008)
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki
emeklilik programı

Ek-2: Röportaj soruları

* Röportaj – [Mülakat] –

“*Araştırmacı:* Değerli hocam, Türkiye’de din psikolojisi araştırmaları yapan bir akademisyen din psikoloğu olarak [alan içi – (n=23)] / emekli akademisyen din pedagoğu, eşi ve çocukları olarak [alan dışı – (n=3)], eğer izin verirseniz sizinle Türk din psikolojisi tarihinde önemli bir yeri olan Kerim Yavuz’un (i) özel ve akademik yaşamı ile (ii) Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi” şeklinde düzenlenmiş alt tema başlıklarında bir röportaj yapmak istiyorum.”

* alan içi + (alan dışı akademisyen) –

(i) – *Özel ve akademik yaşamı:*

1. Kerim Yavuz ile yüz yüze tanışıp görüştünüz mü? Sizin din psikolojisi alanında yetiştiğiniz dönemde üzerinizde emeği olan hocalarınızdan, Kerim Yavuz hakkında, yani onun kişiliği, akademik çalışma disiplini ve öğrenci yetiştirme stili gibi onu betimleyici konularda genel olarak neler duyduunuz? Konuya ilişkin neler söyleyebilirsiniz?

(ii) – *Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi:*

2. Kerim Yavuz, 1973 yılında Almanya’da Albert Ludwing Üniversitesinde doktorasını bitirmiştir. 1979 yılında doçent ve 1989 yılında profesör olan Yavuz, Türkiye’deki çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği ve dekanlık yapmıştır. 2008 yılında yaş sınırlamasından emekli olan Kerim Yavuz’un Türk din psikolojisi alan tarihindeki yeri ve önemi nedir? Bu bağlamda ona Türkiye’nin ilk akademisyen din psikologlarından birisidir diyebilir miyiz? Niçin?

3. Kerim Yavuz’un bilimsel kitap, makale ve bildiri gibi akademik ürünlerinde en çok beğendiğiniz ve başyapıtı diyebileceğiniz bir eseri/çalışması var mıdır? Varsa hangisi ve/veya hangileridir?

4. Kerim Yavuz’un din psikolojisi alanında bildiğiniz lisansüstü öğrencileri kimlerdir?

5. Türk din psikolojisi tarihi perspektifinden bakıldığında Kerim Yavuz’un din psikolojisi çalışmalarının şimdiye kadar ki yapılan alandaki çalışmalarla içerik ve/veya metodolojik perspektiften benzeşen ve farklılaşan yönleri nelerdir?

6. Türk din psikolojisi tarihi perspektifinden bakıldığında Kerim Yavuz’un din psikolojisi çalışmaları, daha çok ‘felsefi din psikolojisi’

araştırmaları kapsamında değerlendirilebilir mi? Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

7. Size göre Kerim Yavuz'un 1979 yılında yaptığı "Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi" isimli doçentlik tezi ve aynı isimli sonraki yıllarda birden fazla baskı yapan kitap çalışmasının içerik ve yöntem olarak Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi nedir?

8. Türk din psikolojisi literatüründe Kerim Yavuz'un 1989 yılında "Psikanalizde ilk dini gelişmelerin değeri" isimli profesörlük takdim tezi olarak yazdığı ve daha sonra da geliştirerek 2020 yılında kitap olarak basılan 'Freud, Jung ve Adler: Psikanalizde çığır açanların dine bakışları' isimli eserinin alana ve sonraki çalışmalara hangi açılardan ne gibi bilimsel katkıları olmuştur?

9. Kerim Yavuz'un yapmış olduğu din psikolojisi araştırmalarına genel olarak bakıldığında bu çalışmaların, sonraki dönemlerde Türk din psikolojisi araştırmalarının içeriğini etkilediğini düşünüyor musunuz? (evet ise) Türk din psikolojisi çalışmalarına 'ekolleşme' düzeyinde bir etki yapmış mıdır? Niçin? (evet ise) temsilcileri kimlerdir?

10. Alanda çalışan akademisyen bir din psikoloğu olarak siz, Kerim Yavuz üzerine psiko-biyografik bir çalışma yapmak isteseydiniz, böyle bir nitel çalışmanın ana temaları neler olurdu?

"Araştırmacı: Saygıdeğer hocam, röportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tüm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teşekkür eder, çalışma/emeklilik yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim."

* alan dışı –

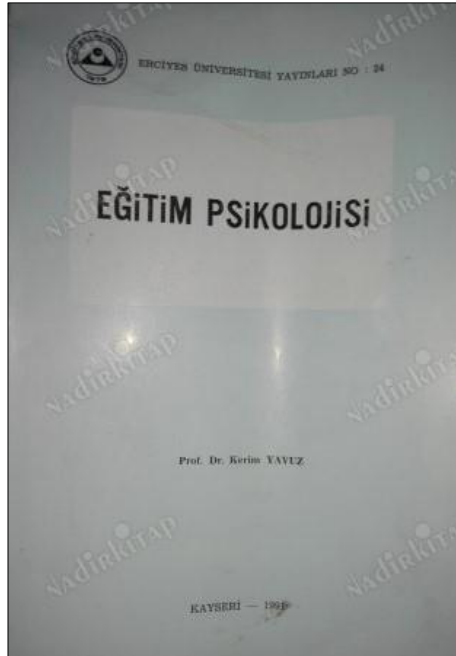
(i) – *Özel yaşamı:*

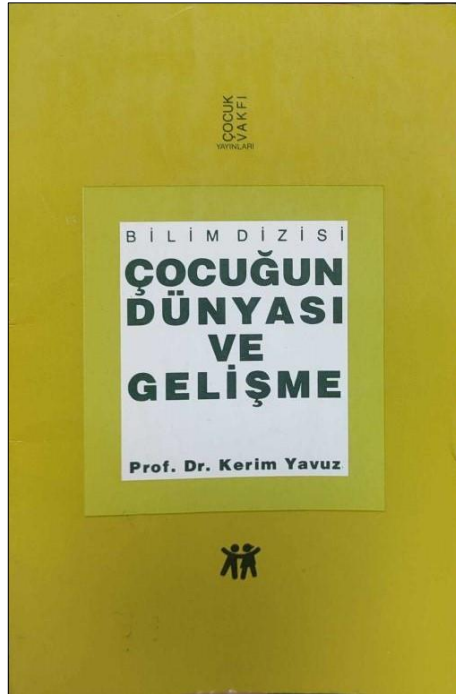
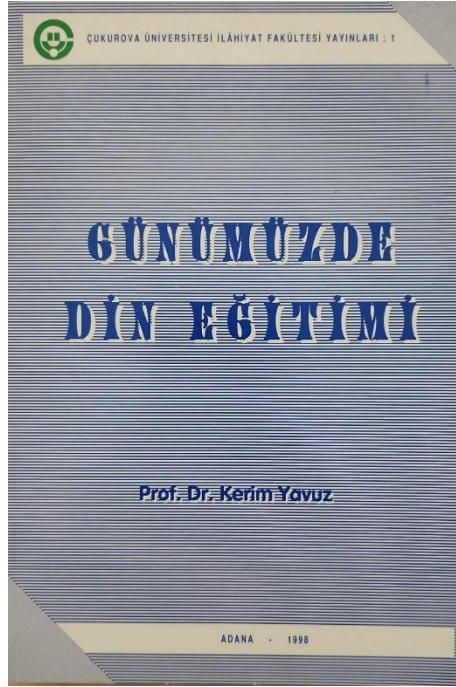
1. Kerim Yavuz nasıl bir eşi?

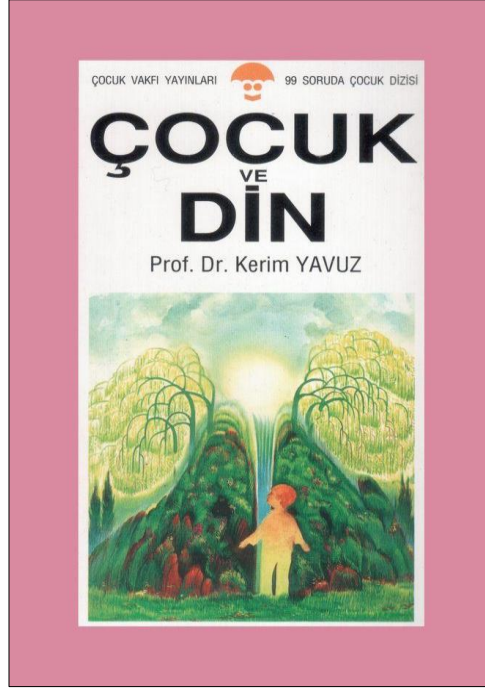
2. Kerim Yavuz nasıl bir babaydı?

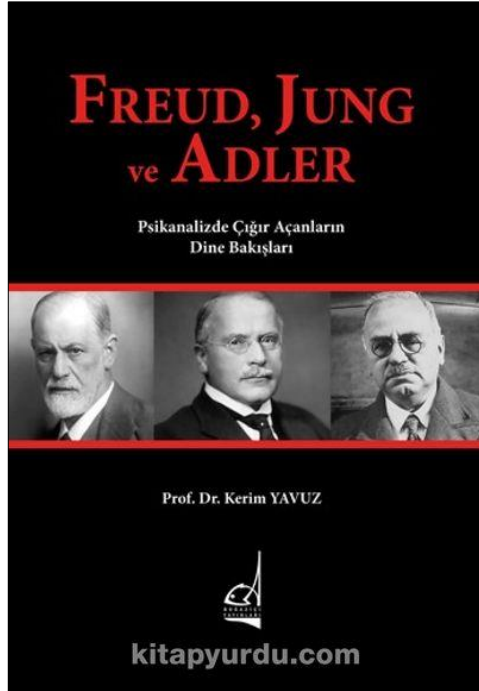
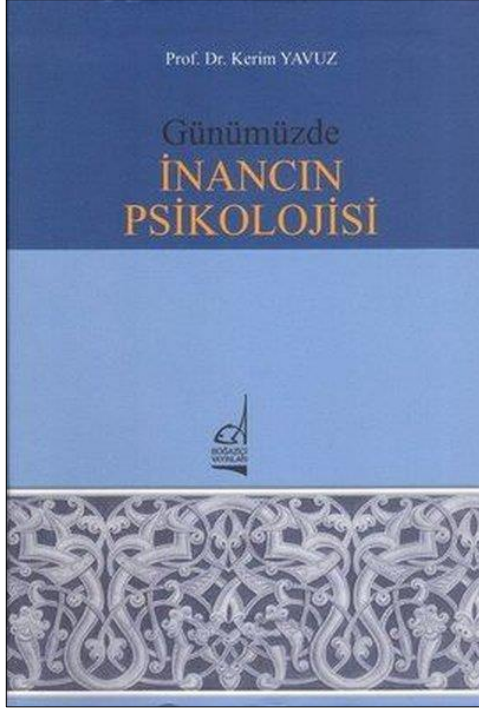
"Araştırmacı: Saygıdeğer hanımefendi/beyefendi, Kerim Yavuz'un eşi ve çocukları olarak röportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tüm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teşekkür eder, emeklilik yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim."

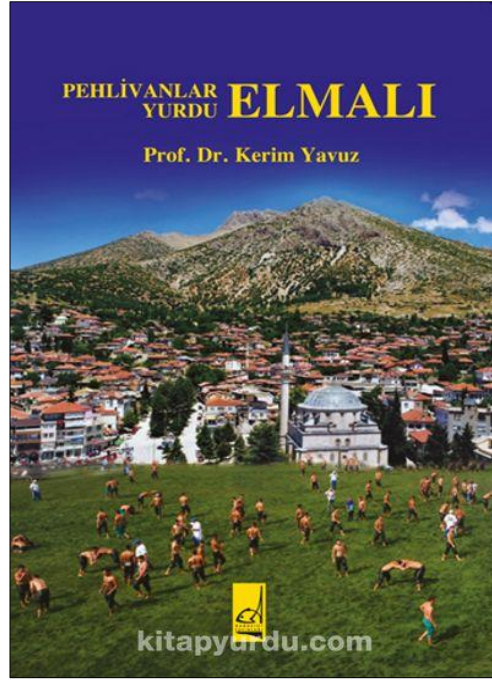
**Ek-3:
Kitapları (Ön kapak)**











Ek-4:
Makaleleri & Bildirileri –(ilk sayfaları)

PROPHET MUHAMMED UND DER ISLAM (1)

Doç. Dr. Kerim YAVUZ

Wenn man seine Augen schließen und sich in die Zeit vor 1400 Jahren hineindenkt, so kann man erkennen, daß die Welt damals völlig anders von der unseren war, in sich fest gefügt, ohne die Erschütterungen unserer Zeit zu erkennen. Von politischen Verhältnissen im heutigen Sinne kann man zu jener Zeit nicht sprechen. Arabien war ein Land ohne Regierung. Jeder Stamm beanspruchte Souveränität und betrachtete sich als unabhängige Einheit. Es gab kein Gesetz außer dem Gesetz der Wüste. Die Rechte und Ansprüche verteidigten und erstritten die Stämme in gegenseitigen Kämpfen. Raubzüge und Plünderungen waren keine Seltenheit. Leben, Besitz und Ehre standen unaufhörlich auf dem Spiel. Diese Kämpfe zerstörten das Gefühl der Einheit. Man kannte in der Wüste nur seinen Stamm und dessen Feinde. Was trotz großen Unterschieden doch allen Arabern gemeinsam war, das waren die sozialen Lebensformen der Stammesordnung, die auch in den Städten nicht aufgegeben wurden, weiter ihre Poesie, die ein starkes geistiges Band alle Araber umschloß und schließlich die ihnen gemeinsame Kulturstätte der uralten Kaaba in Mekka. Die Nomaden bilden die Masse der Bevölkerung, obwohl sie in der historischen Entwicklung nicht die Hauptrolle spielen. Ihre moralischen, kulturellen und zivilisatorischen Ansichten und Vorstellungen tragen einen primitiven und niedrigen Inhalt. Als

(1) Bu yazı 25.10.1972 tarihinde Katolik ve Protestan kiliselerinin Türkiye Bonn Büyük Elçiliği vasıtasıyla isteği üzerine Nassau'da (B. Almanya) «Entstehung und heutige Bedeutung des Islam» adı altında seminer ve konferans olarak verilmiştir. Yalnız biz bu yazımıza söz konusu konferansın ve seminerin tamamını almış değiliz.

EĞİTİM PSİKOLOJİSİ ÜZERİNE (1)

Çev.: Doç. Dr. Kerim Yavuz

Kavramın Belirlenmesi: (Bilindiği gibi) eğitimci öğrencilerine yerine getirmek üzere vazifeler verir. Eğer öğrenciler bunları kabul edecek, benimseyecek ve yerine getirecek duruma gelmişler ve kendilerini buna hazır buluyorlarsa, böyle bir durumda verilen vazifeleri yerine getirmenin bir anlamı var demektir.

Esasen eğitimci eğiticeği kişiler üzerinde bunun şartlarını ve imkânlarını bilmek zorundadır. Özellikle onun öğretim sırasında öğrencilerinin ruhen yapabilme gücünü ve gelişme durumlarını iyice tanıyabilmesi için gayret sarfetmesi gerekmektedir. Bundan başka terbiyeci, ruhsal başarılarla ilgili taleplerin kendisinden neler beklediğini ve öğrencilerin imkânlarına göre bunların nasıl olduğunu bilmek zorundadır. O eğitimle ilgili tedbirleri alırken, bunun real şartlarını da birlikte düşünmesi lazımdır. Bu, tüm eğitici düşünce ve faaliyetlerin bir yönünü oluşturmaktadır. Bunun asla ihmal edilmemesi gerekir.

Eğitim Psikolojisi, eğitim problemlerini araştırır. Bunlar psikolojik açıdan eğitimin sınırlarını ve temellerini oluştururlar (A. Fischer, 1917). Şu halde onun ele aldığı problemler, eğitimle ilgili pedagojik düşüncelerden kaynaklanmakta ve eğitimin araştırma alanlarına ait bulunmaktadır.

Eğitim Psikolojisi, bu meselelerin araştırılmasıyla özel bir şekilde eğitim bütünlüğüne bilimsel açıklamalar yaparak katkıda bulunmaktadır. O, yardımcı bir bilim dalı olarak bütün görevlerinin yerine getirilmesinde eğitime destek vazifesi görmektedir. Yukarıda sözü edilen problemlerin çözülmesi bakımından Eğitim Psikolojisinin yerinin başka bir bilimle doldurulması mümkün değildir. O, bunları çözmek üzere çalışmalarında psikolojik kavramları, metodları ve araştırmalar sonunda elde edilen bilgileri kullanır. Bu bakımdan ona belirli ölçüde psikoloji demek mümkündür (H. Roth, 1959).

Eğitim ile Eğitim Psikolojisinin başka sözlerle ifade edilen ve birlikte çalışmalarını mümkün hale getiren bu bilimsel teorik müştereklik, (her ikisinin) aynı araştırma konusunda birleşmiş olmalarından ileri gelmektedir. Her ne kadar aralarında

(1) Hrsg. Hans-H. Groothoff, Pädagogik, Fischer Bücherei, Frankfurt a. M. 1971, s. 230-238.

Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, Temmuz-Aralık 2004

DAS CHRISTENTUM IN DEN TÜRKISCHEN RELIGIONS-UND GESCHICHTSBÜCHERN

Prof. Dr. Kerim YAVUZ*

Özet

1982-2000 yılları arasında M. E. B. tarafından kabul edilip Türkiye'deki resmi İlk ve Ortaöğretim okullarında resmen okutulan din bilgisi ve tarih ders kitaplarında Hristiyanlık ile ilgili öğrencilere öğretilen bilgilerin genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Daha çok Batı dünyası insanlarını bilgilendirmenin önplanda tutulduğu bu makalede bugün Avrupa'da milyonlarca Türkün özellikle Almanya'da 3-4 milyonluk nüfusu ile bir "Türk-İslam Kültür Çevresi" oluşturduğu, Batılılarla Müslümanların birbirlerini daha iyi anlamalarına ve karşılıklı sıcak bir diyalogun gelişmesine katkıda bulunmak istediği vurgulanmaktadır.

Türkiye'de ilk ve ortaöğretimde öğrencilere konu ile ilgili neler öğretildiğine gelince, makalede önce tarih kitaplarına yer verilmiş ve burada özellikle Hristiyanlığın tarihi oluşumu, gelişimi ya da kilise ve papalığın ortaya çıkışı, ilk hristiyanlar, kilise, papalık tarihi, Hristiyanlığın Roma İmparatorluğunun resmi dini haline gelmesi, kilise organizasyonu ve yayılması, kiliselerin ayrılması, misyonerliğin gelişimi, haçlı seferleri ve onların dini, siyasi ve ekonomik sebepleri ve sonuçları ele alınmıştır.

Bundan sonra din ve ahlak bilgisi ders kitaplarına geçilmiş ve orada öncelikle, Hristiyanlığın ortaya çıkışı, yayılması, Allah, Hz. İsa, onun peygamberliği, İncil, farklı inciller, inanç esasları, ibadetleri, kilisenin kuruluşu, farklı kiliselerin ortaya çıkışları, başlıca Hristiyan mezhepleri: Katoliklik, Ortadoks ve Protestan kiliseleri, Hristiyanlığın dini ve ahlaki prensipleri, beklentileri üzerinde durulmaktadır. Makale ulaştığı sonuçların genel bir değerlendirilmesiyle sona ermektedir.

Anahtar kelimeler: Din, hristiyanlık, din ve ahlak bilgisi, tarih kitapları,

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı. kyavuz@cu.edu.tr

DIE ENTWICKLUNG DER RELIGIONSPSYCHOLOGIE IN DER TÜRKEI (1)

Prof. Dr. Kerim YAVUZ

Bevor ich näher auf das Thema eingehe, möchte ich einen kurzen Überblick über die Entwicklung der theologischen Fakultäten in der Türkei geben, wir haben heute insgesamt neun theologische Fakultäten in den 28 Universitäten. Die erste Fakultät wurde im Jahre 1949 in Ankara eröffnet. Die letzte theologische Fakultät in Südost Anatolien hat eine nur zweijährige Geschichte. Die vor 1982 existierenden 7 islamischen Hochschulen und die im Jahre 1971 gegründete Fakultät für islamische Wissenschaften an der Atatürk Universität in Ostanatolien wurden mit einem einheitlichen Lehrprogramm zur theologischen Fakultät umgewandelt.

Das Studium an allen theologischen Fakultäten dauert 10 Semester. Die ersten zwei Semester werden als Vorbereitung für das theologische Studium geplant. Im 2. Semester belegen die Studenten in der Woche 20 Stunden Arabisch, 5 Stunden Koran und 2 Stunden die Grundlagen des Islam. Außer der Vorbereitung werden vom 1. bis zum 8. Semester verschiedene Fächer wie Arabisch, Koran, islamische Geschichte, Grundlagen des Islam, Exegese, Tradition, islamisches Recht, Geschichte der islamischen Zivilisation, islamische Kunstgeschichte, Religionsgeschichte, Religionspsychologie, Religionssoziologie, islamische Theologie, Geschichte der islamischen Konfessionen, Geschichte der islamischen Philosophie, Religionsphilosophie, Geschichte der islamischen Mystik, Pädagogik, Pädagogische Psychologie und Soziologie, Fremdsprachen u. a. unterrichtet. In dem Programm der theologischen Fakultäten wird Religionspsychologie im 6. Semester 4

(1) Bu yazı 1990 yılı Temmuz ayı ortalarında Hannover Üniversitesi'nde verilmiş bir konferans metninden oluşmaktadır.

DİN PSİKOLOJİSİNİN ARAŞTIRMA ALANLARI

Doç. Dr. Kerim Yavuz

Bugün manevî ilimler arasında dinî olayları ele alan pek çok eserler yazılmış ve yazılmaya devam edilmektedir. Her geçen gün önemini biraz daha duyuran psikolojik bilimler, dikkatlerini dinî alana da çoktandır çevirmiş bulunuyorlar. Biz burada Din Psikolojisinin araştırma alanlarını genel bir görünüm içinde ve özlü bir şekilde ortaya koymaya çalışacağız. Yalnız konuya girmeden önce bazı hususlara dikkati çekmek istiyoruz.

Şurası bir gerçektir ki az da olsa her insanın dinden ve dinî yaşayıştan haberi vardır. Yine her insanın din ya da inanç konuları hakkında yeterli ya da yetersiz bilgiler toplamış olması mümkündür. Biraz daha ileri giderek diyebiliriz ki, iyi diyebileceğimiz insanlar dinî inanca sahip oldukları gibi, kötü diyebileceğimiz insanlar da dinî inanca sahip olabilir ve onu içlerinde yaşatabilirler¹.

İnsan ruhu; herhangi bir şekilde yüce ve ilâhî bir varlık ile içten bir bağ kurduğu veya her şeyin yaratıcı bir gücün iradesiyle var olduğunu ve yürüdüğünü içten kabul ettiği andan itibaren o, ister çocuk, ister genç, ister yaşlı, ister sağlam, ister sakat, isterse hasta olsun, bir dine ve bir dinî inanca sahiptir. Böyle bir kimsenin dinî hayatının varlığından söz edilmesi de doğal bir harekettir. Kısaca Allah düşüncesi ve duygusu kimin ruhî hayatına karışmışsa ya da fert herhangi bir şekilde ruhen Allah'a yönelmişse psikolojik olarak onun bir dini var demektir. Burada Din Psikolojisinden hareket ederek dinin bazı tariflerini vermekte yarar vardır: Din "mukaddes olanın (ilâhî varlığın) içte yaşanması ve yüceltilmesidir" "din ferdin mukaddes olanla kurduğu ruhsal bir ilişkidir". "Din, ferdin insanüstü, yüce bir varlığa yönelmesi ve O'na içten bağlanması hareketidir². R. H. Touless'e göre genel anlamda "din, insanın inandığı insan üstü yüce bir varlığa veya varlıklara karşı içinde

1) Bu konuda W. Gruehn, Die Frömmigkeit der Gegenwart (Gürümüz Dindarlığı) adlı eserinde örnekler vermektedir. Bk. Gruehn, Die Frömmigkeit, s. 1 vd.

2) Bk. Otto, Das Heilige, s. 12; Hellpach, Grundriss, s. 3 vd.; Hellpach, Übersicht der Religionspsychologie, s. 11 vd.; Müller-Freienfels, Psychologie der Religion I, s. 11 vd.; Gruehn, Die Frömmigkeit, s. 2 vd.; Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi, s. 49 vd.; 53 v.; Pöll, Religionspsychologie, s. 15.

DİNİ İNANCIN GELİŞMESİNDE NATİVİZM VE TECRÜBECİLİK PROBLEMİ

Doç. Dr. Kerim YAVUZ

Bir insanın iyi anlaşabilmesi için, şüphesiz onun inanç hayatının da incelenmesi gerekir. Bilindiği üzere, insanın dünyaya geldikten sonra uzun süren bir gelişme sürecine ihtiyacı vardır. O böylece, bu süre içinde belli bir dünya ve hayat anlayışına ulaşarak gelişmesini tamamlayıp toplumuna karışacaktır.

Bazı psikologlar, insan hayatının şekillenmesinde ve gelişmesinde, çocuğun dünyaya gelirken beraberinde getirdiği istidat ve kabiliyetlerin, yani nativizmin, bazıları ise bunun tam aksine tecrübeciliğin çok daha ağır bastığını iddia etmişlerdir. Fakat tecrübi çalışmalar şunu göstermişlerdir ki fert yalnız başına ne doğuştan gelen istidat ve kabiliyetlerinin ürünüdür, ne de yalnız başına toplumunun mahsulüdür. Çocuğun şahsiyet ve karakterinin oluşmasında, ruhsal güçlerin olduğu kadar, çevresinden gelen dış faktörlerin de önemi inkâr edilemez (1).

Bir kere çocuğun istidat ve kabiliyetleri, büyük ölçüde onun temel özelliklerini ortaya çıkacak güçtedir. Çünkü bu ruhi güçler, oluş halindeki insana önceden farklı ölçülerde verilmiş olup ferdi ruhi ve bedeni yapısı içinde belirli yönlere doğru itmeye hazır durumda beklemektedirler (2).

(1) Krş. Yavuz, Dini Duygu, s. 111 ve dipnotu 2.

(2) Bunların başında C. G. Jung gelmektedir. Bk. Jung, Die Libido, s. 185 vd.; Jacobi, Psychologie von Jung, s. 77 vd.; Hehlmann, Wörterbuch der Psychologie, s. 22; Leuschner, Die Religion der Kindheit, s. 7, 16; Yavuz Dini Duygu, s. 110.

GENEL ÖĞRENMEDEN DİNİ ÖĞRENMEYE YAKLAŞIMLAR

Prof. Dr. Kerim YAVUZ

Dinî öğrenmeye daha iyi nüfuz edebilmek için önce öğrenme olayını genel çizgileri içerisinde ele almakta yarar vardır. Bilindiği gibi insanın hayata hazırlanmasında öğrenmenin vazgeçilmez bir değeri vardır¹. Bir kere insan, hayatında ne biliyor veya ne yapıyorsa onların hepsini öğrenmeye borçludur. Çünkü onun fevkalâde geniş bir alana yayıldığı bir gerçektir. Onun için öğrenme kavramının çok geniş bir ifade alanı vardır. Buna basit bir örnek vermek gerekirse, biz başta yürütmesini, koşmasını, konuşmasını, oynamasını, eğlenmesini, eşeğe, ata binmesini, araba kullanmasını, okumasını, yazmasını, yabancı dilleri, müzik aletleri çalmayı, yatmayı, oturmayı, kalkmayı, kazanmayı, kaybetmeyi, yüzmeyi vs., yani çeşit çeşit bilgileri, kısaca yaşamayı hayatı, hayatta lâzım olan bütün bilgileri öğreniyoruz. Sözüünü ettiğimiz öğrenmenin belirli bir yeri yoktur. Başta aile, okul, yakın çevre, arkadaş grupları, iletişim vasıtaları vs.'nin öğrenmede değişik hisseleri vardır. Şu halde öğrenme çok yönlü cereyan eden bir süreçtir. Öyle ise herşeyden önce biz, insan olmasını, hatta insan sevmesini, sevilmesini, düşünmesini, anlamasını, kavramasını, anlatmasını, yani öğrenmesini ve öğretmesini de öğreniyoruz².

İşte öğrenme süreci harekete geçince, her öğrenme yeni öğrenmeleri davet eder. Böylece eski bilgiler yeni bilgilere açılır. Bunlar da yeni bilgilerin öğrenilmesine imkân hazırlar. Öğrenme gerçekleşince bu sefer de sıra yeni öğrenmelere gelir³. Bu süre ömür boyunca böyle devam eder. Şu halde insan, öğrenmeye mecbur olan bir varlıktır⁴.

1. Öğrenme konusunda Kerim Yavuz'un Eğitim Psikolojisi (Erciyes Üniversitesi Yay. Kayseri 1991) adlı eserinde çok geniş bir bölüm ayrılmış bulunmaktadır. Ayrıca, Bk. Aebli, Zwölf Grundformen, s.22-26; Yavuz, Din Eğitimi Dersleri, s.37; Sezgin, Üçüncü Neslin Eğitimi, s.47-48.
2. Bkz. Nipkow, Grundfragen III, s.179; Aebli, Zwölf Grundformen, s.33-45, 195-202, 224-228, 242-244, 351-354.
3. Kr. Oerter, Moderne Entwicklungspsychologie, s.33-43; 461-462; Grom, Religionspädagogische, s.13.
4. Krş. Bargheer, Das Interesse des Jugendlichen, s.32 vd; Grom, Religionspädagogische, s.12-13.

GÜNÜMÜZDE DİN PSİKOLOJİSİ

Prof. Dr. Kerim YAVUZ

NEDEN DİN PSİKOLOJİSİ

Hiç şüphesiz insanlık tarihinde insanı meşgul eden en eski meselelerin başında kendisinin ruh ve bedenden oluşması meselesi gelmektedir. Yine bu problem o zamandan bugüne kadar en canlı konu olma özelliğini korumuştur. Çünkü bedenî ve ruhî hadiseler birbirlerinden hiç ayrılmamışlardır. Hele bu konu ruh ve inanç alanına doğru açılınca insanın daha da ilgisini çektiği bir gerçektir.

İnanıçlı kendini kavramaya başladığı andan itibaren maddî varlığı yanında ruhi varlığını da hissetmiştir. Maddî varlığının ötesinde gizlenen kendinin kendi olduğu düşüncesi ve sezgisiyle o ruhunu merak etmiş, onun aslına yaklaşabilmek için "ruh nedir?, Nasıl bir şeydir? Var oluşunun sebebi ve hikmeti nedir?" diye sormuş ve böylece onun ne olduğunu öğrenmek ve anlamak istemiştir. İnsan zaman olmuş onu anladığını sanmış, zaman olmuş onunla sürekli meşgul olmaktan bıktığını zannetmiş, onu bir tarafa itmek, ondan uzaklaşmak istemiş, hatta "o yoktu." demeye kalkmış, ama yine de kendini sormaktan alıkoymamıştır. Kısaca insan başlangıçtan itibaren ruh konusuyla o kadar çok meşgul olmuş ki bu kadar başka hiçbir şeyle meşgul olmamıştır. İster çok tanrılı (polytheist), isterse tek tanrılı (Monotheist) olsun bütün dinlerde ruh konusu şöyle ya da böyle yer almış bulunmaktadır. O sadece yer almakla kalmamış, aynı zamanda ona son derece değer verilmiştir.

Burada yeri gelmişken bir de insanın ruhunda dine bir yer verişine bakarak konuya yaklaşıldığında hemen şu gerçeğe karşı karşıya geliriz: İnsan var olduğu gündün beri inanmış ve bu gündün yarına inanıp gitmektedir. O, zaman olmuş şuna, zaman olmuş buna inanmış ya da inanmaya çalışmıştır. İnsan kendini bundan ayırmak istememiş, hatta ayıramamıştır. Böylece o varlığının kendisinden beklediği yolda tabii olarak yürümüş gitmiştir. Bunun dışında kaldığını sananlar ise tarih boyunca inanmak ve inanmamak arasında düşünce ve duygularıyla dalgalanıp durmuşlardır. Şu halde insan ister gönülden inansın, isterse inanılardan uzaklaşmaya çalışmış olsun, yine de o aklını ve kalbini inanç konula-

1) Bk. Vergote, Religionspsychologie, s. 24, 39; Bolley, Gebet, s. 37-40, 43-46; Gruehn, Die Frömmigkeit, s. 2-3, 16-21; Rohracher, Einführung, s. 1.

Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Temmuz-Aralık 2002

**PROBLEME DER RELIGIÖSEN UND KULTURELLEN ERZIEHUNG IN
DER MULTIRELIGIÖS-KULTURELLEN FAMILIE UND
GESELLSCHAFT¹**

Prof Dr. Kerim YAVUZ

Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Sehr geehrte Damen und Herren,

Zu Beginn meiner Ausführungen möchte ich Sie alle zu diesem wissenschaftlichen Disput im Rahmen dieser Konferenz begrüßen. Gleichzeitig möchte ich bei dieser Gelegenheit allen danken, die an der Vorbereitung mitgewirkt haben. Mein besonderer Dank gilt dem Initiator der Konferenz Herrn Prof. Peter Graf.

Die Migrationswelle, die in den sechziger Jahren, in den ökonomisch und industriell hochentwickelten westlichen Ländern immer höher schlug, entwickelte die westliche Bevölkerung mit der Zeit immer mehr zu einer multireligiös-kulturellen. So intensivierten sich die zwischenmenschlichen Beziehungen zwischen den einheimischen und fremden Religionen, Kulturen und Lebensformen, sowie ansässigen und ausländischen Menschen, Mehrheiten und Minderheiten. Wir

¹ Bu yazı 28 Ekim - 01 Kasım 2002 tarihleri arasında "Universität Osnabrück Fachbereich Erziehungs- und Kulturwissenschaften, Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien" tarafından düzenlenen "*Der Islam im Westen der Westen*" konulu uluslararası konferansta ilk açılış konuşması olarak sunulmuştur

Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Temmuz-Aralık 2001

**ŞİİRLERİ İÇİNDE AK ŞEMSEDDİN'İN TASAVVUF DÜNYASINA
PSİKOLOJİK BAKIŞLAR**

Prof. Dr. Kerim YAVUZ

Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Biz bu çalışmamızla büyük bir şahsiyetin iç dünyasına yaklaşmayı hedeflemiş bulunuyoruz. Bunu onun gönül aleminden kalemine dökülen şiirleri içindeki iç gözlemleriyle belirlemeye çalışacağız. Hiç şüphesiz Ak Şemseddin büyük bir kişiliğe sahiptir. Fakat onun büyüklüğünün her zaman bir başka büyükle anıldığı da bir gerçektir. O, halk arasında yüzyıllardır dünyanın gelmiş geçmiş en büyük hükümdarlarından birisi olan Fatih Sultan Mehmed'in hocası olarak tanınmaktadır. Görüldüğü üzere halkımız büyüklükte önceliği Fatih'e vermiş ve ona da Fatih'in hocası demiştir. Buna karşılık Fatih Sultan Mehmed ise büyüklükte önceliği içten gelen büyük bir incelikle hep hocasına tanımıştır. Őu halde birisi büyük bir "mürşid", diğeri ise sultanlar sultanıdır. Biz konumuzu bu sultanlar sultanının elini öptüğü, büyük bir mürşidin iç dünyasına ayırmiş bulunuyoruz.

Bilindiği gibi Ak Şemseddin Fatih döneminin önde gelen ilim ve irfan sahiplerinden ve mutasavvıflarından birisidir. Biz burada onun sadece tasavvufi yönünü ele alacağız. Hiç şüphesiz dinî yaşayışın bir çeşidi olan tasavvuf, ruhun

Yunus Emre'nin Kişiliğinde İnsanın Kendini Bulması

*Prof. Dr. Kerim Yavuz**

Günümüzde Psikolojinin temel görevlerinden birisi hiç şüphesiz onun insanı anlaması ve anlatmasıdır. Bu ise bilimin çözeceği en zor meselelerden birisidir. Hele yüz yılların ötesinde kalarak tarihin derinliklerine gömülmüş ve haklarında günümüze kadar yeterli bilgiler ulaşmamış kimseleri hakkı ile anlamak ve anlatmak çok daha güçleşmiştir. Sonra, bunlardan bir kısmı hakkında subjektif veri olarak onların edebî eserleri (şairleri) geri kalmış ise onlarla şairin iç dünyasına ve yaşanan bütün hayatına nüfuz etmek öyle kolay bir mesele olmasa gerek.

Hiç şüphesiz Yunus Emre Türk Edebiyatının en ünlü şairlerinden birisidir. O her geçen gün insanlığın ilgisini üzerine daha çok çekmektedir .

Bilindiği gibi çeşitli yerlerde ve çeşitli zamanlarda Yunus Emre'nin sık sık anıldığı bir gerçektir. Ancak bu anmaların ne derece çok ciddi bilimsel araştırmalar sonunda ortaya çıkan bilimsel verilerin, orjinal ürünleri olduğu konusu, kanımızca tartışmalı bir konudur. Sonra, bunların Yunus'un iç dünyasının dışı yansımalarına ve gerçeğin ifade edilmesine ne derece hizmet ettiği sorusu, yine üzerinde durulması gereken bir sorudur.

Yunus ile ilgilenen çevrelerin çok çeşitli olması, burada bazı soruları beraberinde getirmektedir. Gerçekten o herkesin görmek istediği ve her insanın gönlüne tercüman olduğu, kendisini onda bulup onunla bütünleştiği çok yönlü birisi midir? Yoksa insanlarımız Yunus'u nasıl görmek istiyorlarsa, arzularına uygun bir Yunus mu takdim etmek istemektedirler? Sonra, o herkesin beklentilerine uygun pluralist bir şahsiyete mi sahiptir? Yoksa Yunus Emre'de farklı şahsiyetler var da farklı ruhî yapılarıdaki insanlar, kendilerini onda buldukça, onunla özdeşleşmiş mi hissetmektedirler ya da Yunus farklı kişiliklere mi sürüklenmek istenmektedir? Şayet böyle bir eğilim varsa bu onun olduğundan başka türlü anlaşılması veya asıl Yunus yerine, başka Yunuslar üretmek ve onu asıl olan ile değiştirmek manasına

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

ZİYA GÖKALP'İN DİNİ TUTUMU VE DİN ANLAYIŞI*

Dr. Kerim YAVUZ

Müslümanlığı kabul etmeleriyle birlikte yeni bir ruh ve ideale paralel olarak aynı zamanda son derece dinamik bir hayat ve dünya anlayışına da sahip olan Türkler, bu özellikleriyle Anadolu'ya geldiler. Dünyevî ve uhrevî hayatı realize etmek amacıyla insanın ruhunu tamamen kaplayan İslâmî anlayış, Anadolu'nun İslâm-Türk ruhu ve zevki ile işlenmesi sonucu, siyasi, kültürel, sosyal bir hayatın ve şuurun doğmasına ve gelişmesine vesile olmuştur. Siyasî sahadaki gelişme yeni Türk devletlerinin ortaya çıkmasını hazırlamış ve bu gelişme olgunlaştıkça istikrarlı ve organizasyonunu sağlam temellere dayandıran idarelerin kurulmasını sağlayarak neticede bünyesinden büyük bir imparatorluğu yaratabilmiştir.

Fakat hızla gelişen bu imparatorluğun yüzyıllar sonunda, dahilî ve haricî tesirlerle terakkisi yavaşlamış ve hatta durarak arkasından çeşitli alanlarda gerilemeğe ve zayıflamağa başlamıştır. Bunun acı tecrübelerle geç farkına varılmasından sonra, dikkatler ve düşünceler, önce fiilen imparatorluğu koruma ve ayakta tutabilme çarelerine çevrilir. Hatta, tekrar gelişmeyi sağlaması ümidiyle kendini yenileme teşebbüslerine girişir.

Bu sırada süratle gelişmesini sürdüren Batı Medeniyeti ise entelektüel tabakadan bir çoklarının gönüllerini büyüleyerek, bir taraftan derin bir hayret duygusunu doğururken, diğer taraftan

* Bu makale daha çok yazarın Freiburg'da (Batı Almanya, 1974) yayınlanan «Der Islam in Werken moderner türkischer Schriftsteller 1923-1950» adlı doktora tezine dayanmaktadır.

**İLKÖĞRETİMDE DİN EĞİTİMİNİN KARŞILAŞTIĞI
PROBLEMLER**

Doç. Dr. Kerim YAVUZ

Bugün eğitim ve öğretimden daha çok görevler bekleyen bir dönemde bulunuyoruz. Problemlerimizi bir taraftan çözmeye çalışırken, bir taraftan da yeni yeni problemler karşımıza çıkıyor. Bunları b'z sadece görmüyor, aynı zamanda hissediyoruz.

Bilindiği gibi Din ve Ahlâk Bilgisi dersleri, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi adıyla 1982 yılında İlk ve Orta öğretimde mecburi dersler arasına girmiş bulunmaktadır. Din ve Ahlâk Bilgisinin mecbur olması, ülkemizde şüphesiz önemli bir gelişmeye sahne olmuştur. Yalnız bundan beklenen verimin istenen seviyeye çıkabilmesinin uygulanmaya ve uygulamada sağlanacak gelişme imkânlarına bağlı olduğunu söylemeliyiz.

Bu dersin seçmeli dersten mecburi ders haline getirilmesi henüz çok yeni olduğundan gördüğümüz kadarıyla o bir geçiş dönemi yaşamaktadır. Bilindiği gibi her geçiş döneminin çözüm bekleyen problemleri vardır. Din ve Ahlâk Bilgisinin de kendine has problemleri olması tabiidir.

Bu yeni gelişme ile Din ve Ahlâk Bilgisine değer verilen bir ders olma yolunda büyük bir ilerleme imkânı açılmıştır. Ancak bu dersin temel eğitimin birinci devresinde sağlam temeller üzerine oturtularak gerçek hüviyetine kavuşabilmesi için, aşağıda üzerinde duracağımız problemlere çözüm getirilmesi gerekir. Bu İlköğretimde gerekli din Eğitimi geleneğinin kurulması açısından da önem taşımaktadır. Bu da fertlerin ve toplumun bu konudaki ihtiyacını tam olarak karşılamak ve yanlış yönlendirmelerden korumakla mümkün olacaktır.

İlköğretimdeki söz konusu başlıca problemleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Din ve Ahlâk Bilgisi dersini verecek öğretmen meselesi.
- 2) Din ve Ahlâk Bilgisi ders kitabının durumu.
- 3) Din ve Ahlâk Bilgisinin kendisini kabul ettirmede karşılaştığı güçlükler.
- 4) İlköğretimdeki denetleme mekanizmasının din bilgisinde de işlerlik ve ciddiyet kazanması.
- 5) Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinde öğrencinin başarılı veya başarısızlığının değerlendirilmesi.

► Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu

**GELECEK NESİLLERE YÖNELİK MONOTEİST
DİNLERLE ORTAK BİR ÖĞRETİM PROJESİ GELİŞTİRME
HAZIRLIKLARI ÜZERİNDE DÜŞÜNCELER**

Prof. Dr. Kerim YAVUZ*

Bilindiği gibi bugün sürekli ve hızlı bir şekilde değişen bir dünyada bulunuyoruz. Çok çeşitli kanallardan beslenen bu değişme sürecinin yoğunlaşmasıyla beraberinde şiddetli sarsıntılar ve onlara bağlı olarak oluşan problemler bir çığ gibi büyümektedir. Bu problemler yoğun bir hareketlilik içinde plüralist ve çok sesli bir dünyada bütün insanları yakından ilgilendirmektedir. Bugün her ülkenin eğitim ve öğretiminde bunların çözülmesi için büyük vazifeler beklemektedir. Çok büyük problemlerin bir ağ gibi örüldüğü dünyanın daha barışçı, daha toleranslı ve daha anlayışlı bir hale gelmesinde dünya ülkelerindeki dinî eğitim-öğretilere büyük işler düşmektedir. Bilhassa onların geliştirecekleri ortak projelerle belirli ölçüde başarıya ulaşmak mümkündür. Ancak bunların başarıya ulaştırılması öyle kolay değildir. Biz burada sık sık sözü edilen semavî dinlerin yaşadığı ülkelerde gelecek nesillere uygulanması düşünülen ortak bir eğitim projesi üzerinde durmak istiyoruz. Aslında semavî dinler dünya barışı için geçmişte önemli bir rol oynamış ve bugün de önemli rol oynayabilecek durumdadırlar. Hans Küng'ün dediği gibi "Dinler arasında barış olmadan, ülkeler arasında barış olmaz. Yine dinler arasında diyalog olmadan, onlar arasında barış da olmaz". O bununla haklı olarak dinler arasında barış olmadan dünya barışı olamayacağı gibi dinler arasında diyalog olmadan dinlerin barışmasının da mümkün olmayacağına inanmaktadır. Bu gerçek geçmişte insanlığa acı tatlı pek çok tecrübeler yaşattı ve bu durum bugün de halâ devam etmektedir. Şayet "barış insanların bedensel, zihinsel ve ruhsal hastalıklarından kurtulması" anlamında ele alınırsa, biz her şeyden önce barışa giden yolda insanlarla kavga eden ya da her yerde insanların, grupların ve ülkelerin bir birleriyle kavga ettikleri bir dünya istemiyoruz, demektir.

Öte yandan dünyada teknolojinin ve süper güçlerin sınırsız gelişmesi ve bu cümleden olarak nükleer silahların oluşturduğu tehlikeler ve onların doğuracağı acı sonuçlar üzerinde düşünerek bunların herhangi bir zamanda dünyada insanlığın aleyhine kullanılması ihtimali, insanlar arasında sık sık ciddi endişelere, huzursuzluklara, gerilimlere, ve korkulara sahne olmaktadır.

İnsanlığın bu tür anlaşmazlıklardan, kavgalardan, ciddi problemlerden ve dayanılmaz acılardan korunmasında, bilhassa monoteist dinlerin katılımıyla ortak bir öğretim projesi oluşturulabilir mi? En azından onların insanlar arasında dünya barışı için ortak bir sorumluluk telkin eden değerler sistemi oluşturulup geliştirilebilir

* Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dekanı

ŞİİRLERİ İÇİNDE AKŞEMSEDDİN'İN TASAVVUF DÜNYASI VE PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Prof. Dr. Kerim YAVUZ*

Biz bu çalışmamızla büyük bir şahsiyetin engin iç dünyasına yaklaşmayı hedeflemiş bulunuyoruz. Bunu onun gönül âleminde kalemine dökülen şiirleriyle ortaya koymaya çalışacağız. Hiç şüphesiz Akşemseddin büyük bir insandır. Fakat hepimizin bildiği gibi onun büyüklüğünün her zaman bir başka büyükle anıldığı bir gerçektir. O halk arasında yüzyıllardır dünyanın gelmiş geçmiş en büyük hükümdarlarından Fatih Sultan Mehmed'in hocası olarak tanınmaktadır. Görüldüğü üzere halkımız büyüklükte önceliği Fatih'e vermiş ve ona Fatih'in hocası demiştir. Fakat Fatih Sultan Mehmed ise büyüklükte önceliği hep hocasına tanımıştır. Birisi büyük bir müşid, diğeri ise sultanlar sultanı. Biz konumuz bu sultanlar sultanının her zaman elini öptüğü, yeri geldiğinde kendisine fevkalâde bir incelikle "hızaya gel" diyebi- len büyük bir müşidin iç dünyasına ayırmış bulunuyoruz.

Bilindiği gibi Akşemseddin Fatih döneminin önde gelen ilim ve irfan sahiplerinden mutasavvıf ve velilerinden birisidir. Biz burada onun sadece tasavvufi yönünü ele alacağız. Hiç şüphesiz dinî yaşayışın bir çeşidi olan tasavvuf, ruhun Allah'a açılan yollarından birisidir.

Akşemseddin'e göre süfi gönülünü Allah'a derinden bağlayan ve O'ndan başka her şeyle ilgisi keserek Hak yoluna giren ve sadece

(*) Bu yazımız Kemal Eraslan'ın "Ak Şemseddin'in Dinî-Tasavvufî Şiirleri" Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1984, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 11-84, adlı eserindeki şiirlere dayanmaktadır.

ARAYIŞ İÇİNDEKİ KARACAOĞLANIN DİNİ BEKLENTİSİ

Prof. Dr. Kerim YAVUZ*

Karacaoğlan¹ Türk halk ve saz Şairleri arasında en önde gelen Şairlerden birisidir. O her şeyden önce kendi çevresinin ve kendi kültürünün insanıdır. Kendi çevresinin dilini, kültürünü, sanatını, dinini, ahlakını, gelenek ve göreneklerini özümsemiş olan Karacaoğlan, halkın duygularına, düşüncelerine, inançlarına ve özlemlerine şiirleriyle tercüman olmuş bir kişidir. Onun şiirlerini okudukça insanların onlar içerisinde kendi duygularını, düşüncelerini, hayallerini, arzularını ve arayışlarını, sevinçlerini ve üzüntülerini paylaştıkları görülür. Bir yerde Türk halkı kendini onun şiirleriyle özdeşleşmiş gibidir. Onunla kucaklaştığını ve şiirlerini içten paylaştığını görür. Çünkü onun şiirleri san ki halkın gönlünün sesleri ve sözleridir. Halk kendini onlar içerisinde bulduğu için Karacaoğlanı sevmiş ve onu gönlünde abideleştirmiştir.

Karacaoğlan şiirleriyle ördüğü duygu ve düşüncelerini sanki halkı için hissediyor, hayal ediyor, özlüyor ve düşünüyor gibidir. Böylece onun şiirleri insanların iç dünyalarının dışa yansımaları gibidir. Çünkü onun şiirlerindeki çevreler, insanlar, aşklar, güzeller ve güzellikler, hayat anlayışları ve dünya görüşleri hep kendilerine ait olup ortak paylaşılan değerlerdir.

Karacaoğlan'ın şiirleri içerisinde sevgililer bütün cazibeleri ve güzellikleri içinde onların fiziksel yapıları, dış ve iç görünüşleri veya dış ve

* Ç.Ü.İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Adana

¹ Bu yazıda Dr. Müjgan Cunbur'un "Karacaoğlan" (Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Ankara 1973) isimli eseri kullanılmıştır.

DOĞU KARADENİZ'DE BATIL İNANÇLARIN PSIKOLOJİK DİLİ

Prof. Dr. KERİM YAVUZ

Tebliğimiz kendisine hedef olarak Doğu Karadeniz'de batıl inançların psikolojik dilini seçmiş bulunmaktadır. Başlangıçta konumuz için gerekli materyali kolayca bulacağımızı umuyorduk. Ancak meseleye nüfuz ettikçe, mevzuun çok karışık ve oldukça güç bir problem olarak kendisini hissettirdiğini gördük. Biz öncelikle tamamen bu bölgeye has olan batıl inançlar üzerinde durmayı planlamıştık. Ancak bu yörede görülen batıl inançlara sadece Anadolu'da yaygın olan başka yörelerin batıl inançları karışmamış, aynı zamanda tarih boyunca çeşitli zamanlarda buralarda yaşamış başka kültür ve inançlara sahip olan insan gruplarından kalan batıl inançları da karışmıştır. Durum böyle olunca, bu yörelere ait batıl inançları kısa zamanda belirleyebilmenin çok zor bir iş olduğunu itiraf etmek zorundayız. Çünkü bu bilimsel güvenilirlik ölçülerine uygun sonuçlara ulaşmak ciddi ve uzun zaman alan bir araştırmayı gerektirmektedir.

Sonra, batıl inançların tabii durumu fazla gelişmemiş çevrelerde daha çok yayıldığı bir gerçek olduğu gibi onlar arasında dini inançla batıl inançların birbirinden ayrılmasında güçlük çekenlerin olduğu da bir gerçektir.

Netice itibarıyla biz bazı taramaların, birbirleriyle karşılaştırılmasını yaptık. Bu bölgeye has olduğunu tahmin ettiğimiz veya bazı değişikliklere uğrayarak buranın özelliklerine göre mana ve şekil kazanmış batıl inançları genel çizgiler halinde ele almaya çalıştık.

Biz konuya teolojik açıdan ziyade psikolojik açıdan yaklaşılmaya gayret ettik. Şu halde biz onların ne lehinde ne de aleyhinde olacağız; ne de onlar yanlış veya doğrudur diyeceğiz. Sonra, onların dini değeri ve geçerliliğini ölçmek bizim buradaki görevlerimiz arasında yer almayacaktır.

Bizim için burada esas olan, batıl inançlarıyla birlikte ve içiçe yaşayan insanların bunlarla günlük hayatın akışı içinde ne yaptığını veya ruhunda ne yapmak istediğini, neler beklediğini, nelere ulaşmak istediğini ve onların günlük hayatı nasıl etkilediğini öğrenmeğe çalışmaktadır.

Bir kimse duyguları, düşünceleri, tasavvurları, istekleri, yaşayışı ve davranışlarıyla ilâhi kudretle ilişki kurduğu ve onu göntülden kabul ettiği andan itibaren onda dinî inancın varlığından söz edebiliriz. Başka bir deyişle Allah düşüncesi ve duygusu kimin hayatına girmişse ona bir din veya inanç sahibi bir insan göziyle

1) Sözümlü ettiğimiz bu inançlar; Trabzon, Rize ve Artvin illeri, ilçeleri ve köylerini içine almaktadır. Bunlar Fakültemizin Necdet Toptaş, Hasan Aksu, Resul Kurtuluş, Ergüven Aslan, Ömer Haliloğlu, Mehmet Günaydın, Aydın Kayer, Remzi Aydın, Nurettin Köksal isimli öğrencilerince derlenmiştir.

TRABZON YÖRESİ MANİLERİNDE İNSAN VE DİNİ İNANÇ

Doç. Dr. Kerim YAVUZ*

İlmin ısrarla üzerinde durduğu temel konulardan birisi, hiç şüphesiz insanı tanımak ve anlamaktır. Onun geçmişini, bugünkü durumunu kendisinin başkalarıyla, başkalarının kendisiyle olan ilişkilerini ve çevresini daha yakından ve daha çok tanımak ve anlamak bir ihtiyaç haline gelmiştir. Çünkü insanı anlamak demek hayatı anlamak demektir.

Bilindiği gibi halk edebiyatının ürünleri arasında manilerin önemli bir yeri vardır. Onlar herşeyden önce bir söz sanatı olup halk edebiyatının çok yaygın nazım şekillerinden birisidir. Aynı zamanda ifade etmekte başarılı olabildiği ölçüde belirli bir hayat döneminde bulunan kimselerin iç dünyasının dışa yansımada önemli bir vasıta. Bu bakımdan dile de insanın iç dünyasını dışa yansıtan bir vasıta gözüyle bakılabilir¹.

Biz burada maninin teknik yapısı ve öteki yönlerini bir tarafa bırakarak konuya sadece insan ve dini açıdan yaklaşmaya çalışacağız. Mana bütünlüğüne sahip olduğunu gördüğümüz maniler, muhteva yönünden kendi kendine yetecek ve bir fikir verecek güçtedir.

Bilindiği üzere onların en belirgin özelliklerinin başında aşk konusu gelmektedir. Manilere hakim olan temel konu aşktır. Esasen sevenler ve sevilenler kendilerini onlar içinde rahatça bulabilirler. Çünkü orada sevgi dolu, aşk dolu insanların kendi ruh hallerini, duygularını, isteklerini, taleplerini, arayışlarını, ayrılık ve bağlılıklarını, üzüntü ve kederlerini toplum gelenek ve göreneklerini mümkün merteye kendi sınırları dahilinde bulmaları mümkündür². Nitekim bazı maniler kendilerini, maninin yarı geri

(*) Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

(1) Bk. Müller - Freienfels, Die Seele des Alltags, s. 234, 337 - 238.

(2) Bk. Göksü, Manilerimiz, s. 9 - 10; Şen, Trabzon Manileri, s. 2, 9 - 10; Sarol, Of Manileri, s. 5; Alaca, Samsun Folkloru, s. 69 - 70 - 71. Bu konuda geniş bilgi için, Bk. Wiedemann, Gefühlle, s. 49 - 51.

DENİZLİ ve ÇEVRESİ MANİLERİNDE İNSAN ve DİNİ İNANÇ

Pröf. Dr. Kerim YAVUZ

Dün olduğu gibi bugün de ilim dünyasını en çok meşgul eden problemlerin başında, şüphesiz insan problemi gelmektedir. Dünü ve bugünü ile kendi insanımızı daha yakından tanımak ve onu bütün yönleri ve özellikleriyle anlamağa çalışmak ilmin temel görevlerinden birisidir. Geleceğin sağlıklı bir şekilde hazırlanması bakımından geçmişin ve günümüz insanının bilinmesinin önemli bir husus olduğunu inanıyoruz. Zira kendi insanımızı duyguları düşünceleri zevkleri eylemleri ve aşklarıyla gereği gibi tanıyıp anlayabilirsek, hayatımızı da o ölçüde tanımış ve anlamış oluruz.

Bilindiği üzere halkımızı tanıma ve anlama vasıtalarının birisi de halk edebiyatıdır. Biz burada halk edebiyatının en yaygın nazım şekillerinden birisi olan manilerle [1] gençlerin iç dünyasının belirli ölçüde dışa nasıl yansıdığını göreceğiz. Burada bizi esas ilgilendiren husus, manilerin temel konusu olan aşk teması ile dini inancın ilişkisini psikolojik açıdan ortaya koymaya çalışmaktır.

Bilindiği gibi manilerde sevgi dolu insanların kendi ruhi hallerini, duygularını, isteklerini, bağlılık ve ayrılıklarını sıkıntı ve dertlerini kendi kuralları içinde bulmak mümkündür. Böylece maniler türkülerimize, kendi iç dünyamıza girmiş, biz çeşitli ruh halimizi onlarla paylaşmışız. Neticede onlar bizim içimize tercüman olmuşlardır.

Maniler içinde görülen insan çoğunlukla ergen kız ve oğlanlardan oluşmaktadır. Bunlar genelde yaşları 15-20 olan idealist gençlerdir. Bu gençler karşı cinsten olanlara, şuurlu bir alaka duymakta ve özel bir yakınlık göstermektedirler. Nitekim bir manide "Beni çoban tutsunlar kızların sürüsüne"[2] diyen bir delikanlı, bu duygusunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bunlardan özellikle delikanlılar, hızlı bir arayış içindedirler. Mutlu bir yuva kurma arzusuyla kendilerine eş olabilecek bir sevgiliyi ya bulmuşlar ya da bulabilme gayreti içindedirler. Genç kızlar ise delikanlılar kadar hareketli olmasalar bile kendilerine uygun bir sevgiliyi ya belirlemişler ya da gönüllerinde durmadan arayış içindedirler.

Manilerdeki sevgililerin özelliklerine daha yakından bakıldığında önce insanî gelişmenin açık bir çizgisiyle karşılıyor. Bir manide deniyor ki

Tarla yolu dar olur
Dağ başında kar olur
Anaların dizinde
Kızlar büyür yâr olur [3]

1) Bu konuda daha çok bilgi için, Bk. Yavuz, Trabzon manilerinde, s. 265-266.

2) Özkiye, Aydın Folkloru, S.75.

3) Akalin, Türk Manileri, s. 19.

Prof. Dr. Kerim Yavuz

Günümüz İnsanları ve Dini Görüntüler

İnsanın kim olduğu sorusu eski bir sorudur. Yüzyılların ötesinden Yunus Emre kendi fiziksel görüntüsüne bakarak bu soruya şöyle cevap veriyor: "Ete kemiğe büründüm. Yunus diye gördüm". Onun gibi insanlara dış görünüşüyle baktığımızda karşımıza çeşit çeşit insanların çıktığını görürüz. Bunlar bildiğimiz gibi kadınlar- erkekler, küçükler-büyükler, gençler-yaşlılar, beyazlar-zenciler, sarılar-esmerler, kısalar-uzunlar, güzeller-çirkinler, sağlamlar-özürlüler ve başkalarıdır.

Bu haliyle insan önce biyolojik doğumla dünyaya gelir. Günün birinde düzenli bir eğitime başlamak üzere ailesinden çıkıp okula, yani topluma katılmak suretiyle o sosyal doğumu yaşar. Arkasından buluş çağının girişiyle birlikte çocuktan ayrılarak erkekleşmek ve kadınlaşmak üzere kendini yeni bir kişilik içinde göstermeye başlar. Biz buna ondaki gerçek benin doğuşu diyoruz. Bu safhalardan sonra insanın sıra ile gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerini yaşayarak günün birinde bu dünyadan ayrıldığına şahit oluyoruz.

Bedensel yapısıyla gördüğümüz bu insanlarla temasa geçince, onların konuşan, düşünen, hisseden, tasavvur eden, isteyen, özleyen, arayan, inanan, seven, sevilen, üreten, tüketen, paylaşan, yöneten, eğiten, eğitilen, bilgili, sanatkar, ahlâklı, güvenilen, güvenilmeyen, bireysel, sosyal vs. olmak üzere sayısız derecede değişik ve çeşitli insanların karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

Görüldüğü üzere insanın dünyadaki organik varlığı yanında bir de ruhsal varlığı, ya da bir iç evreni vardır. Yunus bunu "bir ben var bende, benden içerti" sözüyle ifade eder. Dış ben dediğimiz beden ruhun organı ve harika bir ifade vasıtasıdır. Esasen her ikisinin birleşip bütünleşmesiyle hayat başlar. O ruhyala insan olur. O onunla öğrenir, onunla bilir, onunla anlar, onunla hisseder, onunla inanır, onunla sever, onunla sevilir, onunla ister ve onunla arayışlarının peşinden yürür gider.

YUNUS EMRE'NİN İÇ BENİNE DİNİ VE PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR ¹

Prof. Dr. Kerim YAVUZ

İnsanı tanımak ve anlamak, dün olduğu gibi bugün de insanlığın çok ciddi bir problemi olarak halâ tazeliğini korumaktadır. Hele onu bir san'at eseri vasıtasıyla tanımaya ve anlamaya girişmek, konuyu biraz daha güçleştirmektedir. Çünkü burada edebi bir eserin sahibinin iç dünyasını ne derece dışarıya yansıttığı sorusu, önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun tartışmasını bir tarafa bırakarak diyebiliriz ki, edebi bir eser, edibinin iç dünyasını, şahsiyetini, hayat anlayışı ve dünya görüşünü, döneminin sosyal, kültürel, politik, dini ve ahlâki anlayışını, çeşitli gelişme ve değişmelerinin anlaşılmasına büyük ölçüde yardımcı olan önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

Buradan hareketle biz Yunus Emre'ye önce bir fert ve bir şahsiyet olarak bakmak zorundayız. O, herşeyden önce bedeni ve ruhu ile birlikte bir bütünlük arz eder. Bu bakımdan Yunus'un bedeni ve ruhi birlik ve bütünlüğünü birbirinden ayırmamız mümkün değildir. Çünkü bunlar hayat boyu birbirinden ayrılmamak ve birbirini ömür boyu kabullenmek üzere birleşmişlerdir. Yunus bu bütünlüğü "*ete kemîğe büründüm, Yunus diye göründüm*" ifadesiyle özetlemektedir. Böylece canlı olmak için beden ruha, ruh da kendini göstermek için bedene ihtiyaç duymuş ve her ikisi birlikte bütünlüşmüşlerdir. Burada ruh, daracık bir kalıp içinde, sınırsız bir genişlik ve zenginlikle kendini duyurabilen bir güce sahiptir. Bu gücün aynı zamanda insanın içinde itici ve yönlendirici bir özelliği vardır.

Yunus birlik ve bütünlük içindeki bu ikiliği, yine birliğe sadık kalarak, sadece "*ben*" kavramıyla, yani "*Bir ben var, bende benden içeru*" ifadesiyle dile getirmiştir. Ondan bu beden ve ruh ikilisini "*dış ben*" ve "*iç ben*" olarak nitelendirmek mümkündür.

Biz burada Yunus'un şiirlerini esas alarak daha çok onun iç benine yaklaşıma çalışacağız.

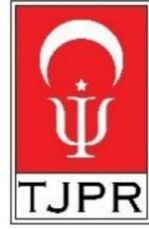
¹ Bu yazı Atatürk Üniversitesi'nce düzenlenen "Yunus Emre Sempozyumu"nda verilen bir tebliğden oluşmaktadır.

* *Teşekkür:* Prof. Dr. Kerim Yavuz'un lisansüstü öğrencileri olan din psikologları Prof. Dr. Hasan Kayıklık ile Doç. Dr. Mustafa Ulu beyefendilere, bu makaleme yaptıkları özverili kişisel katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. [M.K.]



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 10 • Aralık 2024 • 237-250
Issue: 10 • December 2024 • 237-250



Ruh Sağlığı ve Din

Koç, M. & Cengil, M. & Gencer, N. (2022). *Ruh sağlığı ve din*.
Kars: Ertem Kafkars Yayınları (445 s.)
Koç, M. & Cengil, M. & Gencer, N. (2022). *Mental health and religion*.
Kars: Ertem Kafkars Publishing (445 p.)
ISBN: 978-605-71876-6-6



Oğuzhan Yılmaz

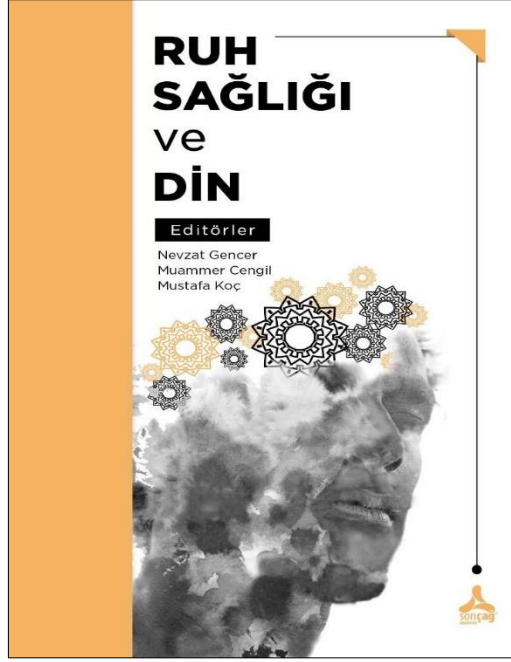
Yüksek Lisans Öğrencisi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: oguzhanyilmazdp26@hotmail.com
Orcid: 0009-0000-0257-2027
Eskişehir / Türkiye

MA Student
Eskişehir Osmangazi University
Institute of Social Sciences
E-mail: oguzhanyilmazdp26@hotmail.com
Orcid: 0009-0000-0257-2027
Eskişehir / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1516261>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type	Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received	15 Temmuz 2024 • 15 July 2024
Kabul Tarihi • Accepted	26 Kasım 2024 • 26 November 2024



Ö z e t

Ruh sağlığı ve din ilişkisinin ele alındığı editoryal çalışma ürünü olan bu kitapta, ruh sağlığıyla bağıntılı on iki ayrı alt başlık açılarak dinle ilişkili olan ruh sağlığı parametreleri tartışılmıştır. Bunu yaparken gerek başlık ve alt başlıkları belirleme gerekse literatürdeki kuramsal bilgiler ile yerli/yabancı yapılan ampirik çalışmalardan elde edilen veriler sistemli bir metodolojiyle okuyucuya sunulmuştur.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Ruh sağlığı • Stres • Kaygı • Depresyon

A b s t r a c t

This editorial work examines the relationship between mental health and religion, addressing twelve distinct subtopics that explore mental health parameters in connection with religion. Through a well-structured methodology, the book systematically presents its selected topics and subtopics, drawing upon theoretical knowledge from existing literature as well as data from both local and international empirical studies.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Mental health • Stress
Anxiety • Depression

Ruh sağlığı, psikolojik iyi hâl veya zihinsel bir bozukluğun olmadığı düzeyi açıklamaktadır. Tatmin edici düzeyde duygusal ve davranışsal işlevlerini sürdürebilen bir kişinin durumu olarak da ifade edilebilir. Dinin tanımı ise fertlerin veya toplumların bakış açılarına göre farklılık arz etmekle birlikte genel olarak bakıldığında çoğunlukla doğaüstü ve transandantal unsurlarla ilişkilendirilmiş; çeşitli ayinler ve uygulamaları içeren, ahlak, dünya görüşleri, kutsal metinler ve yerler, kehanetler, etik kurullarından oluşan bir sosyo-kültürel sistemdir. Editörlüğünü Mustafa Koç, Muammer Cengil ve Nevzat Gencer'in yaptığı bu eser, ruh sağlığının genel değerlendirmesi ve ruh sağlığıyla ilgili on iki ayrı alt başlığın içerisinde on bir farklı kavramın din ile ilişkisinin incelenmesiyle oluşturulmuştur.

Editoryal bir çalışma ürünü olarak değerlendirilmesi yapılan bu eserin öncelikle *içindekiler* kısmına bakıldığında önsöz, on iki bölüm ve yazarlar kısmından oluştuğu görülmektedir. Ayrıca kitapta yer alan her bölümün sonunda çalışmaya yönelik sonuç ve kaynakçaya da yer verilmektedir.

Editörler tarafından kaleme alınan kitabın *Önsöz*'ünde ise (ss. 1-6) öncelikle dinin bireydeki etki alanına ve neye aracılık ettiğine kısaca değinilmiştir. Eser hazırlanırken kullanılan metot ve teknik ile takip edilen sistematikten bahsedilmiş ve eserde yer verilen bölümlerdeki akış şablonundan söz edilmiştir. Daha sonra tek tek eserde yer alan kitabın temel bölümleri değerlendirilmiştir. Ayrıca kitapta ruh sağlığı ve din ilişkisi bağlamında ele alınan kavramların araştırma bulgularına sistematik bir şekilde yer verilerek okuyucuya insan odaklı, bütüncül bir bilimsel perspektif sunduğu dile getirilmiştir. Son olarak bu eserin din psikolojisi alanına kazandırılmasında alan uzmanları olan bölüm yazarlarının yanı sıra son okumayı yapan doktorantlara teşekkür edilerek önsöz tamamlanmıştır. Çalışmanın sebebi ve amacı olarak depresyon, stres, kaygı, umutsuzluk, yalnızlık gibi olumsuz ruhsal sağlık göstergelerinin üzerinde psiko-teolojik bir değişken olarak dindarlığın etkilerinin araştırılmasının büyük önem arz ettiği ifade edilmiştir. Bunun yanında din psikolojisinin bireyin tutum ve davranışlarında dinin etkilerine yönelik bilimsel saptamaları, başta sağlık çalışmaları olmak üzere insanı merkeze alan birçok sosyal ve fen bilimleri alanlarına katkı sağlayacağı ve ilgili bilim dallarına holistik bir perspektif sunacağı belirtilmiştir.

Eserin *Ruh Sağlığı ve Din: Genel Değerlendirme* (ss. 7-56) başlıklı birinci ve ilk bölümü, Nevzat Gencer tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölüm; 'Ruh Sağlığı Nedir?', 'Ruh Sağlığını Yordayan Değişkenler', Din

Nedir?’, ‘Ruh Sağlığı ve Din İlişkisi: Ruh Sağlığını Yordayan Psiko-Teolojik Bir Değişken Olarak Dindarlık’ isimli alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölümün giriş kısmında ruh sağlığı ve din ilişkisi üzerine genel yorumlarda bulunulmuş, dine psikolojik bakışın ne olduğu üzerinde durulmuş ve din psikolojisi açısından literatürdeki farklı yaklaşımlardan söz edilmiştir. Ayrıca dinin ruh sağlığını olumlu veya olumsuz yönde etkilediğine dair görüşlere de örneklerle yer verilmiştir. ‘Ruh Sağlığı Nedir?’ alt başlığında bahsi geçen kavramın gerek psikoloji literatüründeki gerek Dünya Sağlık Örgütü’ndeki tanımına yer verilmiş ve ittifak edilen ortak bir tanımın da olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca ruh sağlığı alanı uzmanlarının psikolojik rahatsızlığın tanımlamasında dört temel özelliğin bulunması gerektiğini, bu özelliklerin ise kişisel sıkıntı, yeti yitimi, sosyal normların ihlali ve işlev bozukluğu olduğu belirtilmiştir.

‘Ruh Sağlığını Yordayan Değişkenler’ alt başlığında ise sosyo-demografik ve psiko-sosyal şeklinde ikiye ayırarak bunları içeren bazı değişkenler üzerinde kısa açıklamalar yapılmış, sonra o değişkenler kullanılarak nicel araştırma yapılan ampirik çalışmaların bulgularından bahsedilmiştir. ‘Din Nedir?’ alt başlığında dinin farklı tanımlarına, din kelimesinin sözlük anlamına ve bazı psikologların da din tanımlarına yer verilmiştir. Son alt başlık olan ‘Ruh Sağlığı ve Din İlişkisi: Ruh Sağlığını Yordayan Psiko-Teolojik Bir Değişken Olarak Dindarlık’ bölümünde ise din ve dindarlık olgusunun ruh sağlığı üzerindeki etkileri pozitif, negatif ve nötr korelasyon bağlamında yapılan çalışmalar sonucu elde edilen verilerle tartışılmıştır. Bölüm özet mahiyetinde sonuca ve kullanılan kaynaklara yer verilerek sonlandırılmıştır.

Kitabın *Stres ve Din* (ss. 57-80) başlıklı ikinci bölümü, Muhammet Cevat Acar tarafından kaleme alınmıştır. Bölümün giriş kısmında stres, genellikle bireyin kendisi ve çevresi ile çatışma içinde bulunarak bu çatışmayı çözmede yetersiz kaldığı durumlar şeklinde tanımlanmış ve bu duygunun temelinde çoğu zaman kontrol duygusunun kaybedilmesinin olduğu vurgulanmıştır. Daha sonra bu kavramın sözlük tanımlarına da yer verilmiş, din psikolojisi literatürü açısından da geniş bir tanımının şu şekilde olduğu açıklanmıştır: “Stres, bireylerin fiziksel veya psikolojik sağlıklarına karşı tehdit olarak algıladıkları durumlarla karşılaşmaları ve bu karşılaşma sonucunda ortaya çıkan zorlanmanın bireyin bütünlüğünü zorlayıcı ve bozucu etkenleri içerdiği süreçtir.” Bölümün ikinci alt başlığında ise bu kavramı yordayan sosyo-demografik ve psiko-sosyal değişkenlerin bazılarını yer verilmiş ve bu değişkenlerle ilgili yapılan çalışmalarda bulgular okuyucuya sunulmuştur. Bahsi geçen bazı değişkenlerin araştırma sonuçları ışığında gerek bireylere gerekse de toplumlara nasıl

etki ettiği üzerinde öz mahiyette çıkarımlarda bulunulduğu gözükmektedir. Bölümün son alt başlığında ise dindarlık değişkeni ayrıca ele alınarak stres ile dindarlığın pozitif, negatif ve nötr ilişkisi, yapılan nicel çalışmalar neticesinde özet mahiyette okuyucuya akıcı ve sistematik bir şekilde sunularak genel bir değerlendirme imkânı sunulmuştur. Ayrıca bu bölümün sonuç kısmında bu alanda çalışma yapmak isteyen veya düşünenler için; dindarlığın nasıl bir işlev göreyerek stresi azalttığı ve stresle başa çıkmayı kolaylaştırdığına dair az sayıda çalışmanın bulunduğu ve buna binaen de alanda daha çok deneysel çalışma yapılması, kontrol ve deney grupları oluşturularak dindarlığın nasıl bir etkiye sahip olduğunun gözlenmesinin gerektiği şeklinde öneride bulunulmuştur. Son olarak da yararlanılan kaynaklara yer verilerek bu bölüm sonlandırılmıştır.

Eserin *Kaygı ve Din* (ss. 81-111) başlıklı üçüncü bölümü, Fatma Baynal tarafından kaleme alınmıştır. Giriş kısmında modern toplumlarda kaygı bozukluğunun artması ve Türkiye de dahil olmak üzere 14 ülkede yapılan bir araştırmada en yaygın karşılaşılan psikolojik problemlerin depresyon ve kaygı bozukluğu olduğu şeklindeki bulgulardan söz edilmiştir. Yine bu kısımda psikolojik yaklaşımların kaygıyı nasıl açıkladığından bahsedilmiştir. İlk alt başlık olan 'Kaygı Nedir?' kısmında kaygının tanımı yapılarak kaygıyla ilişkili olan kavramlar tartışılmış; kaygının tetikleyicileri, sebepleri ve etkileri de ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca gerek psikiyatristlerin gerek düşünürlerin kaygıyı nasıl tanımladıklarına da yer verilmiştir.

Sonraki alt başlıkta ise cinsiyet, görev/sorumluluklar, yaş, meslek, öğrenim durumu, ekonomik durum ve aile profili gibi sosyo-demografik değişkenler ile onaylanma ihtiyacı, sosyal anksiyete, mizah özellikleri gibi psiko-sosyal değişkenlerin bahsi geçen kavram ile ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar aktarılmış ve bu değişkenlerin kaygıyla ilişkisi elde edilen veriler üzerinden tartışılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra üçüncü alt başlıkta kaygıyı yordayan psiko-teolojik değişken olarak dindarlık ele alınarak yapılan çalışmalar ışığında elde edilen pozitif, negatif ve nötr ilişki bağlamındaki sonuçlara yer verilmiştir. Ayrıca bu kısımda son olarak kaygıyla başa çıkma tekniklerinden söz edilmiş, dinin kaygıyla başa çıkma ilişkisi ele alınarak yapılan araştırmaların sonucunda dinin etkili bir başa çıkma yöntemi olduğu ve bu yönde bireye olumlu etkide bulunduğu aktarılmıştır. Sonrasında da sonuç ve kaynakçaya yer verilerek bölüm noktalanmıştır.

Kitabın *Umutsuzluk ve Din* (ss. 113-151) başlıklı dördüncü bölümü, Fatih Kandemir tarafından kaleme alınmıştır. İlk olarak kısa bir giriş kıs-

mıyla bölüm başlamıştır. Daha sonra ilk alt başlıkta umutsuzluk kavramının gerek TDK sözlük anlamı gerekse de psikiyatrist ve düşünürlerin ele aldığı bağlamdaki tanımlarına yer verildiği görülmektedir. Bir sonraki alt başlıkta ise bu kavramı yordayan sosyo-demografik ve psiko-sosyal değişkenlerden bazıları ele alınarak aralarındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır. Sonraki alt başlıkta ise bu kavramı yordayan dindarlık değişkeni ele alınmış ve umutsuzlukla pozitif, negatif ve nötr ilişkisi araştırma sonuçlarına göre elde edilen veriler ışığında tartışılmaya çalışılmıştır. Sonuç kısmında insanların maruz kaldıkları olumsuz yaşam olaylarına karşı verdikleri tepkilerin, psiko-sosyal-kültürel durumları ile özel koşullarına bağlı olarak farklılıklar gösterebildiği ve bu durumları/koşulları etkileyebilen yegâne olgunun ise din olduğu gibi bazı önemli değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca sonuç kısmının altında ise bir teşekkür yazısına yer verildiği görülmüştür.

Eserin *Yalnızlık ve Din* (ss. 153-177) başlıklı beşinci bölümü, Muhammed Kızılgöçer tarafından kaleme alınmıştır. Bölüme kısa bir giriş yapıldıktan sonra ilk alt başlıkta yalnızlık kavramının modern psikolojide yapılan tanımlarının ortak noktaları; oldukça öznel bir yaşantı olduğu, hemen hemen her zaman nahoş, olumsuz bir yaşantı olarak algılandığı ve bireyin mevcut ilişkileri ile sahip olmak istediği ilişkileri arasındaki farkın bir kaygıya dönüşecek düzeyde olması şeklinde aktarılmıştır. Daha sonra gündelik yaşamdaki yalnızlığa değinilmiş, bazı şahsiyetlerin bu kavrama yükledikleri anlamlara yer verilmiştir. Ayrıca bu kısımda yalnızlık konusunda ilk kapsamlı makaleyi hazırlayanın 1959'da Fromm-Reichman olduğu detayına ve onların “yalnızlığın aşırı hoşnut olunmayan bir durum ve süregelen bir tecrübe” olduğu şeklindeki düşüncelerine yer verildiği görülmektedir.

Sonraki alt başlıkta yapılan çalışmalarda, sınırlılıklar da dikkate alınarak yalnızlığı yordayan sosyo-demografik ve psiko-sosyal değişkenlere araştırma sonuçlarıyla birlikte yer verildiği görülmektedir. Diğer alt başlıkta ise yalnızlığın dindarlık değişkeni ile ilişkisinde pozitif, negatif ve nötr ilişki durumu yine elde edilen veriler çerçevesinde tartışılmıştır. Son alt başlıkta da yalnızlıkla başa çıkmadan bahsedilmiş ve bireylerin yalnızlıkla baş etmede geliştirdiği ve belirlediği taktiklerin dört grup altında toplamda 12 faktör olduğuna yer verilmektedir. Daha sonra yine bu kısımda dindarlığın genelde psikolojik problemleri; özelde ise yalnızlığı toplumsal bağlılık, tutarlılık, hikmet ile dini emir ve yasaklar modeliyle dört şekilde etkilediği belirtilmiştir. Bölümün sonuç kısmında ise kısa bir değerlendirme ve teşekkür yazısı yazılmış, kaynakçaya da yer verilerek bölüm sonlandırılmıştır.

Kitabın *Depresyon ve Din* (ss. 179-207) başlıklı altıncı bölümü, Muhammer Cengil tarafından kaleme alınmıştır. Bölüm kısa bir giriş yazısıyla başlamıştır. Burada dipnot olarak yazarın bu bölümü kendisinin 'Depresyonu Önlemede Dini İnancın Koruyucu Rolü (2003)' başlıklı makalesinden ürettiği bilgisi paylaşılmıştır. İlk alt başlıkta depresyonun psikiyatrik tanımına yer verilmiş ve depresyonun duygusal, bilişsel, güdüsel ve fiziksel olmak üzere dört belirgin grubu olduğundan söz edilmiştir. Ayrıca bu kısımda depresyonun şiddeti, seyri ve nedeni açısından majör, reaktif ve psikotik depresyon şeklinde üç türe ayrıldığı görülmektedir. İkinci alt başlıkta depresyonun nedenleri hakkında psikoloji ekollerinin -psikanalitik, davranışsal, bilişsel ve biyolojik- farklı psikolojik yaklaşımlarından bahsedilmiştir. Bir diğer alt başlıkta ise depresyonu yordayan sosyo-demografik ve psiko-sosyal değişkenler, çalışmalarla elde edilen sonuçlar paylaşılarak tartışılmıştır. Diğer alt başlıkta da depresyon, dindarlık değişkeni ile ele alınmıştır. Burada ayrıca dindarlığı ölçmek için geliştirilen ölçeklere yapılan eleştiriler göz önüne alındığında konunun nitel araştırma yöntemleriyle daha derinlemesine elde edilmiş verilerle çok boyutlu olarak araştırılması ve değişen toplum ve dini öğretiler bağlamında konunun tekrar tekrar ele alınmasının zaruri olduğuna değinilmiştir. Son olarak bu kısımda araştırmalar sonucu tespit edilen dindarlık ve depresyon arasındaki pozitif, negatif ve nötr ilişki açıklanmıştır. Bölüm sonuç ve kaynakçaya yer verilerek noktalanmıştır.

Eserin *İntihar ve Din* (ss. 209-243) başlıklı yedinci bölümü, Halil Apaydın tarafından kaleme alınmıştır. Bölümün giriş kısmında intiharın başlangıçta düşünce olarak insanda oluştuğu, teşebbüs ve gerçekleştirmenin ise ileri bir safha niteliği taşıdığı ifade edilmiştir. Davranış olarak intiharın bireyin daha önceki intihar düşüncesi ve girişimlerini içeren intihar planı ve girişimi, intihar düşüncesi ile ilgili olup kişinin son bir yıl içerisinde yaşamını sona erdirmeye düşüncesinin sıklığı, kişinin çevresindeki insanlara bu düşüncesinden bahsedip-bahsetmediği ve intiharın tekrar edilebilirliği olmak üzere dört farklı unsuru içerdiğinden söz edilmiştir. İlk alt başlıkta intihar kavramının bazı şahsiyetlere göre tanımlarından ve bazı yaklaşımlardan bahsedilmiştir. İkinci alt başlıkta ise intiharlar; korkutmak, ilgi ve yardım sağlamak, sevgi kazanmak, mesaj vermek gibi amaçlarla gerçekleştirilen 'demonstratif amaca yönelik intiharlar' ve 'gerçek intihar arzusuyla girişilen intiharlar' şeklinde iki grupta ele alınarak açıklanmıştır. Üçüncü alt başlıkta ise intihar çeşitleri; egoistik/bencil, altruistik/diğergam/elcil, anomik/kuralsızlık ve kaderci intihar şeklinde 4 grupta ele alınarak açıklanmıştır.

Bir sonraki alt başlıkta intiharı yordayan sosyo-demografik ve

psiko-sosyal değişkenler ele alınmış ve ilgili literatürdeki çalışmalar tartışılmıştır. Son alt başlıkta ise dindarlık değişkeni ele alınmıştır. Apaydın ve arkadaşları (2016: 36) tarafından yapılan bir araştırmada katılımcılardan birinin mülakattaki: “Eşim ve çocuklarımı depremde kaybettikten sonra birçok kez ben de onlara kavuşmayı yani intihar etmeyi düşündüm. Ama intihar aklıma geldiğinde onun dinen yasak olduğunu düşündüğüm ve cehennemlik olacağımdan korktuğum için bu düşünceden vazgeçiyordum” şeklindeki ifadesine, dinin intiharı önleyici işlevine işaret ettiğini destekleyecek bir örnek olarak yer verilmiştir. Yine bu kısmın devamında intihar ve dindarlık arasındaki ilişki gerek nicel gerek nitel çalışmalarla örnekler sunulup analiz edilmiştir. Sonuç kısmında ise ulaşılan sonuç ve tespitler kısaca özetlenmiştir. Ayrıca intihar-din/dindarlık ilişkisinin yönü, boyutu vb. alanlarda yapılacak yeni çalışmaların alana katkı verip ufuk açacağı belirtilmiştir. Son olarak kaynakçaya yer verilip bölüm bitirilmiştir.

Kitabın *Obsesif Kompulsif Bozukluk ve Din* (ss. 245-277) başlıklı sekizinci bölümü, Ömer Faruk Söylev tarafından kaleme alınmıştır. Bölümün giriş kısmında OKB, erken yaşlarda gelişen ve etkilediği bireylerin hayatında yıkıcı etkilere neden olan psikiyatrik bir bozukluk olarak tanımlanmıştır. Ayrıca burada bu rahatsızlığın önceden anksiyete bozuklukları başlığı altında incelendiği ancak 18 Mayıs 2013 tarihinde yayımlanan DSM-5’te tanı ölçülerinin yeniden düzenlenmesiyle anksiyeten ayrı, müstakil bir kategori olarak ele alınarak “obsesif kompulsif ve ilişkili bozukluklar” tanı kategorisi başlığı ile yeniden sınıflandırıldığı bilgisi verilmektedir. Bölümün ilk alt başlığında ise OKB’nin TDK sözlüğündeki tanımının yanı sıra kavramın etimolojik tahlili yapılarak açıklandığı görülmektedir. Yine obsesyonların ve kompulsyonların ne olduğu açıklanmış, ayrıca bunların en yaygın türlerine de değinilmiştir.

İkinci alt başlıkta ise OKB’yi yordayan nöro-biyolojik, sosyo-demografik ve psiko-sosyal değişkenler ele alınarak incelenmiştir. Bu bölüm başlığında ise diğer bölümlerden farklı olarak bir de nöro-biyolojik değişkene yer verildiği görülmektedir. Yine başka bir farklılık olarak da psiko-sosyal değişkenlerin psikanalitik ve bilişsel-davranışçı yaklaşımlar çerçevesinde tartışıldığı görülmektedir. Üçüncü alt başlıkta ise psiko-teolojik bir değişken olan dindarlık ele alınarak literatürdeki çalışmalar eşliğinde ve iki kavram arasındaki pozitif, negatif ile nötr ilişkisi bağlamında analiz edilip değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bölüm kısa bir değerlendirmenin yer aldığı sonuç ve kaynakçayla sonlandırılmıştır. Ayrıca sonuç kısmında dindarlık ile OKB ve onun dini alt türü arasında özellikle kültürler arası bir bakış açısıyla daha fazla çalışma gerektirdiği şeklinde bir tavsiyede bulunulmuştur.

Eserin *Şizofreni ve Din* (ss. 279-317) başlıklı dokuzuncu bölümü, Necmi Karşlı tarafından kaleme alınmıştır. Bölümün giriş kısmında şizofreni genellikle ergenlik döneminin sonlarında başlayan sanrı, halüsinasyon, düzensiz konuşma, duygu ve davranış bozuklukları ile kendisini belli eden psikolojik bir rahatsızlık olarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu kısımda bu hastalığın ayırt edici özelliklerinin pozitif ve negatif semptomlar şeklinde iki gruba ayrıldığı ve bunların neler olduğu bilgisi de verilmiştir. İlk alt başlıkta bu hastalığın sözlükte ne anlama geldiği ve neyi ifade ettiği bilgisi ve bu kısımda şizofreni hastalarının yaklaşık % 20'sinin tedavi sürecinin olumlu geliştiği ve çok azının tamamen iyileşebildiği şeklinde önemli bir tespit paylaşılmıştır. İkinci alt başlıkta ise bu hastalığı yordayan nöro-biyolojik, sosyo-demografik ve psiko-sosyal değişkenler ele alınmış, bazı araştırmacıların elde ettiği sonuçlarla tartışılmaya çalışılmıştır. Yine farklı olarak burada bir önceki bölüm olan OKB'de olduğu gibi nöro-biyolojik değişkene bu kısımda da yer verildiği görülmektedir.

Diğer bir alt başlıkta da bu hastalığın dindarlık değişkeni ile olan ilişkisi ele alınmış ve yapılan çalışmalar çerçevesinde şizofreni ile dindarlık arasındaki ilişki; pozitif, negatif ve nötr bağlamda tartışılmıştır. Bu bağlamda bu hastalığın dindarlıkla negatif korelasyonun tartışıldığı kısımda; bir dini inancın diğer inananlar tarafından kabul gördüğünde bunun zihinsel olarak sağlıklı bir durum olduğu, kabul görmediğinde ise bir hastalık olduğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı klinisyenlerin hastalığa eşlik eden dini içerikli sanrı, halüsinasyon veya tecrübeleri doğru bir şekilde değerlendirebilmesi için hastanın içinde yetiştiği sosyo-kültürel bağlam hakkında bilgi sahibi olmaları hatta gerektiğinde din adamları ve manevi danışmanlarla iş birliği yapmaları gereklidir şeklindeki detay dikkat çekmektedir. Daha sonra bölüm sonuç kısmındaki kısa bir değerlendirme ve kaynakçayla sonlandırılmıştır.

Kitabın *Bağımlılık ve Din* (ss. 319-358) başlıklı onuncu bölümü, İsa Ceylan tarafından kaleme alınmıştır. Bölüm giriş yazısıyla başlamış ve burada insanların genel olarak hayat boyu bağımlılıklarını devam ettiremediklerinden söz edilmiştir. Yine bu kısımda geçmişten günümüze yazılı olan belgelerden bilgi edinilebildiği kadarıyla bağımlılık yapıcı olarak görülen ilk maddenin alkol olduğu bilgisine, alkolün insanlık tarihinde milletler tarafından yüklenilen kutsal anlamlara ve hangi amaçlarla kullanıldığına dair kısa bilgilere yer verilmiştir. İlk alt başlıkta ise bağımlılığın; alkol veya diğer uyuşturucuların kullanımına bağlı psikolojik, fizyolojik veya her iki bakımdan bağımlı olma durumu şeklinde tanımlandığı daha sonra APA'ya (American Psychological Association) göre bağımlılık teriminin genellikle madde bağımlılığı için eşdeğer bir terim olarak kullanıldığı ve bazen cinsel bağımlılıklar, internet ve kumar bağımlılıkları

gibi davranış bozukluklarına genişletildiği bilgisinin verildiği görülmektedir. İkinci alt başlıkta ise bağımlılığı yordayan sosyo-demografik ve psiko-sosyal değişkenler ele alınmış ve elde edilen çalışma sonuçlarıyla analiz edilmiştir. Ayrıca bu kısımda elde edilen kanıtlarla birlikte uyuşturucu kullanımına başlama yaşının her geçen yıl küçülme eğilimi gösterdiği bilgisi paylaşılmıştır. Yine dikkat çekici bir detay olarak bağımlı bireylerin özellikle de alkol bağımlılarının ailelerinde kalıtsal yatkınlık olabileceği yönünde bir hususa da değinilmiştir.

Bağımlılığı yordayan başka bir değişken olan etnisitenin, risk faktörleri ile madde kullanımı arasındaki ilişkilerde aracılık ettiği gösterilen çalışmadan da söz edilmiştir. Yine bu kısımda dikkat çekici başka bir ifade de opioid grubundaki uyuşturucu maddelerin birçoğunun, kişinin sevgi gösterme yeteneğini tamamen ortadan kaldırma potansiyeline sahip olduğunun belirtilmesidir. Diğer bir alt başlıkta ise bahsi geçen kavramın dindarlık ile ilişkisi ele alınmıştır. Bu kısımda Türkiye’de 1998-2020 yılları arasında yapılan “dindarlık ve bağımlılık” ilişkisi hakkında nicel verilerin paylaşıldığı görülmektedir. Yine bu bölümde bağımlılığın ortaya çıkış nedenlerini anlamaya ve bağımlılıktan kurtuluş yolları geliştirmeye yönelik ortaya çıkan bağımlılık modellerinden -ahlaki(moral), aydınlanma, tıbbi/hastalık, dengeleyici/düzenleyici- bahsedilmiştir. Bu kısımda son olarak bağımlılığın dindarlıkla pozitif, negatif ve nötr ilişkisinin incelendiği görülmektedir. Bölüm sonuç ve kaynakçayla sonlandırılmıştır.

Eserin *Psikolojik Dayanıklılık ve Din* (ss. 359-395) başlıklı on birinci bölümü, Hızır Hacıkeleşoğlu tarafından kaleme alınmıştır. Bölüme kısa bir giriş yazısıyla başlanılmıştır. İlk alt başlıkta psikolojik dayanıklılık, “bireyin normalde ruh sağlığı üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratabilen stres koşullarından kurtulma yetisi” şeklinde sözlük anlamıyla tanımlanmıştır. İkinci alt başlıkta ise psikolojik dayanıklılığı etkileyen faktörler; risk, koruyucu, sosyo-demografik ve psiko-sosyal olarak sıralanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Psikolojik dayanıklılık ile ilgili çalışmalarda koruyucu faktörler içerisinde değerlendirilen değişkenlerden birinin de din ve maneviyat olduğu ifade edilmiştir. Son alt başlıkta psikolojik dayanıklılık kavramı, dindarlık değişkeni ile ele alınmıştır. Pozitif ilişkisinin tartışıldığı kısımda dindarlığın; geliştirici, koruyucu, iyileştirici ve rehabilite edici (tamamlayıcı) olmak üzere temelde dört fonksiyon ürettiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca psikolojik dayanıklılık başlığı etrafında din psikolojisi alanında gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde yapılan çalışmaların az olduğu şeklinde göze çarpan bir tespitten söz edilmiştir. Yine bu kısımda sözü edilen kavramın negatif ve nötr ilişkisinin çalışma sonuç-

larıyla analiz edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Sonuç kısmında ise dayanıklılık ile dindarlık arasındaki ilişkiye yönelik yapılan araştırmalarda, iki değişken arasında genellikle pozitif yönlü bir korelasyon olduğunun görüldüğü ifade edilmektedir. Bölüm kullanılan kaynakçalara yer verilerek bitirilmiştir.

Kitabın *Psikolojik İyi Oluş ve Din* (ss. 397-438) başlıklı on ikinci ve son bölümü, Nurdan Yağlı Soykan tarafından kaleme alınmıştır. Bölüm diğerleri gibi kısa bir giriş kısmıyla başlamaktadır. Burada psikolojik iyi oluşun, pozitif psikolojinin etkisiyle araştırmalara daha fazla konu olduğu bilgisine yer verilmiştir. İlk alt başlıkta iyi oluş çalışmalarının genellikle iki farklı boyutta ele alındığından söz edilerek, ilkinin bireyin mutluluğunu esas alan mutluluk kavramına odaklanan ve “özel iyi oluş” denilen bakış açısı olduğu söylenmiş ve sonrasında ise bu kavramın temelinden söz edilmiştir. İkincisinin ise psikolojik iyi oluşa odaklanan bakış açısı olduğu belirtilerek, psikolojik iyi oluşuların büyük ölçüde bireylerin yaşamlarındaki varoluşsal zorluklarına karşı algıladıkları gelişmelerden yola çıktıkları ve potansiyellerini gerçekleştirme üzerinde durdukları ifade edilmiştir. Yine bu kavramsallaştırmanın temelini Ryff tarafından geliştirilen ve altı boyutta psikolojik iyi oluşu açıklayan modele dayandığı bilgisine de değinilmiştir. Ayrıca psikolojik iyi oluş konusuyla ilgili gerek Türkiye’de gerek yurt dışında birçok çalışmanın yürütüldüğü bilgisinin aktarıldığı görülmektedir.

İkinci alt başlıkta psikolojik iyi oluşu yordayan sosyo-demografik ve psiko-sosyal değişkenlere yer verilmiş ve konuyla ilgili yapılan çalışma sonuçları tartışılmıştır. Ayrıca şükranın psikolojik iyilik hali için en yordayıcı değişken olarak belirlendiği ve bunu sırasıyla; umut, iyimserlik ve yaşam doyumunun takip ettiği bilgisi sunulmuştur. Son alt başlıkta ise psikolojik iyi oluşu yordayan dindarlık değişkeni ele alınmış ve ikisi arasındaki pozitif, negatif ve nötr ilişki incelenmiştir. Yine bu kısımda Tanrı’ya bağlanma konusunun da psikolojik iyi oluş açısından değerlendirildiği ve Tanrı’ya bağlanma tarzlarının bireyin psikolojik iyi hali ile olan bağlantısı incelendiği bilgisi aktarılarak konuyla ilgili yapılan birkaç çalışma örneğine yer verilmiştir. Bölüm genel bir değerlendirmenin yer aldığı sonuç kısmına ve kaynakçaya yer verilerek sonlandırılmış ve eser noktalanmıştır.

Yazarlar kısmında ise sözü edilen yazarların kısa biyografileri yer almıştır.

Sonuç olarak bu eser hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında;

(a) *Güçlü yönleri:* (i) Eser, din psikolojisi ile manevi danışmanlık ve rehberlik disiplinlerindeki lisansüstü ders materyali eksikliğini gidermesi bakımından, her iki alana da özgün ve değerli bir akademik katkı sunmaktadır. (ii) Akıcı bir üslup ve sade bir anlatıma sahip olan eser, yoğun literatür içeriğine rağmen okuyucuyu sıkmadan, anlaşılır bir şekilde bilgi aktarımını başarıyla sağlamaktadır. (iii) Her bölümün giriş kısmında, bölüm yazarının görev yaptığı kuruma ve iletişim bilgilerine yer verilmesi, okuyucunun doğrudan yazarla irtibat kurmasını kolaylaştırmakta ve bu sayede eserin güvenilirliğini artırmaktadır. (iv) Tartışılan kavramlar, farklı literatürlerdeki anlamlarıyla birlikte bilim insanlarının konuyla ilgili yaklaşımları ve ele alış biçimlerine detaylı bir şekilde yer verilerek kapsamlı bir perspektif sunmaktadır. (v) Eserin her bölümünde ele alınan kavramların sosyo-demografik ve psiko-sosyal değişkenlerle ilişkileri derinlemesine incelenmiş; bu kavramların din ile olan pozitif, negatif ve nötr ilişkileri ise araştırma verileri eşliğinde ayrı ayrı analiz edilmiştir. Bu yönü, eserin belki de en güçlü ve özgün katkısını oluşturmaktadır.

(b) *Zayıf yönleri:* (i) Eserin bazı bölümlerinde yazım hatalarına rastlanmaktadır. Bu durum, okuyucunun dikkatini dağıtarak metnin akıcılığını olumsuz yönde etkileyebilir. (ii) Kitapta yer verilen çalışmaların büyük çoğunluğunun yurt dışı kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu durum, okuyucuda yurt içi çalışmalar yerine yurt dışı literatürüne öncelik verildiği izlenimini oluşturabilir ve eserin yerel bağlamda yeterince temsil edilemediği algısını güçlendirebilir. (iii) Görsel içerik bakımından eserin oldukça sade olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, kitabın görsel açıdan zayıf kalmasına neden olmaktadır. İlerleyen baskılarda, konuyla ilişkili görsellerin eklenmesiyle eserin görsel zenginliğinin artırılması ve okuyucu etkileşiminin güçlendirilmesi beklenebilir. (iv) Eserin bazı bölümlerinde kaynakça düzenlemelerinin yeterince standartlaştırılmadığı ve farklı formatların kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, akademik ciddiyeti ve tutarlılığı olumsuz yönde etkileyebilir. Kaynakların tek bir formatta sunulması, eserin bilimsel niteliğini artıracaktır. (v) Bölümler arasında içerik açısından dengesizlikler bulunmaktadır. Bazı bölümler oldukça kapsamlı bir şekilde işlenirken, diğer bölümlerin yüzeysel kaldığı fark edilmektedir. Tüm bölümlerin derinlik ve detay açısından daha dengeli bir yapıya kavuşturulması, eserin bütünlüğünü güçlendirebilir.

(c) *Geliştirilebilir yönleri:* (i) Eserde yer verilen çalışmaların nicel sonuçlarının grafik, tablo veya şema gibi görsel formatlarda sunulması, okuyucuların verileri daha kolay anlamasına ve bu verileri bütüncül bir perspektifle değerlendirebilmesine olanak sağlayacaktır. Bu görsel temsil, özellikle karmaşık verilerin daha anlaşılır hale getirilmesinde etkili olacaktır. (ii) Kitap kapağının arkasında yer alan özet kısmının görsel

öğelerle zenginleştirilmesi, metnin fazla yazıya boğulmasını engelleyerek okuyucuların ilgisini artırabilir. Özet bölümüne grafik, ikon veya renkli tasarım unsurları eklenerek hem görsel açıdan daha çekici bir yapı oluşturulabilir hem de okuyucunun göz yorgunluğu azaltılabilir. (iii) Bölüm başlıklarının daha belirgin hale getirilmesi ve görsel unsurlarla desteklenmesi, kitabın içeriğinin daha kolay takip edilebilmesini sağlayabilir. Örneğin, her bölümün girişinde o bölüme dair küçük bir görsel veya simge kullanılması, okuyucunun dikkatini çekerek bölümler arasında bağlantıyı güçlendirebilir. (iv) Eserdeki kavramların pratik hayatta nasıl uygulanabileceğine dair somut örneklerin veya vaka çalışmalarının eklenmesi, okuyucuların teorik bilgiyi günlük yaşam bağlamında daha iyi kavramasına yardımcı olacaktır. Bu, eseri hem akademik hem de pratik olarak daha zengin ve faydalı hale getirebilir. (v) Son olarak, eser için dijital bir ek materyal veya online bir platform oluşturulabilir. Bu platformda, kitapta yer alan temel kavramların video anlatımları, etkileşimli testler veya infografiklerle desteklenmesi, eserin etkileşimli bir öğrenme kaynağı olarak değerini artırabilir.



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 10 • Aralık 2024 • 251-258
Issue: 10 • December 2024 • 251-258



Dini ve Manevi Deneyimlerin Sinirsel İzleri: Otonom Tepkiler

Gültaş, F. Z. (2023). *Dini ve manevi deneyimlerin sinirsel izleri: Otonom tepkiler*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları (132 s.)
Gültaş, F. Z. (2023). *Neural traces of religious and spiritual experiences: Autonomic responses*. İstanbul: Kitap Dünyası Publishing (132 p.)
ISBN: 9786053517153



Şuheda Dinç Okudan

Yüksek Lisans Öğrencisi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: suhedadnc.120@gmail.com
Orcid: 0009-0005-5503-6195
Samsun / Türkiye

MA Student
Ondokuz Mayıs University
Institute of Social Sciences
E-mail: suhedadnc.120@gmail.com
Orcid: 0009-0005-5503-6195
Samsun / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1466348>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received 07 Nisan 2024 • 07 April 2024
Kabul Tarihi • Accepted 26 Eylül 2024 • 26 September 2024



Ö z e t

Nöro-psikolojik duyguların beyinle ilişkili bölgelerini ve bu duyguların dini ve manevi davranışlar üzerindeki etkilerini konu alan bu kitap, söz konusu duyguların ortaya çıkarabileceği psiko-fizyolojik reaksiyonları betimlemeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda, manevi deneyimler sırasında gerçekleşen nöro-fizyolojik reaksiyonların anatomik açıdan analiz edilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda gerçekleştirilen araştırmalar, oldukça ilgi çekici ve keşif dolu bir alanın kapılarını aralamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Din psikolojisi • Dini deneyimler • Manevi deneyimler
Otonom tepkiler • Psiko-fizyoloji

Abstract

This book examines the brain regions associated with neuropsychological emotions and investigates their impact on religious and spiritual behaviours, with the aim of documenting the psychophysiological reactions these emotions may trigger. Additionally, it seeks to conduct an anatomical analysis of the neurophysiological reactions that occur during spiritual experiences. In this context, the research opens up a intriguing and exploratory field.

Keywords

Psychology of religion • Religious experiences • Spiritual experiences
Autonomic reactions • Psycho-physiology

Fatümetül Zehra Gültaş, 2009 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. 2010 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'nın burs programı olan Yüksek Lisans ve Doktora Yurtdışı Eğitim Programını hak kazanmış ve yüksek lisans ve doktora derecelerini almak için yurtdışına gitme fırsatı bulmuştur. 2012- 2014 yıllarında Amerika'da bulunan Boston Üniversitesi Teoloji Fakültesi'nde, Din Psikolojisi alanında yüksek lisans derecesini tamamlamıştır. 2015 yılında ise İngiltere'deki Leicester Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde nörobilim üzerine doktora eğitimine başlamış ve 2019 yılında doktora derecesini almıştır. YSLS programı kapsamında atandığı Erzincan'da 2019-2021 yılları arasında Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Din Sosyolojisi alanında doktor öğretim üyeliği yapmıştır. 2021 yılında aynı üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü'ne geçiş yaparak doktor öğretim üyesi unvanıyla görevine devam etmektedir. Araştırma ilgi alanları olarak dindarlık, maneviyat, manevi danışmanlık, manevi dayanıklılık, dua ve ibadet çeşitleri, psiko-fizyolojik tepkiler ve din ilişkisi, nöro-teoloji, bilinçli farkındalık, bilişsel-davranışsal kuram, kişilik özellikleri, psikolojik sağlamlık, bağlanma teorisi ve özgür irade gibi birçok psikoloji konusuna ilgi göstermektedir.

Gültaş, edindiği birikimlerinden kıymetli bilgileri, incelememize konu olan bu kitabında akademik bir üslup kullanarak sistemli biçimde okuyucuya aktarmaktadır. 261 kaynaktan yararlanarak oluşturduğu eseri Ekim 2023 tarihinde, Kitap Dünyası Yayınları tarafından İstanbul'da basılmıştır ve 132 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın kapak tasarımında, kitabın ismine uygun olarak sinir dokularını andıran görsel kullanılarak kitabın içeriğine vurgu yapılmıştır. Konu olarak ise dini ve manevi deneyimlerin ya da uygulamaların nöro-fizyolojik temellerini inceleyerek, bu deneyimlerin insan vücudundaki otonomik yansımalarını araştırmaktadır.

Kitap, beş farklı bölümden oluşmakta olup her biri birbirini tamamlayan konulara odaklanmıştır. İlk bölüm (ss. 15- 44), temel kavramları (din, dindarlık, maneviyat vb.) açıklayarak bu kavramların psiko-duygusal ilişkilerini literatürdeki bulgularla destekleyerek diğer bölümlere giriş yapmaktadır. İkinci bölüm (ss. 45- 63) öncelikle dini deneyimlerin beyinde nasıl yansıdığını ve bu nöral aktivasyonların davranışlara etkisini inceleyerek dinin nöropsikolojik temellerini ele almaktadır. Üçüncü bölüm (ss. 63- 88), duygu ve duygusal tepkimeleri, ilgili teorileri, duygusal uyarıcıları ve bu tepkimelerin biyo-belirteçlerini tanıtarak, bu ölçümlerin psikoloji ve din çalışmalarında nasıl kullanıldığını göstermektedir. Dördüncü bölüm (ss. 89-100), dini ve manevi uygulamaların bireyin psiko-duygusal durumları üzerindeki etkilerini belirlemek için çeşitli nörofiz-

yolojik çalışmalara dayanarak, empirik çalışmaların sonuçlarını sunmaktadır. Son bölüm (ss. 101-108) ise psikofizyoloji araştırmalarının dini açıdan yaklaşımına odaklanarak, bu çalışmaların güçlü ve zayıf yönlerini, bulguların sunduğu anlamları ve gelecekte yapılacak çalışmalara dair önerileri sunmaktadır.

Kitap, özellikle ruh-beden bütünlüğünü temel alarak, dini ve manevi deneyimlerin bu bütünlükteki etkisini mercek altına almayı amaçlayan akademik camianın ve konuya özel ilgi duyan okuyucuların bu alanlardaki bilgilerini arttırmayı hedeflemektedir. Kitap, nöropsikoloji, psikofizyoloji ve maneviyat odaklı sinirbilim araştırmalarının kesişim noktalarını inceleyerek, inanç deneyiminin farklı yönlerini anlamamıza yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Kitabın boyutu ideal ölçülerde seçilmiş, sayfa rengi ve yazı puntosu ile de rahat okunabilirlik sağlanmıştır. Noktalama ve yazım kurallarına genel olarak uyulmuş yazım yanlışları yapılmamıştır. Kullanılan kaynakların çoğu yabancı kaynaklardır. Yazar bilgileri, içindekiler bölümü verilmiş ve önsöze geçmeden önce tablolar listesi ve şekiller listesi verilmiştir.

Yazar, kitabının önsözünde, “Dini ve mistik deneyimlere dair nöropsikolojik araştırmalar, insan zihnindeki nöropsikolojik süreçlerle bu tür deneyimlerin nasıl ilişkilendirildiğini anlamak amacıyla incelemeler yapan yeni bir bilimsel alanı temsil etmektedir... Bu tür çalışmaların sürdürülmesi, dini ve manevi deneyimlerin nörofizyolojik temellerinin daha fazla anlaşılması, klinik uygulamalarda yeni terapötik yaklaşımların geliştirilmesine olanak tanıyacaktır.” diyerek, dinin ruh sağlığına etkisinin daha fazla araştırılması gerektiğini belirtmiştir. Giriş bölümünde Psikoloji alanındakiler için, dini ve manevi temel bilgiler vermiştir. Diğer bölümlerde ise, İlahiyat ve Psikoloji alanlarının kesişim konularını çalışanlar için; dini-manevi deneyimlerin, sinirbilim, ruh sağlığı ve psiko-duygusal bağlantılarını açıklamıştır.

Okuyucuların nöropsikoloji, psikofizyoloji ve maneviyat odaklı sinirbilim araştırmalarının kesişim noktalarına ışık tutarak, inanç deneyiminin farklı yönlerini anlamalarını amaçlamıştır. Eser mevcut hali ile psikoloji bölümü öğrencileri için din, dindarlık, maneviyat gibi İlahiyat konularında geniş bilgiler sunmaktadır. Ancak, “Objektif Ölçümler” başlığı, ölçümlerin ve deneylerin ayrıntılı bilgileriyle, resimli, açıklamalı detaylarla genişletilirse, ilahiyat bölümü din psikolojisi dersi için kendi konusuyla ilgili, besleyici bir kaynak olabilecek niteliktedir. Kitap bu yönüyle özellikle din psikolojisi alanında önem arz etmektedir. Nitekim insanlar teyit ettikleri ve emin oldukları olgulara inanma eğilimindedirler.

Deruni güven anlamı taşıyan inanç ve iman kavramları, hakikatin peşinde olan bilimin empirik deneyleriyle de teyit edilince bilişsel ve davranışsal anlamda tutarlılığa katkı sağlayacağından, terapötik ve psikolojik uygulamalarda daha etkili bir bakış açısı sunabilecektir.

Bölümler halinde incelediğimizde, birinci bölümde, din ve psikoloji alanındaki ilgi ve araştırmaların başlangıcı sayılan 19. yüzyıldan başlayarak, günümüze kadar olan ekoller, temsilciler, eğilimler, değişimler ve dönüşümler hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu tarihsel seyir esnasında insan davranışının ve zihinsel süreçlerin daha fazla ilgi gördüğü ve bu yüzden de din ve maneviyat gibi içsel ve sübjektif konuların psikoloji tarafından daha az ele alındığı dönemden bahsedilmiştir.

Yazar, “Ruh ve beden sağlığı, bir bireyin yaşam kalitesinin önemli bir bileşenidir ve ulusal ve uluslararası sağlık politikalarının merkezinde yer almaktadır” (s. 15) cümlesinin peşinden, son dönemlerde ABD ve diğer bazı ülkelerde yapılan araştırmalar ve bilimsel verilerden hareketle, söz konusu ülkelerdeki bireylerin, şu anda daha önce görülmemiş düzeyde stres ve psikopatoloji deneyimlediklerini bildirmiştir.

Büyüyerek devam eden depresyon ve anksiyete bozuklukları gibi sorunların artık birer halk sağlığı problemi haline geldiğini, çok sayıda farklı çalışmalardan bahsederek gözler önüne sermiştir. Bütün bu gelişmelerin, dinin insan sağlığı üzerindeki etkilerine yönelik araştırmaları canlandırdığından söz etmiştir. Dini ve manevi değerlerin çeşitli hastalıklara, fizyolojik sağlığa ve ruh sağlığına doğrudan etkisinden, bu etkilerin de pek çok çalışma tarafından kanıtlandığından bahsetmiştir.

Maneviyatın ve dini kaynakların terapi süreçlerine nasıl entegre edilebileceği, din ve sağlık arasındaki ilişkiyi iyi anlamanın bireylere daha etkili hizmet sunabilmek için multidisipliner bir yaklaşım gerektirdiği, bu sebeple de din ve maneviyat konularının ayrıntılı bilgilerinin iyi anlaşılması gerektiği yazar tarafından ifade edilmiştir. Yine bu bölümde, *Araştırmalarda Kullanılan Temel Dini ve Manevi Kavramlar* başlığı altında, din, dindarlık, maneviyat, dindarlık ve maneviyat arasındaki kavramsal farklılık açıklanmıştır. *Dini ve Manevi Deneyimler ile Ruh Sağlığı İlişkisi* başlığı altında ise dua ve ruh sağlığı, meditasyon ve ruh sağlığı, bilinçli farkındalık ve ruh sağlığı ve dini ve manevi deneyimlerin psiko-duygusal durumlarla ilişkisi anlatılmıştır.

İkinci bölümde, “Nöropsikoloji- din ilişkisini anlamak için öncelikle insan vücudunun sinirsel sistemini anlamak gerekmektedir” (s. 46) diyen yazar, nörofizyolojik tepkilerin hiyerarşik yapılanmasını, şemasını

da vererek açıklamıştır. *Dini ve Manevi Deneyimlerin Sinirbilimi* başlığı altında da otonom sinir sistemine genel bir bakış sunarak, beyin bölgeleleriyle dini deneyimlerin ilişkisinden bahsetmiş, son olarak da *Nörofizyoloji ve Din İlişkisine Dair Çalışmalara Bilimsel Eleştiriler* başlığı altında önemli tenkitler dile getirmiştir. Bu tenkitlerden birkaçını zikrecek olursak, örneğin; “Dini ve manevi deneyimler, sinirbilim açısından teknolojinin henüz günümüzdeki kadar gelişmiş olmadığı yaklaşık otuz yıl öncesinden beridir çalışılabilmiş ve büyük ölçüde yol kat etmiştir. Ancak, bu araştırma alanının hala nispeten yeni olduğunu ve gelişiminin başlangıç aşamalarında olduğunu kabul etmek önemlidir” (s. 60) cümlesi, alanın yeniliğinin ve geride yapılabilecek çok fazla çalışma olduğunun ifade edilmesi bakımından değerlidir.

"Din etkili ruhsal deneyimlerin sinirbilimi, bazı bilim insanlarının öne sürdüğü gibi bağımsız bir bilim dalı olmaktan ziyade, disiplinler arası bir araştırma alanı gerekliliğine işaret etmektedir. Özellikle sinirbilim perspektifinden mevcut literatür incelendiğinde, beynin her bir bölgesinin birden fazla işlevi yerine getirdiği ve bu nedenle belirli bir alan ile belirli bir beyin bölgesi arasında doğrudan, tekil bir ilişki kurulamayacağı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, araştırmacılar bir psikolojik kavram ile belirli bir beyin bölgesi arasında ilişki kurduklarında, ek bilgi olmaksızın bu ilişkinin altta yatan nedenlerinin kapsamlı bir şekilde kavranamayacağını vurgulamışlardır." (Gültaş, 2023).

Üçüncü bölümde, *Nörofizyolojik Açıdan Duygu ve Psikofizyolojik Belirteçler* başlığı altında ayrıntılı bir biçimde, duygu, duygusal tepkisellik, duygu teorileri, duygusal tepkisellik uyaranları ve ölçümlerinden bahsetmiştir. Duygusal tepkisellik ölçümlerini objektif ve sübjektif olarak ikiye ayıran yazar, objektif ölçüm unsurlarını açıklamış, şema ve tablolar ile detaylandırmış, hangi ölçümün hangi alanda kullanıldığı, maliyeti ve neden tercih edilip edilmediği hususlarında bilimsel bilgiler sunmuştur. Elektrodermel Aktivite (EDA), Deri İletkenlik Yanıtı (SCR), Kalp Atış Hızı (HR), Kan Basıncı (BP), Solunum Hızı (RR) gibi dışsal gözlemlere ve fizyolojik değişikliklere dayalı olarak gerçekleştirilen objektif ölçümler ve bireyin kendi deneyimlerini ve duygusal durumunu rapor etmesine dayalı Duygusal Tepkisellik Envanterleri kullanılarak yapılan sübjektif ölçümler hakkında okuyuculara önemli ve kapsamlı bilgiler sunulmuştur. Yazar, asıl sentezleme bölümlerini kitabın dördüncü ve beşinci bölümlerinde yazmıştır.

Dördüncü bölümde, dini ve manevi deneyimler ile nörofizyoloji sentezi, dini deneyimlerde Otonom Sinir Sistemi (ANS) aktivitesinin ampirik bulguları, dini deneyimlerin heyecanlandırma ve rahatlatma rolü

gibi başlıklar altında (ss. 91-93), Jengido ve arkadaşlarının, Kolsh ve Jancke'in, Amihai ve Kozhevnikov'un, Benson'un, Corby ve arkadaşlarının, Levin ve Vanderpool'un ve daha bir çok bilim insanının yapmış olduğu bilimsel çalışmalardan örneklerle, başarılı bir biçimde disiplinler arasındaki bağlantıya ışık tutarak konuya ilgisi olan okuyucuları aydınlatmıştır.

Beşinci bölümde ise *Sonuç* kısmına yer verilmiştir. Newberg (2014) ve Weker (2016) gibi sinirbilim araştırmacılarının da üzerinde durduğu, beyin aktivite modellerinin incelenmesi yoluyla insan zihninin, derin ve ruhsal olana tepkisinin açığa çıkartılmaya çalışılmasının, psikoloji ve din alanlarına önemli katkılar sunacağı belirtilmiştir. Alana ait zorluklara, konular etrafında tartışmalara, önemli çıkarımlara ve gelecekteki yönelimler gibi hususlara sade ve açık dil ile değinilmiş ve kitap sona erdirilmiştir.

Gültaş'ın Türk din psikolojisi literatürüne kazandırdığı, multidisipliner perspektifli bu esere genel bir değerlendirme yapıldığında;

(a) *Güçlü yönleri:* (i) Kitap, yalnızca başlığında yer alan kavramlarla sınırlı kalmayıp, din, maneviyat, sinir sistemi ve otonom fizyolojik reaksiyonlar gibi geniş bir yelpazeye değinerek, akademik anlamda yararlanılabilecek pek çok değerli bilgi sunmaktadır. (ii) Akademik bir üslupla kaleme alınmış olması ve ülkemizde nispeten yeni sayılan bir alanda yazılmış öncü eserlerden biri olması, kitabın önemli güçlü yönlerinden biridir. (iii) Eserde, bu alana ilgi duyanlar için çeşitli kaynaklardan derlenmiş çok sayıda çalışma ve deney bilgisi sunulmuştur. Ayrıca, şekiller ve tablolar aracılığıyla anlatım güçlendirilmiş, bilgilerin görselleştirilmesi sağlanmıştır. (iv) Kitapta, alanın karşılaştığı zorluklar ele alınmış ve mevcut çalışmaların bulgularından hareketle, alanda gerçekleştirilebilecek yeni araştırmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur. Bu yönüyle eser, alanda ilerlemek isteyen araştırmacılar için yeni fikirlerin doğmasına olanak sağlamaktadır.

(b) *Zayıf Yönleri:* (i) Kitapta din ve maneviyat kavramları iki geniş bölümde ayrıntılı ve açıklayıcı bir şekilde ele alınmışken, yabancı kelimeler ve terimlerin yoğunlukta olduğu sinirbilim bölümlerinde aynı düzeyde açıklama yapılmamıştır. Bu durum, okuyucuların sinirbilim alanındaki kavramları anlamakta zorluk çekmesine neden olabilmektedir. (ii) Kitap, adından da anlaşılacağı üzere, din ve maneviyat ile nöropsikoloji disiplinlerinin kesişiminde bir konuya odaklanmaktadır. Ancak, açıklama yapılmaksızın çok sayıda yabancı kavramın kullanılması, bu kesişim alanındaki okuyucular için farklı düzeylerde sorun yaratabilir. Psikoloji öğrencileri bu terimleri anlamakta daha az zorlanabilecek olsa da, ilahiyat öğrencileri için bu terminolojinin anlaşılması güç olabilir. Bu durum,

özellikle disiplinler arası bir hedef kitlesi olan kitaplarda içerik anlaşılabilirliğini azaltan bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

(c) *Geliştirilebilir Yönleri:* (i) Eserdeki sinirbilime dair kullanılan yabancı terimlerin, anlamını bilmeyen okuyucular için açıklanması veya kitabın arka kısmına ya da her bölümün sonuna bir kavram sözlüğü eklenmesi faydalı olabilir. Bu, özellikle disiplinler arası bir okuyucu kitlesine hitap eden kitaplarda içerik anlaşılabilirliğini artıracaktır. (ii) Sinirbilim ve nöropsikoloji ile ilgili bölümlerde, okuyucuların görsel ve kavramsal bağlantılar kurmasını kolaylaştırmak adına daha fazla görsel materyal, şema ve grafik eklenmesi önerilebilir. Bu yaklaşım, özellikle karmaşık kavramların daha etkili bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilir.

Son olarak alanda bilimsel ilerlemelerin hızlanması için devlet destekli kurumların erişimi zor ve maliyetli cihazları araştırmacıların kullanımına sunması gereklidir. Bu cihazların temini, araştırma faaliyetlerindeki kısıtlamaları ortadan kaldırarak disiplinler arası çalışmalara daha geniş bir zemin sağlayacaktır. Ayrıca, devlet desteğiyle din psikolojisi laboratuvarlarının kurulması, farklı disiplinlerden uzmanların ve araştırmacıların katkısıyla dini ve manevi davranışların biyolojik ve psikolojik etkilerinin daha sık ve kapsamlı bir şekilde incelenmesini mümkün kılacaktır. Böyle bir adım, ilgili alanlardaki bilimsel çalışmaların daha derinlikli ve çok yönlü bir yaklaşımla ilerlemesini sağlayacaktır.

K a y n a k l a r

Newberg, A. (2014). The neuroscientific study of spiritual practices. *Frontiers in Psychology*, 5 (215), 1-6.

Weker, M. (2016). Searching for neurobiological foundations of faith and religion. *Studia Humana*, 5 (4), 57-63.



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 10 • Aralık 2024 • 259-268
Issue: 10 • December 2024 • 259-268



Çocukların Bilişsel ve Dini Gelişiminde Ölüm Olgusu

Yılmaz, S. (2023). *Çocukların bilişsel ve dini gelişiminde ölüm olgusu*.
Ankara: Grafiker Yayınları (225 s.)

Yılmaz, S. (2023). *The phenomenon of death in children's cognitive and religious development*. Ankara: Grafiker Publishing (225 p.)
ISBN: 978-625-6444-12-6



Fatma Aslı Üral

Yüksek Lisans Öğrencisi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: uralfatmaasli@gmail.com
Orcid: 0009-0007-2204-939X
Eskişehir / Türkiye

MA Student
Eskişehir Osmangazi University
Institute of Social Sciences
E-mail: uralfatmaasli@gmail.com
Orcid: 0009-0007-2204-939X
Eskişehir / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1516678>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received 15 Temmuz 2024 • 15 July 2024
Kabul Tarihi • Accepted 12 Ekim 2024 • 12 October 2024



Ö z e t

Değerlendirmesi yapılan bu kitap, Sivas il örneklemindeki 8-13 yaş aralığındaki öğrenciler üzerinde ölüm konusunu kapsamaktadır. Öğrencilerin sosyo-kültürel, ekonomik ve yaş kriterleri dikkate alınarak çocukların ölüm olgusunu nasıl algıladıkları hakkında bilgi sunmaktadır. İncelenen bu çalışmada, çocukların anne-baba ve/veya yakınlarını kaybetmeleri ile farklı kültür ve inanç düzeylerinde olmaları gibi değişkenlerin ölüm kavramını ilişkilendirmede farklılıklar ortaya çıkarıldığı bulgulanmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r
Din psikolojisi • Bilişsel gelişim
Tanrı algısı • Ölüm • Çocuk

A b s t r a c t

The evaluated book focuses on the concept of death among children aged 8–13 in the Sivas province sample. Considering the socio-cultural, economic, and age-related criteria of the students, it provides insights into how children perceive the phenomenon of death. The study reveals that variables such as the loss of parents and/or close relatives, as well as differences in cultural and religious backgrounds, lead to variations in how children associate with the concept of death.

K e y w o r d s
Psychology of religion • Cognitive development
Perception of God • Death • Child

Sema Yılmaz, lisans eğitimini 2000 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamlamıştır. 2001-2011 yılları arasında ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği yapmıştır. 2004 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Gaziantep'te Sosyo-Kültürel ve Dini Hayat (Şahitkamil Örneği)" konulu teziyle yüksek lisansını, 2011 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Çocukların Bilişsel ve Dini Gelişiminde Ölüm Olgusu" konulu teziyle doktorasını tamamlamıştır. 2012 yılında Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri bölümünde öğretim üyesi olarak akademisyenliğe başlamıştır. 2019'da Tübitak desteği ile doktora sonrası araştırmasını yapmak için misafir araştırmacı olarak Amerika Boston Üniversitesi'ne gitmiştir. İlgili çalışmasını Boston Üniversitesi Teoloji Fakültesi ve Center for Mind and Culture adlı araştırma merkezinde tamamlamıştır. Yılmaz'ın, din psikolojisi üzerine çeşitli konularda çalışmaları bulunmaktadır. Yılmaz, hala Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Ana Bilim dalında öğretim üyeliği görevini devam ettirmektedir. Bununla birlikte Cumhuriyet Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ve Uygulama Merkezi'nde müdür olarak görev yapmaktadır.

Bu kitap, Yılmaz'ın 2004-2011 yılları arasında *Çocukların Bilişsel ve Dini Gelişiminde Ölüm Olgusu* konulu doktora tezinden üretilen bir çalışmadır. Değerlendirmesi yapılan bu kitap, din psikolojisi alanında yapılmış bir çalışmadır. Kitap incelendiğinde içindekiler bölümünün önsöz, kısaltmalar, giriş ve üç bölümden oluştuğu görülmektedir.

Eserin *Giriş* bölümünde Yılmaz, "Araştırmanın Problemi, Araştırmanın Hipotezleri, Araştırmanın Önemi, Araştırmanın Amacı, Sayılılar, Araştırmanın Sınırlılıkları, İlgili Yayın ve Araştırmalar" adlı başlıklarını ele alıp çalışmanın nasıl yapıldığına dair ön bilgilendirme yapmıştır. Kitabın önsözünde kısaca ölüm kavramını açıklayıp ölüm kavramının insan hayatındaki yerinden ve öneminden bahsetmiştir. Daha sonrasında ölüm olgusunun zihinsel boyutunu çocukların gelişim süreci içerisinde ele almış ve bilişsel gelişim bağlamında incelemiştir.

Kitabın *Araştırmanın Yöntemi* başlıklı birinci bölümünde (ss. 31-38), sosyal bilimlerde yapılan çalışmalarda ortaya konan teorik varsayımların uygulamadaki geçerliliklerinin anlaşılabilmesi için alan araştırmalarının desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Araştırmaların sonucunda ise bilimsel ve objektif sonuçlar elde edebilmek için test ve ölçeklere ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Psikolojide araştırma yöntemleri, bilimsel yöntemlerle bilgi elde etmek ve anlamak amacıyla kullanılmaktadır. Psikolojide araştırmalar genellikle gözlem, deney, anket ve mülakat gibi çeşitli araştırma yöntemle-

rini içermektedir. Bununla birlikte eserde, çocuk üzerine ölüm olgusu çeşitli varsayımlarla irdelenmeye çalışılmış fakat varsayımların yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Çocuğu anlamanın en iyi yollarının test ve anket olduğunun, sosyal bilimlerde herhangi bir çalışmada kullanılan yöntemlerin uygun olmadığına verimli bir sonuç alınamayacağına üzerinde durulmuştur. Yılmaz, araştırma konusunu bilişsel ve davranışsal boyutuyla analiz edecek bir ölçeğin eksikliğini ortaya koymuş ve devamında yeni bir ölçek geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Çalışmanın yöntemlerini belirten araştırmacı, bu yöntemleri *Araştırmanın Evren ve Örneklemi, Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları, Uygulama ve Analiz* başlıkları altında aktarmıştır. Araştırmacının evreni genel anlamda Türkiye'deki tüm ilköğretim okulu öğrencilerini özel anlamda ise Sivas ili sınırları içindeki ilköğretim okullarında öğrenim gören öğrencileri kapsamaktadır. *Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları* bölümünde, çalışmadaki alan araştırması bölümünün verilerinin, örneklem grubunu oluşturan çocukların doğrudan kendilerinden toplandığı ifade edilmiştir. Araştırmacının hipotezlerini denemek amacı ile araştırmacı tarafından hazırlanmış olan Otobiyografik Anket, Çocuklarda Ölüm Kavramı Ölçeği, Çocuklarda Ölüm Kaygısı Ölçeği ve Tanrı Algısı Ölçeği kullanılmıştır. Otobiyografik Anket'i araştırmacı bireylerin kendi yaşamlarıyla ilgili bilgileri toplamak amacıyla kullanmıştır. Çocuklardaki Ölüm Kavramı Ölçeği'ni ölüm ve ölümlle ilgili konuların bireyler üzerindeki etkilerini anlamak, yas süreçleriyle baş etme stratejilerini belirlemek için kullanmıştır. Çocuklardaki Ölüm Kaygısı Ölçeği'nde, araştırmada katılımcı çocukların ölüm karşısındaki kaygı düzeylerini ölçmek için araştırmacı tarafından ölüm kaygısının pozitif ve negatif uzmanını belirlemek amacıyla hazırlanmış 18 maddelik bir soru formu kullanmıştır. Kullanılan son ölçek Tanrı Algısı Ölçeği'nde ölçek maddelerinin hazırlanmasında Tanrı algısı olumlu ve olumsuz olarak ikiye ayrılmış, bu boyutları belirlemede iki tip yönelim belirlenmiştir. Korku yönelimli Tanrı algısında cezalandıran, affetmeyen, uzak, korkutucu tanrı ile ilgili ifadeler; sevgi yönelimli Tanrı algısında ise affeden, şefkatli, çok seven, güvenilir Tanrı ile ilgili ifadeler ölçek maddelerini meydana getirmektedir.

Uygulama ve Analiz, birinci bölümün son başlığıdır. Araştırmacı bu bölümde gerekli etik izinleri aldığını belirtmiştir. Daha sonrasında ise araştırmada kullanılan ölçme araçlarının Sivas il merkezinde üç ilköğretim okulunun 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflarında okumakta olan 595 öğrenciye uyguladığını açıklamıştır. 1. Sınıf öğrencilerinin henüz okuma yazma bilmedikleri ve yazılı olarak uygulanan testleri sağlıklı cevaplamaları mümkün olmayacağı için uygulamaya dâhil edilmediğini belirtmiştir. Araştırmacı verimli sonuçları elde edebilmek için uygulamanın ders saatleri içerisinde ders öğ-

retmeni ve araştırmacının gözetiminde yapıldığını söylemiştir. Ayrıca araştırmacı, ders öğretmenlerini öğrencilerin soru formlarını doldurmalarında hata payını en aza indirmek için önceden bilgilendirmiştir. Bilgi toplama araçlarından elde edilen veriler tasnif edilmiştir. Araştırmada kullanılan Çocuklarda Ölüm Kavramı Ölçeği, Çocuklarda Ölüm Kaygısı ve Tanrı Algısı Ölçeği'nden elde edilen verilere güvenilirlik ve faktör analizi yapılmıştır. Daha sonrasında araştırmacı, çocuklarda ölüm olgusunu etkilediği düşünülen bağımsız değişkenlerle karşılaştırma tabloları oluşturmuştur. Tabloların yorumlanmasında önce frekans dağılımları değerlendirilmiş daha sonrasında gruplar arasında anlamlı fark olup olmadığı incelenmiştir. Verilerin analizinde iki örneklem grubu arasında ortalamalar açısından fark olup olmadığını araştırmak için iki örnek t-testi, grupların ikiden fazla olduğu durumlarda ise ki-kare testi ve tek yönlü anova testi kullanılmıştır. Araştırmacı, ikiden fazla grup olduğunda farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için ise Tukey hsd testi kullandığını ifade edip kitabın birinci bölümünü sonlandırmıştır.

Kitabın ikinci bölümü (ss. 39-116), *Teorik Çerçeve, Araştırmanın Temel Kavramları, Çocukların Bilişsel ve Dini Gelişim Özellikleri ve Çocuklarda Ölüm Kavramı* olmak üzere üç ana başlıkta ele alınmakta ve bunların da altında toplamda yedi adet ayrı alt başlık bulunmaktadır. *Araştırmanın Temel Kavramları* başlıklı ikinci bölümün ilk alt başlığının ise *Gelişim Kavramı* olduğu görülmektedir. Araştırmacının amacı, insanın doğumundan ölümüne kadar olan süre zarfı içerisinde psiko-sosyal, bilişsel ve fiziki değişimlerini ortaya koymaktır. Yılmaz, gelişimi dini gelişim, psikolojik gelişim, sosyal gelişim ve duygusal gelişim olarak dört boyutta incelemiştir.

Kitabın ikinci bölümünde yer alan *Araştırmanın Temel Amaçları* başlıklı ikinci alt başlıkta ölüm kavramını ele almıştır. Ölüm kavramına ilişkin alt kavramlar; biyolojik ölüm, ölüm tecrübesi, ölüm korkusu/kaygısı ölüm-süzlük arzusu olmak üzere beş alt kategoride incelenmiştir. Yılmaz'ın buradaki amacı insanoglunun ölümü zihinsel olarak nasıl algıladığını ve ölüm üzerinde nasıl düşündüğünü ortaya koymaktır. Bu bağlamda yazar, ölüm olgusunun algılanışının bireyin davranışlarıyla ilişkili olduğunu ve insanın doğumundan ölümüne kadar geçen süre zarfı içerisinde ölüm kavramı ile hep ilgilenmekte olduğunu dile getirmiştir. Din psikolojisi, bireylerin ölüm duygularını nasıl etkilediğini anlamaya yönelik bir araştırma alanını içermektedir. Bu bölümün içeriği incelendiğinde, çocukların ölümü nasıl anladıkları, ölüm korkusu ile nasıl başa çıktıkları, aile yapılarının ve yaşadıkları sosyal kültürün nasıl bir rol oynadığı gibi çeşitli yönlerin değerlendirildiği görülmektedir. Ölüm kavramı, çocuklarda hem bilişsel hem de duygusal açıdan önemli bir gelişim alanıdır. Din, çocuklara ölümle nasıl başa çıkacakları konusunda çeşitli anlamlar ve perspektifler sunar. Bu yüzden ki;

bireylerin dinî inançların, ölümle ilgili düşünce ve duyguların çocukların bilişsel ve dinî gelişimlerini anlamak, eğitimciler, ebeveynler ve diğer yetişkinler için mühim bilgiler sağlaması açısından büyük öneme sahiptir.

Kitabın *Teorik Çerçeve* adlı ikinci bölümünün altında ilk olarak *Gelişim Kavramı* adlı alt başlığa yer verilmiştir. Bu başlık altında araştırmacının çocukların bilişsel gelişim özelliklerini, İsviçreli psikolog Piaget'in gelişim kuramlarını ve Kur'an ayetlerini temel alarak açıkladığı görülmektedir. Yılmaz'ın sınırladığı yaş grubu ile ilgili (8-13 yaş arasındaki) dönemde çocuklar duyuşsal ve motor becerilerini geliştirmektedirler. Dinî deneyimler genellikle aile ortamında, ibadetlerle yaşanmaktadır. Çocuklar, bu deneyimlerle beraber dünya hakkında temel anlayışlarını geliştirmekte ve sembolik düşünmeye başlamaktadır. Dinî öğretiler genellikle bu yaş aralığındaki çocuklara aktarılmaktadır. Çocuklar, doğru-yanlış kavramları ve temel inançlar hakkında düşüncelerini daha sonrasında ise mantıklı düşünme yeteneklerini geliştirmektedir. Dinî ritüellerle, kurallarla ve ibadetlerle ilgili anlayışları daha da derinleşmektedir. Çocuklar, ibadetlerin nedenlerini daha iyi kavrayabilmekte ve ibadetlerin toplum içindeki rolünü anlamaya başlayabilmektedir. *Çocuklarda Bilişsel ve Dini Gelişim Özellikleri ve Çocuklarda Allah Anlayışı* başlığı altında yazarın amacı, çocuklar ve yetişkinler arasındaki düşünce yapısı boyutunda görülen farklılıkları ortaya koymaktır. Ayrıca Yılmaz ilgili bölümde çocukların kendi dönemlerini bebeklik dönemi, çocukluk dönemi ve son çocukluk dönemi şeklinde isimlendirerek açıklama yoluna gittiği görülmektedir. *Çocukların Dini Gelişim Özellikleri* adlı ikinci alt başlıkta ise çocukların dinî gelişim evreleri Kur'an ayetlerine göre ele alınmıştır.

Çocuklarda Allah Anlayışı, kitabın ikinci bölümünün son alt başlığıdır. Burada yazar, Tanrı algısının bebeklikten itibaren ailede oluştuğunu belirtir. Çocuklardaki Tanrı anlayışını bir Süpermen olarak Tanrı, yaratıcı olarak Tanrı ve sihirbaz olarak Tanrı şeklinde sınıflandırmıştır. Yazar, aile yapısının çocukların kişilik özelliklerine ve düşünce yapılarına etki ettiğini vurgulamıştır. Çocukların cinsiyeti ve yaşları, Tanrı anlayışlarını etkileyebilmektedir. Örneğin küçük çocuklar genellikle Tanrı'yı bir baba figürü olarak düşünmektedir. Yaş ilerledikçe ve soyut düşünme yetileri geliştikçe Tanrı'ya dair sorular sormaya başlamaktadırlar. Özellikle çocukların bilişsel gelişimi ilerledikçe ölüm, acı, adalet ve sevgi gibi konularda Tanrı olgusuna yönelik daha derin sorular sormaktadırlar. Her çocuğun Tanrı anlayışı benzersiz ve kişiseldir. Çocukların Tanrı'ya dair düşünceleri zaman içerisinde değişebilmektedir, çünkü bilişsel ve duyuşsal gelişimleri ilerledikçe Tanrı anlayışları da değişmektedir. Tanrı anlayışı, genellikle çocuğun ailesi, kültürel çevresi, dinî eğitimi ve bireysel deneyimler gibi bazı faktörlere bağlı olarak şekillenir. Böylece Yılmaz kitabın ikinci bölümünü sonlandırmıştır.

Eserin üçüncü ve son başlığı olan (ss. 117-190) *Bulgular ve Yorum* adlı kısımda, araştırma doğrultusunda ortaya çıkan hipotezlere ve sonuçlara yer verilmiştir. Psikolojide, bir araştırma veya gözleme dayalı olarak elde edilen bulgular, genellikle bilimsel bir yöntem kullanılarak toplanan ve analiz edilen verilere dayanmaktadır. Bu bulgular, belirli bir sorunu anlamak veya bir tezi desteklemek amacıyla elde edilen bilgileri içermektedir. Çalışmadaki nicel uygulamalardan elde edilen verilerin istatistiksel analizleri yapılmış ve bunların sonucunda ortaya konulan bulgular işlenerek tablolastırılmıştır. *Araştırmaya Katılan Çocuklarla İlgili Genel Bilgiler, Öğrenim Görülen Okullara Göre Dağılım* bölümünde araştırmacı, okulların öğrenci mevcudundaki farklılığın araştırmaya katılan deneklerin dağılımında farklılığa neden olduğunu söylemiştir. *Cinsiyete Göre Dağılım* bölümünde ise araştırmacı cinsiyet bakımından dengeli bir dağılımın olduğunu ve araştırmacının sonuçlarını belirlemesi açısından olumlu etkilediğini belirtmiştir.

Yaşlara Göre Dağılımı bölümünde araştırmacı, gelişimsel dönem olarak incelediğinde somut işlemsel dönem olarak kabul edilen 7-11 yaş aralığında bulunan katılımcı örneklem grubunun % 51,6'sını (n=295) oluşturduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda bilişsel gelişim kuramlarından 11/12 yaş ve üstü olarak kabul edilen soyut işlemsel dönemde bulunan denekler ise örneklemin % 48,4'ünü (n=277) temsil ettiğini ifade etmiştir. "Ebeveynin Öğrenim Durumuna Göre Dağılım, Ebeveynin Meslek Durumuna Göre Dağılım, Ailenin Ekonomik Durumuna Göre Dağılım, Yakın Akraba ve Arkadaş Kaybına Göre Dağılım, Evcil Hayvan veya Başka Bir Hayvanın Ölümüne Şahit Olma Durumuna Göre Dağılım, Ebeveyninden Ayrı Kalma Durumuna Göre Dağılım, Sağlık Durumuna Göre Dağılım" bölümlerinde ise araştırmacı bu dağılımları ilk önce nicel olarak tablolastırmış daha sonrasında ise verileri yorumlamıştır. "Değerlendirmeler, Evrensellik Alt Kavramına İlişkin Değerlendirmeler, Ölümsüzlük Alt Kavramına İlişkin Değerlendirmeler, Ölüm Ötesi Alt Kavramına İlişkin Değerlendirmeler, Fonksiyonsuzluk Alt Kavramına İlişkin Değerlendirmeler" bölümlerinde araştırmacı nicel verileri tablo halinde vermiş, sonrasında yorumlamıştır.

Araştırmada yer verilen iki bağımsız örnek t-testi, bağımsız iki grup arasındaki farklılığı değerlendirmek için kullanılmıştır. t-testi, hipotez testi olarak bilinen bir süreçtir. t-testi, birçok alanda kullanılan önemli bir istatistiksel analiz yöntemidir ve gruplar arasındaki farklılıkları değerlendirmek için kullanılmaktadır. Tek yönlü anova testi, turkey hsd testi ve ki-kare istatistik analizleri ile açıklamıştır. Devamında ortaya çıkan sonuçlar arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı gözlemlenerek elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Araştırmacı, kitabını sonlandırırken (ss. 191-224) *Sonuç ve Öneriler* kısmına yer vermektedir. Yılmaz, çocukların üzerinde yapılan bu çalışmanın onların bilişsel ve dinî gelişiminde ölüm olgusunu incelemek amacı ile yapıldığını belirtmiştir. Daha sonrasında ise çalışmanın alan araştırması için konuyla ilgili ihtiyaç duyulan ölçek geliştirme çalışmasının yapıldığına dair bilgilendirmiştir. Geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılan ölçeklerde örneklem grubuna uygulama yapıldıktan sonra elde edilen verilerin araştırmanın hipotezleri doğrultusunda yaş, cinsiyet, ekonomik durum, ölüm tecrübesi gibi değişkenler açısından değerlendirmeye tabi tutulduğu dile getirilmiştir. Çalışmanın örneklem grubunun çocuklar olduğu dikkate alınarak öncelikle çocukların bir kavram olarak ölümü nasıl anladıkları, ölüm kavramı ile ilgili olduğu düşünülen çeşitli alt kavramlarla birlikte ele alındığı da bildirilmiştir. Araştırmacı, çocuklarda ölüm olgusunu incelemek için farklı ölçeklerin geliştirilmesini diğer araştırmacılara tavsiye etmiştir. Ayrıca ölüm olgusu bilişsel, biyolojik, dinî vs. birçok yönden ele alınabilecek geniş kapsamlı bir kavram olduğundan dolayı; çocuklarda ölüm olgusunun bilişsel ve dinî gelişim dışında farklı gelişimsel özelliklerle birlikte incelenmesini araştırmacılara öneri olarak sunmaktadır. Araştırmacı, anne-baba ve eğitimcilerle ise çocukların gelişim basamaklarını dikkate almalarını, çocukların ölüm kavramı hakkında soru sordukları zaman öncelikle yaş ve bilişsel dönem farklılıklarını dikkate almaları gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca çocukların dinî inanç ve dinî gelişim durumlarını da göz önünde bulundurmaları gerektiğini belirtmiştir. Ölüm sürecinde ve ölüm anında nasıl davranışlar geliştirileceğine dair aile eğitimi mekanizması, geride kalanların yaşamalarının kaçınılmaz olduğu yas sürecinde, uygulanacak psikolojik ve manevi destek mekanizmalarının oluşturulabilir olması araştırmacının gerekli bulduğu hususlar arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak bu kitap bir bütün olarak değerlendirildiğinde:

(a) *Güçlü yönleri:* (i) Eser, konunun Türk din psikolojisi literatüründe yeterince ele alınmamış bir alanı detaylı bir şekilde incelemesiyle, literatüre önemli ve özgün bir katkı sunmaktadır. (ii) Akıcı üslubu ve sade anlatımı sayesinde, eser, özellikle alan çalışmalarına yeni başlayan araştırmacılar için anlaşılabilirliği yüksek, değerli bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. (iii) Eserde bilimsel ve metodolojik yaklaşımların titizlikle uygulanmış olması, okuyucuların konuyu derinlemesine ve bütüncül bir perspektifle kavramasına olanak tanımaktadır. (iv) Araştırmacının çalışmasını başarıyla sonuçlandırması ve elde edilen bulguları kapsamlı bir şekilde değerlendirmesi, eserin en güçlü yönlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

(b) *Zayıf yönleri:* ((i) Eserde, Apoptosis kavramı dipnot olarak açık-

lanmış olmasına rağmen, metin içerisinde bu kavramın numaralandırılmamış olması (s. 46), okuyucuların ilgili dipnotu fark etmesini zorlaştırmakta ve kavramın bağlamında bir karışıklığa neden olmaktadır. (ii) Yazarın özgeçmişinin kitabın en son sayfasında yer alması, okuyucuların kitabın yazarı hakkında bilgi edinmesini zorlaştırmaktadır. Akademik bir eser olması sebebiyle, okuyucular yazarın alanındaki yetkinliğini öğrenerek kitabı bu bağlamda değerlendirmek isteyebilir. Bu tür bilgiler kitabın başında veya tanım bölümünde sunulursa okuyucunun esere yönelik güveni ve ilgisi artabilir. (iii) Araştırma kapsamında yer alan çocuklar arasında, çocuk tanımına dahil olan 1. sınıf öğrencilerinin okuma yazma bilmemeleri nedeniyle araştırmaya dahil edilmemesi, araştırmanın amacında ve elde edilen sonuçlarda önemli bir eksikliğe yol açmaktadır. Bu durum, araştırmanın kapsayıcılığını ve genellenebilirliğini sınırlamaktadır. (iv) Araştırma tasarımında 8-13 yaş aralığındaki çocukların araştırmaya dâhil edileceği belirtilmiş olmasına rağmen, 8 ve 9 yaş gruplarının yer almaması dikkat çekmektedir. Ayrıca, her yaş grubunda yer alan çocukların sayılarındaki dengesizlik, sonuçların güvenilirliğini ve geçerliliğini etkileyebilir. Bu durum, araştırmanın bulgularını değerlendirirken önemli bir sınırlama olarak karşımıza çıkmaktadır.

(c) *Geliştirilebilir yönler:* (i) Eserin kapak tasarımının daha sade bir şekilde düzenlenmesi, kitabın arka kapağında yer alan özet kısmının daha rahat okunmasını sağlayabilir. Bu tasarım değişikliği, okuyucuların kitaba dair ilk izlenimlerini olumlu yönde etkileyebilir ve kitabın genel estetik görünümünü güçlendirebilir. (ii) Araştırmaya okuma yazma bilmeyen 1. sınıf öğrencilerinin de dâhil edilebileceği alternatif bir yöntem kullanılması, araştırmanın kapsayıcılığını artırabilir. Örneğin, bu grup için görsel veya sözlü değerlendirme yöntemleri tercih edilerek, araştırma bulgularının genellenebilirliği güçlendirilebilir. (iii) Kitap içerisinde kullanılan terim ve kavramların daha geniş bir okuyucu kitlesi tarafından anlaşılabilmesi için, bir kavram sözlüğünün eserin sonunda veya her bölümün sonuna eklenmesi önerilebilir. Bu, kitabın erişilebilirliğini ve akademik faydasını artıracaktır.



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 10 • Aralık 2024 • 269-276
Issue: 10 • December 2024 • 269-276



Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen
(1908-1967)

Professor Bedi Ziya Egemen
(1908-1967)



Sema Nur İlhan

Yüksek Lisans Öğrencisi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: ilhansemanurdp@gmail.com
Orcid: 0009-0002-1039-3971
Eskişehir / Türkiye

MA Student
Eskişehir Osmangazi University
Institute of Social Sciences
E-mail: ilhansemanurdp@gmail.com
Orcid: 0009-0002-1039-3971
Eskişehir / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1562031>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırmacı İnceleme • Researcher Review
Geliş Tarihi • Received 06 Ekim 2024 • 06 October 2024
Kabul Tarihi • Accepted 26 Kasım 2024 • 26 November 2024



Ö z e t

21 Şubat 1908 tarihinde doğan ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çeşitli unvanlarda öğretim üyesi statüsünde uzun yıllar akademik çalışmalar yapmış Türkiye'nin ilk din psikoloğu olan Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen, 1 Temmuz 1967 tarihinde 59 yaşında vefat etmiştir. Bu çalışmada, Türk din psikolojisinin kurucusu olan Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen'in lisans öğrencileri olan Mehmet Maksutoğlu ve Mehmet Sait Hatiboğlu'nun, Egemen ile yaşamış oldukları bazı kişisel anılarına yer verilmiştir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Din psikoloğu • Bedi Ziya Egemen
Vefat • Hatırat

A b s t r a c t

Born on February 21, 1908, Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen, Turkey's first psychologist of religion, served for many years as a faculty member in various academic positions at Ankara University's Faculty of Theology. He passed away on July 1, 1967, at the age of 59. This study includes several personal memories of Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen, the founder of Turkish psychology of religion, as recounted by his undergraduate students Mehmet Maksutoğlu and Mehmet Sait Hatiboğlu.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Psychologist of religion
Bedi Ziya Egemen • Obituary • Memoirs

Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen, 21 Şubat 1908 tarihinde günümüz Makedonya'sının doğusunda, Bulgaristan sınırına yakın Radoviş kasabasında doğmuştur. 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında kasabanın büyük Türk nüfusu Anadolu'ya göç etmiş ve Egemen'in ailesi İzmir Karşıyaka'ya yerleşmiştir. Ailesinin Manisa'dan aldığı nüfus cüzdanı, bir süre Manisa'da yaşadıklarını göstermektedir. Tam adı Mehmet Bedi olan Egemen, resmî belgelerde "Mehmet Bedi Egemen" olarak geçmekte ve akademik çevrelerde babasının adıyla birlikte bu ismi de kullanılmaktadır.

Egemen'in Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'ne 1938 yılında sunduğu resmi dilekçede "iki batı diline vakıf" olduğu ifade edilmekte, bu da onun Almanca ve Fransızca bildiğini göstermektedir. Lisans ve öncesi eğitimine dair bilgiler özlük dosyalarında bulunmasa da yüksek lisansını Almanya'daki Frankfurt Main Goethe Üniversitesi Pedagoji Akademisi'nde, doktorasını ise Giessen kentinde bulunan Ludwig Üniversitesi'nde 6 Aralık 1937 tarihinde tamamladığı bilinmektedir.

Doktorasını tamamladıktan sonra, 1938 başlarında Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde şef ve çevirmen olarak çalışmaya başlamış, 1939'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Okulu'nda Almanca öğretmenliğine geçmiştir. 1942 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne doçent olarak atanmış ve 24 Kasım 1942 tarihinde "Yeni bir terbiye ilminin imkân ve hudutları" konulu doçentlik tezini başarıyla savunmuştur.

Egemen, 1950 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Din Psikolojisi dersini vermek üzere atanmış, 1953 yılında profesörlüğe yükselmiş ve iki kez dekanlık yapmıştır. 1960 askeri darbesi sonrasında üniversiteden uzaklaştırılmışsa da, Danıştay kararıyla görevine iade edilmiştir. 1967 yılında ise Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ne pedagoji profesörü olarak atanmış ve burada eğitim bilimleri alanında önemli görevler üstlenmiştir. Egemen, geçirdiği kalp krizi sonucu 1 Temmuz 1967 tarihinde vefat etmiştir.

Egemen'in akademik kariyerinde pek çok ulusal ve uluslararası kongrede Türkiye'yi temsil ettiği, üniversite senatörlükleri, kürsü başkanlıkları gibi görevlerde bulunduğu ve UNESCO Türkiye Milli Komisyonu üyeliği ve başkan vekilliği gibi önemli pozisyonlarda yer aldığı bilinmektedir. Uluslararası eğitim ve bilimsel kongrelere katılmış, Hannover Yüksek Teknik Okulu'nda ve çeşitli Avrupa ülkelerinde konferanslar vermiştir. Egemen'in katkıları, Türk din psikolojisi literatürüne önemli

bir akademik miras bırakmıştır (Koç, 2021: 155-209). Aynı zamanda pedagoğ olan Egemen'in Türkiye'de din psikolojisi alanında yetiştirdiği ilk doktora öğrencisi ise Prof. Dr. Neda Armaner'dir (Koç, 2015: 301-330).

Bu çalışmada, Türk din psikolojisinin kurucusu ve ilk akademisyen din psikoloğu olan Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen'i daha yakından tanımak ve anlamak amacıyla yapılan kısa röportajlara yer verilmiştir. Bu röportajlar, Egemen'in akademik mirasını ve kişisel özelliklerini daha iyi kavramak için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Röportajlar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kurucu dekanı olarak görev yapmış ve yaş sınırlamasından dolayı emekli olmuş Prof. Dr. Mehmet Maksutoğlu ile Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Said Hatiboğlu arasında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacı tarafından Prof. Dr. Mehmet Maksutoğlu'na uzun zaman önce vefat eden kendisinin de lisans öğrencisi olduğu Türk din psikolojisinin kurucusu olan Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen ile ilgili yaşamış olduğu hatıralarını anlatması istenmiştir. Maksutoğlu, lisans eğitimi sürecinde kendisinden din psikolojisi dersi aldığı Bedi Ziya Egemen hakkında aşağıdaki hatıralarını paylaşmıştır:

“Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen, 1960 yılı mayıs ayında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanıydı. Biz, Ankara ilahiyatın 40 kişilik son sınıf öğrencileri olarak onun yönetiminde eğitim gördük. Fakültemizin önceki yıllara ait öğrenci sayıları dikkate alındığında, bizim sınıf oldukça kalabalıktı; bizden önceki sınıfın mevcudu 27, daha önceki sınıfın 13 ve daha da önceki sınıfın öğrenci sayısı yalnızca 6 idi. 1949 yılında, İsmet İnönü döneminde kurulan Ankara İlahiyat Fakültesi böyle bir tabloya sahipti.

Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen, dekan olarak, biz öğrencileri diğer fakültelerin öğrencilerine uyarak gösterilere katılmamız konusunda sürekli olarak uyarırdı. 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen darbe sonrasında birçok profesör üniversiteden uzaklaştırıldı; toplamda 147 profesör görevden alındı. Bu profesörler arasında, kardeşi İsmet Sezgin'in Demokrat Parti milletvekili olduğu için atıldığı söylenen meşhur bilim tarihçisi Prof. Dr. Fuat Sezgin Bey de bulunuyordu. Bedi Ziya Bey'in bu 147 profesörden biri mi olduğu yoksa onlardan önce mi işine son verildiği konusunda kesin bir bilğim yok.

Bedi Ziya Bey'in üniversiteden atıldıktan sonra maddi zorluklar yaşadığı ve hatta geçimini sağlamak için maçlarda çekirdek sattığı bile söylenirdi. Asistanlarından Hasan Ali Koçer'in aynı zamanda kuru yemiş

ticaretiyle uğraştığı ve Denizli'den getirdiği malları kuruyemişçilere sattığı bilinirdi. Bu imkânların Bedi Ziya Bey'e Hasan Ali Koçer tarafından sağlandığı akla geliyor. Diğer bir asistanı olan rahmetli Neda Armaner, 1960 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine din psikolojisi kürsüsüne asistan olmuş ve 6 yıl öğretmenlik yaptıktan sonra bu göreve gelmişti. Adının Katrunneda (çiğ damlası) olduğu da anlaşılıyor. İlk doktora öğrencisi olan Neda Hanım da uzun yaşadı sanıyorum 3-4 yıl gibi yakın bir zaman önce vefat etti.

Bedi Ziya Bey, Almanya'da doktora yapmış bir bilim insanıydı. Prof. Dr. Necati Öner, onun hakkında "ülkemizde ilmî zemin olsaydı, böyle körlenmezdi" şeklinde konuşurdu. Gerçekten de ilmî zemin, insanı araştırmaya yönlendiren ve adeta bir akım içinde sürükleyen akademik hava çok önemlidir. Bu durumu, 1991-1995 yılları arasında bulunduğum Malezya'daki Uluslararası İslam Üniversitesinde de deneyimledim.

Rahmetli Bedi Ziya Bey, yaşadığı dönem içerisinde diğer öğretim üyeleri gibi zorluklarla karşılaştı. Türkiye, bu dönemde büyük değişimler yaşadı. Biz de öğrenci olarak o yıllarda çok zorluklarla okuduk. Sonrasında bir af mı çıktı bilmiyorum, ancak Bedi Ziya Bey fakülteye geri döndü ve öğretim üyesi olarak görevine devam etti."

Öte yandan Egemen'in bir diğer lisans öğrencisi olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden emekli Hadis Ana Bilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Said Hatiboğlu da, lisans eğitimi sürecinde din psikolojisi dersini ondan aldığını söyleyerek Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen hakkında aşağıdaki hatıralarını paylaşmıştır:

"Ben 1953-1954 yıllarında fakülteye girdim. Fakültemiz o dönemde henüz 1949-1950 döneminde açılmıştı ve ciddi bir hoca eksikliği vardı. Hatta o dönemlerde tefsir, hadis, İslam hukuku gibi ilim dalları henüz ayrı birer kürsü olarak kurulmamıştı. Hepsi "dogmatik ilimler kürsüsü" adı altında toplanmıştı. Bu kürsüye ilk gelen hoca benim esas hocam olan Tayyip Okıç'tır. Burada, işte, bakın resmi var (gülümsüyor). Merhum Tayyip Okıç önce tefsir kürsüsünü kurmuş, ardından hadis ve İslam hukuku dalları oluşturulmuş. O dönem ilk mezunlardan biri olan Talat Koçyiğit asistan olarak alınmış, ikinci asistanı ise bendim. Şimdi Türkiye'de bu hadis kürsüsünde en eskilerden bir ben kaldım, zannediyorum ki diğer hocalarımızın çoğu vefat etti.

O dönemde Avrupa'ya ilim adamı olmaları için tavsiye üzerine gönderilmiş hocalar vardı. Onlar döndükten sonra fakültelere hoca ola-

rak girdiler. Fuat Sezgin hocamız mesela, bizim Tayyip hocanın Ankara'da ilk hadis asistanıydı, ancak İstanbul'a gitmişti sonradan. Biz ise Bedi Ziya Egemen hocamızı din psikolojisi dersleriyle tanıdık. Hocamız çok neşeli, cana yakın bir insandı. Kısa boyluydu, belki boy fotoğrafını görmemişsinizdir. Almanya'da eğitim almış, fakat benim Almancam olmadığı için kendisiyle fazla iletişim kuramadım. İlk derslerinde kendisini dini bütün bir Müslüman olarak tanıtır ve sınıfta daha tecrübesiz olduğumuzu ifade ederdi. Cebinde sürekli Kur'an-ı Kerim taşır ve "Ben Kur'an'ı sizden iyi okurum" derdi. Allah rahmet eylesin, o dönemde hocaya karşı gençlik heyecanı ile bir soru sormuştum: "Hocam, Samet ne demek?" Hoca bu soruya bocalamıştı ve o an anlamıştım ki, hocamızın dini şevki kuvvetliydi ama bilgisi bazı konularda yetersiz kalabiliyordu. Derslerine hazırlıklı geldiğini düşünmüyorum. Bir ağabeyimizin anlattığı bir anı vardır, hocanın makalelerinden birini okurken başta söylediği bir şeyi sonrasında da "ileride bahsedeceğim üzere" diyerek yinelemiş. Bu durumu fark etmemiş olacak ki, bir zaman kayması olmuş yazarken.

Bedi Ziya Egemen Hoca çok samimi bir insandı, ancak derslerdeki ciddiyet eksikliği bazen göze çarpıyordu. Özellikle son sınıftaki sınavımızda tüm sınıfı bir araya almıştı ve hepimizin önünde sınav yapıyordu. O sırada Hilmi Ziya Ülken Hoca da fakülteye gelmişti ve Bedi Ziya hocamız, Ülken hocayı da içeri alıp sohbet etmeye başlamıştı. Bu sırada sınıfta birilerini sınav yapıyordu; bana sıra gelmedi ama sınıfın çoğu sınavdan geçti. O an hocamıza, "Hocam beni sınav etmediniz," diyemedim, bu da bir hatıra olarak kaldı.

Bedi Ziya Hoca ile benim kendi hocam Tayyip Hoca arasında pek iyi bir ilişki yoktu. Bedi Ziya hocanın siyasetle fazla ilgisi vardı, Demokrat Parti ile yakın ilişkiler içindeydi. Hatta "Anadolu Kulübü'nden çıkmaz" derlerdi. Bu durum, ilimle ilgilenmesini zorlaştırıyordu. Bize biraz mesafeli bakardı, özellikle Tayyip hocanın asistanlarına. Bir gün, Bedi Ziya Egemen Hoca, benimle ilgili, "Hatipoğlu, elleri cebinde, ağzında sakızla dolaşiyor," demiş. Bunu duyunca çok üzüldüm çünkü sakız çiğ-nemezdim ve ellerim de cebimde gezmezdim. Neden böyle söylediğini anlamadım ve kendisine de sormadım ama kalben biraz kırıldım.

1965-1966 yıllarında Paris'e gitmiştim ve orada nişanlanmıştım. Bedi Ziya Hoca, nişan için gelmemi isteyen bir telgraf çekmişti. Düğünümüze de katıldı ve beni affetti diyerek samimiyetini gösterdi. Fakat hocanın siyasi çevresi geniş olduğu için 1960 darbesi sonrasında 170'ten fazla üniversite hocasıyla birlikte üniversiteden ihraç edilmişti. Hoca oldukça cömertti, maddi birikimi olmamıştı ve ihraç olduktan sonra geçi-

mini sağlamak için üniversiteden atıldığı dönemde Talat Paşa Bulvarı'nda kasa kasa soğan ve patates satmış. Bunu duyan herkes şaşırılmıştı.

Bedi Ziya Hoca, bilimsel rekabet içine girme eğilimindeydi. Örneğin, sanat tarihi hocamız Suut Kemal Yetkin'in bir enstitüsü vardı. Bedi Ziya Hoca da geri kalmamak için "İslam İlimleri Enstitüsü" adında bir enstitü kurmuştu. Ancak, maalesef, Avrupa'daki İslami yayınları tanıtma veya eleştirme gibi bir çalışmasını göremedim. Bedi Ziya hocanın sosyal çevresi çok genişti, bu da bilimsel çalışmalarını sınırlamış olabilir. Ancak, Ankara İlahiyat'a Faslî bir hoca olan Muhammed Tancı'yi kazandırması büyük bir hizmettir, onu da rahmetle anıyorum.

Rahmetli Bedi Ziya Egemen Hoca çok babacan bir insandı. Hatta bazen kot pantolon giyerek gelir, önden cepli montuyla dolaşırdı. Biraz şişmanca ve kısa boyluydu. Allah rahmet eylesin, çok sevimli bir adamdı. Ancak meşguliyet alanlarımızın farklı oluşu nedeniyle kendisini daha fazla tanıma fırsatım olmadı. Hocalarımız aslında derleme bir fakülte kadrosu oluşturmuşlardı, çünkü Türkiye'de 1924'te çıkarılan kanunla İstanbul Üniversitesi'nde açılan ilk ilahiyat fakültesi 1933'te kapatılmıştı ve 1949-1950'ye kadar Türkiye'de ilahiyat eğitimi veren bir fakülte yoktu. Bu nedenle fakülteye dışarıdan hocalar getirildi. Örneğin, Tayyip hoca Saraybosna'dan gelmişti ve Paris'te doktora yapmıştı. Ancak, babasının hastalığı nedeniyle Paris'e dönme fırsatı bulamamıştı. Buna rağmen, hoca doktora tezini savunmuş ve başarıyla tamamlamıştı."

Yukarıda aktarılan kişisel hatıralar, Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen'in akademik yaşamının yanı sıra kişisel özelliklerini ve dönemin sosyo-politik koşullarını da gözler önüne sermektedir. Egemen, Almanya'da aldığı eğitimle, Türkiye'de henüz tam olarak bilinmeyen din psikolojisi alanına öncülük etmiş, bu alanın kurucusu olarak Türk din psikolojisi tarihini başlatmış ve önemli katkılar sunmuştur. Özellikle Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görev süresince, akademik birikimi ve pedagojik yaklaşımlarıyla, birçok öğrencinin bilimsel ve mesleki gelişimine katkıda bulunmuştur. Ancak, bu dönemde yaşanan siyasi çalkantılar ve askeri darbe sürecinde akademik hayatı sekteye uğramış, üniversiteden ihraç edilmesi sonrasında ciddi ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmıştır.

Buna karşın, Egemen'in öğretim üyeliğine ve akademik çevrelerdeki etkisine dair hatırlananlar, onun yalnızca bir bilim insanı değil, aynı zamanda mütevazı ve dayanıklı bir karaktere sahip olduğunu da göstermektedir. Öğrencileri ve meslektaşları üzerindeki kalıcı etkisi, onun bilimsel katkılarının ve akademik liderliğinin yanı sıra, kişisel sıcaklığı ve

babacan tavırlarıyla da ilgilidir. Bu bağlamda, Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen, Türkiye’de din psikolojisi alanının bilim dalı düzeyinde akademik temellerini atan bir akademisyen din psikoloğu olarak, günümüzde de saygı ve takdirle anılmaya devam etmektedir.

Kaynaklar

Koç, M. (2015). Türkiye’de din psikolojisi çalışmaları (1949–2013) üzerine genel bir bakış. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 301-330.

Koç, M. (2021). Türk Din Psikolojisinin Kurucusu: Bedi Ziya Egemen Üzerine Biyografik Bir Araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 4, 155-209.



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Yazar Bilgileri | Author Information

Ayşe Gül Güler Ünal (Dr. Din Psikoloğu) –

■ *Kurum / Institution:* Sivas ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Adeğirmen Mah. 24 Sok. Behzat Güler Apt. No: 20, K: 3, D: 5, Sivas ■ *Elektronik Posta / E-mail:* aysegul_guler@hotmail.de ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-4854-3333 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Teoloji, (b) Psikoloji (c) Din psikolojisi, (d) Maneviyat psikolojisi.

Ayşe Nur Biçer (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Ondokuz Mayıs Üniversitesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Ellibeşevler – Amasya ■ *Elektronik Posta / E-mail:* aysenur.karaboyun@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009-0003-4259-3377 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Tanrı tasavvuru, (b) Şiir, (c) Edebiyat ve psikoloji, (d) İnanç psikolojisi, (e) Bilişsel psikoloji.

Elif Nihal Aktay (Din Psikolojisi Uzmanı) –

■ *Kurum / Institution:* MEB – DKAB Öğretmeni ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Yunus Mah. Haziran Sok. Fidan Sitesi 1B Blok Daire: 17 Kartal/İstanbul ■ *Elektronik Posta / E-mail:* enihal.aktay@gmail.com. ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0003-4729-5929 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din psikolojisi, (b) Din-ruh sağlığı ilişkisi, (c) İnanç psikolojisi, (d) Manevi danışmanlık ve rehberlik.

Elif Nurdan Gökçe (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Çünür Mahallesi 245. Cadde No: 26, Merkez/ Isparta ■ *Elektronik Posta / E-mail:* elifnrdn.1@icloud.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0001-6408-0933 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Teoloji, (b) Din psikolojisi,

(c) Dini gelişim psikolojisi.

Fatma Aslı Üral (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Meşelik Kampüsü Büyükdere Mah. Prof. Dr. Nabi Avcı Bulvarı, No: 4. 26040 Odunpazarı/Eskişehir ■ *Elektronik Posta / E-mail:* ilahiyat@ogu.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009-0007-2204-939X ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (b) Dindarlık, (c) Varoluşluluk, (d) İnanç, (e) Değerler.

Hüseyin Certel (Prof. Dr.) –

■ *Kurum / Institution:* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doğu Kampüsü Merkez/Isparta ■ *Elektronik Posta / E-mail:* huseyincertel@sdu.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-5120-7904 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din psikolojisi, (b) İnanç psikolojisi, (c) Sosyal psikoloji.

Mustafa Koç (Prof. Dr.) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Meşelik Kampüsü, Büyükdere Mah. Prof. Dr. Nabi Avcı Bulvarı, No: 4. 26040 Odunpazarı/Eskişehir ■ *Elektronik Posta / E-mail:* mustafa.koc@ogu.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0003-1299-7963 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Dinsel gelişim psikolojisi, (b) Dinsel yönelimler ve dindarlık tipolojileri, (c) Dinsel ritüellerin psikolojisi, (d) Din ve ruh sağlığı ilişkisi, (e) Müslüman-Türk diasporasının ruh sağlığı, (f) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (g) Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi, (h) Din ve benlik ilişkisi, (i) Dinsel kavram gelişimi, (j) Din psikolojisi tarihi ve literatürü, (k) Manevi danışmanlık ve rehberlik tarihi ve literatürü.

Mustafa Memiş (Dr. Öğr. Üyesi) –

■ *Kurum / Institution:* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Doğu Kampüsü 32260 Çünür/Isparta ■ *Elektronik Posta / E-mail:* mustafamemis@sdu.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0003-1811-5677 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Teoloji,

(b) Din psikolojisi, (c) Dindarlık, (d) Dini gelişim psikolojisi, (e) Dini tutumlar.

Oğuzhan Yılmaz (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Yaşamkent Mah. 1535. Sok. No: 8 Kat: 3 Daire: 7 D/10 Blok, Tepebaşı/Eskişehir ■ *Elektronik Posta / E-mail:* oguzhanyilmazdp26@hotmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009-0000-0257-2027 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Teoloji, (b) Din psikolojisi, (c) Dini gelişim psikolojisi, (d) İntihar.

Sema Nur İlhan (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Hanaybaşı Mah. Alemdar Cad. Özbeykent Sitesi No: 32 Daire: 1, Selçuklu/Konya ■ *Elektronik Posta / E-mail:* ilhansemanurdp@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009- 0002-1039-3971 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Teoloji, (b) Din psikolojisi, (c) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (d) Değerler psikolojisi.

Seyidhan Kalkan (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Kurtuluş Mahallesi, 2104. Sokak, Selen Apt, No: 4. Merkez/Isparta ■ *Elektronik Posta / E-mail:* seyidhan_kalkan_72@hotmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000- 0002-6312-1438 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din psikolojisi, (b) Dindarlık, (c) Dua, (d) Pozitif psikoloji, (e) İnanç psikolojisi.

Şuheda Dinç Okudan (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Esenevler Mah. Nişantaşı Cd. No: 27, Kentpark Apt. Kat: 3 No: 10, Atakum/ Samsun ■ *Elektronik Posta / E-mail:* suhedadnc.120@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009-0005-5503-6195 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:*(a) Nöropsikoloji, (b) Din psikolojisi, (c) İslam psikolojisi (d) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (e) Tasavvuf psikolojisi.



Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Yayım ve Yazım İlkeleri Principles of Publishing and Writing

■ **Yayım İlkeleri** | Principles of Publishing

- Türk Din Psikolojisi Dergisi (TDPD), yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayımlanan bilimsel ve uluslararası hakemli statüsünde akademik bir alan dergisidir.
- Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin yazı dili Türkçe'dir. Ancak yayın kurulu kararıyla İngilizce yazılar da yayımlanabilir.
- Dergide yayımlanan yazıların dil, bilim ve hukuksal açıdan her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yazıların yayımlanıp yayımlanmamasına derginin yayın kurulu karar verir.
- Derginin bir sayısında bir yazara ait en fazla iki çalışma yayımlanır.
- Dergide din ve psikoloji ilişkisi kapsamında din psikolojisi bilim dalının tüm araştırma konularına ilişkin telif, çeviri, sadeleştirme, kitap tanıtımı ve kongre-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayımlanır.
- Dergiye gönderilen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımına karar verilmemiş olmalıdır.
- Dergiye gönderilen yazılar, intihal programıyla benzerlik oranlarına bakılarak kabul edilir.
- Yazarlara telif ücreti ödenmez.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, editörün ön incelemesinden sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Yazının gönderildiği her iki hakemden olumlu rapor gelmesi durumunda yazı yayımlanır. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi durumunda yazı yayımlanmaz. Bir hakem olumlu, diğeri olumsuz görüş belirtmişse alan uzmanı üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden olumsuz rapor gelmesi durumunda yazı yayımlanmaz. Ancak olumlu rapor gelmesi durumunda yazının yayımlanması konusundaki son karar, raporların içeriği dikkate alınarak editör görüşüyle yayın kurulu tarafından verilir.

- Yayınlanmasına karar verilen yazıların hakem raporlarında "düzeltmelerden sonra yayımlanabilir" görüşü belirtilmiş ise yazı, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına geri gönderilir. Düzeltmeler yapıldıktan sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı editör ve editör yardımcısı tarafından kontrol edilerek son karar verilir.
- Yayınlanmasına karar verilen yazılar, CC BY-NC 4.0 Uluslararası lisansı kapsamında yayımlanır.
- Yayımlanmasına karar verilen yazılar, CC BY-NC 4.0 Uluslararası lisansı kapsamında yayımlanır.
- Yayımlanmasına karar verilen yazılar, CC BY-NC 4.0 Uluslararası lisansı kapsamında yayımlanır.

■ Yazım İlkeleri | Principles of Writing

- Türk Din Psikolojisi Dergisi'nde (TDPD) yayımlanması istenen yazılar, din psikolojisini merkeze alan ve/veya bu bilim dalına katkısı olan psikolojinin diğer alt uzmanlık alanlarıyla ilişkili özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır:
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının içeriğiyle uyumlu olmalı, yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
- Türkçe ve yabancı dildeki özetler yazının problemini, amacını, kapsamını, metodolojisini ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Makale, akademik bir çalışma türü olan bildiri, yüksek lisans veya doktora tezinden üretilmiş ise bu durum, mutlaka metnin ilk sayfasında belirtilmelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilimsel teknik ve yöntemlere uyulmalıdır. Aynı zamanda çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir sistematik düzen içinde verilmelidir.
- Makale metninin içindeki 'Giriş' ve 'Sonuç' bölümleri dışındaki ana ve alt başlıkları alfabetik sisteme göre düzenlenmelidir. Örnek yazım: a., a.a., a.b. gibi.
- Yazıda kullanılan kaynaklar, yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her türlü belge, kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda yer verilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Makalenin sonuç bölümü, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, ana metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.
- Sayfa yapısı: Kenar boşlukları üstten 2,5 cm, alttan 1,5 cm, iç 2,0 cm, dış 2,0 cm şeklinde ayarlanmalı ve cilt payı 0,4 cm olmalıdır. Kâğıt boyutu genişlik 16 cm ve yükseklik 24 cm seçilmelidir.
- Yazı biçimi: Metin kısmı Garamond yazı tipi, ana metin 12 punto ve başlıklar bold olarak yazılmalıdır. Ana metin kısmı satır aralığı 1,0 ve çok gerekli durumlardaki dipnot yazımı ise metinle aynı yazı tipinde 10 puntoyla yazılmalıdır. Ana metindeki paragraf aralığı → Önce: 6 nk, Sonra: 0 nk şeklinde olmalıdır. Tüm metin hizalama ise iki yana yaslı biçimde olmalıdır. Paragraf girintisi 1 cm olmalıdır.
- Makalenin başlığı ilk sayfanın başına, dergiye özgü şablon kullanılarak kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak Türkçe ve İngilizce yazılmalıdır.

▪ Yazar bilgileri-i (Makale başında): Dergi şablonu kullanılarak makale başlığın-
dan sonra 2 satır aralığı verilerek sayfanın ortasında yazar/ların adları, soyadları,
akademik unvanları, çalıştıkları kurum ve orcid numaraları Türkçe ve İngilizce
olarak belirtilmelidir. Ayrıca yazarların iletişim bilgileri şablona uygun olarak
verilmelidir.

Örnek yazım:

Ali Ulvi Mehmedoğlu

Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

E-posta: aliulvi@marmara.edu.tr

Orcid: 0000-0001-8546-9614

İstanbul / Türkiye

Professor

Marmara University

Faculty of Theology

E-mail: aliulvi@marmara.edu.tr

Orcid: 0000-0001-8546-9614

İstanbul / Turkey

▪ Yazar bilgileri-ii (Makale sonunda): Dergi şablonu kullanılarak makalenin en
sonuna 2 satır aralığı verilip yazarın kişisel bilgileri verilmelidir.

Örnek yazım:

Ali Ulvi Mehmedoğlu (Prof. Dr.) –

■ *Kurum / Institution:* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Mahir İz Cad. No: 2. 34662 Üsküdar/İstanbul ■ *Elektronik Posta / E-mail:* aliulvi@marmara.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0001-8546-9614 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) İnanç psikolojisi, (b) Dindarlık, (c) Tanrı tasavvurları, (d) İnanç, (e) Değerler.

▪ Makalenin ikinci sayfasında özet kısmı 11 punto Garamond yazı tipiyle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özet, en az 300 ve en fazla 305 kelimedenden oluşmalıdır. Özet / Abstract bölümünde, araştırmanın problemi, amacı, kapsamı, metodolojisi ve sonuçları belirtilmelidir.

▪ Hem Türkçe hem de İngilizce özet bölümünde en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan “anahtar kelimeler/keywords” yer almalıdır. İlk anahtar kelime mutlaka bilim dalı adı (din psikolojisi) olmalıdır. Daha sonra metin içeriğini tam olarak yansıtan diğer anahtar kelimeler eklenmelidir.

▪ Makalede yer alan tablo, şekil veya grafiklerdeki yazılar ve/veya sayılar, Garamond yazı tipinde ve 10 punto olmalıdır.

▪ Makalede yer alan tablo, şekil, grafik veya fotoğraf başlıkları Garamond yazı tipinde ve 11 punto olmalıdır ve küçük harfle yazılmalıdır (Örnek yazım: Şekil-1:)

- Türk Din Psikolojisi Dergisi'nde (TDPD) yayımlanan yazılarda hem metin hem de kaynakça yazımında APA stili / APA style kullanılır. Bu sebeple metin içi APA atıf sistemine göre yazılmış yazılar kabul edilir.
- APA stiline göre metin içinde atıf gösterme şu şekildedir: Yazar soyadı, yayım yılı: Sayfa numaraları. (Örnek yazım: Pargament, 2001: 46-49).
- Birincil kaynaklara ulaşılamamış ise atıf yapılırken önce asıl kaynak, sonra da alıntılanan ya da aktarılan ikincil kaynak belirtilir: (Örnek: Pargament, 2001: 210'dan akt. Cengil, 2014: 31).
- APA stiline göre kaynakça yazımı şu şekildedir: Yazar soyadı, adı, yayım yılı, eser adı, yayımlanan yer ve yayınevi. (Örnek yazım: Pargament, K. I. (2001). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford Press).
- Yazıda bir yazarın birden çok eseri kullanılmış ise kaynaklar, kaynakça bölümünde kronolojik sırayla yazılır. Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış birden fazla çalışması kullanılmış ise eser adlarının alfabetik sırasına göre "2008a", "2008b" şeklinde sıralanır.
- *Not:* APA Atıf Stili / APA Citation Style'nin kullanımına ilişkin örnekler ve detaylı teknik bilgi için bkz. <https://www.apastyle.org>.

Issue:10 Year: 2024 December
ISSN: 2687-2722

TURKISH JOURNAL FOR THE PSYCHOLOGY OF RELIGION

10

